STEPSKI VUK

HERMAN HESE

NARODNA KNJIGA PODGORICA

NASLOVI ORIGINALA

HERMANN HESSE
STEPPENWOLF

PREVELA: SONJA PEROVIĆ

UNTERBROCHENE SCHULSTUNDE

*

DIE MORGENLANDFAHRT

PREVEO: DR MIHAILO SMILJANIC

STEPSKI VUK

PREDGOVOR IZDAVAČA

Ovo je knjiga zabeležaka čoveka koga smo zvali „Stepski Vuk”, kako se i on sam često nazivao. Ostavimo nastranu da li njegov rukopis iziskuje predgovor; u svakom slučaju osećam potrebu da stranicama Stepskog Vuka dodam poneki list na kome ću pokušati da zabeležim svoje uspomene na njega. Ne znam mnogo o njemu, pogotovo su mi njegova prošlost i poreklo ostali nepoznati. Ali sam o njegovoj ličnosti zadržao snažan i, uprkos svemu, simpatičan utisak.

Stepski Vuk je bio čovek od oko pedeset godina, koji je jednoga dana pre nekoliko godina navratio do moje tetke tražeći nameštenu sobu. Iznajmio je mansardu i malu spavaću sobu pored nje. Došao je posle nekoliko dana sa dva kofera i velikim sandukom knjiga, i stanovao je kod nas devet ili deset meseci. Živeo je veoma mirno i povučeno, i da naše sobe za spavanje nisu bile do njegove, što je dovodilo do čestih, slučajnih susreta na stepenicama ili u hodniku, verovatno se nikada ne bismo upoznali. Taj čovek nije bio društven, naprotiv, bio je najnedruštveniji čovek koga sam ikada sreo; bio je odista, kako je katkada sebe nazivao, stepski vuk, neko strano, divlje, a i plašljivo biće, iz sveta sasvim različitog od moga. U kakvu se duboku usamljenost uživeo na osnovu svojih sklonosti i svoje sudbine i koliko je svesno spoznao tu usamljenost kao svoju sudbinu, saznao sam, doduše, tek iz njegovih zabeležaka, koje je ovde ostavio. Ali sam ga u toku kratkih susreta i razgovora donekle upoznao i našao da se slika koju sam o njemu stekao po njegovim zabeleškama u osnovi poklapa sa onom, bleđom i nepotpunijom, koju sam dobio prilikom našeg ličnog upoznavanja.

Slučajno sam bio prisutan kad je Stepski Vuk prvi put stupio u našu kuću i postao podstanar moje tetke. Došao je za vreme ručka,

tanjiri su stajali na stolu, a ja sam imao još pola časa slobodnog vremena do odlaska u kancelariju. Ostao mi je u nezaboravnom sećanju neobičan i protivrečan utisak koji je ostavio na mene prilikom prvog susreta. Ušao je na staklena vrata, zazvonivši prethodno, i tetka ga je u polumračnom tremu upitala šta želi. A on, Stepski Vuk, podigao je svoju šiljatu glavu kratko podšišane kose i nervoznim nosom stao da njuši oko sebe, a zatim je, pre nego što bi uopšte odgovorio ili rekao svoje ime, kazao: ,,Oh, ovde divno miriše." Pri tom se smešio, a i moja dobra tetka se smešila, ali ja sam ove pozdravne reči smatrao smešnim i osećao neko neraspoloženje prema njemu.

,,E pa", reče on, „dolazim radi sobe koju izdajete."

Tek kada smo se sve troje peli uz stepenice prema potkrovlju mogao sam izbliže da posmatram tog čoveka. Nije bio naročito visok, ali je u njegovom hodu i držanju glave bilo nečega kao u visokih ljudi; imao je na sebi moderan, udoban zimski kaput i bio je u svemu pristojno, ali ne i brižljivo odeven, bio je glatko izbrijan i imao sasvim kratko podšišanu kosu, tu i tamo prosedu. U početku mi se nimalo nije svideo njegov hod; bilo je u njemu nečeg mučnog i neodlučnog, neskladnog s njegovim oštrim, energičnim profilom, kao i sa tonom i temperamentom njegovog govora. Tek kasnije sam primetio i saznao da je bolestan i da ga hodanje staje izvesnog napora. S nekim čudnim osmehom, koji mi je tada takođe bio neprijatan, posmatrao je stepenice, zidove i prozor, kao i starinske visoke ormane na stepeništu; izgledalo je da mu se sve to svidelo, a ipak kao da mu je istovremeno bilo i smešno. Uopšte, ovaj čovek je davao utisak kao da dolazi k nama iz nekog stranog sveta, možda iz prekomorskih zemalja, i kao da mu se kod nas, doduše, sve dopadalo, ali mu je bilo i pomalo smešno. Bio je, ne mogu drukčije da kažem, učtiv, i ljubazan, bez ikakvog prigovora smesta je izrazio zadovoljstvo zbog kuće, sobe i saglasnost sa kirijom i cenom za doručak, pa ipak je atmosfera oko njega bila strana i, kako se meni činilo, zla i neprijateljska. Iznajmio je sobu, uz to i malu spavaću sobu, upoznao se sa načinom loženja, donošenja vode, sa poslugom i kućnim redom, saslušao je sve to pažljivo i ljubazno, složio se sa svim, smesta je ponudio plaćanje jednog dela kirije unapred, pa ipak se

činilo da u stvari ne učestvuje u svemu tome, kao da u tom poslu samom sebi izgleda smešan i neozbiljan, kao da mu je neobično i novo da uzima sobu pod kiriju, da sa ljudima govori nemački, dok je, u stvari, u duši zauzet nečim sasvim drugim. Takav je otprilike bio moj utisak, koji nipošto ne bi bio povoljan da ga nisu ispravile razne sitne pojedinosti. Pre svega, od samog početka dopalo mi se njegovo lice; svidelo mi se i pored onog izraza nastranosti, bilo je to možda neobično, a i tužno lice, ali ujedno i pažljivo, veoma zamišljeno, radom oblikovano i produhovljeno. Moje raspoloženje prema njemu postalo je pomirljivije zahvaljujući njegovoj učtivosti i ljubaznosti iako ga je to, očigledno, stajalo izvesnog napora; nije u njemu bilo ni traga nadmenosti, nego, naprotiv, nečeg dirljivog, molećivog. Ali objašnjenje za ovo našao sam tek kasnije, što me je donekle privuklo njemu.

Još pre nego što se završio obilazak dveju prostorija i ostali pregovori, isteklo mi je vreme podnevnog odmora i morao sam da pođem na posao. Pozdravio sam se i ostavio ga sa tetkom. Kada sam se uveče vratio, ispričala mi je da je stranac iznajmio sobu i da će se useliti ovih dana. Zamolio je jedino da se njegov dolazak ne prijavljuje policiji, jer, kao bolešljiv čovek, ne podnosi formalnosti, čekanje po policijskim prostorijama i tako dalje. I sada se tačno sećam kako sam ustuknuo i upozorio svoju tetku da ne prihvata ovaj uslov. Učinilo mi se da je ova strepnja od policije isuviše u vezi s nepristupačnošću i nastranošću koje je taj čovek nosio u sebi, i to mi je izgledalo sumnjivo. Rekao sam svojoj tetki da nipošto ne treba da popusti i onako malo čudnovatom zahtevu potpuno nepoznatog čoveka, jer bi to, pod izvesnim uslovima, moglo imati veoma nemilih posledica za nju. Ali se tada ispostavilo da je tetka već pristala da mu ispuni želju i da ju je onaj stranac već potpuno očarao i osvojio; jer ona nikada nije primala podstanara sa kojim nije mogla da stupi u neki čovečanski, rođački, ili, bolje reći, materinski odnos, što su njeni raniji stanari uvek obilno iskorišćavali. Prvih nedelja nije se dogodilo ništa sem što sam stavljao mnoge zamerke novom stanaru, dok ga je moja tetka uvek usrdno uzimala u zaštitu.

Kako mi se to propuštanje policijske prijave nije svidelo, hteo sam bar da saznam šta tetka zna o strancu, o njegovom poreklu i

namerama. A ona je već znala ponešto, iako je posle mog odlaska u podne ostao još samo kratko vreme. Rekao joj je da misli da se zadrži nekoliko meseci u našem gradu, da se koristi bibliotekama i da razgleda stare spomenike grada. U stvari, tetki nije bilo zgodno što joj uzima sobu samo za tako kratko vreme, ali on ju je već bio pridobio i pored svog pomalo neobičnog ponašanja. Ukratko, sobe su bile izdate, a moji prigovori došli su kasno.

„Zašto li je rekao da ovde divno miriše?" upitao sam. Tada moja tetka, koja katkada odlično naslućuje, reče: „Sasvim tačno znam zašto. Ovde kod nas miriše na čistoću i red, na prijatan i pristojan život, i to mu se dopalo. Izgleda kao da se odvikao od toga i kao da mu je to nedostajalo." Dobro, pomislih ja, neka bude tako. „Ali", rekoh, „ako nije navikao na uredan i pristojan život, kako će to izgledati? Sta ćeš da radiš ako je aljkav pa sve zaprlja i ako noću dolazi kući pijan?"

„To ćemo još da vidimo", reče ona smejući se, i ja je više nisam zapitkivao.

I odista su moja strahovanja bila neosnovana. Iako stanar nikako nije vodio sređen i razuman život, nije nas uznemiravao niti oštetio, te ga se još i danas rado sećamo. Ali u dubini duše taj čovek nas je oboje, i tetku i mene, ipak veoma mnogo uznemiravao i smetao nam, i, istinu da kažem, ja još u sebi nisam raščistio s njim. Noću katkada sanjam o njemu i osećam kako me samo postojanje takvog bića uznemirava i smeta mi, iako sam ga gotovo zavoleo.

Dva dana kasnije doneo je kočijaš stvari stranca, koji se zvao Hari Haler. Veoma lep kožni kofer ostavio je dobar utisak na mene, a veliki pljosnati brodski kofer ukazivao je na ranija, daleka putovanja, jer je bio oblepljen požutelim ceduljama sa nazivima hotela i transportnih društava raznih zemalja, među njima i prekomorskih.

Zatim se pojavio i on, i tada nastupi vreme u kome sam se postepeno upoznao sa ovim čudnim čovekom. Iz početka ja sam ničim nisam doprineo tome. Iako me je Haler zainteresovao od prvog trenutka kad sam ga ugledao, prvih nedelja nisam učinio nijedan korak da se susretnem s njim ili zapodenem razgovor. Istina, uprkos tome, to moram priznati, posmatrao sam iz prikrajka tog čoveka od

samog početka, katkada sam u njegovom odsustvu ulazio u njegovu sobu i uopšte sam ga, iz puke radoznalosti, pomalo uhodio.

O spoljašnosti Stepskog Vuka već sam dao neke podatke. Od prvog viđenja ostavljao je bezuslovno utisak uglednog, nesvakidašnjeg i neobično obdarenog čoveka; njegovo lice je bilo puno duha, i izvanredno nežna i pokretljiva igra njegovih crta govorila je o zanimljivom, veoma živom, neverovatno istančanom i senzibilnom duševnom životu. U razgovoru bi, iako ne uvek, prekoračio granice konvencionalnosti i iz one svoje nastranosti govorio ličnim, sopstvenim izrazima, i tada bi mu se ljudi kao što smo mi bezuslovno morali podrediti. Razmišljao je više od svih ostalih i u pitanjima duha posedovao onu gotovo hladnu realnost, onu sigurnost, promišljenost i znanje kojima raspolažu samo odista umni ljudi, lišeni častoljublja, koji nikada ne žele da blistaju, da se nameću drugima i da ostaju u pravu.

Iz poslednjih dana njegovog boravka ovde sećam se jedne njegove izreke, koja čak i nije izreka, već se sastojala samo od jednog pogleda. Neki čuveni istoričar-filozof i kulturni kritičar, čovek evropskoga glasa, objavio je svoje predavanje u auli, a ja sam uspeo da nagovorim Stepskog Vuka, koji isprva nije bio raspoložen za to, da odemo na to predavanje. Otišli smo zajedno i sedeli jedan pored drugog u auditoriji. Kada se govornik popeo na katedru i otpočeo svoj govor, razočarao je mnoge slušaoce, koji su u njemu gledali neku vrstu proroka, svojim pomalo uštogljenim i sujetnim držanjem. Kada je odmah na početku govora uputio nekoliko laskavih reči slušaocima, zahvaljujući im na brojnoj poseti, dobacio mi je Stepski Vuk brz pogled, koji je izražavao kritiku ovih reči i čitave govornikove ličnosti; oh, nezaboravan i strašan pogled, o čijem se značenju mogla napisati čitava knjiga! Taj pogled nije kritikovao samo ovog govornika, satirući slavnog čoveka svojom snažnom, premda blagom ironijom — najmanje se radilo o tome. Taj pogled je bio pre tužan nego ironičan, bio je čak duboko i beznadežno tužan; njegova suština bilo je tiho, u neku ruku, ustaljeno očajanje, koje je donekle već postalo navika i forma. Svojom očajničkom jasnoćom taj pogled nije samo osvetlio ličnost sujetnog govornika, nije samo ismejao i dao konačan sud o situaciji tog trenutka, očekivanju i raspoloženju

publike, pomalo naduvenom naslovu objavljenog govora — ne, pogled Stepskog Vuka prodro je kroz čitavo naše doba, čitavo ustumarano poslovanje, laktaštvo, sujetu, čitavu površnu igru jedne uobražene, plitke umnosti — ah, na žalost, taj pogled je prodirao još dublje, nije se zaustavio samo na nedostacima i beznadežnosti našeg vremena, našeg duhovnog života i naše kulture. Prodro je do u srce čitavog čovečanstva, izrekavši u trenutku, rečito, svu sumnju jednog mislioca, nekoga ko je možda stekao saznanje o dostojanstvu i smislu čovečjeg života uopšte. Taj pogled je govorio: „Vidi kakvi smo mi majmuni! Vidi kakav je čovek!" I sva slava, sva mudrost, sva postignuća duha, sva stremljenja ka uzvišenosti, veličini i trajnosti svega čovečnoga raspadoše se i postadoše majmunisanje!

Zašao sam u sve ovo prerano, u stvari protiv svoga plana i volje, te sam u osnovi već rekao ono najhitnije o Haleru, dok mi je prvobitno bila namera da njegovu sliku otkrivam postepeno, onako kako je teklo moje upoznavanje s njim.

Kad sam već ovako preduhitrio samoga sebe, nije potrebno da i dalje govorim o Halerovoj zagonetnoj „nastranosti" i da dajem pojedinačne izveštaje o tome kako sam malo-pomalo naslutio i upoznao osnovu i značaj te nastranosti te izvanredne i užasne usamljenosti. Bolje je tako, jer bih želeo da, po mogućstvu, ja sam ostanem što više u pozadini. Ne želim da iznosim svoje ispovesti, ili da pričam novele, ili da se bavim psihologijom, već samo da, kao očevidac, doprinesem stvaranju slike tog neobičnog čoveka, koji je za sobom ostavio ovaj rukopis Stepskog Vuka.

Već na prvi pogled, kada je ušao na tetkina staklena vrata isturivši glavu kao ptica, hvaleći prijatan miris kuće, pao mi je u oči neobičan izgled tog čoveka, i moje prvo, naivno reagovanje bila je odvratnost. Osetio sam (a moja tetka koja, za razliku od mene, uopšte nije intelektualna priroda, osetila je približno to isto) — da je taj čovek, na neki način, bolesnog duha, naravi ili karaktera i branio sam se protiv toga instinktom zdravog. Ovaj moj odbrambeni stav zamenila je tokom vremena naklonost, koja je počivala na velikom sažaljenju prema ovom teškom i neizlečivom paćeniku, čiju sam usamljenost i unutrašnje umiranje posmatrao. U tom periodu sve jasnije mi je postajalo da ta bolest, ta patnja, nije posledica nekih nedostataka

njegove prirode, već, naprotiv, velikog bogatstva njegovih sposobnosti i snage, koje se u njemu nisu usklađivale. Došao sam do saznanja da je Haler bio genije patnje, da je, u smislu mnogih Ničeovih izreka, izgradio u sebi genijalnu, neograničenu, užasnu sposobnost da pati. Istovremeno sam uočio da osnova njegovog pesimizma nije bila preziranje sveta, već samoprezir, jer koliko god se nepoštedno i porazno mogao izražavati o institucijama ili ličnostima, nikada nije isključivao sebe, uvek je bio prvi protiv koga bi upravljao svoje strele, uvek je u prvom redu sebe mrzeo i poricao ...

Ovde moram da ubacim jedno psihološko objašnjenje. Iako znam veoma malo o životu Stepskog Vuka, ipak imam sve razloge za pretpostavku da je dobio vaspitanje od nežnih, ali strogih i veoma pobožnih roditelja, vaspitanje koje počiva na osnovi: „slomiti volju”. Nisu uspeli da unište ličnost i slome volju kod ovog učenika, za to je bio suviše jak i čvrst, odviše ponosan i bogat duhom. Umesto uništenja njegove ličnosti uspeli su da ga nauče da mrzi samog sebe. Protiv sebe samog, protiv tog nevinog i plemenitog bića, sada se čitavog života obarala sva genijalnost njegove fantazije, sva snaga njegove mislilačke moći. Jer u tome je, uprkos svemu, bio ubeđeni hrišćanin i mučenik, i svu oštrinu, svu kritiku, svu pakost, svu mržnju za koju je bio sposoban upravljao je pre svega i prvenstveno protiv sebe. što se ticalo ostalih, okolnog sveta, uporno je, herojski i najozbiljnije pokušavao da ih voli, da im udovolji, da im ne nanosi bol, jer su mu „ljubav prema bližnjem” utuvili u glavu isto kao i mržnju prema samome sebi. I tako je ceo njegov život bio primer da bez ljubavi prema samom sebi nije mogućna ni ljubav prema bližnjem, da mržnja prema samom sebi, u krajnjoj liniji, dovodi do iste jezive usamljenosti i očajanja kao i preterani egoizam.

Ali vreme je da potisnem svoje misli i da govorim o stvarnosti. Prvo što sam saznao o gospodinu Haleru, zahvaljujući delimično svome uhođenju i delimično opaskama svoje tetke, odnosilo se na način njegovog života. Ubrzo se videlo da je to čovek koji se posvetio razmišljanju i knjigama, ne baveći se nikakvim praktičnim pozivom. Uvek je vrlo dugo ostajao u krevetu, često je ustajao tek pred podne, pa bi u domaćoj haljini prelazio onih nekoliko koraka od

svoje spavaće sobe do dnevne sobe. Ova soba, velika i prijatna mansarda sa dva prozora, dobila je već posle nekoliko dana sasvim drugačiji izgled neko kada su u njoj stanovali drugi stanari. U njoj je bilo sve više stvari i vremenom je postala pretrpana. Po zidovima je vešao slike, crteže, katkad i slike iz časopisa, koje je često menjao. Tu su visili: jedan južnjački pejzaž, fotografije iz nekog nemačkog provincijskog gradića, očigledno Halerovog zavičaja, među njima šareni, blistavi akvareli, za koje sam kasnije saznao da ih je sam naslikao. Zatim fotografije neke lepe, mlade žene ili devojke. Neko vreme visio je na zidu sijamski Buda, njega je zamenila reprodukcija „Noći" od Mikelanđela, zatim slika Mahatme Gandija. Knjige ne samo da su ispunjavale veliki orman za knjige već ih je bilo svuda po stolovima, na lepom starinskom pisaćem stolu, divanu, po stolicama i po podu: knjige sa umetnutim zalogama od hartije, koje su se stalno menjale. Broj knjiga je sve više rastao; ne samo što je iz biblioteka donosio čitave svežnjeve već je veoma često dobijao i pakete poštom. Čovek koji je stanovao u ovakvoj sobi mogao je da bude naučnik. Tome je odgovarao i dim cigara koji je sve obavijao, opušci i pepeljare, razbacane svuda. Međutim, veliki deo knjiga nije bio naučne sadržine, većina njih bila su dela pesnika svih vremena i svih naroda. Neko vreme stajalo je na divanu, na kome bi često preležao po čitave dane, svih šest knjiga jednog dela sa naslovom „Sofijino putovanje od Memela do Saksonske", s kraja osamnaestog veka. Jedno celokupno izdanje Geteovih dela i jedno Žana Pola izgledali su mnogo upotrebljavani, isto tako i Novalis, ali i Lesing, Jakobi i Lihtenberg. U neke knjige Dostojevskog bile su umetnute mnoge ispisane hartijice. Na jednom od većih stolova, među knjigama i spisima, često je stajala kita cveća, tu se nalazila i kutija sa bojama za slikanje akvarela, koja je, međutim, uvek bila sva prašnjava, pored nje pepeljare i, da spomenem i to, razne boce sa pićima. Jedna slamom opletena boca bila je skoro uvek puna crnog italijanskog vina, koje je kupovao u nekoj maloj radnji u blizini; katkada se tu mogla videti i boca burgunca, kao i malage, video sam i kako se pozamašna boca trešnjevače za kratko vreme skoro sasvim ispraznila, da bi zatim nestala u jednom od uglova sobe, gde je po njoj popala prašina i ostatak trešnjevače nije popijen. Neću da

pravdam to svoje uhođenje i otvoreno priznajem da su u meni izazvali osećanje odvratnosti i podozrenja svi ovi znaci jednog, doduše, duhovnim interesovanjem ispunjenog, ali ujedno i proćerdanog i raspusnog života. Ne samo da sam čovek koji živi građanskim životom, čovek naviknut na rad i tačan raspored svoga vremena, već sam i apstinent i nepušač, i one boce u Halerovoj sobi svidele su mi se još manje od ostalog živopisnog nereda.

U spavanju i radu, kao i u jelu i piću, stranac je živeo veoma neredovno i ćudljivo. Izvesnih dana uopšte nije izlazio niti uzimao bilo šta osim svoje jutarnje kafe; katkad je tetka, kao jedini ostatak nekog obroka, nalazila koru od banane, ali se drugih dana hranio u restoranima, čas dobrim i elegantnim, čas u malim krčmama predgrađa. Njegovo zdravlje, izgleda, nije bilo najbolje; osim kočenja u nogama, zbog čega se često vrlo teško peo uz stepenice, kao da su ga mučile i druge smetnje, i jednom je uzgred napomenuo da već godinama nije imao dobro varenje niti je spavao kako treba. Pripisivao sam to u prvom redu piću. Kasnije, prateći ga katkad do jedne od njegovih gostionica, gledao sam kako brzo i ćudljivo ispija vino, ali istinski pijanog ga nisam video ni ja niti iko drugi.

Nikad neću zaboraviti naš prvi susret nasamo. Poznavali smo se samo toliko koliko se, eto, znaju stanari u jednoj velikoj kući. Tada sam jedne večeri, vraćajući se s posla, na svoje najveće iznenađenje, zatekao gospodina Halera kako sedi na odmorištu stepenica između prvog i drugog sprata. Sedeo je na najvišem stepeniku, i pomerio se u stranu da me propusti. Upitao sam ga da se možda ne oseća rđavo i ponudio mu da ga otpratim sve do mansarde.

Haler me pogleda i ja primetih da sam ga trgnuo iz neke vrste sna. Lagano se nasmešio, onim svojim lepim, ojađenim osmehom od koga mi je tako često bilo teško na srcu, a zatim me pozva da sednem pored njega. Zahvalih se i rekoh da nisam navikao da sedim na stepenicama pred stanovima drugih ljudi.

„Ah da”, reče on i osmehnu se jače, ,,u pravu ste. Ali pričekajte još jedan trenutak. Hoću da vam pokažem zašto sam morao da ostanem ovde sedeći."

Pri tom mi pokaza trem stana na prvom spratu, u kome je stanovala neka udovica. Na malom parketiranom prostoru između

stepenica, prozora i staklenih vrata stajao je uza zid visok orman od mahagonija, na njemu starinsko kalaj no posuđe, a na podu, ispred ormana, na dva mala, oniska stalka, stajale su u velikim saksijama dve biljke, azalea i araukarija. Biljke su delovale veoma ugodno, negovane se uvek vrlo brižljivo, što je i na mene već ranije učinilo prijatan utisak.

„Vidite", produži Haler, „ovaj mali trem sa araukarijom miriše tako divno, često ne mogu da prođem ne zaustavivši se za časak. Kod vaše gospođe tetke takođe miriše prijatno i vladaju najveći red i čistoća, ali ovo mesto sa araukarijom tako je blistavo čisto, tako besprekomo ljupko, toliko je pažljivo izbrisana prašina, sve je tako izglačano i oprano, da upravo zrači. Ovde uvek moram da udišem punim grudima — zar ne osećate i vi kako miriše? Miris voska za pod i slab dah mirisa terpentina, zajedno s mirisom mahagonija, opranim lišćem biljki i svim ovim, sačinjavaju miris koji je kao neki superlativ građanske čistoće, urednosti i tačnosti, izvršavanja dužnosti i postojanosti u malom. Ne znam ko ovde stanuje, ali iza ovih staklenih vrata mora da je raj od čistoće i od opajane građanštine, raj u kome vladaju red i bojažljivo-dirljiva odanost sitnim navikama i dužnostima." Pošto sam ćutao, on produži:

„Nemojte, molim vas, misliti da govorim u ironiji! Daleko bilo od mene, dragi gospodine, da se nešto podsmevam ovoj građanštini i redu. Doduše, ja sam živim u jednom drugom svetu, ne u ovom, i možda ne bih ni mogao da izdržim, ma i jedan dan, u stanu sa ovakvim araukarijama. Ali, iako sam star i pomalo odrpan stepski vuk, ipak sam i ja sin jedne majke, i moja je mati bila iz građanskog staleža, i ona je gajila cveće i starala se o sobama i stepeništu, o nameštaju i zavesama, trudeći se da u svoj stan i u svoj život unese što je mogućno više ljupkosti, čistoće i reda. Na to me podseća slab dah mirisa terpentina, na to araukarija, i katkada sedim tu i posmatram ovaj tihi, mali vrt reda, radujući se što toga još ima.”

Hteo je da se pridigne, ali kako mu je to bilo teško, nije me odbio kada sam mu u tom malo pomogao. Ćutao sam i dalje, ali sam, kao moja tetka ranije, podlegao i sam nekoj čari koja je katkad izbijala iz ovog neobičnog čoveka. Lagano se popesmo uz stepenice, a pred njegovim vratima, držeći već ključeve u ruci, on mi još jednom,

veoma ljubazno, pogleda pravo u lice i reče: „Dolazite li iz trgovine? Pa, u to se uopšte ne razumem, znate, živim nekako po strani, na ivici. Ali mislim da i vas interesuju knjige i slične stvari, vaša tetka mi jednom reče da ste završili gimnaziju i da ste dobro učili grčki. E pa, jutros sam naišao na jednu rečenicu kod Novalisa, mogu li da vam je pokažem? I vama će pružiti uživanje."

Poveo me je u svoju sobu, u kojoj se širio jak miris duvana, izvukao iz neke gomile knjigu i stao da lista i prevrće po njoj.

,,I ovo je dobro, veoma dobro", reče, „čujte prvo ovu rečenicu: ‚Trebalo bi se ponositi bolom — svaki bol nas podseća na naš visoki položaj'. Divno! Osamdeset godina pre Ničea! Ali nije to izreka na koju sam mislio — čekajte, evo je. Dakle: ‚Većina ljudi neće da pliva pre no što nauči'. Zar to nije šaljivo? Razume se da neće da plivaju! Ta rođeni su za tle, a ne za vodu. I, razume se, neće da misle; stvoreni su da žive, a ne da misle! Da, onaj koji misli, kome je glavna stvar da misli, može da dotera daleko, ali je ipak zamenio tle vodom i jednom će se udaviti."

Sada me je osvojio i zainteresovao, pa sam ostao malo kod njega, i otada se češće događalo da zapodenemo razgovor kada bismo se sreli na stepenicama ili na ulici. Pri tom sam, u početku, kao i pred araukarijom, imao osećanje da mi se pomalo podsmeva. Ali nije bilo tako. On me je, kao i araukariju, duboko poštovao; bio je tako svesno ubeđen u svoju usamljenost, svoje plivanje po vodi, u činjenicu da je iščupan iz korena, da je odista, i bez ikakvog podsmeha, katkada mogao da se oduševi prizorom neke svakidašnje, građanske delatnosti, na primer, tačnošću s kojom sam odlazio u kancelariju, ili izrekom neke služavke ili tramvajskog konduktera. Isprva mi se to učinilo vrlo smešno i preterano, smatrao sam da je posredi neka gospodska ćud besposličara, tako neka detinjasta sentimentalnost. Ali sam malo-pomalo morao uvideti da se on iz svog bezvazdušnog prostora, iz svoje nastranosti i ponašanja stepskog vuka, upravo divio i voleo naš mali građanski svet, kao nešto čvrsto i sigurno, kao nešto što je njemu daleko i nedostižno, kao dom i spokojstvo, do kojih za njega nije bilo puta. Pred našom čistačicom, nekom čestitom ženom, svaki put je skidao šešir s najvećim poštovanjem, a kada bi moja tetka kadikad porazgovarala s

njim, ili ga upozorila na kakvu popravku njegovog rublja ili dugme koje mu je visilo o koncu na kaputu, saslušao bi je s nekom čudnom pažnjom i pridavanjem važnosti, kao da se neiskazano i beznadežno trudi da kroz kakvu sitnu pukotinu prodre u taj mali, tihi svet i da se tu odomaći, makar samo za jedan čas.

Već pri prvom razgovoru, kod araukarije, nazvao je sebe stepskim vukom, i to mi je bilo čudnovato i malo mi je smetalo. Kakvi su to izrazi?! Ali sam naučio da ovaj naziv ne prihvatam samo iz navike, već sam tog čoveka ubrzo u sebi, u svojim mislima, nazivao uvek samo stepskim vukom, a i danas još ne bih mogao da nađem pogodniji izraz za takvu vrstu ljudi. Stepski vuk koji je zalutao ovamo k nama, u gradove i život u čoporima — nijedna slika nije mogla ubedljivije prikazati njegovu bojažljivu usamljenost, njegovu divljinu, nemir, čežnju za domom i njegovu bezavičajnost.

Jednom sam imao priliku da ga posmatram čitavo jedno veče na nekom simfonijskom koncertu, gde sam ga, na svoje iznenađenje, opazio kako sedi blizu mene ne primećujući me. Prvo je sviran Hendl, plemenita i lepa muzika, ali Stepski Vuk je sedeo uvukavši se sav u sebe, bez ikakvog dodira bilo s muzikom bilo sa svojom okolinom. Sedeo je kao da ne pripada ovoj sredini, usamljen, tuđ, ali zabrinutog lica, oborena pogleda. Tada dođe drugo delo, jedna mala simfonija od Fridemana Baha, i bio sam veoma iznenađen videći kako se moj osobenjak, posle nekoliko taktova, nasmešio i predao muzici. Sav je utonuo u sebe i, valjda deset minuta, izgledao zanet srećom i izgubljen u lepim snovima, tako da sam više pažnje poklanjao njemu negoli muzici. Kada je simfonija bila završena, on se prenuo, ispravio se na svom sedištu i kao da je želeo da pođe, ali je zatim ipak ostao i saslušao i poslednji komad, varijacije od Regera, muziku koja se mnogima činila odviše duga i zamorna. A Stepski Vuk, koji je u početku još pažljivo i dobronamerno slušao, opet se izgubio, zavukao je ruke u džepove i utonuo u sebe, ali ovog puta ne srećno i sanjalački, već tužno, a najzad i ljutito; njegovo lice je postalo odsutno, sivo i ugašeno, izgledao je star, bolestan i nezadovoljan.

Posle koncerta video sam ga ponovo na ulici i pošao sam za njim; uvukavši se u svoj kaput, koračao je bezvoljno i umorno u pravcu

naše četvrti. Zastao je pred jednom malom staromodnom krčmom, neodlučno pogledao na sat, a zatim ipak ušao. Pokoravajući se nekoj svojoj trenutnoj ćudi, pošao sam za njim. Sedeo je za malograđanskim kafanskim stolom, krčmarica i kelnerica ga pozdraviše kao poznatog gosta, a ja mu se javih i sedoh pored njega. Sedeli smo tu čitav čas, i dok sam ja popio samo dve čaše mineralne vode, on je poručio prvo pola, a zatim još četvrt litra crnog vina. Rekoh mu da sam bio na koncertu, ali on ne prihvati razgovor o tome. Pročitao je etiketu na mojoj boci s vodom i upitao me da li bih želeo vina. Kada je čuo da ga nikada ne pijem, napravio je bespomoćno lice i rekao: „Da, tu ste u pravu. I ja sam godinama živeo trezveno, ali sada se baš nalazim pod znakom 'Vodolije', a to je taman i vlažan znak."

A kad sam mu šaljivo odgovorio na tu primedbu, nagovestivši koliko mi se čini neverovatno da baš on veru je u astrologiju, on mi se opet obrati onim učtivim tonom koji me je često vređao i reče: „Sasvim tačno, na žalost, ne mogu da verujem ni u tu nauku."

Oprostih se i pođoh, a on je vrlo kasno noću došao kući, ali je koračao kao uvek i, po svom običaju, nije odmah legao (to sam u susednoj sobi tačno čuo), već je pored upaljenog osvetljenja proveo još, otprilike, jedan čas u svojoj dnevnoj sobi. Još jedno veče mi je ostalo u sećanju. Bio sam sam kod kuće, tetka je bila otišla nekuda, kad neko zazvoni na ulaznim vratima. Kada sam ih otvorio, stajala je tamo mlada, veoma lepa dama, koja me upita za gospodina Halera, i tada je poznadoh: bila je to žena sa fotografije u njegovoj sobi. Pokazao sam joj njegova vrata i povukao se, a ona je neko vreme ostala gore, ali sam ih ubrzo posle toga čuo kako zajedno silaze niz stepenice i odlaze živo i veoma raspoloženo, u nekom šaljivom razgovoru. Bio sam veoma iznenađen što pustinjak ima draganu, i to tako lepu i elegantnu, i sva moja nagađanja o njemu i njegovom životu postala su opet nepouzdana. Ali nije prošao ni jedan sat a on se opet vrati kući, sam, teškim i tužnim koracima, mučno se penjući uz stepenice, a zatim se satima šunjao gore-dole po svojoj dnevnoj sobi, baš kao što vuk hoda po kavezu; cele noći, skoro do zore, gorela je svetlost u njegovoj sobi.

Ništa ne znam o njegovom odnosu prema toj ženi i hoću samo ovo da dodam: još jednom ga videh zajedno s njom u jednoj ulici grada. Išli su podruku i on je izgledao srećan, i opet sam se čudio koliko je ljupkosti, pa čak i nečeg mladalačkog moglo ponekad biti na njegovom zabrinutom, usamljeničkom licu, i shvatih tu ženu, a i saosećanje što ga je moja tetka imala prema tom čoveku. Ali i toga dana došao je uveče kući tužan i jadan. Sreo sam ga na ulaznim vratima, pod kaputom je, kao što se vrlo često događalo, nosio bocu italijanskog vina, uz koju je sedeo do ponoći gore u svojoj pećini. Bilo mi ga je žao. Koliko je bio neutešan, izgubljen i nemoćan život koji je vodio!

Ali dosta priče. Nepotrebni su dalji opisi i obaveštenja da bi se pokazalo da je Stepski Vuk vodio život samoubice.

I pored toga, ne verujem da je sebi oduzeo život onda kada je neočekivano i bez zbogom, ali pošto je platio sva zaostala dugovanja, jednoga dana napustio naš grad i nestao. Nikada više ništa nismo čuli o njemu, i danas još čuvamo neka pisma koja su stigla za njega. Za sobom nije ostavio ništa sem svog rukopisa, koji je napisao prilikom boravka ovde koji mi je posvetio sa nekoliko redova, s napomenom da mogu da radim s njime šta hoću.

Nisam imao mogućnosti da proverim istinitost doživljaja o kojima Haler priča. Ne sumnjam da su oni većim delom izmišljeni, ali to nije namerno izmišljanje, već pokušaj da se duboko proživljena unutrašnja zbivanja zaodenu ruhom vidljivih događaja. Pomalo fantastični događaji u Halerovom spisu potiču, verovatno, iz poslednjih dana njegovog boravka ovde, i uveren sam da su oni delimično zasnovani na stvarnim i objektivnim doživljajima. U ono vreme izmenili su se ponašanje i izgled našeg gosta, duže se zadržavao van kuće, katkad i po čitave noći a njegove knjige su stajale nedirnute. Prilikom naših retkih susreta činilo mi se da je upadljivo živahnuo i podmladio se, katkada upravo postao zadovoljan. Doduše, odmah posle toga došlo bi do nove, teške depresije, ostajao bi danima u krevetu ne tražeći da jede, i u to vreme je došlo i do neobično žestoke i surove svađe s njegovom ponovo iskrslom draganom, svađe koja je uzbunila celu kuću i zbog koje se Haler sutradan izvinio mojoj tetki.

Ne, ubeđen sam da nije sebi oduzeo život. On i dalje živi i svojim umornim nogama ide gore-dole stepenicama tuđih kuća, pilji negde ukočenim pogledom u oribane parkete i brižljivo negovane araukarije, danju sedi po bibliotekama a noću po krčmama, ili leži na svom iznajmljenom divanu slušajući iza prozora život ljudi, svestan da je iz njega isključen, ali se ne ubija, jer mu neki ostatak vere kazuje da tu patnju, tu opaku patnju u svom srcu mora da iskusi do kraja i da mora da umre baš od te patnje. Često mislim na njega. Taj čovek mi nije olakšao život, u njemu nije bilo sposobnosti da podupre i potpomaže ono što je snažno i rasno u meni, oh, naprotiv! Ali ja nisam kao on, ne živim njegovim načinom života, već svojim, sitnim i malograđanskim, ali obezbeđenim i ispunjenim dužnostima. I zato možemo da ga se sećamo spokojno i prijateljski i ja i moja tetka, koja bi mogla i više od mene da kaže o njemu, ali to ostaje skriveno u njenom srcu, punom dobrote.

Što se tiče zabeležaka Halerovih, tih čudnih, delimično bolesnih, delimično lepih i misaonih fantazija, moram da kažem da bih te listove, da su mi slučajno došli do ruku i da mi njihov autor nije bio poznat, svakako bacio sa silnim negodovanjem. Međutim, moje poznanstvo sa Halerom omogućilo mi je da ih donekle shvatim pa čak i odobrim. Dvoumio bih se da ih saopštim drugima kada bih u njima video samo patološke fantazije jednog čoveka, nekakvog jadnog duševnog bolesnika. Ali ja u tim listovima vidim više, vidim jedan dokument današnjeg doba, jer Halerova duševna bolest — to mi je danas jasno — nije nastranost pojedinca, već bolest samog vremena, neuroza one generacije kojoj pripada Haler, bolest koja ni u kom slučaju ne spopada samo slabe, malovredne individue, već baš one najsnažnije, najumnije i najdarovitije.

Ove zabeleške — bez obzira u kolikoj se meri zasnivaju na istinski proživljenom — pokušaj su da se teška bolest vremena savlada ne izbegavanjem i ulepšavanjem, već prikazivanjem same bolesti. One doslovce znače put kroz pakao, put čas pun strepnje, čas smeo, put kroz haos pomračenog duševnog sveta, prevaljen sa voljom da se prođe kroz pakao, da se oseti i da se zlo prepati do kraja.

Jedna Halerova reč poslužila mi je kao ključ za razumevanje svega toga. Jednom mi je rekao, posle razgovora o takozvanoj svireposti

srednjeg veka: ,,U stvari, to i nije svirepost. Čovek srednjeg veka gnušao bi se još više čitavog načina našeg današnjeg života, kao svirepog, užasnog i varvarskog! Svako doba, svaka kultura, svaki običaj i tradicija imaju svoj stil, svoje prefinjenosti i grubosti, svoje lepote i svireposti, svako doba smatra izvesne patnje prirodnim i izvesna zla podnosi strpljivo, čovečji život postaje pravi pakao i istinska patnja tek onda kada dve epohe, dve kulture i religije presecaju jedna drugu. Čovek antike koji bi morao da živi u srednjem veku kukavno bi se ugušio, isto kao što bi se i neki divljak morao ugušiti usred naše civilizacije. Postoje vremena kada čitava jedna generacija dospeva između dve epohe, između dva načina života, tako da gubi svaku prirodnost, svaki moral, svaku sigurnost i čednost. Razume se, ne oseća to svako podjednako snažno. Priroda kao Ničeova morala je da prepati sav jad današnjice za više od jedne generacije unapred — ono što je on morao da ispašta, u samoći i bez razumevanja ostalih, sada moraju da pretrpe hiljade."

Tih reči sam se često morao sećati čitajući zabeleške. Haler pripada onim ljudima koji su upali između dve epohe, koji su izgubili svaku sigurnost i čednost, onima čija je sudbina da s dvostrukom jačinom, i kao ličnu patnju i pakao, dožive svu problematičnost ljudskog života.

U tome se sastoji, kako mi se čini, smisao koju njegove zabeleške mogu da imaju za nas, i zato sam odlučio da ih objavim. Uostalom, ne želim da ih uzimam u zaštitu niti da ih osuđujem, neka to svaki čitalac učini po svojoj savesti!

ZABELEŠKE HARIJA HALERA

Samo za ludake

Prošao je dan kao što, eto, dani prolaze; nekako sam ga proveo, upravo tiho ubio svojim primitivnim i plašljivim načinom životne umešnosti. Radio sam nekoliko časova, preturao po starim knjigama, dva časa sam imao bolove, kao što ih imaju stariji ljudi, uzeo sam prašak i radovao se što sam ih zavarao, ležao sam u vrućoj vodi i uvlačio u sebe prijatnu toplotu, u tri maha sam primio poštu, pregledao sva izlišna pisma i štampane stvari, izvodio svoje vežbe disanja, ali sam umne vežbe izostavio da ne bih remetio udobnost; proveo sam jedan čas u šetnji i primetio na nebu divne šare nežnih, dragocenih cirusa. Bilo je to veoma prijatno, isto kao i čitanje starih knjiga, kao i ležanje u toploj vodi, ali — sve ukupno — nije to baš bio očaravajući, blistav dan sreće i radosti, nego, eto, jedan od onih dana kakvi bi za mene, već duže vremena, trebalo da budu normalni i uobičajeni. Umereno prijatni, nekako podnošljivi, osrednji, mlaki dani jednog starijeg, nezadovoljnog gospodina, dani bez naročitih bolova, bez naročitih briga, bez stvarne tuge, bez očajanja; dani u kojima se čak i pitanje: nije li već vreme da se pođe za primerom Adalberta Štiftera[1] i da se prilikom brijanja izazove nesrećan slučaj — postavlja bez uzbuđenja i bez osećanja straha, realno i spokojno.

Ko je doživeo drukčije dane, one rđave, s napadima kostobolje ili opake glavobolje, koje su se ugnezdile iza očnih duplji i svaku delatnost očiju i ušiju, kao nekom mađijom, satanski preobratile iz radosti u mučenje, ili one dane duhovnog umiranja, pakosne dane unutrašnje praznine i očajanja, u kojem nam se, usred razorene zemlje, isceđene od akcionarskih društava, čovečanstvo i takozvana

kultura, u svom lažnom i prostački šupljem vašarskom sjaju, na svakom koraku cereka kao neko sredstvo za povraćanje, koncentrisano i do vrhunca nepodnošljivosti dovedeno u svom sopstvenom, bolesnom Ja — ko je, dakle, doživeo takve paklene dane, taj je zadovoljan ovim normalnim, nepotpunim kao što je ovaj današnji; taj zahvalno sedi kraj tople peći i čitajući novine sa zahvalnošću konstatuje da danas opet nije izbio nikakav rat, da nije uspostavljena nijedna nova diktatura, da u politici i ekonomici nije otkrivena nikakva krajnja podlost: taj blagorodno podešava strune svoje zarđale lire za jedan prilično radostan, skoro zadovoljan psalm zahvalnosti, kojim dosađuje svom tihom, blagom, sa malo broma ošamućenom, nesavršenom polubogu zadovoljstva, i u mlakom i zgusnutom vazduhu ove zadovoljne dosade, ove blagodarnosti dostojne bezbolnosti, oboje, kako nepotpuni polubog koji žalosno klima, tako i prosedi polučovek koji prigušeno peva psalm — liče jedan na drugog kao blizanci.

Lepo je to biti zadovoljan, ne osećati bol. Lepi su ovi snošljivi, pritvorni dani u koje se ne usuđuju da kriknu ni bol ni naslada, u koje sve samo šapuće i sve se na prstima šunja. Ali sa mnom, na žalost, nije tako, ja teško podnosim osećanje zadovoljstva, ono mi ubrzo postaje mrsko i odvratno, tako da, sav očajan, moram da bežim u druge temperature, po mogućstvu pomoću naslade, a po potrebi i pomoću bola. Ako sam neko vreme proveo bez naslade i bola, udišući mlaku, bljutavu smešu takozvanih dobrih dana, tada u svojoj detinjastoj duši osećam razmetljiv i kukavan jad, tako da liru zahvalnosti bacam sanjivom bogu zadovoljstva u sanjivo lice, i više volim da u meni gori pravi satanski bol nego ova povoljna sobna temperatura. Tada u meni gori divlja želja za snažnim osećanjima, za doživljajima, gori srdžba prema ovom ufitiljenom, plitkom, normalnom i sterilizovanom životu i besomučni prohtev da nešto razbijem u paramparčad, kao na primer neku veliku trgovačku kuću, ili katedralu, ili samoga sebe; da počinim neku smelu glupost, da nekim poštovanim idolima zderem vlasulje, da neke buntovničke đake snabdem priželjkivanom voznom kartom za Hamburg, da zavedem neku devojčicu ili da nekolicini predstavnika građanskog poretka u svetu zavrnem šiju. Jer od svega sam ipak najviše mrzeo,

najviše se gnušao i proklinjao to stanje zadovoljstva, zdravlje, udobnost, taj negovani optimizam građanina, to obilno i uspešno odgajivanje osrednjeg, normalnog, prosečnog.

Ovako raspoložen završio sam, dakle, u prvi sumrak, ovaj snošljivi, svakodnevni dan. Rešio sam bio da ga ne završim na način, za bolešljivog čoveka, normalan i povoljan, dopuštajući da me privuče krevet snabdeven grejalicom, bocom sa toplom vodom kao mamcem, pa sam — nezadovoljan i osećajući laku odvratnost prema svojoj sitnoj dnevnoj delatnosti — mrzovoljno obuo cipele i navukao kaput, i po mraku i magli pošao u grad da bih u gostionici „Kod čeličnog šlema” popio ono što ljudi koji piju, po nekoj staroj konvenciji, nazivaju „čašicom vina”.

Silazio sam, dakle, niz stepenice sa svoje mansarde, tegobne stepenice tuđine, niz te skroz građanske, izbrisane i čiste stepenice veoma čestite kuće za tri porodice, pod čijim se krovom nalazi moje pustinjačko obitavalište. Ne znam kako je to mogućno, ali ja, beskućni i usamljeni stepski vuk koji mrzi malograđanski svet, stanujem uvek u pravim građanskim kućama, to je neka stara sentimentalnost kod mene. Ne stanujem ni u palatama ni u proleterskim kućama, već upravo u ovakvim, održavanim gnezdima malograđanštine, u kojima pomalo miriše na terpentin i sapun i u kojima se čovek trza ako jače zalupi ulazna vrata ili uđe prljavih cipela. Nema sumnje da volim tu atmosferu još od detinjstva i da me moja potajna čežnja za nekom vrstom doma beznadežno uvek vodi istim starim, glupim putevima. A verovatno volim i suprotnost između mog života, mog usamljenog, nemilosrdnog i gonjenog, do krajnosti neurednog života i prave porodične i građanske sredine. Volim da na stepenicama udišem miris spokoj stva, reda, čistoće, pristojnosti i pitomosti, u kome, i pored moje mržnje prema građanštini, za mene ima nečeg dirljivog, ali volim da zatim prekoračim prag svoje sobe, gde sve to prestaje, gde među gomilama knjiga leže opušci cigara i boce s vinom, gde je sve neuredno, tuđinsko i zapušteno, gde su i knjige, i rukopisi, i misli osenčeni i prožeti jadom usamljenih, problematikom ljudskog bitisanja, čežnjom za davanjem nekog novog smisla čovečjem životu, koji je postao besmislen.

I tada sam prošao pored araukarije. Naime, na prvom spratu ove kuće stepenice vode pored malog trema jednog stana koji je bez sumnje još besprekorniji, čistiji i iščetkaniji od ostalih; jer ovaj mali trem upravo blista od neviđene urednosti, pravi je mali hram reda. Na parketu, na koji se čovek plaši da stane, stoje dve kitnjaste klupice, a na svakoj od njih nalazi se po jedna velika saksija: u jednoj raste azalea, u drugoj prilično stasita araukarija, zdravo i pravo, najsavršenije minijaturno drvo, jer i poslednja iglica poslednje grane zrači svežom čistoćom. Katkada, kada znam da me niko ne posmatra, sednem na stepenik iznad araukarije, upotrebljavajući ovo mesto kao hram, malo se odmorim, skrstim ruke i predano gledam ispod sebe u taj mali vrt reda, čiji me dirljiv izgled i usamljena komika nekako potresaju do dna duše. Iza ovog trema, tako reći u svetoj senci araukarije, naslućujem stan pun blistavog mahagonija i život prožet pristojnošću i zdravljem, sa ranim ustajanjem, ispunjavanjem dužnosti, umereno veselim porodičnim praznicima, nedeljnom posetom crkvi i ranim odlascima na počinak.

Praveći se živahan, kaskao sam preko vlažnih pločnika ulica. Suzno i kao velom obavijene sjaktile su se svetiljke kroz hladno-vlažni mutljag, upijajući teške odbleske sa mokrog tla. Setio sam se svojih zaboravljenih mladićkih godina — koliko sam voleo ovakve mračne, mutne večeri u poznu jesen ili zimu, kako sam, opijen, žudno uvlačio u sebe raspoloženje usamljenosti i melanholije kada sam do ponoći, uvijen u svoj kaput, trčao po kiši i vetru kroz neprijateljsku prirodu punu opalog lišća, već i tada usamljen, ali ispunjen dubokim uživanjem i pesmama, koje sam kasnije zapisivao pri svetlosti sveće u svom sobičku sedeći na ivici kreveta! To je prošlo, taj pehar je ispijen i više se nije punio. Da li je trebalo žaliti za tim? Nije. Ne treba žaliti ni za čim što je prošlo. Zaliti treba za Sada i Danas, za svim onim nebrojenim danima koje sam izgubio, koji su mi protekli ne donevši mi ni darove, ni uzbuđenja. Ali, bogu hvala, bilo je izuzetaka, katkada, retko, bilo je časova koji su donosili uzbuđenja, donosili darove, rušili zidove i vraćali mene, zalutalog, opet natrag u živo srce sveta. Tužan, pa ipak uzbuđen do dna svoga bića, pokušao sam da se setim poslednjeg svog doživljaja ove vrste. Bilo je to na jednom koncertu, svirala se prekrasna stara muzika, i tada su mi se

opet, između dva takta jednog *piana,* odsviranog na drvenim duvačkim instrumentima, iznenada otvorila vrata u onaj svet, preleteo sam nebom i video boga na delu, osetio sam blažene bolove i više se ničemu na svetu nisam opirao, ničega se na svetu nisam plašio, sve sam primao sa odobravanjem, svemu sam poklanjao svoje srce. Sve ovo trajalo je kratko vreme, možda četvrt časa, ali mi se te noći vratilo u snu i otada bi, tokom svih onih praznih dana, katkada zablistalo u tajnosti; u trenucima sam ga jasno video, kao zlatan božanski trag koji se provlači kroz moj život, gotovo je uvek bilo duboko zatrpano ispod đubreta i prašine, da bi zatim ponovo zablistalo zlatnim iskrama, na izgled kao da se nikada više ne može izgubiti, pa ipak se ubrzo gubilo u tami. Dogodilo se jednom noću da sam, ležeći budan, odjednom počeo da govorim stihove, stihove isuviše lepe, isuviše neobične, koje nisam smeo ni pomisliti da zapišem i kojih se ujutru više nisam sećao, ali koji su se ipak krili u meni, kao teško jezgro oraha u staroj krhkoj ljusci. Drugi put se to dogodilo pri čitanju dela nekog pesnika, pri razmišljanju o jednoj Dekartovoj ili Paskalovoj misli; ponekad — kada sam se nalazio kod svoje dragane, to osećanje bi zasijalo i vodilo me svojim zlatnim tragom dalje u nebesa. Oh, teško je naići na trag božji usred života kakav mi vodimo, usred ovog tako zadovoljnog, tako izrazito građanskog vremena, bez ikakvog duha, s pogledom na ovakvu arhitekturu, ovakve poslove i ovakve ljude. Kako da ne budem stepski vuk, olinjali pustinjak usred sveta čiji ciljevi nisu moji, čije mi radosti ništa ne znače! Ne mogu da izdržim dugo ni u pozorištu ni u bioskopu, jedva sam u stanju da pročitam novine, retko kad modernu knjigu, i ne mogu da razumem kakve to naslade i zadovoljstva ljudi traže u prepunim železnicama i hotelima, prenatrpanim kafanama sa nametljivom i sparnom muzikom, po barovima i varijeteima elegantnih, raskošnih gradova. Šta traže po svetskim izložbama, po korzoima, na predavanjima za one koji su željni obrazovanja, na velikim sportskim igralištima — ja sve te radosti, koje bi mi, najzad, bile pristupačne i radi kojih se hiljade trude i tiskaju, ne mogu da razumem i da učestvujem u njima. A ono što se u meni događa u retkim časovima radosti, što je za mene slast, doživljaj, ekstaza i uzvišenost, to svet voli i traži možda jedino

u pesničkim delima, a u životu smatra ludošću. I odista, ako je svet u pravu, ako su ta muzika po kafanama, te masovne zabave, ti amerikanizovani ljudi, zadovoljni tako sitnim stvarima, u pravu—onda sam ja kriv, onda sam lud, onda sam odista, kako sam sebe često nazivao, stepski vuk, životinja koja je zalutala u tuđ i nerazumljiv svet, koja više ne nalazi svoju postojbinu, vazduh i hranu.

Trčao sam dalje vlažnom ulicom sa ovim svojim uobičajenim mislima, kroz jednu od najmirnijih i najstarijih četvrti grada. Tu se preko puta, sa druge strane ulice, uzdizao u mraku stari sivi kameni zid, koji sam uvek rado gledao. Stajao je tu tako star i bezbrižan, između male crkve i neke stare bolnice; danju sam često odmarao oči na njegovoj hrapavoj površini, jer je bilo malo tako tihih, blagih, nemih površina u centru grada, gde se inače na polovini svakog kvadratnog metra nalazi poneka trgovina ili dreče imena advokata, berbera, lekara, pronalazača i veštaka za lečenje žuljeva na nogama. Sada sam opet video stari zid kako se uzdiže tiho i spokojno, pa ipak je bilo neke promene na njemu, video sam mali, lepi portal sa šiljatim lukom usred zida i zbunio sam se, jer odista više nisam znao da li se taj portal uvek nalazio tu ili je nedavno napravljen. Bez sumnje je izgledao star, prastar; verovatno su ova mala, zatvorena vrata, sa svojim tamnim krilima, još pre nekoliko vekova vodila u neko dremljivo manastirsko dvorište, a činila su to i danas, iako manastir nije postojao, i verovatno sam ovu kapiju sto puta video, ne obrativši pažnju na nju; možda je bila sveže obojena, pa mi je zato pala u oči. Ipak sam zastao i vrlo pažljivo pogledao preko, ne prelazeći ulicu, koja je bila veoma raskvašena i blatnjava; ostao sam na pločniku i samo pogledom odlutao preko puta, gde je sve već bilo obavijeno tamom i gde je, kako mi se učinilo, oko vrata bio opleten venac, ili nešto drugo što se šarenelo. I sada, kada sam bolje zagledao, zapazio sam iznad portala svetlu firmu na kojoj je, kako mi se činilo, stajao neki natpis. Napregnuo sam vid i najzad sam, i pored blata i bara, prešao ulicu. Tada sam iznad portala ugledao slabo osvetljenu mrlju na starom, sivozelenom zidu, a preko te mrlje prelazila su pokretna šarena slova koja su nestajala, ponovo se pojavljivala, pa odletala. Eto, pomislih, sada su i ovaj stari, dobroćudni zid zloupotrebili za nekakvu svetlosnu reklamu! U

međuvremenu razabrao sam nekoliko reči koje su se letimično pojavljivale; teško je bilo pročitati ih, morao sam ih odgonetati, jer su slova nailazila u nepravilnim razmacima, i to veoma bleda i iskrzana, a brzo su se i gasila. Čovek koji je hteo da napravi posao pomoću njih nije bio umešan, već je svakako bio neki stepski vuk, nekakav ubogi grešnik. Zašto je taj čovek puštao slova baš na ovom zidu, u najmračnijoj uličici starog dela grada, u ovo doba dana, po ovako kišovitom vremenu, kada nikoga nije bilo na ulici, i zašto su ona bila tako titrava, lelujava, tako ćudljiva i nečitka? Ali stoj, sada sam uspeo da jednu za drugom uhvatim nekoliko reči koje su glasile:

MAGIČNO POZORISTE
ULAZ NIJE ZA **SVAKOGA**
— NIJE ZA SVAKOGA

Pokušao sam da otvorim vrata, ali teška starinska brava nije popustila ni pod kakvim pritiskom. Završila se igra slova, prekinula se odjednom, tužna i svesna svoje uzaludnosti. Vratio sam se nekoliko koraka unazad, zagazivši duboko u blato, ali slova više nisu nailazila, igra se ugasila, a ja sam još dugo stajao u blatu i čekao uzalud.

Onda, kada sam već posustao i vratio se na pločnik, preletela su svetlosna slova, kao kapljice, preko asfalta koji se presijavao.

Pročitao sam:

SAMO—ZA—LU—DAKE!

Noge su mi bile vlažne, bilo mi je hladno, ali sam i pored toga još prilično dugo stajao tu u iščekivanju. Ništa više. Dok sam tako stajao i razmišljao kako su šarena slova, i varljiva kao utvare, preletala preko tamnog asfalta koji se presijavao, opet mi je pala na pamet jedna od mojih pređašnjih misli: poređenje sa blistavo-zlatnim tragom, koji je odjednom postao tako dalek i nepronalažljiv.

Bilo mi je hladno, pa sam pošao dalje, sanjareći o tom tragu, pun čežnje za ulaznim vratima koja vode u začarano pozorište samo za luđake. U međuvremenu, dospeo sam u okolinu pijace, gde nije bilo oskudice u večernjim zabavama; na svakom koraku nalazio se poneki

plakat i pozivala poneka tabla: Damen-kapela — Varijete — Bioskop — Igranka — ali sve to nije bilo za mene, bilo je to za „svakoga", za normalne ljude, koje sam stvarno i video kako se u gomilama guraju na ulazima. Fa ipak sam se malo razvedrio, ipak me je dodirnuo pozdrav iz onog drugog sveta, zaigralo je nekoliko slova, zaigrala su i u mojoj duši, dotičući skrivene žice, i jedan odblesak zlatnog traga opet je postao vidljiv.

Potražio sam malu starinsku krčmu u kojoj se od mog prvog boravka u ovom gradu, pre dvadeset i pet godina, ništa nije izmenilo: krčmarica je bila ista, a i mnogi među današnjim gostima sedeli su još onda ovde, na istom mestu sa istim čašama pred sobom. Ušao sam u skromnu gostionicu, bila mi je utočište. Doduše, bilo je to utočište slično onom na stepenicama kraj araukarije, nisam ni ovde našao dom i zajednicu, već samo mirno mesto posmatrača ispred pozornice na kojoj su tuđi ljudi igrali tuđe komade, ali je i to mnogo značilo: nije bilo ljudske gomile, ni dreke, ni muzike, samo nekoliko mirnih građana sedelo je za nezastrtim drvenim stolovima (nije bilo ni mermera, ni emajliranog lima, ni pliša, ni mesinga!) i pred svakim od njih stajao je večernji napitak, neko dobro, jako vino. Možda su ovi stalni gosti, koje sam sve poznavao iz viđenja, bili prave ćifte f možda su kod kuće, u svojim ćiftinskim stanovima, imali nekakve ogavne kućne oltare pred glupavim idolima zadovoljstva, a možda su bili usamljeni momci, izbačeni iz svog koloseka kao i ja, tihi pijanci, zamišljeni nad propalim idealima, stepski vuci, takođe bednici; ali to mi nije bilo poznato. Ponekog od njih dovukla je ovamo čežnja za domom ili neko razočaranje i potreba za nadoknadom: oženjeni je ovde tražio atmosferu svog momačkog doba, stari činovnik odjek svojih studentskih godina, a svi su bili prilično ćutljivi, svi su bili pijanci i svi su, kao i ja, više voleli da sede sa bocom od pola litra elzaškog vina pred sobom negoli pred nekom damen-kapelom. Tu sam bacio lenger, tu se moglo izdržati sat-dva. Tek što sam popio gutljaj elzaškog vina, setio sam se da danas, izuzev doručka, još ništa nisam okusio.

Pravo je čudo šta sve čovek može da proguta! Čitao sam novine nekih desetak minuta, dopuštajući da kroz moje oči prodre u mene duh nekog neodgovornog čoveka koji nadugačko i naširoko žvaće

tuđe reči kvaseći ih svojom pljuvačkom, da bi ih zatim, nesvarene, opet povratio. Gutao sam to tokom čitanja čitavog jednog stupca. A onda sam proždrao dobar komad džigerice isečene iz tela ubijenog teleta. Pravo čudo! Najbolje od svega bilo je elzaško vino. Ne volim opora, jaka vina* bar ne svaki dan, vina koja se razmeću jakim dejstvom, a čuvena su po nekom specijalnom ukusu. Najviše volim sasvim čista, laka, skromna seljačka vina, bez naročitog imena, kojih može mnogo da se popije i čiji ukus tako prijatno i svesrdno podseća na selo, na zemlju, na nebo i lugove. Čaša elzaškog vina i komad hleba svakako su najprijatniji obrok. Ali sada sam već bio pojeo porciju džigerice, što je bilo neobično uživanje za mene koji retko jedem meso, i preda mnom je stajala već druga čaša. Bilo je takođe pravo čudo što su negde po zelenim dolinama zdravi i čestiti ljudi gajili vinovu lozu i cedili vino da bi tu i tamo u svetu, daleko od njih, nekolicina razočaranih građana i stepskih vukova tiho cevčila malo hrabrosti i raspoloženja iz svojih pehara.

Pa neka je i tako, glavno da je vino bilo dobro, da je pomoglo i donelo raspoloženje! Naknadno se u meni razlegao smeh olakšanja povodom kaše od reči u onom novinskom članku, i odjednom sam se setio zaboravljene melodije, onog *piana* na duvačkim instrumentima. Ona se pela u meni, poput sapunskog mehurića koji se preliva, zablistala šarenilom, odražavajući u minijaturi ceo svet, da bi se zatim blago rasprsnula. Ako je bilo mogućno da ta mala, nebeska melodija tajno pusti koren u mojoj duši i da jednoga dana ponovo istera u meni svoj ljupki cvet, sa svim svojim dragim bojama, zar sam onda mogao da budem sasvim izgubljen. Iako sam bio zalutala životinja koja nije shvatala svet što je okružuje, ipak je u mom ludom životu postojao smisao; nešto je u meni davalo odgovore, primalo pozive iz dalekih, veličanstvenih svetova, a u mom mozgu naslagale su se hiljade slika:

Anđeoske čete Đota[2] s malog plavog crkvenog svoda u Padovi, pored kojih koračaju Hamlet i Ofelija, s vencem na glavi, kao lepi predstavnici sve tuge i svih nesporazuma u svetu; vazduhoplovac Đanoco stoji u balonu koji gori i duva u rog: Atila Šmelcle drži nov šešir u ruci, Borobudur[3] para nebo svojim skulpturama koje su

slične planinama. Pa čak ako bi te prilike živele i u hiljadama drugih srca, postoje još desetine hiljada drugih, nepoznatih slika i zvukova čija se postojbina nalazi u meni, kao što i oči kojima gledaju i uši kojima slušaju žive jedino i samo u meni. Ko je još davao odgovore starom bolničkom zidu izbledele, otrte, prljave, sivo-zelene boje, u čijim su se pukotinama i razvalinama naslućivale hiljade fresaka — ko ga je još osetio, ko ga je voleo, koga je dirnuo čar njegovih nežno-umirućih boja? One starinske kaluđerske knjige, sa minijaturama koje se blago presijavaju, i knjige nemačkih pesnika od pre dvesta i sto godina, zaboravljene od svog naroda, sve one od silnih ruku pohabane i od vlage izmrljane sveske, pa štampane stvari i rukopisi starih muzičara, tvrdi, požuteli notni listovi sa svojim obamrlim tonskim snovima — ko je još čuo njihove duhovite, vragolaste i čežnjive glasove, ko je još puna srca pronosio njihov duh i njihove čari kroz jedno drugo, njima tuđe doba? Ko se još sećao malog, žilavog čempresa visoko na bregu iznad Gubija, koji je stena, survavši se, prelomila i rascepila, ali koji je i dalje živeo i u nuždi isterao nov, kržljav vrh? A ko je odavao priznanje vrednoj domaćici na prvom spratu i njenoj blistavoj araukariji? Ko je noću u lutajućim maglama nad Rajnom čitao pismena od oblaka? Bio je to Stepski Vuk. A ko je nad ruševinama svog života tražio truli smisao, patio zbog nečeg na izgled besmislenog, preživljavao na izgled lude stvari, a tajno se, u poslednjem sumanutom haosu, još nadao otkrovenju i božjoj blizini?

Držao sam svoj pehar čvrsto u ruci, krčmarica je htela da mi ga napuni, pa se digoh. Nije mi više trebalo vina. Zasijao je zlatni trag, opet sam se sećao večnosti, Mocarta i zvezda. Mogao sam opet jedan čas da dišem, da živim, smeo sam da postojim i nisam morao da podnosim muke, da strahujem i da se stidim.

Kada sam izišao na utišanu ulicu, retka, sitna kiša, koju je čerupao hladan vetar, šumela je oko uličnih svetiljki, presijavajući se u staklastim prelivima. Kuda sada? Da sam imao neku čarobnu moć ispunjavanja želja, otvorila bi se preda mnom mala, lepa dvorana u stilu Luja XVI, u kojoj bi mi nekoliko dobrih muzičara odsviralo dva-tri dobra dela Hendla i Mocarta. To bi odgovaralo mom sadašnjem raspoloženju, pa bih tu svežu, plemenitu muziku posrkao kao što

srču nektar. o, da sam u tom času imao prijatelja, prijatelja u nekoj potkrovnici, koji razmišlja pri svetlosti sveće a pored sebe ima violinu! Kako bih se došunjao do njega u noćnoj tišini, kako bih se nečujno popeo vijugavim stepeništem da ga iznenadim, pa bismo u razgovoru i muzici proslavili nekoliko nadzemaljskih noćnih časova! Nekada, u minulim godinama, često sam okušao tu sreću, ali je vremenom i to izbledelo i nestalo; između onoga onda i ovoga sada ležale su uvele godine.

Preko volje sam krenuo kući, podigavši okovratnik kaputa i zabadajući vrh štapa u vlažnu kaldrmu. Ma koliko sporo išao, ipak je isuviše brzo trebalo da opet sedim na svojoj mansardi, u svom malom, nazovi, domu, koji nisam voleo, a bez koga ipak nisam mogao, jer je prošlo bilo vreme kada sam ovakve zimske, kišovite noći mogao da provodim lutajući napolju. No, bilo kako mu drago, nisam hteo da mi se dobro večernje raspoloženje pokvari ni zbog kiše, ni zbog kostobolje, ni zbog araukarije, pa ipak nisam mogao da čujem kamerni orkestar niti da nađem usamljenog prijatelja s violinom, u meni je još odzvanjala ona ljupka melodija, koju sam mogao, ritmički udišući vazduh i samo nagoveštavajući je, da odsviram samom sebi. Koračao sam dalje zanet mislima. Ne, moglo se i bez kamerne muzike i bez prijatelja, a bilo je smešno izjedati se nemoćnom žudnjom za toplinom. Usamljenost je nezavisnost, a ja sam je priželjkivao i stekao tokom dugog niza godina. Nezavisnost je hladna, oh da, ali je i spokojna, čudesno spokojna i prostrana, kao onaj hladni i tihi prostor u kome se okreću zvezde.

Iz jedne dvorane za igru pored koje sam prošao zapljusnu me vrelo i grubo, kao isparenje živog mesa, žestoka džez-muzika. Zastao sam za trenutak; oduvek je ta vrsta muzike, iako sam je se gnušao, za mene imala tajnu draž. Džez mi je bio odvratan, ali sam ga voleo deset puta više nego današnju akademsku muziku; džez, sa svojim radosnim, sirovim divljaštvom, odišući naivnom, čestitom čulnošću, duboko je dirnuo i mene u svetu mojih nagona.

Stajao sam jedan trenutak njušeći, udisao sam krvavu i drečeću muziku, njušio sam pakosno i pohotljivo atmosferu ovih dvorana. Jedna polovina te muzike, ona lirska, bila je otužna, odviše zašećerena i kiptala je od sentimentalnosti, a ona druga bila je divlja,

ćudljiva i snažna, pa ipak su obe polovine naivno i pomirljivo išle ukorak, slivajući se u celinu. Bila je to muzika iz doba propadanja. U Rimu za vreme poslednjih careva morala je postojati slična muzika. U poređenju sa pravom muzikom, Bahom i Mocartom, to su, razume se, bile pomije—ali tako izgleda sva naša umetnost, čitav naš mentalitet, sva naša nazovi kultura čim se uporedi sa pravom kulturom. Ova muzika je imala preimućstvo u velikoj iskrenosti, imala je nečeg, ljubavi dostojnog, crnačkog u sebi, bila je bez ikakvih laži i ispunjena radosnim, detinjastim raspoloženjem. Imala je u sebi nešto od Crnca i nešto od Amerikanca, koji nama Evropljanima, i pored svoje snage, izgleda tako dečački svež i detinjast. Da li će i Evropa biti takva? Da li je već na putu da postane takva? Da li smo mi, stari poznavaoci i poštovaoci nekadašnje Evrope, nekadašnje prave muzike, nekadašnjeg pravog pesništva, samo sitna, glupa manjina, sastavljena od komplikovanih neurotičara koji će sutra biti zaboravljeni i ismejani? Da li je ono što smo mi nazivali kulturom, duhom, dušom, ono što smo nazivali lepim i svetim bilo samo utvara, već odavno mrtva, koju samo još nekolicina nas budala smatra pravom i živom? Da li je mogućno da nikada nije ni bila prava i živa? Da li je ono za šta smo se mi, budale, borili, možda oduvek bilo samo fantom?

Stara gradska četvrt primi me pod svoje okrilje, ugašena i nestvarna, uzdizala se mala siva crkva. Odjednom mi opet pade na pamet večerašnji doživljaj sa zagonetnim vratima šiljatog luka i zagonetnom pločom iznad njih, sa svetlosnim slovima koja su tako podsmešljivo titrala. Kako je ono glasio natpis? „Ulaz nije za svakoga." I — „Samo za luđake". Ispitivački pogledah preko puta u stari zid, s potajnom željom da opet otpočnu čarolije, da mene, ludaka, opet pozove natpis i da se mala vrata otvore preda mnom. Možda se tamo nalazilo ono što sam tražio, možda se tamo svirala moja muzika?

Tamni kameni zid gledao me je ravnodušno, zatvoren u dubokom mraku, utonuo u dubok san. Nigde vrata, nigde šiljatog luka, već samo tamni, tihi zid bez otvora. Smešeći se pošao sam dalje, klimnuvši prijateljski glavom u pravcu starih zidina. „Spavaj spokojno, zide, ja te neću probuditi. Doći će vreme kada će te srušiti

ili oblepiti svojim gramzivim firmama, ali sad si još tu, još si lep, i tih, i meni drag.”

Izbačen iz nekog crnog uličnog tesnaca, neposredno pred mene, trgnu me čovek, usamljen, pozni povratnik umorna koraka, sa kapom na glavi, odeven u plavu bluzu, koji je na ramenu nosio motku sa plakatom, a na trbuhu, kaišem privezano, otvoreno sanduče, kakvo torbari nose po vašarima. Umorno je koračao ispred mene ne okrećući se, inače bih mu se javio i poklonio mu cigaru. Pri svetlosti najbliže ulične svetiljke pokušao sam da pročitam njegov steg, crveni plakat na motki, ali se on toliko klatio tamo-amo da nisam mogao da ga odgonetnem. Tada sam oslovio čoveka i zamolio ga da mi pokaže plakat. On je zastao, držeći motku pravo, i tada sam uspeo da pročitam titrava, iskrivljena slova:

ANARHISTICKO ZABAVNO VEĆE!
MAGIČNO POZORISTE!
ULAZ NIJE ZA SVAK. . .

„Vas sam tražio", uzviknuh radosno. „Šta je sa vašom zabavnom večeri? Gde se održava? Kada?”

On odmah potrča.

„Nije za svakoga”, reče ravnodušno, sanjivim glasom i otrča. Bilo mu je svega dosta, hteo je da ide kući.

„Stanite”, viknuh i potrčah za njim. „Šta to imate u svom sandučiću? Otkupiću vam nešto.”

Ne zastajući, čovek mehanički izvuče iz sandučeta neku knjižicu i pruži mi je. Ja je brzo uzeh i strpah u džep. Dok sam otkopčavao kaput s namerom da izvadim novac, čovek skrenu, uđe na neku kapiju, zatvori je za sobom i nestade. Njegovi teški koraci odjekivali su prvo u dvorištu, preko kamenih ploča, a zatim po drvenim stepenicama; posle toga ništa više nisam čuo. Odjednom i mene savlada umor, imao sam osećanje da je već veoma kasno i da će biti dobro da pođem kući. Krenuh brže i uskoro stigoh, uspavanom ulicom predgrađa, u svoj kraj između šetališta na bedemu, gde u malim, čistim najamnim kućama, iza travnjaka i bršljana, stanuju činovnici i sitni rentijeri. Prošavši pored bršljana, travnjaka i mlade

jele, stigoh do kapije, nađoh ključaonicu i dugme za osvetljenje, prošunjah se pored staklenih vrata, politiranih ormana i biljki u saksijama i otvorih vrata svoje sobe, svog nazovi doma, gde su me očekivali naslonjača i peć, mastionica i kutija sa bojama, Novalis i Dostojevski, kao što druge, normalne ljude, očekuje mati ili žena, deca, služavka, psi i mačke.

Kada sam svukao mokar kaput, ponovo mi dođe do ruku ona mala knjiga. Izvukoh je, bila je to tanka, rđavo i na lošem papiru odštampana vašarska knjižica, kao one sveske „Čovek rođen u januaru” ili „Kako ću se za osam dana podmladiti za dvadeset godina?”

Ali kada se ugnezdih u svojoj naslonjači i stavih naočare, pročitah sa iznenađenjem i osećanjem nečeg sudbinskog, što se odjednom javilo u meni, naslov ove vašarske sveske: „Rasprava o Stepskom Vuku. Nije za svakoga”.

Sadržina spisa, koji sam pročitao bez predaha, sa najvećom pažnjom, bila je sledeća:

RASPRAVA O STEPSKOM VUKU

Samo za ludake

Bio jednom neko po imenu Hari, nazvan Stepski Vuk. Išao je na dve noge, nosio odelo i bio čovek, ali je u stvari ipak, eto, bio stepski vuk. Naučio je mnogo od onoga što bistri ljudi mogu da nauče i bio je prilično razuman čovek. Ali evo šta nije naučio: da bude zadovoljan sobom i svojim životom. To nije bio u stanju da nauči, jer je po prirodi bio nezadovoljan čovek. Verovatno je to proisticalo otuda što je u dnu svoje duše oduvek znao (ili mislio da zna) da on u stvari uopšte nije čovek, već vuk iz stepe. Neka se mudri ljudi prepiru da li je odista bio vuk, da li je možda još pre svog rođenja nekom čarolijom pretvoren od vuka u čoveka, ili je rođen kao čovek, ali sa dušom stepskog vuka, kojom je opsednut, ili je pak verovanje da je on u stvari vuk bilo samo neko njegovo uobraženje i bolest. Na primer, bilo bi, najzad, mogućno da je taj čovek u svome detinjstvu bio divalj, neukrotiv i neuredan, da su njegovi vaspitači pokušali da ubiju zver u njemu, pa su mu baš na taj način stvorili uobraženje i verovanje da je on u stvari zver, obavijena samo tankom prevlakom vaspitanja i čovečnosti. O tome bi se moglo govoriti nadugačko, a i zanimljivo, mogle bi se o tome čak pisati i knjige; ali Stepskom Vuku to ne bi bila nikakva usluga, jer je njemu bilo sasvim svejedno da li je vuk ušao u njega mađijom, ili batinama, ili je to, naprosto, samo uobraženje njegove duše. Šta su drugi o tome mislili, a i šta je on sam o tome mislio, za njega nije bilo ni od kakve važnosti, jer od toga vuk nije izišao iz njega.

Stepski Vuk je, dakle, imao dve prirode, čovečju i vučju, takva mu je bila sudbina, i može biti da ovako nešto nije ništa naročito ni

retko. Nailazilo se već na tolike ljude koji su u sebi imali mnogo šta pseće, lisičje, riblje ili zmijsko, ne osećajući zbog toga naročitih teškoća. Kod tih ljudi, eto, čovek i lisica ili čovek i riba životarili su jedno pored drugog ne nanoseći jedno drugom bola, čak i pomažući jedno drugom, i kod mnogih ljudi koji su doterali daleko i kojima zavide pre su postigli uspeh lisica i majmun negoli sam čovek. To je svima poznato. Ali kod Harija je bilo drukčije, u njemu čovek i vuk nisu išli uporedo, još manje su pomagali jedan drugom, već su bili u stalnom smrtnom neprijateljstvu, i jedan je živeo samo da bi onom drugom naneo bol, a kada se dvojica u jednoj krvi i jednoj duši mrze kao smrtni neprijatelji, onda je to opak život. Eto, svako ima svoj udes, i ničiji nije lak.

Naš Stepski Vuk je, doduše, živeo osećajući se čas kao vuk čas kao čovek, kako je to slučaj kod svih polutana, ali kada je bio vuk, uvek bi ga vrebao čovek, posmatrajući, ocenjujući i osuđujući — a u vreme kada je bio čovek, to isto je činio vuk. Na primer, ako je Hari ju kao čoveku dolazila neka lepa misao, neko prefinjeno, plemenito osećanje, ili ako bi izvršio kakvo, takozvano, plemenito delo, tada bi vuk u njemu iskezio zube, smejao se i pokazivao mu sa surovom ironijom kako smešno i rđavo pristaje ovakvo plemenito pozorište stepskoj životinji, vuku, koji u svojoj duši sasvim tačno zna šta mu prija, naime: da usamljen kaska stepama, da se povremeno naloče krvi ili da juri za nekom vučicom. Sa gledišta vuka svaka čovečja delatnost postajala je strahovito komična i neprilična, glupa i sujetna. Ali je bilo isto tako i kada se Hari osećao i ponašao kao vuk, kada bi iskezio zube na druge, kada bi osećao mržnju i smrtno neprijateljstvo prema svim ljudima i njihovom lažnom i izopačenom ponašanju. Tada bi, naime, vrebao u njemu onaj ljudski deo prirode, posmatrao vuka, nazivao ga stokom i zveri, i tako kvario svaku radost jednostavnog, zdravog i divljeg vučjeg stvora.

Takve su bile osobine Stepskog Vuka i, sudeći po njima, Hari nije imao baš ugodan i srećan život. Ali time nije rečeno da je bio naročito nesrećan (iako se njemu samom tako činilo, kao što svaki čovek svoje patnje smatra najvećim). To ne bi trebalo reći ni o jednom čoveku. I onaj ko ne nosi vuka u sebi ne mora zbog toga da bude srećan. I najnesrećniji život ima svojih sunčanih časova i, pod

peskom i kamenjem, svoje sitne cvetiće Sreće. Tako je to i bilo i kod Stepskog Vuka. Obično je bio veoma nesrećan, to se ne može poreći, a mogao je da unesreći i druge, naime, ako ih je voleo, a i oni njega. Jer svi oni koji bi ga zavoleli videli su samo jednu njegovu stranu. Neki su ga voleli kao prefinjenog, mudrog i neobičnog čoveka, pa bi bili zgranuti i razočarani kada bi odjednom morali da otkriju vuka u njemu. A do toga je moralo doći, jer je Hari, kao svako biće, želeo da bude voljen kao celina i baš zbog toga nije mogao da krije i da lažima uklanja vuka ispred očiju onih do čije mu je ljubavi bilo mnogo stalo. Ali je bilo i takvih koji su u njemu voleli baš vuka, baš ono slobodno, divlje, neukrotivo, opasno i snažno, i ovi su, opet, doživljavali veliko razočaranje i jad kada bi odjednom divlji, zli vuk ipak postao čovek, koji u sebi nosi čežnju za dobrotom i nežnošću, koji hoće da sluša Mocarta, da čita pesme i da ima ljudske ideale. Baš su ovi ljudi obično bili naročito razočarani i ljutiti, i tako je Stepski Vuk svoju dvojakost i podvojenost unosio i u sudbine drugih sa kojima je dolazio u dodir.

Ali ako neko sada misli da poznaje Stepskog Vuka i da može sebi predstaviti njegov bedni, rastrzani život, taj je ipak u zabludi, jer još ni izdaleka ne zna sve. Ne zna da je kod Hari ja (kao što nema pravila bez izuzetka i kao što je jedan grešnik pod izvesnim okolnostima miliji bogu od devedeset i devet pravednika) — pak bilo i izuzetaka i srećnih slučajeva, da je katkada nepomućeno i nesmetano osećao u sebi i vuka i čoveka, kako dišu, misle i osećaju u njemu, da su katkada, u veoma retkim časovima, njih dvojica sklapala mir i živela u ljubavi, tako da nije jedan samo spavao dok je drugi bio budan, već su jedan drugoga bodrili i dopunjavali. Izgleda da je i u životu ovog čoveka, kao i svuda u svetu, sve uobičajeno, svakodnevno, poznato i redovno povremeno imalo jedini cilj da tu i tamo doživi trenutni prekid, da bude probijeno vanrednim, čudom, da ustupi mesto blagosti. Da li su kratki, retki časovi sreće izgledali i ublažili zao udes Stepskog Vuka, tako da su najzad sreća i patnja bili jedno drugom ravni, ili je čak možda kratka, ali snažna sreća onih malobrojnih časova upila u sebe svu patnju, zbog čega je dobila veću vrednost, to je opet jedno od pitanja o kome dokoni ljudi mogu

da mozgaju ako žele. Često je i Vuk mozgao o tome, a to je bilo za njegovih dokonih i beskorisnih dana.

Uz to treba reći još nešto. Postoji priličan broj ljudi sličnih vrsta kojoj je pripadao Hari, naročito ih ima mnogo među umetnicima. Svi ti ljudi imaju u sebi dve duše, dva bića, u njima ima božanskog i satanskog, ima majčine i očeve krvi, sposobnosti da budu srećni i da pate, a sve to živi jedno kraj drugog i jedno u drugome, isto tako neprijateljski i zapleteno kao vuk i čovek u Hariju. I ti ljudi, čiji je život veoma nespokojan, doživljuju povremeno, u svojim retkim srećnim časovima, nešto tako snažno i neiskazano lepo, pena trenutne sreće povremeno prsne tako visoko i bleštavo nad morem patnji da ta kratka, zasenjujuća sreća zračeći dodiruje i očarava i druge. Tako nastaju, kao dragocena pena sreće nad morem patnji, sva ona umetnička dela u kojima se jedan jedini čovek koji pati, za jedan jedini čas, tako visoko uzdiže nad sopstvenom sudbinom da njegova sreća sija kao zvezda, i svima onima koji je vide čini se kao nešto večno i kao njihov san o sreći.

Svi ovi ljudi, ma kako se zvala njihova dela i tvorevine, u stvari uopšte nemaju života, odnosno, njihov život ne znači postojanje u pravom smislu i nema svog oblika, oni nisu heroji, ili umetnici, ili mislioci onako kao što su drugi sudije, lekari, obućari ili učitelji, već je to večno paćeničko kretanje i vrtlog, nesrećno i bolno istrzano, jezivo i besmisleno, ako čovek nije spreman da vidi smisao baš u ovim retkim doživljajima, delima, mislima i tvorevinama, koji zrače nad haosom ovakvog života. Među ljudima ove vrste nikla je opasna i strašna misao da je možda ceo čovečji život samo jedna opaka zabluda, žestok i neuspeo izrod pramajke, divlji i jezivi promašeni pokušaj prirode. Ali je među njima nikla i ona druga misao, da čovek možda nije samo prilično razumna životinja, već i dete bogova, kome je određeno da bude besmrtno.

Svaka vrsta ljudi ima svoje osobene znake, svoja obeležja, svaka od njih ima svoje vrline i poroke, svaka svoj smrtni greh. Osobeni znak Stepskog Vuka bio je sledeći: on je bio čovek večeri. Jutro je za njega bilo nemilo doba dana, koga se plašio i koje mu nikad nije donosilo ništa dobro. Nijednog jutra u svom životu nije bio istinski radostan, nikada u prepodnevnim časovima nije učinio nešto dobro,

nije se nečem dobrom dosetio niti je sebi ili drugima mogao da pruži neku radost. Tek u toku popodneva polako bi se zagrejao i živahnuo, a tek predveče bi, za vreme svojih svetlih dana, postajao plodan, čio, katkada živ i radostan. Njegova potreba da bude usamljen i nezavisan bila je u vezi s tim. Nikada nije bilo čoveka sa dubljom i strasnijom potrebom za nezavisnošću. U mladosti, kada je još bio siromašan i kada mu je bilo teško da zarađuje svoj hleb, više je voleo da gladuje i da ide u pocepanom odelu, samo ako bi time mogao da obezbedi sebi trunčicu nezavisnosti. Nikada se nije prodavao za novac i udoban život, nije se predavao ženama ili vlastodršcima, i hiljadu puta je odbacio i odbio ono što je u očima celog sveta predstavljalo preimućstvo i sreću, samo da bi sačuvao svoju slobodu. Za njega nije bilo ničeg mrskijeg i strasnijeg od pomisli da obavlja neku službu, da se pridržava nekog dnevnog i godišnjeg reda i da mora da sluša druge. Smrtno je mrzeo svaki poziv, kancelariju ili ured, a najstrašnije što bi u snu mogao da doživi bio je zatvoren život u nekoj kasarni. Umeo je da se izvuče iz svih ovih okolnosti, često po cenu velikih žrtava. U tome je ležala njegova snaga i vrlina, tu je bio nesalomljiv i nepodmitljiv, tu je njegov karakter bio čvrst i pravolinijski. Ali s ovom njegovom vrlinom bile su, opet, tesno povezane njegova patnja i njegova sudbina. Prošao je onako kako prolaze mnogi: ono što je po unutrašnjem nagonu svog bića najupornije tražio i za čim je stremio palo mu je u deo, ali u većoj meri no što to ljudskom stvoru priliči. U početku mu je to bio san i sreća, zatim gorki udes. Silnik propada zbog sile, gramzivac zbog novca, pokorni propada služeći, a onaj koji traži nasladu propada od slasti. I tako je Stepski Vuk propadao zbog svoje nezavisnosti. On je postigao svoj cilj, postao je potpuno nezavisan, niko nije mogao da mu naređuje, nije morao da se upravlja ni prema kome, slobodno i samostalno odlučivao je šta da čini i preduzima. Jer svaki čovek neminovno postiže ono što je po svom pravom nagonu prinuđen da traži. Ali usred stečene slobode Hari odjednom primeti da je njegova sloboda ravna smrti, da je ostao sam, da ga svet na neki strašan način ostavlja na miru, da ga se ljudi više nimalo ne tiču, pa čak da se i on samog sebe nimalo ne tiče, da se u sve ređem i ređem vazduhu, bez ikakvih odnosa i usamljen, lagano guši.

Jer sada mu samoća i nezavisnost više nisu bili cilj i želja, već udes, presuda koja mu je izrečena, čarobna želja koja je izgovorena i više ne može da se porekne, sada mu više ništa nije pomagalo ako je, pun čežnje i dobre volje, pružao ruke i bio spreman da se poveže i stopi sa zajednicom; sada ga ostaviše samog. Pri tome, međutim, nije bio omrznut i ljudima odvratan. Naprotiv — imao je mnogo prijatelja i mnogima je bio drag. Ali je uvek nailazio samo na simpatiju i ljubaznost, pozivali su ga, darivali ga, pisali mu prijatna pisma, ali mu se niko nije približio, nigde nije došlo do neke veze, niko nije bio voljan i sposoban da učestvuje u njegovom životu. Često ga je sada okruživao vazduh usamljenih, neka mukla atmosfera, okolni svet je proticao pored njega, osećao je nemoć da stvori prisnije odnose, i nikakav trud ni čežnja tu nisu pomogli. To je bila jedna od najvažnijih osobenosti njegovog života.

Druga je bila: pripadao je samoubicama. Ovde se mora napomenuti da je pogrešno nazivati samoubicama samo one ljude koji se odista ubijaju. Među ovima ih čak ima mnogo koji su, tako reći, pukim slučajem postali samoubice, kod kojih pojam samoubistava nije sastavni deo njihovog bića. Među ljudima bez individualnosti, bez snažne konstitucije, bez velikog udesa, među običnim ljudima iz čopora, ima mnogo njih koji završe samoubistvom, a po svom obeležju i kovu ne pripadaju tipu samoubice, dok, naprotiv, mnogi koji su po svom biću samoubice, možda veći deo njih, nikada stvarno ne dižu ruku na sebe. „Samoubica” — a Hari je bio jedan od njih — ne mora nužno da živi u naročito prisnom odnosu sa smrću — to može da se čini a da čovek ipak nije samoubica. Ali je „samoubici” svojstveno da svoje Ja, bez obzira da li s pravom ili ne, oseća kao naročito ugroženu klicu prirode, da mu se uvek čini kao da je izuzetno izložen opasnosti, kao da stoji na najšiljatijem vrhu hridine, pa mu je dovoljan najmanji spoljni udar ili neka sićušna unutrašnja slabost da se surva u ponor. Ova vrsta ljudi obeležena je po liniji svoje sudbine time što je za njih samoubistvo najverovatniji način smrti, bar u njihovoj sopstvenoj uobrazilji. Preduslov za ovakav stav, koji je uočljiv još u ranoj mladosti i ove ljude prati tokom čitavog njihovog života, nije neka izuzetno slaba životna snaga, naprotiv, među samoubicama

nailazimo na vanredno žilave, strasne, a i smele prirode. Ali kao što postoje prirode koje prilikom i najmanje bolesti naginju groznici, tako ove prirode, koje mi nazivamo ,,samoubicama” i koje su često veoma osetljive i osećajne, naginju tome da se pri najmanjem potresu predaju intenzivnoj predstavi samoubistva. Kada bi postojala nauka koja bi imala smelosti i snage odgovornosti da se bavi čovekom umesto isključivo mehanizmima životnih pojava, kada bismo imali nešto slično antropologiji, nešto kao psihologiju, ove činjenice bile bi svakome poznate.

Ovo što smo ovde govorili o samoubicama odnosi se, naravno, samo na površinu stvari, to je psihologija, pa prema tome deo fizike. Posmatrajući je metafizički, ta stvar izgleda drukčije i mnogo jasnija, jer pri ovakvom posmatranju „samoubice” nam se prikazuju kao bića pogođena osećanjem krivice zbog svoje individualnosti, kao duše kojima više nije životni cilj da sebe usavrše i oblikuju, već da se raspadnu i vrate majci, bogu, da se vrate u svemir. Među ovim prirodama mnoge su potpuno nesposobne da ikada izvrše stvarno samoubistvo, jer su duboko spoznale koliki je ono greh. Za nas su one ipak samoubice, jer žive u smrti, a ne u spasonosnom životu, jer su spremne da se odreknu sebe, da se predaju, ugase i vrate početku.

Kao što svaka snaga može da postane i slabost (pod izvesnim okolnostima do toga mora da dođe), tako i obratno, izraziti samoubica često može da pretvori svoju prividnu slabost u snagu i oslonac, pa to obično i čini. Među ove slučajeve dolazi i slučaj Harija, Stepskog Vuka. Kao i hiljade njemu sličnih, od zamisli da mu je svakog časa otvoren put u smrt stvorio je ne samo mladalačko-melanholičnu igru fantazije već je iz te zamisli crpao utehu i oslonac. Doduše, kao kod svih ljudi njegovog soja, svaki potres, svaki bol i svaka nezgoda u životu smesta su izazivali u njemu želju da se iz svega toga izvuče pomoću smrti, ali se postepeno baš iz te sklonosti izrodila filozofija u prilog životu. Srodivši se prisno sa zamišlju da mu je onaj izlaz u slučaju nužde uvek otvoren, ona mu je davala snage da postane radoznao za iskustvo bola i neprilika, i kada mu je bilo naročito rđavo, mogao je katkada sa radošću, pa čak i sa zluradošću, da oseti: „Radoznao sam da vidim koliko čovek u stvari može da

izdrži! Kada dospem do granice podnošljivog dovoljno je da otvorim vrata i već sam umakao”. Postoji veliki broj samoubica koji iz ove zamisli crpu neobičnu snagu.

S druge strane, svim samoubicama je dobro poznata borba protiv iskušenja da izvrše samoubistvo. Svaki od njih, u nekom skrivenom kutu svoje duše, dobro zna da je samoubistvo, doduše, izlaz, ali da je ipak samo pomalo otrcan i ilegalan izlaz za slučaj nužde, da je u suštini plemenitije i lepše ostaviti da čoveka pobedi i obori sam život nego sopstvena ruka. Svest o tome, nečista savest, koja ima isti izvor kao, na primer, nečista savest kod takozvanih samobludnika, podstiču većinu „samoubica" na trajnu borbu protiv iskušenja. Oni se bore kao što se kleptoman bori protiv svog poroka. Ova borba je i Stepskom Vuku bila dobro poznata, vodio ju je mnogobrojnim, uvek drukčijim oružjem. Najzad je, oko četrdeset i sedme svoje godine, došao na srećnu ideju, koja nije bila bez humora i koja mu je često pružala zadovoljstvo, da svoj pedeseti rođendan odredi kao dan kada će dopustiti sebi da izvrši samoubistvo. Sporazumeo se sam sa sobom da toga dana ostavi sebi na volju da li će, za slučaj nužde, prema svom trenutnom raspoloženju, upotrebiti ovaj izlaz. Neka mu se sada dogodi šta mu drago, neka se razboli, osiromaši, neka doživi patnju i gorčinu — za sve je određen rok, sve to može da potraje najviše još nekoliko godina, meseci i dana, a njihov se broj stalno smanjuje! I odista je sada lakše podnosio sve nedaće koje bi ga ranije jače i duže mučile, pa čak i do dna duše potresale. Ako se iz bilo kog razloga osećao naročito rđavo, ako bi pored pustoši, usamljenosti i podivljalosti njegovog života naišle i izvanredne patnje i gubici, mogao je tim patnjama da kaže: „Čekajte, još samo dve godine, pa ću zagospodariti vama!” I tada bi se s ljubavlju predao zamisli kako će na dan njegovog pedesetog rođendana ujutro stići pisma i čestitke, dok će se on, siguran u svoj nož za brijanje, oprostiti svih patnji, zatvarajući vrata za sobom. Tada bi kostobolja, seta, glavobolja i bolovi u stomaku mogli da gledaju kuda će sad.

Preostaje nam još da osobeni fenomen Stepskog Vuka, a naročito njegov neobični odnos prema građanštini, objasnimo na taj način što ćemo sve te pojave svesti na njihove osnovne zakone. Kako se to

samo po sebi nameće, uzećemo kao polaznu tačku baš taj njegov odnos prema svemu „građanskom”!

Zbog svog sopstvenog shvatanja stajao je Stepski Vuk potpuno van građanskog sveta, pošto nije znao ni za porodični život ni za društveno častoljublje. Smatrao je sebe isključivom jedinkom, čas osobenjakom i nastranim pustinjakom, a čas natprosečnom, u neku ruku, izvanredno obdarenom individuom, uzvišenom nad sitnim normama svakodnevnog života. Svesno je prezirao buržuje i ponosio se što on to nije. U izvesnom pogledu živeo je sasvim građanski, imao je novaca u banci i pomagao je siromašne rođake, odevao se, doduše, nemarno, ali pristojno i neupadljivo, težio je da sa policijom, poreznicima i sličnim silama živi u dobrim odnosima. Osipi toga, neka snažna, potajna čežnja stalno ga je privlačila malograđanskom svetu, tihim, pristojnim porodičnim kućama sa urednim bašticama, blistavo čisto održavanim stepeništem i čitavoj onoj skromnoj atmosferi reda i savršene pristojnosti. Sviđalo mu se da ima svoje sitne poroke i ekstravagantnosti, da se oseća kao čovek izvan građanskog sveta, osobenjak ili genije, ali, da se tako izrazimo, nikada nije stanovao i živeo po periferiji života, gde građanština više ne postoji, niti se osećao kod kuće u atmosferi nasilnika i izuzetnih ljudi, ni kod zločinaca i obespravljenih, već je uvek ostao sa stanom u provinciji građanstva, jer je imao izvestan odnos prema njegovim običajima, propisima i atmosferi, pa ma to bio i odnos otpora i pobune. Osim toga, odrastao je i vaspitavan malograđanski, i otuda je zadržao mnoštvo pojmova i šablona. Teoretski nije imao ništa protiv javnih žena, ali bi on lično bio nesposoban da ozbiljno shvati jednu od njih i da je gleda kao stvorenje sebi ravno. Političkog zločinca, revolucionara ili duhovnog zavodnika, koga su država i društvo proganjali, mogao je da voli kao svoga brata, ali ne bi znao kako da se ponese prema lopovu, obi jaču ili ubici iz pohote, osim da ih na prilično građanski način sažaljeva.

Tako je jednom polovinom svoga bića priznavao i potvrđivao ono što je drugom polovinom pobijao i poricao. Odrastao u kultivisanoj građanskoj kući, po ustaljenim pravilima i običajima, ostao je jednim delom svoje duše uvek privezan za poretke na ovom svetu, iako se

već odavno individualizovao preko građanski moguće mere, oslobodivši se sadržine građanskog ideala i verovanja.

Ovo „građansko”, kao stalno postojeće stanje svega čovečnoga, nije bilo ništa drugo nego pokušaj izmirenja, težnje za ujednačenom sredinom između bezbrojnih ekstrema i dvojnih suprotnosti čovečjih postupaka. Uzmimo za primer jednu od ovih dvojnih suprotnosti, recimo, sveca i razvratnika, pa će nam poređenje uskoro biti razumljivo. Čoveku se pruža mogućnost da se potpuno preda duhovnom životu, da pokuša da se približi idealu sveca. I obrnuto, pruža mu se mogućnost da se potpuno preda svojim nagonima, prohtevima svojih čula i da sva svoja stremljenja usredsredi na sticanje trenutnih naslada. Prvi od ovih puteva vodi do sveca, do mučenika duše, do samopredaje bogu. Drugi vodi do razvratnika, do mučenika nagona, do samopredaje truleži. Građanin pokušava da živi u prijatno temperiranoj sredini između ova dva puta. On se nikada neće predati niti podati ni zanosu ni askezi, nikada neće postati mučenik, nikada pristati da bude uništen — naprotiv, njegov ideal nije da se preda, već da održava sopstveno Ja, njegova stremljenja nisu uperena ni prema svetosti ni prema njenoj suprotnosti, sve što je bezuslovno njemu je nesnosno, on hoće da služi bogu, ali i zanosu, hoće da ima vrline, ali i da mu je dobro i udobno na zemlji. Ukratko, on pokušava da se naseli u sredini između krajnosti, u umerenoj i povoljnoj zoni bez žestokih bura i oluja, u čemu i uspeva, ali na račun onog životnog i osećajnog intenziteta koji pruža život usmeren prema bezuslovnosti i prema krajnostima. Intenzivno se može živeti samo na račun sopstvenog Ja, a građanin ništa više ne ceni nego svoje Ja (koje je, doduše, razvijeno samo rudimentarno), i prema tome postiže samoodržanje i sigurnost na račun intenziteta. Umesto da sumanuto bude opsednut bogom — stiče mirnu savest, umesto naslade — prijatnost, umesto slobode — udobnost, a umesto smrtne vatre — ugodnu temperaturu. Zbog toga je građanin, po svom biću, stvorenje sa slabim životnim pogonom, plašljivo, te je lako upravljati njime, jer se boji svakog davanja samog sebe. Zato je on namesto moći postavio većinu, namesto sile zakon, namesto odgovornosti, postupak glasanja.

Jasno je da se ovo slabo i plašljivo biće ne može održati ma u kolikom broju postojalo, da ono sa svojim osobinama može odigrati u svetu samo jednu ulogu: stada jaganjaca među vucima koji slobodno krstare. Pa ipak vidimo da u doba vladavine veoma snažnih priroda građanin, doduše, smesta biva pritešnjen uza zid, ali ipak nikad ne propada, a povremeno, prividno, čak i vlada svetom. Kako je to mogućno? Ni veliki broj čopora u kojima živi, ni njegove vrline, ni njegov *common sense,* ni čitava organizacija ne bi bili dovoljno snažni da ga spasu od propasti. Onoga čiji je životni intenzitet već od samog početka toliko oslabljen ne može da održava u životu nikakva medicina sveta. Pa ipak građanština živi, snažna je i napreduje. — Zašto?

Odgovor glasi: zbog stepskih vukova. Odista, vitalna snaga buržoazije nipošto ne počiva na svojstvima njenih normalnih članova, već na veoma mnogobrojnim ,,autsajderima", koje obuhvata usled rasplinutosti i rastegljivosti svojih ideala. Među građanštinom uvek živi i veliki broj snažnih i divljih priroda. Naš stepski vuk Hari tipičan je primer za to. On se razvio kao individua daleko preko granice koju može da dostigne građanin. On, kome su poznate slasti meditacije, kao i mračne radosti mržnje i samomržnje, on koji prezire zakon, vrlinu i *common sense* ipak je prinudni zatočenik građanštine i nije u stanju da joj umakne. I tako su se oko stvarne mase pravih građana nataložili široki slojevi ljudi, mnoge hiljade života i inteligencija, od kojih je svaki, doduše, već oslobođen građanštine i pozvan za život u bezuslovnom, ali od kojih je svaki nekim detinjastim osećanjima vezan za građanštinu i do izvesne mere zaražen njenim malaksalim životnim intenzitetom, pa ipak nekako ostaje i dalje u njoj, ropski zavisan i obavezan da joj služi. Jer kod građanštine osnovno načelo velikana glasi obrnuto: Ko nije protiv mene, taj je za mene!

Ako u ovom smislu ispitamo dušu Stepskog Vuka, tada nam se on prikazuje kao čovek kome je zbog visokog stepena njegove individualnosti određeno da ne bude građanin — jer se svaka visoko razvijena individualnost ustremljuje protiv sopstvenog Ja i naginje njegovom uništenju. Vidimo da je on u sebi nosio jake nagone, kako sveca tako i razvratnika, ali usled izvesne slabosti i tromosti nije mogao da uzme zalet u slobodni, divlji svemir, nego je ostao

prikovan za teško materinsko sazvežđe građanštine. Ovakav je njegov položaj u svetskom prostoru, ovakva je njegova vezanost. Većina intelektualaca i najveći deo umetnika pripadaju istom tipu. Samo najsnažniji među njima uspevaju da probiju atmosferu građanske zemlje i da stignu u kosmički svet, ostali se mire sa sudbinom ili sklapaju kompromise, preziru građanštinu, a ipak joj pripadaju, jačaju je i veličaju, jer na kraju ipak moraju da je prihvate da bi mogli da žive. Za ove bezbrojne egzistencije to ne predstavlja tragediju, ali svakako krupnu nezgodu i zlu kob, u čijem se paklu njihovi talenti ispeku i postanu plodni. Mali broj onih koji se otmu nalazi put u bezuslovnost i propada na način dostojan divljenja. To su oni tragikom obeleženi, ali njih nema mnogo. A ostalima, onima koji su ostali vezani, čijem talentu građanština često odaje veliko priznanje, otvoreno je treće carstvo, jedan imaginarni, ali suvereni svet, a to je humor. Nemirnim stepskim vucima, tim stvorenjima koja neprekidno i strahovito pate, njima kojima je uskraćena tragika, kao i sila potrebna za prodor u zvezdani svemir, njima koji osećaju da su pozvani za bezuslovno, a ipak ne mogu da žive u njemu, njima se pruža pomirljiv izlaz u humor, ako je njihov duh usled patnji postao dovoljno snažan i elastičan. Humor uvek ostaje na neki način građanski, iako je pravi tip građanina nesposoban da ga shvati. U imaginarnoj sferi humora ostvaruje se zamršeni, mnogostruki ideal svih stepskih vukova: tu je mogućno zauzeti stav odobravanja ne samo prema svecu nego i prema razvratniku, tu ne samo da se savijaju polovi jedan prema drugome nego se u ovakav stav odobravanja uključuje i građanin. Onome koji je sumanuto opsednut bogom mogućno je da zauzme stav odobravanja i prema zločincu, a isto tako i obrnuto, ali njima obojici i svim ostalim ljudima bezuslovnosti nemogućno je da odobravaju još i onu neutralnu, mlaku sredinu: građanštinu. Jedino humor, taj vidni izum onih kojima je preprečen put ka onom najvišem za šta su pozvani, taj izum onih skoro tragičnih, najdarovitijih nesrećnika, jedino humor (možda najčudnije i najgenijalnije dostignuće čovečanstva) izvršava i ono nemoguće, naime, spaja i sjedinjuje sve oblasti ljudskog bića u zracima svojih prizmi. Živeti u svetu kao da to i nije svet, poštovati zakon a stajati iznad njega, posedovati kao da se ne poseduje,

odreći se kao da to nije odricanje — sve ove omiljene i često formulisane zahteve visoke životne mudrosti može da ostvaruje jedino humor.

Pa ako bi u zagušljivom haosu svoga pakla Stepski Vuk, koji za to ima dovoljno dara i sklonosti, ipak uspeo da skuva i iscedi iz sebe ovaj čarobni napitak, bio bi spasen. Za to mu još mnogo štošta nedostaje, ali mogućnosti i nada postoje. Ko ga voli, ko oseća s njim, neka mu poželi ovaj spas. On bi, doduše, zauvek ostao u građanštini, ali bi njegove patnje bile snošljive i plodne. Njegov odnos prema građanskom svetu, kako u ljubavi, tako i u mržnji, izgubio bi svoju sentimentalnost, a njegova vezanost za ovaj svet prestala bi da ga muči bez prestanka kao neka sramota.

Da bi to postigao, ili da bi se na kraju ipak osmelio za skok u svemir, trebalo bi da se takav Stepski Vuk jednom suoči sa samim sobom, morao bi da duboko sagleda haos u sopstvenoj duši i da postane potpuno svestan samoga sebe. Tada bi mu se otkrila cela njegova sumnjiva egzistencija u svoj svojoj nepromenljivosti, i ubuduće bi mu bilo sasvim nemogućno da iz pakla svojih nagona uvek ponovo prebegne u sentimentalno-filozofske utehe, a odatle u šlepu opijenost svog vučjeg bića. Čovek i vuk bili bi prinuđeni da upoznaju jedan drugoga bez maski osećanja koje izobličavaju, pa bi morali nagi da se pogledaju u oči. Tada bi se ili sudarili i razišli se zauvek, tako da više ne bi bilo Stepskog Vuka, ili bi njih dvojica, pred rađanjem svetlosti humora, sklopili brak iz razuma.

Možda će Hari jednog dana dospeti do te poslednje mogućnosti. Možda će jednoga dana naučiti kako da upozna sebe, bilo na taj način što će dobiti u ruku naše ogledalce, bilo što će susresti besmrtnike, ili što će u našem magičnom pozorištu naći ono što je potrebno za oslobođenje njegove zapuštene duše. Čekaju ga hiljade takvih mogućnosti, koje njegova sudbina neodoljivo privlači; svi ljudi koji stoje po strani od građanstva žive u atmosferi ovih magičnih mogućnosti. Dovoljna je najneznatnija sitnica pa da sine munja.

Međutim, sve je ovo Stepskom Vuku dobro poznato, iako nikada nije imao pred očima ovu crticu svoje unutrašnje biografije. On naslućuje svoj položaj u zgradi sveta, naslućuje i poznaje besmrtnike, naslućuje mogućnost da sretne samoga sebe i plaši je

se, on zna za postojanje onog ogledala, u koje bi neophodno morao da pogleda, a besmrtno se plaši da baci taj pogled.

Na kraju naše studije preostaje nam da raskrstimo i sa poslednjom fikcijom, sa jednom načelnom obmanom. Sva „objašnjenja”, celokupna psihologija, svi pokušaji razumevanja iziskuju pomoćna sredstva, teorije, mitologije, laži; pošteni autor ne bi smeo propustiti da na kraju svog prikaza, po mogućstvu, raskrsti sa ovim lažima. Ako kažem „gore” ili „dole", time već tvrdim nešto što iziskuje objašnjenje, jer „gore” i „dole” postoji samo u mislima, samo u apstrakciji. Svemir ne zna za „gore" i „dole".

Prema tome „stepski vuk” je, ukratko rečeno, samo fikcija. Ako se Hari oseća kao neka vrsta čoveka-vuka i smatra da se sastoji od dva neprijateljska i suprotna bića, onda to predstavlja samo neki mit uprošćavanja. Hari uopšte nije čovek-vuk, i ako smo prividno i ne ispitujući prihvatili tu laž koju je sam izmislio i u koju veruje, ako smo pokušali da ga posmatramo i da ga protumačimo kao dvostruko biće, kao stepskog vuka, onda smo se, u nadi da ćemo ga lakše razumeti, koristili obmanom, koju ćemo sada ispraviti.

Podela na čoveka i vuka, na nagon i duh, kojom Hari pokušava da razjasni svoj udes, veoma je grubo uprošćavanje i nasilje nad istinom u prilog nekog prihvatljivog, ali pogrešnog objašnjenja suprotnosti koje ovaj čovek nalazi u sebi i koje mu se čine kao izvor njegovih teških patnji. Hari u sebi nalazi čoveka, to jest čitav svet misli, osećanja, kulture, pripitomljene i sublimisane prirode, a pored toga još i „vuka", to jest mračni svet nagona, divljaštva, svireposti i nesublimisane, sirove prirode. I pored ove na izgled tako jasne podele njegovog bića na dve sfere, koje su jedna prema drugoj neprijateljski raspoložene, kadikad je doživljavao da se vuk i čovek za izvesno vreme, za koji srećni trenutak, slože. Kada bi Hari u svakom pojedinom trenutku svog života pokušavao da ustanovi koliko ima čoveka, a koliko vuka u svakom njegovom delu, u svakom osećanju, brzo bi došao u nepriliku i cela ova njegova lepa teorija o vuku namah bi se raspala. Jer nijedan čovek, ni najprimitivniji crnac, pa ni idiot, nisu tako uporno jednostavni da bi se njihovo biće moglo objasniti pomoću dva ili tri glavna elementa; a objašnjenje tako vanredno diferenciranog čoveka kao što je Hari naivnom podelom na

vuka i čoveka pogotovu je potpuno beznadežan i detinjast poduhvat. Hari se ne sastoji od dva bića već od stotine, od hiljade bića. Njegov se život ne klati između dva pola, kao što su nagon i duh, ili između sveca i razvratnika, već između hiljadu i bezbroj suprotnih polova (kao, uostalom, život svakog čoveka).

Što tako obrazovan i mudar čovek kao Hari može sebe da smatra stepskim vukom, što veruje da bogatu i složenu tvorevinu svog života može da obuhvati jednom tako prostom, grubom i primitivnom formulom, ne treba da nas iznenadi. Čovek nema veliku sposobnost mišljenja, pa i najmudriji i najobrazovaniji uvek vidi svet i sebe kroz prizmu veoma naivnih, uprošćavajućih i lažnih formula — u prvom redu sebe samog! Jer svi ljudi, kako izgleda, imaju urođenu i nasilno izazvanu potrebu da svoje Ja zamišljaju kao jedinstvenu celinu. Koliko god puta se pokazalo da je ovo zabluda, ona ipak i dalje živi. Sudija koji sedi nasuprot zločincu, gledajući mu u oči, i koji za trenutak čuje kako ubica govori njegovim (sudijinim) glasom, a sve pobude, sposobnosti i mogućnosti ubice nalazi i u svojoj duši, ipak se već idućeg trenutka ponovo pretvara u jedinku, postaje sudija, ponovo se vraća u ljusku svog uobraženog Ja, izvršava svoju dužnost i osuđuje ubicu na smrt. A kada naročito obdarene ljudske duše nežnog sastava počnu da naslućuju svoju mnogostrukost, kada, kao svi geniji, probiju zabludu o celini svoje ličnosti, pa sebe osete složenim iz više delova, kao kakav snop od mnogih Ja, tada je dovoljno da to samo izjave, pa da ih većina zatvori pozivajući nauku u pomoć, a ova opet konstatuje šizofreniju i sprečava da čovečanstvo iz usta ovih nesrećnika čuje uzvik istine. Ali zašto gubiti reči, zašto izgovarati nešto što je svakome ko misli samo po sebi razumljivo, ali što nije običaj da se iskaže. — Ako već jedan čovek pristupa proširenju uobražene celine svog Ja u dvostruko biće, onda je bezmalo genije, ili, u svakom slučaju, redak i zanimljiv izuzetak. U stvari nijedno Ja, pa ni najnaivnije, nije celina, već mnogostruk svet, zvezdano nebo u malom, haos oblika, koji se sastoji od stepena i stanja, od nasleđenog i od raznih mogućnosti. Što se svaki pojedinac trudi da ovaj haos posmatra kao celinu i što o svome Ja govori kao da je to jednostavna, čvrsto oblikovana, jasno obeležena pojava — ta kod svih ljudi (pa i najvećih) uobičajena obmana — verovatno je

neka potreba, neki zahtev života, kao što su disanje i uzimanje hrane.

Obmana počiva na jednostavnom prenošenju. Telesno svaki čovek sačinjava celinu, duhovno nikada. I u pesništvu, čak i najistančanijem, uvek su u pitanju prividno cele, prividno jedinstvene ličnosti. Od dosadašnjeg pesništva stručnjaci i poznavaoci najviše cene dramu, i s pravom, jer ona pruža (ili bi mogla da pruži) najveće mogućnosti za prikazivanje sopstvenog Ja u svoj svojoj mnogostrukosti — kad tome ne bi protivrečio prividan izgled, po kome nam se svaka pojedinačna ličnost jedne drame nepobitno prikazuje u istom, jedinstvenom, odvojenom telu, odvodeći nas u zabludu baš ovom svojom jedinstvenošću. Naivna estetika najviše ceni takozvanu karakternu dramu, u kojoj svaki lik nastupa jasno ocrtan i jedinstven. Tek izdaleka i postepeno naslućuju pojedinci da je to možda jeftina i površna estetika, da smo u zabludi, da grešimo ako na naše velike dramatičare primenjujemo veličanstvene, ali ne prirodne, već samo nametnute pojmove lepote kakva se ceni još iz antičkog doba, dramatičare koji su, polazeći uvek od vidljivog tela, u stvari i stvorili fikciju o sopstvenom Ja, o jedinstvenoj ličnosti. U pesništvu stare Indije ovaj pojam je sasvim nepoznat, junaci indijskih epova nisu junaci, već klupčad ličnosti i niz inkarnacija. U našem modernom svetu, međutim, postoje pesnička dela u kojima autor, verovatno ne sasvim svesno, pokušava da nam iza vela komedije ličnosti i karaktera prikaže mnogostrukost duše. Onaj ko hoće da to vidi, mora se odlučiti da ličnosti ovakvog dela ne posmatra kao pojedina bića, već kao delove, kao strane, kao različite aspekte jednog višeg jedinstva (makar i duše samog pesnika). Ko Fausta bude posmatrao na ovaj način, za toga će se od Fausta, Mefista, Vagnera i svih ostalih stvoriti jedna celina, jedan nadlik, i tek u toj višoj celini, a ne u pojedinim likovima, nazreće nešto od prave prirode duše. Kada Faust izgovara izreku, čuvenu među učiteljima, koju filistri izgovaraju sa jezom a koja glasi: „Dve duše se, ah, kriju u mojim grudima!” — tada zaboravlja na Mefista i mnoštvo drugih duša koje se takođe nalaze u njegovim grudima. I naš Stepski Vuk veruje da u sebi nosi dve duše (vuka i čoveka) i već mu je od toga prilično tesno u grudima. Grudi i telo uvek predstavljaju celinu, ali

duša u njima nema dve ili pet, već bezbroj. Čovek je lukovica sastavljena od stotinu ljuski, tkanina od mnogih niti. To su tačno znali i shvatili stari azijski narodi, i izumeli su tačnu tehniku budističkog jogija, naime raskrinkavanje zablude o ličnosti. Vesela je i mnogostruka igra čovečanstva: Indusi su se hiljadu godina trudili da razotkriju zabludu, a Zapad je uložio isto toliko truda da je podupre i osnaži.

Ako s tog gledišta posmatramo Stepskog Vuka, postaće nam jasno zašto je toliko patio zbog svoga smešnog dvojstva. I on je, kao Faust, mislio da su dve duše mnogo za jedne grudi i da ih moraju rastrgnuti. Naprotiv, dve duše su malo, i Hari vrši strašno nasilje nad svojom jadnom dušom kada pokušava da je shvati u jednoj tako primitivnoj slici. Iako je Hari visokoobrazovan čovek, ipak postupa kao kakav divljak koji ume da broji samo do dva. Jedan deo sebe naziva čovekom, a drugi vukom i smatra da je time došao do kraja i da se iscrpao. U „čoveka” trpa sve što je u njemu umno; uzvišeno i kultivisano, a u vuka sve što je nagonsko, divlje i haotično. Ali u životu stvari ne teku tako jednostavno i grubo kao u našem bednom, idiotskom jeziku, i Hari dvostruko laže sebe ako primenjuje divljačku metodu sa vukom. Bojimo se da Hari ubraja u „čoveka" čitave pokrajine svoje duše koje još ni izdaleka nisu čovečje, a izvesna svojstva svoga bića računa kao vučja iako su ona daleko prevazišla vuka.

Kao svi ljudi uopšte, i Hari veruje da vrlo dobro zna da je čovek, pa ipak pojma nema o njemu, iako to prilično često naslućuje u snovima i drugim podsvesnim stanjima, koja se teško mogu kontrolisati. Neka ne zaboravi te slutnje, neka ih što više prihvata! Čovek nije čvrsto i trajno uobličenje (to je bio ideal antike i pored suprotnih naslućivanja njihovih mudraca), već je pre pokušaj i prelaz, dakle, ništa drugo nego uzani i opasni most između prirode i duha. Prema duhu, prema bogu, goni ga unutrašnja predodređenost — prema prirodi, prema majci, vuče ga topla čežnja: između ove dve sile plašljivo se leluja njegov život. Ono što ljudi podrazumevaju pod pojmom „čovek” uvek je samo prolazna, građanska nagodba. Ova konvencija otklanja i zabranjuje izvesne grube zahteve nagona; delić svesti, morala, ubijanje životinjskog u sebi i nešto malo duha ne

samo da je dozvoljeno već se i traži. Prema ovoj konvenciji „čovek” je, kao svaki građanski ideal, samo kompromis, plašljiv i naivno-lukav pokušaj da se podvali opakoj pramajci prirodi, dosadnom praocu duhu i njihovim zahtevima, i on treba da boravi u mlakoj sredini između njih. Zato građanin dopušta i podnosi ono što naziva „ličnošću”, ali ujedno izručuje ličnost molohu „državi” i bez prestanka izaziva razdor između njih. Zato građanin danas spaljuje na lomači jeretika i veša kao zločinca onoga kome će prekosutra postaviti spomenik.

Da „čovek” nije nešto već stvoreno, već da je zahtev duha, daleka, sa čežnjom a i strepnjom očekivana mogućnost, i da put donde prevaljuju uvek, u malim etapama i u užasnim mukama i ekstazama, baš oni retki pojedinci kojima se danas priprema gubilište a sutra spomenik — ta slutnja živi i u Stepskom Vuku. Ali ono što on, nasuprot „vuku”, naziva u sebi „čovekom" obično nije ništa drugo nego baš onaj osrednji „čovek” građanske konvencije. Put ka pravom čoveku, ka besmrtnom, Hari tačno naslućuje, katkada ustežući se, i polazi njime, ali to plaća teškim patnjama i bolnom usamljenošću. No, da potvrđuje onaj najviši zahtev i da stremi ka njemu zahtev duha da postane istinski čovek, da pođe jedinim, užasnim putem ka besmrtnosti — toga se plaši iz dubine duše. On tačno oseća da to vodi još većim patnjama, vodi do progona, do krajnjeg odricanja, možda i do gubilišta — pa iako na kraju toga puta stoji kao mamac besmrtnost, ipak nije voljan da prepatd sve ove patnje i da umre na jedan od ovih načina. Iako je svestan više nego građanin zašto se postaje čovek, ipak zatvara oči i neće da zna da su očajnička vezanost za sopstveno Ja i očajnički strah od umiranja najsigurniji putevi u večnu smrt, a da onaj koji je u stanju da umre, da odbaci telo, da svoje Ja za večnost preda meni — postaje besmrtan. Iako obožava svoje ljubimce među besmrtnicima, recimo Mocarta, u krajnjoj liniji ga, ipak, i dalje posmatra očima građanina, i spreman je da savršenstvo Mocartovo objašnjava, kao kakav učitelj u školi, samo njegovim izuzetnim talentom, a ne veličinom njegove samopredaje i spremnošću da pati, njegovom ravnodušnošću prema idealima građanštine i podnošenjem one krajnje usamljenosti koja oko paćenika, oko bića koje postaje čovek, čitavu građansku

atmosferu proređuje, te ona biva kao ledeni etar svemira, ne onom usamljenošću u vrtu Getsimanskom.

Pa ipak je naš Stepski Vuk otkrio u sebi faustovsku dvojnost, pronašao je da u jedinstvenom telu nema jedinstvene duše, da se jedinstvenost, u najboljem slučaju, poima na dugom putu hodočašća, kao ideal ove harmonije. On bi želeo ili da savlada vuka u sebi i da postane potpun čovek, ili da se odrekne čoveka i da bar kao vuk živi jedinstvenim i nerastrzanim životom. Verovatno da nikada nije posmatrao pravog vuka, jer možda bi tada video da ni životinje nemaju jedinstvenu dušu, da i one u svom lepom, vitkom telu kriju mnogostruka stremljenja i stanja, da i vuk u sebi nosi duboke ponore, da i vuk pati. Ali sa onim „Natrag prirodi!" čovek uvek pođe bolnom i beznadežnom stranputicom. Hari nikada više ne može da postane sasvim vuk, a kada bi to i postao, video bi da vuk takođe nije nešto jednostavno i iskonsko, već mnogostruko i složeno. I vuk ima dve, pa i više duša u svojim vučjim grudima, i onaj koji želi da postane vuk pada u istu grešku zaboravnosti kao čovek sa onom pesmom: ,,Oh, blažen je onaj ko je još dete!" Simpatični, ali sentimentalni čovek koji peva pesmu o blaženom detetu takođe bi želeo da se vrati prirodi, čednosti i prvobitnom stanju, a sasvim je zaboravio da deca nipošto nisu blažena, da su sposobna da osećaju mnoge sukobe, rastrzanosti i patnju.

Nijedan od puteva ne vodi unazad, ni ka vuku ni ka detetu. Na početku svega ne nalaze se nevinost i bezazlenost; sve što je stvoreno, i ono na izgled najjednostavnije, već je grešno, već je mnogostruko, već je bačeno u prljavu reku postanka i nikada, nikada više ne može da pliva uzvodno. Put u nevinost, u nestvoreno, put ka bogu ne vodi natrag, već napred, ne ka vuku ili detetu, već sve dublje u greh, sve dalje na putu da se postane čovek. Ni samoubistvo, jadni Stepski Vuče, neće ti u stvari pomoći, moraš da pođeš dužim, tegobnijim i mučnijim putem da postaneš čovek, moraćeš da svoju dvostrukost umnogostručiš, a svoju složenost učiniš još mnogo složenijom. Umesto da sužavaš svoj svet, da uprošćavaš svoju dušu, sve veći ćeš deo sveta, pa najzad i čitav svet, primiti u svoju bolno proširenu dušu, da bi možda jednom, na kraju, našao spokojstvo. Ovim putem je pošao Buda i svi veliki ljudi,

neki od njih svesno a neki nesvesno, koliko je ko uspeo u smelom poduhvatu. Svako rođenje znači rastanak sa svemirom, znači ograničavanje, odvajanje od boga, znači bolno ponovno postajanje. Vratiti se u svemir, poništiti patničko postojanje, postati bog, znači: proširiti svoju dušu da bi mogla ponovo da obuhvati svemir.

Ovde nije reč o čoveku kakvog ga zna škola, nacionalna ekonomija i statistika, nije reč o ljudima koji u milionima trčkaraju ulicama i koji ne predstavljaju ništa drugo nego pesak na morskom žalu ili raspršene kapljice pri udaranju talasa; nekoliko miliona ne igraju više nikakvu ulogu, oni su samo materijal i ništa više. Ne, mi ovde govorimo o čoveku u višem smislu, o cilju dugog puta na kome se postaje čovek, o kraljevskom čoveku, o besmrtnima. Genije nije tako redak kao što se obično misli, a, razume se, ni tako čest kao što to tvrdi istorija književnosti, svetska istorija ili, najzad, i novine. Stepski vuk Hari, kako nam se čini, bio bi dovoljno genijalan za smeo poduhvat da postane čovek, umesto što se pri svakoj teškoći sažaljivo izgovara svojim glupim „stepskim vukom".

Činjenica da se ljudi koji imaju takvih mogućnosti pomažu „stepskim vucima" i „ah! dvema dušama", kao i činjenica da često osećaju onu kukavičku ljubav prema građanštini jeste nešto što veoma iznenađuje, a i rastužuje. Čovek koji je sposoban da shvati Budu, čovek koji naslućuje nebesa i ponore čovečanstva ne bi trebalo da živi u svetu u kome vladaju *common sense,* demokrati ja i građansko obrazovanje. On u njemu živi samo iz kukavičluka, i ako ga njegove dimenzije sputavaju, ako mu je građanska soba odviše tesna, svu krivicu za to baca na „vuka" i neće da shvati da je za sada vuk njegov najbolji deo. Sve divlje u sebi naziva vukom i oseća to kao rđavo, opasno i kao neku vrstu strašila za građane — međutim on, koji veru je da je umetnik, da ima prefinjena čula, nije u stanju da vidi da osim vuka i iza vuka u njemu živi i mnogo šta drugo, da nije sve vuk što ujeda, da se tu nalaze još i lisica, zmaj, tigar, majmun i rajska ptica. On ne vidi da je čitav ovaj svet, čitav rajski vrt ljupkih i strašnih, velikih i malih, snažnih i nežnih oblika zarobljen i pritisnut pričom o vuku, kao što je pravi čovek u njemu zarobljen i pritisnut nazovi čovekom, građaninom.

Predstavimo sebi vrt sa stotinama vrsta drveća, hiljadama cvetova, stotinama vrsta voća i raznih trava. Ako vrtlar ovoga vrta ne zna ni za kakvu drugu botaničku razliku osim da se jedno „može jesti”, a drugo da je „korov”, onda neće znati šta da radi sa tri četvrtine svog vrta, pa će iščupati najčarobnije cveće, iseći najplemenitije drveće, ili će ga mrzeti i gledati popreko. Tako isto postupa i Stepski Vuk sa hiljadama cvetova svoje duše. Što ne ulazi u rubriku „čovek" ili rubriku „vuk”, to i ne vidi. A šta sve ne ubraja u „čoveka"! Sve kukavičko, majmunsko, sve glupo i sitničarsko, ako nije baš vučja osobina, ubraja u „čoveka", kao što sve snažno i plemenito pripisuje „vuku", i to samo zato što još nije uspeo da zagospodari njime.

Opraštamo se od Harija, ostavljamo ga da sam ide dalje svojim putem. Da se već nalazi među besmrtnicima, kako bi iznenađeno posmatrao ovo tumaranje, ovaj divlji, krivudavi put, i kako bi se ovakvom stepskom vuku nasmešio bodro, prekomo, sažaljivo i podsmešljivo!

Kada sam ovo pročitao do kraja, palo mi je na pamet da sam jednom noću, pre nekoliko nedelja, zapisao malo neobičnu pesmu, koja takođe govori o stepskom vuku. Potražio sam je među gomilama hartije na mom pretrpanom pisaćem stolu, našao i počeo da je čitam:

Ja stepski vuk jurim i jurim
zavejanim svetom surim, sa breze
gavran tu i tamo pr'ne,
al nigde zeca, nigde srne!
A ja srne toliko volim,
da mi je da sad sretnem koju!
Ničega lepšeg no kad je skolim
i pokažem joj čeljust svoju.
Tako bih dobar sa njom bio,
sav bih se zario u njen nežan but,
svetlu joj krv bih pio,
pio, pa zavijajući produžio put.
Bar da je negde kakav mali
zec, da me slatkim mesom zgreje!
Ah, zar uteklo od mene sve je
što život može malo da razgali?
Odavno mi je umrla ženka,
olinjao i sed mi je rep,
a ja jurim kroz noć kao senka,
jurim i sanjam, poluslep,
kako srne i zečeve vijam,
slušam gde vetar granjem zavija,
snegom tolim suvoga grla plam
i nosim dušu da je đavolu dam[4]

Sada sam, eto, u rukama imao dve slike o sebi: jedna je bila autoportret u rogobatnim stihovima, tužan i pun strepnje kao i ja sam, druga, naslikana nešto hladnije i na izgled s velikom objektivnošću, od nekoga sa strane, ko je posmatrao spolja i s visine, napisana od nekog ko je znao više, a opet i manje od mene. I

ove dve slike zajedno, moje setno, unezvereno lice i mudra studija iz nepoznate ruke, obe mi zadadoše bol, obe su bile u pravu, obe su mi otvoreno prikazivale moju neutešnu egzistenciju, obe su jasno pokazivale koliko je nepodnošljivo i neodrživo moje stanje. Stepski Vuk je morao da umre, da sopstvenom rukom okonča svoje omrznuto bitisanje — ili, rastopljen na samrtnoj vatri obnovljenog samoposmatranja, da se izmeni, da ždere svoju masku i postane novo Ja. Oh, ovaj postupak nije za mene bio ni nov ni nepoznat, znao sam ga i doživljavao više puta, uvek u vreme najvećeg očajanja. Svaki put kad se to dešavalo, što me je potresalo do dna duše, moje tadašnje Ja razbijalo se u paramparčad, svaki put bi ga mračne snage prodrmale i uništile i svaki put bi se izgubio po jedan negovani, naročito voljeni deo moga života, izneverivši me. Jednom prilikom sam izgubio svoj građanski glas i imetak, te sam se morao navići da se odričem poštovanja onih koji su dotle skidali šešir preda mnom. Drugom prilikom je preko noći razoren moj porodični život, moja duševno obolela žena oterala me je iz kuće i udobnog života, ljubav i poverenje pretvorili su se odjednom u mržnju i borbu na život i smrt. Sažaljivo i s prezrenjem gledali su susedi za mnom. Tada je počela moja usamljenost. I opet posle nekoliko godina, posle teških i gorkih godina, pošto sam u najstrožoj samoći i tegobnom vladanju sobom izgradio sebi nov asketski duhovni život i ideal, i postigao izvesno spokoj stvo i visinu života, predajući se apstraktnim vežbama misli i strogo regulisanim meditacijama, srušila se i ova nova životna forma, izgubivši odjednom svoj plemeniti i uzvišeni smisao. Ponovo sam prošao svet putujući burno i naporno, nagomilale su se nove patnje i novi gresi. I svaki put je svlačenju jedne maske, rušenju jednog ideala prethodila ona jeziva praznina i tišina, ono samrtno tištanje, ona usamljenost i kidan je veza sa svetom, onaj prazni, pusti pakao očajanja, lišen svake ljubavi, kroz koji sam tada opet morao da prođem.

Prilikom svakog ovakvog potresa u životu stekao bih ponešto, to ne mogu da poreknem, malo slobode, nešto duha i dubine, ali i usamljenost, nerazumevanje sveta i hladnoću. Sa građanskog stanovišta, moj život je od jednog do drugog takvog potresa bio u stalnom padu, predstavljao je sve veće udaljavanje od normalnog,

dozvoljenog i zdravog. Tokom godina ostao sam bez zanimanja, bez porodice i domovine, našao sam se van svih socijalnih grupa, niko me nije voleo, mnogima sam bio sumnjiv, bio sam u stalnom ogorčenom sukobu sa javnim mnjenjem i moralom, pa iako sam živeo u građanskim okvirima, po svojim osećanjima i mislima bio sam u tom svetu tuđinac. Religija, otadžbina, porodica i država nisu za mene imale nikakve vrednosti i nimalo me se više nisu ticale, gadilo mi se od samoisticanja nauke, raznih esnafa i umetnosti. Moji pogledi, moj ukus, ceo moj misaoni svet, kojima sam nekada, kao darovit i omiljen čovek blistao, sada su bili zapušteni, podivljali i ljudima sumnjivi. Ako sam možda prilikom svojih toliko bolnih preobražaja i stekao nešto nevidljivo i neocenjivo — ipak sam to morao skupo platiti, i svaki put bi moj život postao teži, suroviji, usamljeniji i ugroženiji. Odista, nisam imao razloga da produžim tim putem, koji me je vodio u sve razređeniji vazduh, sličan onom dimu u Ničeovoj pesmi o jeseni.

Oh, da, bili su mi poznati doživljaji i mene što ih je sudbina namenila onoj svojoj deci koja joj zadaju najviše briga, svojoj najodabranijoj deci; bili su mi poznati isuviše dobro. Bili su mi poznati kao što su lovcu, častoljubivom, ali bez plena, poznate sve etape njegovih lovačkih pohoda, kao što su starom igraču na berzi poznate sve etape špekulacije, dobijanja, nesigurnosti, promenljivosti i bankrota. Da li sam odista morao ponovo da preživim sve to? Svu muku, sav smušeni jad, uviđanje niskosti i bezvrednosti sopstvenog Ja, svu onu užasnu bojazan da ću podleći i strah od smrti? Zar nije bilo mudrije i jednostavnije sprečiti ponavljanje tolikih patnji i izgubiti se? Svakako da je to bilo jednostavnije i mudrije. Pa bez obzira da li je onako kao što piše o „samoubicama" u knjižici o Stepskom Vuku ili drukčije, niko mi nije mogao uskratiti zadovoljstvo da pomoću plina, noža za brijanje ili revolvera uštedim sebi obnavljanje jednog procesa čije sam gorke patnje odista već često i duboko iskusio. Ne, do sto đavola, nije bilo sile na svetu koja je mogla zatražiti od mene da se ponovo susretnem sa svojom grozom od smrti i ponovo preživim preobraženje i reinkarnaciju, čiji cilj i završetak nisu spokojstvo i mir, već uvek samouništenje, uvek novo oblikovanje svoga Ja! Neka je

samoubistvo i glupo, kukavičko i otrcano, neka je ono i neslavni i sramni izlaz za slučaj nužde — svaki, pa i najprezreniji izlaz iz ovog mlina patnji je dobro došao, jer ovde više nema mesta izigravanju plemenitosti i heroizma, ovde sam jednostavno primoran da biram između trenutnog bola i neizrecive, žestoke, beskrajne patnje. U svom tegobnom i ludom životu bio sam dovoljno često plemeniti Don Kihot, pretpostavljajući čast prijatnosti i birajući pre heroizam nego razumnost. Ali dosta o tome!

Jutro se već pomaljalo iza okeana, olovno, prokleto jutro zimskog dana, kada sam najzad legao u postelju, ponevši sobom svoju odluku. Ali pri samom kraju, na samom rubu svesti pre sna, za trenutak blesnu preda mnom onaj čudni odeljak u knjižici o Stepskom Vuku u kome se govori o besmrtnima, a na njega se odjednom nadoveza sećanje da sam se ponekad, eto, još nedavno, osećao toliko blizak besmrtnima, da sam u jednom taktu starinske muzike iskusio svu njihovu hladnu, jasnu mudrost, koja se tako neumoljivo smešila. Iskrslo je to preda mnom, zablistalo i ugasilo se, a san se spustio na moje čelo, težak kao planina.

Probudivši se oko podne, ubrzo sam u sebi ponovo osetio pročišćenu situaciju; knjižica je ležala na noćnom ormančiću, zajedno sa mojom pesmom, a odluka, rođena iz pometnje mog najnovijeg života, posmatrala me je ljubazno i uzdržljivo, prosto se preko noći zaoblila i učvrstila. Nepotrebno je bilo žuriti, odluka da pođem u smrt nije bila ćud jednog trenutka, već zreo, izdržljiv plod, koji je sporo rastao i otežao, tiho se ljuljajući na vetru sudbine, čiji će ga idući udar oboriti.

U svojoj putnoj apoteci imao sam odlično sredstvo za umirenje bolova, neki naročito jak opijumski preparat koji sam retko uzimao i često ga se mesecima odricao. Ovo teško opojno sredstvo uzimao sam samo kada bi me telesni bolovi neizdržljivo mučili. Na žalost, ono nije bilo pogodno za izvršenje samoubistva, što sam pre nekoliko godina iskušao. Tada sam, u vreme kada sam opet bio obuzet očajanjem, progutao priličnu količinu, dovoljnu da ubije šestoricu ljudi, ali me ona ipak nije ubila. Zaspao sam, doduše, i nekoliko časova ležao u potpunoj obamrlosti, ali su me zatim, na moje najveće razočarenje, gotovo razbudili žestoki grčevi u stomaku.

Povratio sam sav otrov još u polusvesti i ponovo zaspao, da bih se konačno probudio sutradan u podne, strahovito otrežnjen, izgorela i prazna mozga i ne sećajući se skoro ničega. Osim što sam jedno vreme patio od nesanice i neugodnih bolova u stomaku, nisam više osećao nikako dejstvo otrova.

Ovo sredstvo, dakle, nije moglo doći u obzir; zato sam sada svojoj odluci dao sledeći oblik: čim budem dospeo dotle da se moram poslužiti ovim opijumskim preparatom, neka mi bude dozvoljeno da umesto tog kratkog spasa posrčem trajni, smrt, i to sigurnu, pouzdanu smrt, metkom ili nožem za brijanje. Time je moj položaj postao jasan — čekanje do pedesetog rođendana, prema šaljivom receptu knjižice o Stepskom Vuku, učinilo mi se odviše dug rok, jer je do toga trebalo da prođu još dve godine. No, bilo to posle godinu, mesec dana ili i sutra — vrata su mi bila otvorena.

Ne bih mogao tvrditi da je „odluka" znatno izmenila moj život. Zahvaljujući njoj, postao sam malo ravnodušni j i prema tegobama, malo bezbrižniji pri upotrebi opijuma i vina, malo radoznaliji da vidim dokle dopiru granice podnošljivog, i to je bilo sve. Jače su delovali na mene ostali doživljaji one večeri. Kako tada sam još uzimao da čitam raspravu o Stepskom Vuku, čas predano i sa zahvalnošću, kao da poznajem nevidljivog čarobnjaka koji mudro upravlja mojom sudbinom, čas sa podsmehom i prezrenjem prema hladnoći rasprave, koja kao da uopšte nije shvatila specifično raspoloženje i napetost mog života. Ono što je bilo napisano o stepskim vucima i samoubicama bilo je možda sasvim dobro i pametno, važilo je za izvesnu vrstu i tip ljudi, a bila je i duhovita apstrakcija. Međutim, moja ličnost, moja stvarna duša, moja sopstvena, jedinstvena sudbina, čini mi se, ipak nisu mogli da se uhvate u tako grubu mrežu.

Ali više od svega ostalog zanimala me je ona halucinacija ili vizija na crkvenom zidu, objava onih titravih svetlosnih slova koja su toliko obećavala, a koja su se podudarala sa nagoveštajima rasprave. Mnogo mi je tu obećano, glasovi onog tuđeg sveta silno su podstakli moju radoznalost, te sam često satima duboko razmišljao o tome. I sve jasnije su se javljale u meni opomene onog natpisa: „Nije za svakog!" i „Samo za luđake!" Trebalo je, dakle, da budem lud i

veoma udaljen od „svakoga" da bi ti glasovi doprli do mene i da bi mi oni svetovi govorili. Bože moj, ta zar nisam bio dovoljno udaljen od svačijeg života, od postojanja i mentaliteta normalnih ljudi, zar nisam već odavno bio dovoljno izdvojen i lud? Pa ipak sam u dubini duše veoma dobro shvatio onaj doziv, shvatio i poziv da budem lud, da odbacim razum, unutrašnje prepreke i građanštinu, i predam se nabujalom svetu duše i mašte, u kome ne postoje zakoni. Jednoga dana, pošto sam po ulicama i trgovinama opet uzaludno tragao za čovekom koji je nosio plakat na motki i pošto sam se, vrebajući bez prestanka, prošunjao pored zida sa nevidljivom kapijom, sreo sam u Martinovom predgrađu pratnju. Dok sam posmatrao lica ožalošćenih, koji su kaskali za kolima sa sandukom, pomislio sam: Ima li u ovom gradu, ili na svetu, čoveka čija bi smrt za mene bila gubitak? I ima li čoveka kome bi moja smrt nešto značila? Ali da, tu je bila Erika, moja dragana: međutim, mi smo već odavno živeli u nekoj labavoj vezi, i retko kad bismo se videli a da se ne posvađamo. Trenutno mi nije bilo poznato čak ni mesto njenog boravka. Ona mi je povremeno dolazila, ili bih ja otputovao k njoj, a kako smo oboje bili usamljeni i teški ljudi, nekako po duši i bolesti duše srodni, to je, uprkos svemu, i dalje postojala izvesna veza između nas. Ali zar ona ne bi možda odahnula i osetila olakšanje kada bi saznala za moju smrt? Nisam to mogao da znam, a nisam znao ni koliko su pouzdana moja sopstvena osećanja. Treba živeti u normalnom, u mogućnom da bi se nešto znalo o tim stvarima.

Za to vreme ja sam se priključio pratnji, pokoravajući se nekoj svojoj ćudi, pa sam za ožalošćenima kaskao do groblja, jednog modernog, cementiranog patent-groblja sa krematorijumom i svim ostalim ujdurmama. Ali našeg mrtvaca nisu spaljivali, nego su mu sanduk istovarili pred skromnom rakom, i ja sam posmatrao kako sveštenici i ostali lešinari, nameštenici nekog pogrebnog zavoda, koji su se prividno starali da sve bude veoma svečano i tužno, obavljaju svoj posao.

U svom pretvaranju, zbunjeni i lažni toliko su se naprezali da su postali smešni; gledao sam kako se na njima lepršа crna, zvanična uniforma i kako se trude da kod ožalošćenog skupa izazovu potrebno raspoloženje, da ovaj prikloni koleno pred veličanstvenom smrti. Ali

svaki trud je bio uzaludan, niko nije plakao, svi su, izgleda, bili ravnodušni prema mrtvacu. Zato se niko nije dao namamiti u pobožno raspoloženje, i kada je sveštenik oslovljavao skup sa „draga hrišćanska sabraćo”, piljila su sva ta zvanična lica trgovaca, pekara i njihovih žena sa grčevitom ozbiljnošću preda se, zbunjena, pritvorna i bez ikakve druge želje osim da se ova neprijatna priredba što pre završi. Najzad se i završila, i dvojica hrišćanske sabraće koja su se nalazila u prvim redovima stisnuše govorniku ruku, obrisaše na najbližoj ivici travnjaka sa svojih cipela vlažnu ilovaču, u koju su položili svog mrtvaca, i lica im smesta opet postadoše obična i ljudska, a jedno od njih mi se odjednom učini poznato — bio je to, tako mi je izgledalo, čovek koji je onda nosio plakat i koji mi je tutnuo u ruku onu knjižicu.

Istog trenutka kada sam poverovao da sam ga poznao on se okrenu, sagnu se i stade nešto da barata oko svojih crnih pantalona, koje pipavo podvrnu više cipela, a zatim brzo potrča, stisnuvši kišobran pod mišku. Požurih za njim, stigoh ga i klimnuh mu glavom, ali on me, izgleda, nije poznao.

„Zar danas nema večernje zabave?” upitah i pokušah da mu namignem kao što to čine oni koji su upućeni u zajedničku tajnu. Ali bilo je prošlo već mnogo vremena otkako se nisam bavio ovakvim mimičkim vežbama, pošto sam, s obzirom na svoj način života, skoro zaboravio i da govorim; i sam osetih da se samo glupo kreveljim.

„Večernja zabava?" promrmlja čovek i pogleda me nekako čudno, kao stranca. „Idite kod ‚Crnog orla’, čoveče, ako osećate takvu potrebu.”

Stvarno, više nisam bio siguran da li je to zaista on. Pošao sam dalje razočaran, nisam znao kuda da idem, za mene više nije bilo ni cilja, ni stremljenja, ni dužnosti. Život je imao strahovito gorak ukus, osećao sam da gađenje koje već odavno raste u meni dostiže svoj vrhunac, osećao sam da me život odbija i odbacuje. Razjaren, poleteo sam sivim gradom, učinilo mi se da sve zaudara na vlažnu zemlju i sahranu. Ne, kraj moga groba neće smeti da stoji nijedan od ovih lešinara sa svojom odeždom i sentimentalno hrišćanskim žamorenjem! Oh, ma kuda pogledao, ma kuda uputio svoje misli, nigde nije bilo radosti, nigde odjeka za mene, nigde se nije osećalo

ništa privlačno, sve je zaudaralo na trulu istrošenost, na trulo poluzadovoljstvo, sve je bilo staro, uvelo, sivo, mlitavo i iscrpeno. Bože moj, kako je to bilo mogućno? Kako sam mogao dospeti dotle, ja krilati mladić, pesnik, prijatelj muza, svetski putnik, vatreni idealista? Kako me je to snašlo tako lagano i potajno, kako je došlo do ove ukočenosti, ove mržnje prema sebi samom i ostalima, do zagušenosti svih osećanja, do ove duboke, opake mrzovolje, do ogavnog pakla praznine i očajanja?

Prolazeći pored biblioteke sreo sam mladog profesora sa kojim sam ranije povremeno razgovarao i koga sam prilikom svog poslednjeg boravka u ovom gradu katkada čak posećivao i kod kuće, da bih razgovarao s njim o orijentalnoj mitologiji, grani nauke kojom sam se tada mnogo bavio. Naučnik mi je išao u susret, ukrućen i kratko vid, i poznao me je tek kada sam skoro prošao pored njega. Poleteo je glavačke prema meni, pozdravljajući se veoma srdačno, a ja sam mu za to, u onako kukavnom stanju, bio bezmalo zahvalan. On se obradovao, živahnuo i podsetio me na pojedinosti naših nekadašnjih razgovora, ubeđujući me da ima mnogo da zahvali mome podstreku i da je često mislio na mene; otada je retko imao prilike za tako uzbudljiva i iscrpna razlaganja sa kolegama. Upitao me je otkada se nalazim u gradu (slagao sam ga: tek od pre nekoliko dana) i zašto nisam navratio k njemu. Pogledao sam učtivom čoveku u učeno, čestito lice, nalazeći da je ova scena u stvari smešna, ali sam ipak, kao izgladnelo pseto, uživao u mrvici topline, gutljaju ljubavi i zalogaju priznanja. Stepski vuk Hari kezio se, dirnut, u isušenom ždrelu sakupljala mu se pljuvačka, a sentimentalnost mu je i protiv volje savijala leđa. Da, revnosno sam se trudio da se izvučem lažima, rekao sam da se nalazim ovde samo u prolazu, studija radi, i da se ne osećam najbolje, inače bih ga, razume se, svakako posetio. A kada me je srdačno pozvao da to veče provedem kod njega, prihvatio sam zahvalno i zamolio ga da pozdravi svoju ženu; za to vreme su me od silnog govora i osmehivanja zaboleli obrazi, odviknuti od takvih napora. I dok sam ja, Hari Haler, stajao na ulici, iznenađen na prepad i polaskan, učtiv i revnostan, smešeći se ljubaznom čoveku u kratkovido lice, dotle je drugi Hari stajao pored mene i takođe se kezio, kezio i mislio kakav

sam ja to čudan, ćaknut i neiskren bratac, kada sam još pre dva minuta besno iskriještio zube na ceo ovaj prokleti svet, a sada, na prvi poziv, na prvi bezazlen pozdrav jedne čestite dobričine žurno, dirnuto i preterano revnosno prihvatam sve, valjajući se u ovo malo dobronamernosti, poštovanja i ljubaznosti kao kakvo prase. Tako su oba Harija, obojica veoma nesimpatične prilike, stajala pred učtivim profesorom ismevajući jedan drugoga, posmatrajući se uzajamno, pljujući jedan na drugog i, kao i obično u takvim prilikama, ponovo jedan drugom postaviše pitanje: da li je to jednostavno ljudska glupost ili slabost, opšta ljudska sudbina, ili su ovaj sentimentalni egoizam, ova beskarakternost, nečistota i dvojnost osećanja samo osobenost stepskih vukova? Ako je ta podlost bila opšteljudska, e, onda se moje prezrenje sveta moglo sručiti na njega novom snagom; ako je to bila samo moja lična slabost, onda je to bio povod za orgiju samopreziranja.

Zbog razmirica dvojice Harija gotovo sam bio zaboravio na profesora. Odjednom mi je opet bio na teretu i pohitao sam da ga se otarasim. Gledao sam dugo za njim, kako odmiče ogolelom alejom dobroćudnim i malo smešnim hodom idealiste i čoveka koji još veruje. U meni je besnela žestoka bitka, i dok sam mehanički grčio i opet ispružao ukočene prste u borbi sa potmulom kostoboljom, morao sam priznati sebi da sam dopustio da me nadmudre, da sam sebi natovario na vrat poziv na večeru u pola osam, zajedno sa obavezom na razne učtivosti, uz naučno brbljanje i posmatranje tuđe porodične sreće. Otišao sam kući ljutit, pomešao konjak sa vodom, progutao uz to i svoje pilule protiv kostobolje, legao na divan i pokušao da čitam. Kada mi je pošlo za rukom da izvesno vreme čitam „Sofijino putovanje od Memela do Saksonske", dražesnu kupusaru iz osamnaestog veka, odjednom se opet setih poziva, setih se da nisam obrijan i da bi trebalo da se obučem. Bog zna zašto sam to sebi udrobio! Dakle, Hari, ustani, sklopi knjigu, nasapunjaj se, zagrebi svoju bradu do krvi, obuci se i uživaj u ljudima! I dok sam se sapunjao, mislio sam na prljavu jamu u ilovači na groblju, u koju su danas na konopcima spustili nepoznatog, i na ukočena lica hrišćanske sabraće koja su se dosađivala, ali nisam bio u stanju čak ni da se smejem. Tamo je bio svršetak, tako mi se činilo, u onoj

prljavoj jami u ilovači, uz glupe, zbunjene reči sveštenika kraj glupih, zbunjenih lica tužnog skupa, uz očajnički pogled na krstače i table od lima i mermera, kraj veštačkog cveća od žice ili stakla; tamo nije završio samo onaj nepoznati. Neću samo ja, sutra ili prekosutra, završiti zakopan u blatnjavu ilovaču uz zbunjenost i pritvornost učesnika, već se tako završava sve, sva naša stremljenja, celokupna naša kultura, sva naša vera, sva naša životna radost i volja za životom, koja je tako bolesna i koja će uskoro biti tamo zakopana. Naš kulturni svet je groblje, na kome su Isus Hristos i Sokrat, Mocart, Hajdn, Dante i Gete samo izbledela imena na zarđalim limenim pločama, oko kojih, zbunjeni i neiskreni, stoje ožalošćeni, koji bi dali mnogo da još mogu da veruju u limene ploče, što su im nekada bile svete, koji bi mnogo dali da mogu da progovore makar jednu jedinu čestitu, ozbiljnu reč tuge i očajanja nad ovim propalim svetom, i kojima nije ostalo ništa drugo nego da, kezeći se zbunjeno, stoje oko jednog groba. Razjaren, posekao sam se po bradi, kao i obično na istom mestu, neko vreme sam se zadržao dezinfikujući ranu, ali sam onda ipak morao da još jednom promenim već stavljeni čisti okovratnik, a nikako mi nije bilo jasno zašto sve to činim, jer nisam imao ni najmanje volje da se odazovem onom pozivu. Ali jedan deo Harija opet se pretvarao, nazivao profesora simpatičnim momkom, čeznuo za ljudskim mirisom, brbljanjem i društvom, sećao se profesorove lepuškaste žene, da je jedno veče kod prijatnih domaćina ipak nešto što čoveka može veoma da osveži, i ova misao ohrabrila me je da na bradu nalepim engleski flaster, pomogla mi je da se odenem, da vežem pristojnu mašnu i blago me sprečila da, pokoravajući se svojoj stvarnoj želji, ostanem kod kuće. Istovremeno sam pomislio: Onako kako se ja sada oblačim i izlazim da posetim profesora i izmenjam s njim niz manje-više lažnih učtivih reči, iako to u stvari ne želim, tako živi i radi većina ljudi iz dana u dan, iz časa u čas, silom, ne želeći to u stvari. Oni se posećuju, vode razgovore, sede određen broj časova u svojoj kancelariji, sve to silom, mehanički, bez volje, a sve bi to mogle da obave i mašine, ili da se uopšte izostavi. A baš ta mehaničnost, čiji tok ne prestaje, baš ona ih sprečava da, kao ja, podvrgnu kritici sopstveni život, svu njegovu glupost i plitkost, njegovu problematičnost što se odvratno kezi, da

upoznaju i osete svu njegovu beznadežnu tugu i prazninu. Oh, ljudi su u pravu, bezgranično su u pravu što tako žive, što igraju svoje igre i jure pridajući im važnost, umesto da se breme od ove žalosne mehanizacije i da očajnički pilje u prazno, kao što to činim ja, čovek izbačen iz koloseka. Iako na ovim listovima katkad izražavam prezrenje, a i ismejavam ljude, neka niko ne misli da svaljujem krivicu na njih, da ih optužujem, da želim da svalim na druge odgovornost za svoju ličnu bedu! Međutim ja, koji sam otišao tako daleko i koji stojim na ivici života, tamo gde ovaj pada u mračni ponor bez dna, grešim i lažem ako pokušavam da sebe i druge zavaram kako je ona mehaničnost još i za mene u toku, kako još pripadam onom ljupkom i detinjastom svetu večite igre!

Veče je, u skladu sa ovim, bilo čudesno! Zastao sam za trenutak pred kućom svog poznanika i pogledao gore u prozore. Eto, ovde stanuje taj čovek, pomislio sam, i iz godine u godinu radi svoj posao, čita i dalje komentare tekstova, istražuje veze između prednjeazijskih i indijskih mitologija, i pri tom je veseo, jer veruje u vrednost svoga rada, veruje u nauku čiji je sluga, veruje u vrednost samog znanja i njegovog nagomilavanja, u napredak i razvitak. Kao da nije preživeo rat ni potres koji je Ajnštajn izazvao u dosadašnjim osnovama misli (to se tiče samo matematičara, misli on), ne vidi da se oko njega vrše pripreme za idući rat, smatra da treba mrzeti Jevreje i komuniste, ukratko, on je dobro i veselo dete koje ne misli mnogo a sebi pridaje veliku važnost, i kome treba zavideti. Trgao sam se i ušao. Dočekala me je služavka u beloj kecelji i, po nekoj intuiciji, tačno sam zapamtio gde je stavila moj kaput i šešir; zamolivši me da malo pričekam, uvela me je u toplu, svetlu sobu, gde sam umesto da izgovaram reči neke molitve ili da malo odspavam, sledeći nekom svom detinjastom nagonu, uzeo u ruke prvi predmet koji mi se našao na dohvatu. Bila je to mala uramljena slika, koja je stajala na okruglom stočiću poduprta komadićem kartona. Prikazivala je pesnika Getea, karakternog, genijalno očešljanog starca lepo izvajana lica, na kome nišu nedostajale ni čuvene vatrene oči ni usamljenost i tragika, lica premazanog stavom dvorskog čoveka, na koje je umetnik obratio naročitu pažnju. On je uspeo da ovom demonskom starcu, ne umanjujući mu dubinu, da izvesnu

profesorsku ili glumačku crtu savlađivanja i čestitosti i da ga, sve u svemu, prikaže kao odista lepog starog gospodina, koji je svakoj građanskoj kući mogao da posluži za ukras. Ova slika verovatno nije bila gluplja od ostalih ove vrste, od svih onih spasitelja, apostola, heroja, junaka duha i državnika, stvorenih rukama vrednih umetnika-zanatlija, možda je samo izvesnom svojom virtuoznom veštinom delovala na mene tako razdražljivo. Bilo kako bilo, u svakom slučaju, pošto sam ionako bio nervozan i prepun jeda, bola mi je oči sujetna slika starog Getea, tako punog samodopadanja, kao fatalni neskladni ton, pokazujući mi da ovo nije mesto za mene. Ovde su se dobro osećali lepo stilizovani stari majstori i nacionalne veličine, a nipošto stepski vuk.

Da je sada ušao domaćin, možda bi mi pošlo za rukom da se pod nekakvim prihvatljivim izgovorom povučem. Ali je ušla njegova žena, i ja sam se predao svojoj sudbini, iako sam naslućivao da će doći do nekakve nesreće. Pozdravismo se, i prvom neskladnom tonu sledili su drugi. Žena mi je čestitala na dobrom izgledu, međutim, ja sam bio potpuno svestan da sam, u toku ovih godina od našeg poslednjeg susreta, ostareo. Već mi je i njen stisak ruke izazvao bol u prstima, kobno me podsećajući na kostobolju. Da, a onda me je upitala kako je mojoj dragoj ženi, i ja sam joj morao reći da me je žena napustila i da je naš brak razveden. Odahnuli smo kad je ušao profesor. I on se srdačno pozdravio sa mnom, a neprirodna i komična situacija ubrzo je dobila svoj najlepši izraz. Držao je u rukama novine, list na koji je bio pretplaćen, list militarista i stranke ratnih huškača, i pošto mi ih je dao u ruke, ispričao mi je da se u njima nalazi nešto od nekog mog imenjaka publiciste Halera, koji mora da je neki pokvarenjak i propalica bez otadžbine, jer je ismejavao Kajzera i objavio svoje gledište prema kome njegova otadžbina nije bila ništa manje kriva u izazivanju rata nego ostale neprijateljske zemlje. Kakav li je to tip! Da, ali ovde je toj vucibatini dobro odgovoreno, redakcija je taj štetni element odlučno udesila i izložila opštem ruglu. Kada je video da me ova tema ne zanima, prešli smo na drugu, međutim ni jedno ni drugo ni izdaleka nisu pomišljali da bi to čudovište moglo da sedi pred njima, pa ipak je bilo tako, to čudovište bio sam lično ja. Ali čemu dizati buku i

uznemiravati ljude! U sebi sam se smejao, ali sam izgubio i poslednju nadu da ću te večeri doživeti nešto prijatno. Taj trenutak mi je jasno ostao u sećanju. Naime, za vreme dok je profesor govorio o izdajniku Haleru, u meni se zgusnulo opako osećanje depresije i očajanja, koje se nagomilavalo još od sahrane i sve više pojačavalo, pretvarajući se u odvratan pritisak, u neku telesnu tegobu (u donjem delu tela), neko predosećanje puno strepnje, koje me je gušilo. Osećao sam da me nešto vreba, iz pozadine se šunjala neka opasnost. Tog časa, srećom, javiše da je večera gotova. Prešli smo u trpezariju, i trudeći se da stalno govorim ili pitam nešto bezazleno, jeo sam više nego što sam navikao, i svakog trenutka osećao sam se sve jadnije. Bože moj, mislio sam bez prestanka, zašto se toliko naprežemo? Jasno sam osećao da se ni moji domaćini ne osećaju prijatno i da im živahnost zadaje muka, bilo zato što sam ja unosio takvo mrtvilo, bilo što je i inače vladalo neko neraspoloženje u kući. Postavljali su mi sve takva pitanja na koja je iskren odgovor bio nemoguć, pa sam uskoro ogrezao u lažima, boreći se sa gađenjem pri svakoj reči. Počeo sam najzad, da bih skrenuo tok razgovora, da pričam o sahrani koju sam danas posmatrao. Ali nisam uspeo da pogodim ton i moji pokušaji da budem humorističan izazvali su neraspoloženje, tako da smo se sve više razilazili. Za to vreme je stepski vuk u meni kezio zube smejući se, a kad su posluženi slatkiši, sve troje smo već bili veoma ćutljivi.

Vratili smo se u prvu sobu da popijemo kafu i rakiju, u nadi da će nam to možda malo pomoći. Ali tada mi opet pade u oči veliki pesnik, iako je bio sklonjen u stranu, na nizak orman. Nisam mogao da se odlepim od njega i, mada sam u sebi čuo glas koji me je opominjao, ponovo sam uzeo sliku u ruke i počeo da se raspravljam. Upravo me je opsedalo osećanje da je ova situacija nepodnošljiva i da sada moram uspeti da nekako zagrejemsvoje domaćine, da ih ponesem i uskladim sa svojim raspoloženjem, ili da izazovem eksploziju.

„Nadajmo se”, rekoh, „da Gete uistinu nije ovako izgledao! Ova sujetna i plemenita poza, ovo dostojanstvo koje namiguje na poštovane prisutne, a ispod površine muškosti čitav jedan svet najljupkije sentimentalnosti! Ćovek svakako može mnogo da mu

zamera, ja se takođe često ljutim na ovog starca koji se pravi tako važan, ali prikazivati ga ovako, ne, to je isuviše!"

Domaćica je nalila kafu s izrazom teške patnje na licu, a zatim žurno izišla iz sobe, dok mi je njen muž, upola zbunjeno, upola prekorno, saopštio da ova Geteova slika pripada njegovoj ženi i da je ona naročito voli. „Pa čak i da ste objektivno u pravu, što ja, uostalom, poričem, niste smeli da se izrazite tako drastično."

„Imate pravo", priznao sam ja. „Na žalost, to je neka navika, neka mana kod mene da se uvek odlučujem za najdrastičniji izraz, što je, uostalom, i Gete činio u svojim najboljim časovima. Ovaj sladunjavi, malograđanski, salonski Gete, naravno, nikada ne bi upotrebio neki drastičan, pravi i neposredni izraz. Molim vas i vašu ženu da me izvinite. — Molim vas recite joj da sam šizofreničar. A ujedno molim za dozvolu da se oprostim."

Zbunjeni gospodin promrmljao je, doduše, neke prigovore, ponovo je pomenuo kako su bile lepe i zanimljive naše nekadašnje rasprave, kako su moje pretpostavke o Mitri i Krišni tada ostavile dubok utisak na njega i kako se on nadao da će danas opet... i tako dalje. Ja sam mu se zahvalio i rekao da su to veoma ljubazne reči, ali da su, na žalost, moje interesovanje za Krišnu i raspoloženje da vodim naučne razgovore potpuno nestali, kao i da sam ga danas nekoliko puta slagao; tako se, na primer, ne nalazim u ovom gradu od pre nekoliko dana, već od pre nekoliko meseci, živim povučeno i nisam podesan za odlaženje u bolje kuće, jer sam, prvo, stalno vrlo rđavo raspoložen i mučen kostoboljom, a drugo, obično sam pijan. Osim toga, da raščistimo situaciju i da bar ne odem kao lažljivac, moram da izjavim poštovanom gospodinu da me je danas veoma uvredio. On je usvojio mišljenje jednog reakcionarnog lista o Haleru i zauzeo glup i bandoglav stav koji je bio dostojan kakvog besposlenog oficira, ali nikako naučnika. Onaj „tip” i pokvarenjak bez otadžbine, onaj Haler, to sam ja lično, i bilo bi bolje za našu zemlju i za svet uopšte kada bi se bar ono nekoliko ljudi koji su sposobni da misle izjasnilo za razum i miroljubivost, umesto što slepo i sumanuto navijaju za novi rat. Tako, a sada zbogom.

A onda sam ustao i oprostio se od Getea i profesora, napolju sam brzo skinuo svoje stvari sa čiviluka i otišao. U mojoj duši glasno je

zavijao zluradi vuk, a između dva Harija odigravala se velika pozorišna predstava. Bilo mi je odmah jasno da su neprijatni časovi ove večeri za mene imali krupniji značaj nego za uvređenog profesora; za njega su bili razočarenje i mala ljutnja, ali za mene su oni bili poslednji neuspeh i bekstvo, moj oproštaj sa građanskim, moralnim i naučnim svetom — potpuna pobeda stepskog vuka. Bilo je to i opraštanje begunca i pobeđenog, priznanje bankrota pred samim sobom i rastanak bez utehe, bez ikakve nadmoći i bez humora. Opraštao sam se sa svojim nekadašnjim svetom i domovinom, sa građanskim životom, moralom i učenošću kao što se čovek koji boluje od čira u stomaku oprašta sa svinjskim pečenjem. Sav besan trčao sam ispod uličnih svetiljki, besan i samrtnički tužan. Kakav je ovo neutešan, mučan i opak dan, od jutra do mraka, od groblja pa sve do scene kod profesora! A čemu? Zašto? Da li ima smisla natovariti sebi još više ovakvih dana, pokušati još više ovakvih čorbi? Ne! I zato ću noćas okončati ovu komediju. Idi kući, Hari, i preseci sebi grkljan! Dosta si čekao.

Trčao sam ulicama tamo-amo, dok me je sopstvena beda davila. Razume se, bilo je glupo od mene što sam onim čestitim ljudima ispljuvao njihov salonski ukras, bilo je glupo i nevaspitano, ali, eto, nisam mogao drukčije, nisam više mogao da podnesem taj pitomi, lažni i uglađeni život. A pošto, kako mi se činilo, više nisam mogao da podnesem ni samoću, pošto sam i sopstveno društvo beskrajno mrzeo i gadio ga se, pošto sam u bezvazdušnom prostoru svoga pakla, daveći se, udarao oko sebe, kakav mi je još izlaz preostajao? Nije ga bilo. Oh, oče, majko, oh, daleki, svetli plamenovi moje mladosti, oh, vi hiljade radosti, vi radovi i ciljevi mog života! Ništa mi nije ostalo od svega toga, čak ni kajanje, već samo gađenje i bol. Činilo mi se da me sama činjenica da moram da živim nikada nije toliko pekla kao toga časa.

Za trenutak sam se odmorio u nekoj bednoj krčmi u predgrađu, pio vode i konjaka, zatim sam otrčao dalje, kao da mi je đavo za petama, gore-dole niz strme, krivudave ulice starog dela grada, preko aleja i trga ispred stanice. Otputovati! — pomislio sam, ušao u staničnu zgradu i piljio u redove vožnje po zidovima, popio sam i malo vina, pokušavajući da se priberem. Utvara koje sam se bojao

dolazila je sve bliže i sve sam je jasnije video. Bio je to povratak kući, u svoju sobu, i ono nasilno mirovanje pred očajem! To nisam mogao da izbegnem makar još satima trčkarao tamo-amo, nisam mogao da izbegnem povratak svojim vratima, stolu sa knjigama, divanu i slici moje dragane iznad njega, nisam mogao da izbegnem trenutku u kome ću naoštriti nož za brijanje i preseći sebi grkljan. Sve se jasnije ocrtavala preda mnom ova slika i sve jasnije sam, dok mi je srce ludo udaralo, osećao strah nad strahom: strah od smrti! Da, užasno sam se bojao smrti. Iako nisam video drugog izlaza, iako su se u meni nagomilali gađenje, bol i očajanje, iako više ništa nije moglo da me privuče, da u meni probudi radost i nadu, ipak sam se užasno, neizrecivo bojao smrti, poslednjeg trenutka, hladnog razjapljenog reza u sopstvenom mesu!

Nisam video puta kojim bih umakao toj strahoti. Ako danas u borbi između očajanja i kukavičluka možda opet pobedi kukavičluk, sutra, i svakog dana, preda mnom će stajati očajanje, uvećano samoprezrenjem. Uzimaću u ruke nož i opet ga odbacivati sve dok jednom ipak ne izvršim čin. Pa onda bolje još danas! — govorio sam samom sebi razložno, kao kakvom zaplašenom detetu, ali dete nije htelo da sluša, već je bežalo, jer je htelo da živi. Trzalo me je i vuklo dalje gradom, obilazio sam oko svoga stana u širokom luku, neprestano misleći na povratak, a odlažući ga stalno. Tu i tamo svratio bih u poneku krčmu na čašicu, pa i dve, a zatim sam morao dalje, u širokom krugu oko cilja, oko noža za brijanje, oko smrti. S vremena na vreme bih, smrtno umoran, posedeo na nekoj klupi, na ivici nekog bunara, na nekom kamenom međašu, slušao kako mi srce kuca, brisao znoj sa čela, a zatim opet trčao dalje, pun samrtnog straha i drhtave čežnje za životom.

Tako me je, kasno u noć, ta ista sila naterala da uđem u jednu gostionicu iza čijih je prozora odjekivala muzika za igru, i to u nekom zabačenom, meni malo poznatom predgrađu. Iznad ulaznih vrata pročitao sam starinski natpis: „Kod crnog orla". Unutra je bilo veselje u punom jeku, bučna ljudska vreva, dim, isparenje vina i vika, a u dvorani iza ove se igralo, tamo je besnela muzika za igru. Ostao sam u prednjoj prostoriji, gde su sedeli sve sami jednostavni, prilično sirotinjski odeveni ljudi, dok su se pozadi u dvorani za igru mogle

videti i neke elegantne prilike. Pritisnut gomilom, obreo sam se na drugom kraju prostorije, pored bifea, za jednim stolom za kojim je na klupi uza zid sedela lepuškasta, bleda devojka u tankoj, duboko izrezanoj balskoj haljini, sa uvelim cvetom u kosi. Videći da joj se približujem, devojka me je pogledala pažljivo i ljubazno i pomerila se malo u stranu da mi napravi mesta.

„Smem li?" upitao sam i seo pored nje.

„Razume se da smeš", reče ona, ,,a ko si ti?"

„Hvala", rekoh joj, „nemogućno mi je da idem kući, ne mogu, pa ne mogu, hoću da ostanem ovde, kod vas, ako dozvolite. Ne, ne mogu da idem kući.”

Ona klimnu glavom kao da me je shvatila, i dok je to činila, posmatrao sam uvojak koji joj je sa čela padao preko uveta i video da je onaj uveli cvet kamelija. Sa drugog kraja treštala je muzika, za bifeom su kelnerice žurno dovikivale svoje porudžbine.

„Ostani ovde”, reče ona glasom koji mi je godio. ,,A zašto ne možeš da ideš kući?"

„Ne mogu. Kod kuće me čeka nešto — ne, ne mogu, odviše je strašno.”

„Ostavi ga onda neka čeka, a ti ostani ovde. Hajde, izbriši prvo svoje naočare, ovako ništa ne vidiš. Tako, daj mi tvoju maramicu. Šta ćemo da pijemo? Burgundac?"

Izbrisala mi je naočare i tek tada sam jasno video njeno bledo, čvrsto lice, žarko crveno namazanih usta, svetlih sivih očiju, glatkog, hladnog čela i kratko odsečenog uvojka preko uveta. Zauzela se za mene dobrodušno, a i sa malo podsmeha, poručila je vino, kucnula se sa mnom i pri tom pogleda u moje noge.

„Bože moj, odakle ideš? Izgledaš kao da si došao peške iz Pariza. Ovako se ne dolazi na bal.”

Odgovorio sam joj sa „da” i sa „ne”, malo sam se i nasmejao i pustio je da govori. Ona mi se mnogo svidela i tome sam se začudio, jer sam do tada izbegavao ovakve mlade devojke i bio sklon da gledam na njih s nepoverenjem. A ona se ophodila prema meni upravo onako kako mi je godilo tog trenutka — oh, i tako se i nadalje stalno ponašala. Postupala je prema meni sa puno obzira, što mi je bilo prijatno, a i tako podsmešljivo kao što mi je baš bilo

potrebno. Poručila je sendvič i naredila mi da ga pojedem. Usula mi je vino i naredila mi da popijem gutljaj, ali ne odviše brzo. Zatim je pohvalila moju poslušnost.

„Ti si dobar”, reče ona bodreći me, „ne otežavaš mi posao. Hajde da se kladimo da odavno nisi morao nekoga da slušaš?”

„Da, dobili ste opkladu. Otkuda to znate?”

„Nije to nikakva veština. Slušati je isto što i jesti i piti — ko to nije činio duže vremena, ništa mu nije preče od toga. Ti ćeš me rado slušati, zar ne?”

„Veoma rado. Vi sve znate.”

,,S tobom je lako. Možda bih ti, prijatelju, mogla reći i šta te čeka kod kuće i čega se toliko plašiš. Ali ti to znaš i sam, ne moramo o tome da govorimo, zar ne? Glupost! Ako neko hoće da se obesi, e pa lepo, neka se obesi, verovatno ima svojih razloga za to. Ili taj isti živi i sada, i onda treba da se brine samo o životu. Sasvim prosto."

,,Oh”, uzviknuo sam, „kada bi to bilo tako prosto! Ja sam se, tako mi boga, prilično brinuo o životu, pa ništa nije vredelo. Možda je teško obesiti se, ne znam. Ali živeti je mnogo, mnogo teže! Sam bog zna koliko je teško!"

,,E pa, videćeš koliko je to lako. Već smo počeli, ti si izbrisao svoje naočare, jer si i pio. Sada ćemo otići da iščetkamo malo tvoje pantalone i cipele. A onda ćeš odigrati sa mnom šimi.”

„Eto vidite”, uzviknuo sam žustro, „ipak sam bio u pravu! Ništa mi nije žalije nego da ne izvršim neko vaše naređenje. Ali ovo ne mogu. Ne umem da igram šimi, pa ni valcer ni polku, i kako se još te stvari zovu, nikada u životu nisam učio da igram. Vidite li sada da nije sve tako prosto kako vi mislite?"

Lepa devojka se nasmešila svojim žarko crvenim usnama i zatresla svojom čvrstom, dečački očešljanom glavom. Dok sam je gledao, učinilo mi se da liči na Rozu Krajsler, prvu devojku u koju sam se kao dečak zaljubio, ali je ona bila crnpurasta i tamne kose. Ne, nisam znao na koga me podseća ova nepoznata devojka, znao sam samo da je to morao biti, neko iz sasvim rane mladosti, iz doba dečaštva.

„Polako", viknu ona, „polako! Ti, dakle, ne umeš da igraš? Uopšte ne umeš? Čak ni vanstep? A međutim tvrdiš da si se bogzna kako brinuo o svom životu? Slagao si malo, momče, a to u tvojim

godinama ne bi trebalo da činiš. Kako si mogao da kažeš da si se brinuo o svom životu, kad nećeš čak ni da igraš?

„Ali kada ne umem! Nikada nisam učio."

Ona se smejala.

„A učio si da čitaš i da pišeš, je li, pa i da računaš, a verovatno i latinski i francuski i slično? Kladila bih se da si sedeo u školi deset ili dvanaest godina, da si možda posle još i studirao, možda čak imaš i doktorsku titulu i znaš kineski ih španski. Ili ne? E vidiš. Ali nisi mogao da nađeš malo vremena i novaca za časove igranja! Eto!"

„Krivi su moji roditelji" pravdao sam se ja, „oni su me dali da učim latinski i grčki i sve ostalo. Ali mi nisu dali da uzimam časove igranja, to kod nas nije bilo u modi, moji roditelji takođe nikada nisu igrali."

Pogledala me je hladno i s velikim prezrenjem, i opet se na njenom licu pojavilo nešto što me je podsećalo na mladićko doba.

„Tako, znači, krivi su tvoji roditelji! A jesi li ih pitao da li večeras smeš da odeš kod ‚Crnog orla'? Jesi li? Oni su već odavno mrtvi, kažeš? Pa dobro! Recimo da u mladosti nisi hteo da naučiš da igraš zbog silne poslušnosti — iako ne verujem da si u to vreme bio tako primeran dečak. Ali kasnije, šta si radio kasnije tokom dugih godina?"

„Ah", morao sam priznati, „ne znam više ni sam. Studirao sam, svirao, čitao knjige, pisao knjige, putovao." „Imaš čudne pojmove o životu. Uvek si se, dakle, bavio teškim i komplikovanim stvarima, a one proste uopšte nisi učio? Nisi imao vremena? Ili volje? Što se mene tiče, neka je i tako, hvala bogu, nisam ti mati. Ah da se posle praviš kao da si okušao život, ali ništa u njemu nisi našao, — ne, to ne ide!"

„Nemojte me grditi!" molio sam je. „Znam da sam lud."

„Eh, koješta, šta mi sad tu zanovetaš! Ti nikako nisi iud, gospodine profesore, čak si mi odviše malo lud! Ti si pametan na tako glup način da mi izgledaš baš kao kakav profesor. Hajde, pojedi još jedan sendvič! Posle ćeš mi pričati dalje."

Nabavila mi je još jedan sendvič, posolila ga malo i tanko premazala senfom, zatim je odsekla jedem komadić za sebe i rekla mi je da jedem. Jeo sam. Učinio bih sve što bi mi rekla, izuzev da igram. Bilo mi je neverovatno prijatno da slušam nekoga ko me

ispituje, ko mi daje naređenja i ko me grdi. Da su to pre nekoliko časova učinili profesor ili njegova žena, uštedeli bi mi time mnogo štošta. Ali ne, dobro je bilo ovako, jer bih mnogo propustio!

„Kako se u stvari zoveš?" upita me ona iznenada. „Hari."

„Hari? Ime za dečaka! A ti i jesi dečak, Hari, i pored nekoliko sedih pramenova u tvojoj kosi. Ti si dečak i trebalo je da imaš nekoga ko bi se malo starao o tebi. o igranju više ništa neću da kažem. Ali kako si to očešljan! Zar nemaš ženu ili draganu?"

„Nemam više ženu, razvedeni smo. Imam, doduše, draganu, ali ona ne boravi ovde i vrlo je retko viđam, ne slažemo se baš najbolje."

Ona tiho zviznu kroz stisnute zube.

„Izgleda da si ti neki komplikovan gospodin, kada nijedna ne ostaje pored tebe. Ali reci mi sada: šta se to naročito desilo večeras, kad si tako izbezumljeno trčkarao okolo? Da nije bilo neke gužve? Prokockao si novac?"

Bilo je teško objasniti joj.

„Vidite", počeh ja, „bila je to u stvari sitnica. Bio sam pozvan kod jednog profesora — ja sam nisam profesor — a u stvari nije trebalo da idem, odvikao sam se da sedim kod ljudi i brbljam, odučio sam se od toga. Ušao sam u kuću predosećajući već tada nešto rđavo. Čim sam okačio svoj šešir, pomislio sam da će mi možda uskoro zatrebati. I, eto, kod tog profesora na stolu stajala je neka slika, neka glupa slika koja me je ljutila ..."

„Kakva slika? Zašto te je ona ljutila?" prekinu me ona.

„Slika koja je predstavljala Getea — znate, pesnika Getea. Ali na slici nije bio onakav kakav je uistinu izgledao — to se, naime, uopšte ne zna tačno, jer je umro pre sto godina. Neki moderni slikar doterao je Getea onako kako ga je on zamišljao, i ta me je slika ljutila i bila mi je strahovito odvratna — ne znam da li to možete da razumete?"

„Odlično mogu da razumem, budi bez brige. Dalje!" „Još pre toga se nisam slagao sa profesorom, on je, kao skoro svi profesori, veliki patriota i za vreme rata je i on svojski pomogao da se narod laže — naravno, iz najiskrenijeg ubeđenja. A ja sam protivnik rata. Ali

svejedno. Dakle, dalje. Najzad, nisam morao ni da pogledam tu sliku..

„To je tačno."

„Ali, prvo, bilo mi je žao zbog Getea, on mi je, naime, veoma, veoma drag, a zatim, pomislio sam — eto, pomislio sam, ili sam osećao, nešto otprilike ovako: Evo me gde sedim ovde kod ljudi koje smatram sebi sličnim i za koje sam mislio da vole Getea kao i ja i da o njemu imaju istu sliku kakvu sam ja u sebi stvorio, a eno gde im tamo stoji ona neukusna, neistinita, sladunjava slika, koju smatraju divnom, ne primećujući uopšte da je njen duh sušta suprotnost Geteovog duha. Oni nalaze da je slika divna, i što se mene tiče, neka ih — ali je sve moje poverenje u te ljude, sve moje prijateljstvo i osećanje srodnosti i povezanosti s njima iščezlo i otišlo u nepovrat. Uostalom, prijateljstvo ionako nije bilo prisno. A onda sam se naljutio i rastužio videvši da sam potpuno usamljen i da me niko ne razume. Shvatate li!”

„To je lako shvatiti, Hari. A zatim? Jesi li im tresnuo sliku o glavu?”

„Ne, nisam, ali sam izrazio svoje negodovanje i brzo otišao, hteo sam kući, ali..

„Ali tamo ne bi bilo mame da uteši svoga glupog dečaka, ili da ga izgrdi. E pa, Hari, ja te bezmalo žalim, ti si neverovatno detinjast.”

Dabome, to sam uviđao, kako mi se činilo. Ona mi dade da popijem čašu vina. Odista se ophodila prema meni kao neka mama. Ali sam povremeno, za trenutak, zapažao koliko je lepa i mlada.

„Dakle”, poče ona opet, „dakle, Gete je umro pre sto godina, a Hari ga veoma voli i ima čudesnu predstavu o tome kako je izgledao, a na to Hari ima pravo, zar ne? Ali slikar, koji takođe luduje za Geteom i koji je sebi stvorio njegovu sliku, taj na to nema pravo, a ni profesor, niti uopšte iko drugi, jer se to Hariju ne sviđa, on to ne podnosi, on onda mora da negoduje i da beži! Da je pametan, on bi se jednostavno smejao i slikaru i profesoru. Da je lud, bacio bi im Getea u lice. Ali pošto je samo mali dečak, trči kući i hoće da se obesi. — Dobro sam razumela tvoju priču, Hari. Smešna je to priča. Ona me zasmejava. Stoj, nemoj da piješ tako brzo! Burgundac se pije polako, inače isuviše zagreva. Ali tebi se sve mora reći, mali dečače."

Njen pogled je bio strog i pun opomena, kao u šezdesetogodišnje guvernante.

„Oh”, molio sam je zadovoljan, „recite mi samo sve."

„Šta da ti kažem?”

„Sve što hoćete."

„Dobro, reći ću ti nešto. Već čitav čas slušaš kako ti govorim ,ti\ a ti meni još uvek govoriš ,vi'. Uvek latinski i grčki, uvek što komplikovanije! Ako ti jedna devojka kaže ,ti', a nije ti neprijatna, onda i ti njoj treba da kažeš ,ti\ Tako, eto, sada si još nešto naučio. A zatim: već pola časa znam da se zoveš Hari. Znam zato što sam te pitala. Međutim, ti ne želiš da znaš kako se ja zovem."

„Hoću, rado bih to saznao.”

„Prekasno, mali! Kada se jednom budemo ponovo videli, moći ćeš da me pitaš. Danas ti više neću reći. Tako, a sada hoću da igram."

Spremala se da ustane, i moje raspoloženje se pomrači, uplaših se da će otići i ostaviti me samog, a onda bi sve opet bilo kao i pre. Kao što se odjednom vraća zubobolja koje je već bila prestala i peče kao vatra, tako se za tren oka vratiše strah i užas. Oh, bože, zar sam mogao zaboraviti šta me čeka? Zar se nešto izmenilo?

„Stanite”, uzviknuh preklinjući, „ne idite — ne idi od mene! Razume se, možeš da igraš koliko hoćeš, ali se nemoj zadržati dugo i opet se vrati, opet mi se vrati.” Ustala je smejući se. Zamišljao sam da je viša kada stoji, bila je vitka, ali ne i visoka. Opet me je podsećala na nekoga — na koga? Nisam mogao da dokučim. „Hoćeš li se vratiti?”

„Vratiću se, ali ne baš odmah, za pola časa, a možda i za čitav čas. Hoću nešto da ti kažem: zatvori oči i odspavaj malo; to je ono što ti treba.”

Napravio sam joj mesta i ona je pošla; njena suknjica okrznula je moja kolena, a pri polasku bacila je pogled u majušno okruglo džepno ogledalo, podigla obrve, napuderisala malo svoju bradu i nestala u dvorani za igru. Pogledao sam unaokolo: tuđa lica, muškarci koji puše, pivo prosuto po mermernom stolu, a oko mene svuda dreka i cika i muzika za igru. Rekla je da treba da spavam. Oh, dobro dete, imaš li pojma kakav je moj san, da je plašljiviji od lasice! Spavati u ovom vašaru, sedeći za stolom dok zveče krigle s pivom!

Gucnuo sam malo vina, izvukao iz džepa cigaru i osvrnuo se za šibicama, ali mi u stvari nije bilo stalo do pušenja, pa sam stavio cigaru na sto. Rekla mi je: „Zatvori oči”. Bog zna odakle toj devojci onakav glas, onakav dubok, prijatan, materinski glas. Bilo je prijatno poslušati ga, znao sam to iz iskustva. Poslušno sam zatvorio oči i naslonio glavu na zid; čuo sam kako oko mene odjekuju stotine raznih zvukova, nasmešio sam se pri pomisli da bih na ovakvom mestu mogao da spavam, pa sam rešio da odem do vrata dvorane za igru i bacim pogled u nju — ta morao sam da vidim svoju lepu devojku kako igra — pomerio sam noge ispod stola, i tek tada sam osetio koliko sam bezmerno umoran od mnogočasovnog lutanja, pa sam ostao da sedim. I utom sam već i zaspao, tačno po materinskom naređenju, zaspao žudno i zahvalno, i sanjao tako jasno i lepo kako već odavno nisam. A evo šta:

Sedeo sam i čekao u nekom staromodnom predsoblju. Isprva sam samo znao da sam prijavljen kod neke ekselencije, zatim mi je palo na pamet da će me primiti gospodin fon Gete. Na žalost, nisam bio došao sasvim kao privatno lice, već kao dopisnik nekog časopisa, što mi je mnogo smetalo, a nikako nisam mogao da shvatim koji me je đavo doveo u tu situaciju. Osim toga uznemiravala me je jedna škorpija koja se kratko vreme pre toga pojavila i pokušala da se penje uz moju nogu. Branio sam se, doduše, protiv malog crnog gmizavca stresajući se, ali nisam znao gde se sada skriva i nisam smeo nigde da se dodirnem.

A zatim, nisam bio sasvim siguran da li me možda nisu omaškom umesto kod Getea prijavili kod Matisona[5], koga sam, međutim, u snu pobrkao sa Birgerom[6], jer sam njemu pripisao pesme pisane Moli. Uostalom, priželjkivao sam susret s Moli, zamišljao sam je divnu, blagu, muzikalnu i u skladu sa večernjim raspoloženjem. Samo da nisam sedeo ovde po nalogu one proklete redakcije! Moje neraspoloženje raslo je sve više i polako se prenelo i na Getea, koji je odjednom probudio u meni sumnju i izazvao prebacivanje. Dakle, to je mogao da ispadne lep prijem! Međutim, škorpija, iako opasna i možda u mojoj neposrednoj blizini, valjda ipak nije bila tako zla; mogla je, tako mi se činilo, da znači i nešto prijatno, izgledalo mi je

verovatno da je u nekoj vezi sa Moli, da je neka vrsta njenog glasnika ili heraldične životinje iz njenog grba, lepa, opasna heraldična životinja iz grba ženstvenosti i greha. Da li se ta životinja možda zvala Vulpijus? Ali utom jedan od slugu naglo otvori vrata, ja se digoh i uđoh unutra.

Tu je stajao stari Gete, malen i veoma uštogljen, i, dabome, imao je veliki orden u obliku zvezde na svojim grudima klasika. Kao da je još uvek bio na vlasti i primao u audijenciju, kao da je još uvek nadgledao svet iz svog vajmarskog muzeja, jer čim me je ugledao, kratko je klimnuo glavom kao kakav stari gavran i rekao svečano: „Dakle, vi mladi ljudi niste baš saglasni s nama i našim nastojanjima?"

„Sasvim tačno”, rekoh, sledivši se pod njegovim ministarskim pogledom. „Mi mladi ljudi odista nismo saglasni s vama, stari gospodine. Odviše ste nam svečani, ekselencijo, odviše sujetni, a volite da se pravite važni i niste dovoljno iskreni. To je verovatno ono najhitnije: niste dovoljno iskreni.”

Mali starac ispruži glavu, njegova tvrda, zvanično skupljena usta malo se opustiše usled jedva primetnog osmeha i postadoše ljupko živahna, a meni odjednom zakuca srce, jer mi iznenada pade na pamet pesma „Sumrak se spuštao", kao i to da je ona potekla baš od ovog čoveka i baš iz ovih usta. U stvari, već od tog trenutka sam potpuno položio oružje i bio savladan, pa bih najradije kleknuo pred njim. Ali sam se uzdržao i uspravno saslušao reči iz njegovih usta, koja su mi se osmehivala: „Gle, vi me, dakle, optužujete da sam neiskren? Kakve su to reči! Hoćete li da mi to objasnite podrobnije?"

Svakako sam hteo, i to veoma rado.

„Vi ste, gospodine Gete, kao i svi veliki umovi, jasno spoznali i osetili problematičnost i beznadežnost ljudskog života; znali ste za veličanstvenost trenutka, koji, međutim, odmah zatim bedno vene, znali ste da se divna uzvišenost jednog osećanja ne može platiti drukčije nego robijom svakidašnjice, poznata vam je bila strasna čežnja za carstvom uma, koja se nalazi u večitoj borbi na život i smrt sa isto tako strasnom ljubavlju prema izgubljenoj čednosti prirode, poznato vam je bilo čitavo ovo naše strahovito lebdenje u praznini, u nesigurnom, činjenica da smo osuđeni na prolaznost, na nepotpunu

vrednost, na večite pokušaje i na diletantizam — ukratko, poznata vam je bila sva bezizglednost naših smeranja koja streme odviše visoko, kao i gorko očajanje ljudskog postojanja. Vi ste to spoznali, kadikad i ispoljavali, pa ipak ste čitavim svojim životom propovedali nešto drugo, izjasnili ste se za veru i optimizam, pa ste obmanjivali sebe i druge, predočavajući im nekakvu tajnost i smisao naših umnih napora. Odbili ste i suzbijali poklonike dubine i glasove očajničke istine, kako u sebi, tako i u Klajstu i Betovenu. Decenijama ste se pravili kao da su nagomilavanje znanje i zbirki, pisanje i skupljanje pisama, ukratko, kao da je čitava vaša vajmarska egzistencija pod starost odista put da se ovekoveči trenutak, koji ipak možete samo da mumificirate, da je ona put kojim biste mogli da obuhvatite prirodu, a nju možete samo da stilizujete i da od nje napravite masku. To je neiskrenost koju vam prebacujemo."

Stari tajni savetnik zamišljeno me pogleda u oči, njegova usta su se i dalje smeškala.

Zatim me upita, na moje iznenađenje: „Svakako vam je veoma odvratna .Čarobna frula' od Mocarta?"

I pre nego što sam mogao da se usprotivim, on produži: „ .Čarobna frula' prikazuje život kao divnu pesmu, ona slavi naša osećanja, koja su ipak prolazna, kao nešto večno i božansko, ona ne povlađuje ni gospodinu fon Klajstu ni gospodinu Betovenu već propoveda optimizam i veru."

„Znam, znam!" uzviknuh razjaren. „Bog zna kako vam je pala na pamet baš »Čarobna frula', koja mi je najdraža od svega na svetu! Ali Mocart nije živeo osamdeset i dve godine i nijt. u svom ličnom životu postavljao takve zahteve za trajnošću, radom i krutim dostojanstvom kao vi! On sebi nije pridavao toliku važnost! Pevao je svoje božanske melodije, bio je siromašan i umro je rano, ubog i neshvaćen ..."

Nisam imao daha. Trebalo je sada u deset reči reći hiljadu stvari, čelo mi se orosilo znojem.

Međutim, Gete reče veoma ljubazno: „Neka mi se i ne oprosti što sam doživeo osamdeset i dve godine; ali moje zadovoljstvo zbog toga bilo je manje nego što vi mislite. Vi ste u pravu: uvek me je ispunjavala snažna želja za trajnošću, uvek sam se bojao smrti i

borio se protiv nje. Verujem da su borba protiv smrti i bezuslovna, tvrdoglava volja da se živi podstrek po kome su delali i živeli svi izvanredni ljudi. Da čovek na kraju ipak mora da umre, mladi moj prijatelju, dokazao sam u osamdeset i drugoj godini isto tako nepobitno kao i da sam umro kao đak. Ukoliko to može da me opravda, hteo bih vam reći još i ovo: u mojoj prirodi bilo je mnogo detinjastoga, mnogo radoznalosti, velika je bila moja želja da se igram i volja da gubim vreme. Zato mi je, eto, trebalo mnogo vremena da uvidim da se i igra jednom mora završiti."

Dok je ovo govorio, smeškao se vrlo prepredeno, tako reći mangupski. Stas mu je postao viši, a u izrazu lica nestalo je ukočenosti i grčevitog dostojanstva. Vazduh oko nas bio je sada pun melodija, sve samih melodija Geteovih pesama, jasno sam čuo Mocartovu „Ljubičicu" i Šubertovo „Opet puniš lugove i doline". Geteovo lice sada je bilo rumeno i mlado, bilo je nasmešeno, i čas je ličio na Mocarta, čas na Šuberta, kao brat na brata; zvezda na njegovim grudima bila je sastavljena od samog poljskog cveća, a u sredini je cvetala jedna žuta jagorčevina, bujna i radosna.

Nije mi bilo sasvim po volji što je starac na tako šaljiv način hteo da se izvuče iz mojih pitanja i optužbi, pa sam ga prekorno pogledao. Tada se on nagnu prema meni, približivši mi svoja usta, usta koja su postala već sasvim detinjska, i tiho mi prošaputa na uvo: „Dečače moj, ti suviše ozbiljno shvataš starog Getea. Stare ljude koji su već umrli ne treba shvatati ozbiljno, jer im se time nanosi nepravda. Mi besmrtnici ne volimo da nas shvataju ozbiljno, mi volimo šalu. Ozbiljnost, dečače moj, to je stvar vremena. Odaću ti da ona nastaje zbog precenjivanja vremena. I ja sam nekada precenjivao vrednost vremena, zato sam i hteo da doživim sto godina. Ali, vidiš, u večnosti vreme ne postoji, večnost je samo trenutak, taman dovoljan za jednu šalu."

Odista se s tim čovekom više nije mogla progovoriti nijedna ozbiljna reč, veselo i gipko je poigravao tamo-amo, a jagorčevina iz njegovog ordena je čas iskakala kao kakva raketa, čas se smanjivala i nestajala. Dok je on zadivijavao svojim koracima u igri i figurama, morao sam pomisliti na to kako ovaj čovek bar nije propustio da nauči da igra. Igrao je izvanredno. Onda mi opet pade na pamet

škorpija, bolje reći, Moli, pa doviknuh Geteu: „Recite mi, zar Moli nije tu?”

Gete se glasno nasmeja. On ode do svoga stola i otključa jednu fioku, izvuče odatle dragocenu kožnu ili somotsku škrinjicu, otvori je i prinese mi je očima. Na tamnom somotu ležala je besprekorna i blistava majušna ženska noga, divna nožica, malo savijena u kolenu, stopalo sa šiljatim, ljupkim prstićima, ispruženo nadole.

Pružio sam ruku da uzmem nožicu, u koju sam se upravo zaljubio, ali čim sam hteo da je dodirnem sa dva prsta, učinilo mi se da igračka gotovo neprimetno trgla, i odjednom se u meni probudi sumnja da bi to možda mogla da bude škorpija. Izgledalo je da Gete to shvata, da je baš to i hteo i da mu je bio cilj da izazove kod mene ovu duboku zbunjenost i borbu između požude i straha. Prineo mi je divnu malu škorpiju uz samo lice, video je da želim i da je se istovremeno i grozim, to mu je, izgleda, pričinjavalo veliko zadovoljstvo. Dok me je držao ovom ljupkom i opasnom stvarčicom, postao je veoma star, prastar, imao je hiljadu godina, kosa mu je bila snežno bela, a njegovo uvelo, staračko lice smejalo se tiho i bezglasno; smejao se u sebi žestokim, staračkim smehom.

Kada sam se probudio, zaboravio sam na san, tek kasnije mi je opet pao na pamet. Verovatno sam spavao skoro čitav čas, usred muzike i vreve, za kafanskim stolom; nikada ne bih pomislio da je to mogućno. Ljupka devojka stajala je preda mnom držeći ruku na mome ramenu.

„Daj mi dve-tri marke”, reče ona, „jela sam malo tamo u drugoj sali.”

Dadoh joj svoj novčanik, ona ode s njim i ubrzo se vrati.

„Tako, sada mogu još malo da posedim s tobom, a onda moram da idem, dogovorila sam se s nekim.” Uplaših se. ,,S kim?” upitah brzo.

,,S jednim gospodinom, mali Hari. Pozvao me je u Odeon-bar.”

,,Oh, mislio sam da me nećeš ostaviti samog.”

,,E onda je trebalo da me pozoveš. Ali neko te je preduhitrio. Uštedećeš tako lepe pare. Znaš li Odeon? Posle ponoći se pije samo šampanjac. Klupske fotelje, crnački orkestar, veoma je otmeno.”

Nisam mislio na sve to.

,,Oh", rekoh moleći je, „dozvoli da te ja pozovem! Smatrao sam da je to prirodno, ta postali smo prijatelji. Dozvoli da te pozovem, kuda god ti hoćeš, molim te."

„To je lepo od tebe. Ali, vidiš, reč je reč, prihvatila sam poziv i moram ići. Nemoj više da se trudiš! Hajde, popij još gutljaj, još ima vina u boci. Popićeš ga lepo, a onda ćeš otići kući i spavaćeš. Obećaj mi!"

„Ne, čuj, kući ne mogu da idem."

,,Oh, ti sa tvojim pričama! Zar još uvek nisi raščistio sa svojim Geteom? (Tog trenutka sam se setio sna o Geteu.) Ali ako odista ne možeš da ideš kući, ostani ovde, u zgradi postoje i sobe za goste. Hoćeš li da ti zauzmem jednu?"

Pristao sam i upitao je gde bih mogao ponovo da je vidim. Gde stanuje? Ali mi ona ne reče. Naći ću je ako je budem tražio.

„Zar ne bih smeo da te pozovem?"

„Kuda?"

„Kuda hoćeš i ako uopšte hoćeš."

„Dobro. U utorak na večeru u ,Starom franciškancu', na prvom spratu. Do viđenja."

Pozdravila se sa mnom i tek tada mi je pala u oči njena ruka, ruka koja je bila u skladu s njenim glasom, lepa i puna, pametna i dobra. Ona se nasmeja podrugljivo kada sam je poljubio u ruku.

U poslednjem trenutku, međutim, osvrnu se još jednom i reče: „Hoću još nešto da ti kažem u vezi sa Geteom. Vidiš, onako kako je tebi bilo sa Geteom, da nisi mogao da podneseš njegovu sliku, tako je meni katkad sa svecima."

„Sa svecima? Zar si tako pobožna?"

„Ne, nisam pobožna, na žalost, ali sam nekada bila i jednom ću opet biti. Čovek nema vremena da bude pobožan."

„Nema vremena? Zar je za to potrebno vreme?" „Dabome. Za pobožnost je potrebno vreme, pa čak nešto više: nezavisnost od vremena! Ne možeš da budeš istinski pobožan i da istovremeno živiš u stvarnosti i shvataš ozbiljno i vreme, i novac, i Odeon-bar i sve ostalo."

„Razumem. A ono sa svecima?"

„Eto, ima nekoliko svetaca koje naročito volim: Stefan, Franja i drugi. Katkada vidim njihove slike, a i slike Spasitelja i Majke božje, tako neke lažne, izvitoperene, zaglupljujuće slike, koje su mi isto tako odvratne kao tebi ona Geteova. Kada tako ugledam nekog sladunjavog, glupavog Spasitelja ili svetog Franju i vidim kako drugi nalaze da su te slike lepe i da donose okrepljenje, učini mi se to kao neka uvreda nanesena pravom Spasitelju i pomislim: Oh, zašto je živeo i patio tako strašno, kada je ljudima dovoljna jedna takva glupa slika o njemu! Pa ipak, znam da je i moja slika Spasitelja ili Franje samo ljudska slika, koja nije dostojna pravog Spasitelja ili pravog Franje, i da bi se Spasitelju moja unutrašnja slika o njemu učinila isto tako glupa i nepotpuna kao što se meni čine one sladunjave reprodukcije. Ne kažem ti ovo da bih ti dala za pravo u tvom neraspoloženju i besu protiv Geteove slike, ne, ti nisi u pravu. Kažem ti to samo da bih ti pokazala da mogu da te razumem. Vama naučnicima i umetnicima dolaze u glavu svakojake nastrane misli, ali ste ipak ljudi kao i svi drugi, a i mi u glavi imamo svoje snove i igre. Primetila sam, naime, učeni gospodine, da si se malo zbunio kada je trebalo da mi ispričaš ono o Geteu — morao si se napregnuti kako bi svoje idealne misli meni, jednostavnoj devojci, objasnio razumljivo. Pa zato bih želela da ti pokažem da nije trebalo da se naprežeš. Razumem te i bez toga. Tako, a sada dosta! Tebi je mesto u krevetu.”

Otišla je, a mene je stari gostionički sluga odveo dva sprata više. Prvo se raspitao za moj prtljag, i kada je čuo da ga nemam, morao sam da platim unapred „taksu za spavanje”, kako se on izrazio. Zatim me je, preko starog i mračnog stepeništa, uveo u neki sobičak i ostavio me samog. Tu je stajao kratak i veoma tvrd drveni krevet, a na zidu je visila nekakva sablja i Garibaldijeva slika u boji, kao i uveli venac sa proslave nekog udruženja. Mnogo bih dao da sam mogao imati spavaću košulju. Ali je tu bar bilo vode i jedan mali ubrus, mogao sam se umiti, a onda sam u odelu legao na krevet, ostavljajući osvetljenje da gori, imao sam dovoljno vremena za razmišljanje. Dakle, sa Geteom sam bio načisto. Divno je bilo što mi je došao u snu! Pa ona čudesna devojka — da sam joj bar znao ime! Odjednom jedno ljudsko biće, živo ljudsko biće, koje je razbilo

mutno stakleno zvono moje obamrlosti i pružilo mi ruku, svoju dobru, lepu, toplu ruku! Odjednom je opet bilo stvari koje su me se ticale; na koje sam mogao misliti s radošću, brigom i napetošću! Odjednom su se otvorila jedna vrata kroz koja je ušao život idući mi u susret! Možda sam ponovo mogao da živim i možda sam ponovo mogao da postanem čovek? Moja duša, obamrla od hladnoće i gotovo zaleđena, opet je disala i sanjivo udarala svojim malim, slabim krilima. Gete je bio sa mnom. Jedna devojka mi je naredila da jedem, da pijem, da spavam, bila je ljubazna prema meni, ismevala me i nazivala glupim malim dečakom. I ona, divna prijateljica, pričala mi je i o svecima i pokazala mi da ni u svojoj najneobičnijoj nastranosti nisam sam i neshvaćen, da nisam bolesni izuzetak, već da imam braću i sestre i da sam shvaćen. Da li ću je ponovo videti? Da, sigurno, ona je pouzdana. „Reč je reč”.

I već sam ponovo spavao, spavao sam četiri, pet časova. Prošlo je bilo deset časova kada sam se probudio, u izgužvanom odelu, slomljen, umoran, sa uspomenom na nešto strašno što se zbilo sinoć, ali živahan, pun nade i prijatnih misli. Pri povratku u svoj stan nimalo više nisam osećao strah koji me je obuzimao sinoć pri polasku kući.

Na stepenicama, iznad araukarije, sreo sam se s „tetkom”, mojom stanodavkom koju sam retko viđao, ali čija mi se prijatna narav sviđala. Susret mi nije bio ugodan, jer sam izgledao prilično zapušten, neispavan, neočešljan i neobrijan. Pozdravio sam je i hteo da prođem pored nje. Ona je uvek poštovala moju želju da budem sam i neopažen, ali se danas, izgleda, između mene i okolnog sveta odista pocepao veo, pala neka pregrada, jer se i ona nasmejala i zastala.

„Vi ste se malo skitali, gospodine Haleru, noćas uopšte niste bili u svom krevetu. Sigurno ste veoma umorni!”

„Da”, odgovorio sam i morao sam se takođe nasmejati, „noćas je bilo prilično živo, i kako nisam hteo da narušim način života u vašoj kući, to sam spavao u nekom hotelu. Mir i čestitost vaše kuće ulivaju mi veliko poštovanje, katkada mi se čini da sam strano telo u njoj.”

„Ne rugajte se, gospodine Haleru!”

,,Oh, rugam se jedino samom sebi."

„Baš to ne bi trebalo da činite. Ne treba da se osećate u mojoj kući kao .strano telo'. Treba da živite kako vam se sviđa i da činite što hoćete. Imala sam već mnoge veoma, veoma čestite stanare, prave bisere čestitosti, ali nijedan nije bio mirniji, nijedan nije manje smetao od vas. A sada — hoćete li jedan čaj?"

Nisam se opirao. Poslužila me je čajem u svom salonu sa lepim slikama predaka i starinskim nameštajem, ćaskali smo, i prijatna žena je saznala štošta iz mog života i mojih misli ne pitajući me ništa, već slušajući s poštovanjem, ali ujedno i sasvim materinski, ne shvatajući me ozbiljno, kao što to obično čine razumne žene kad su u pitanju nastranosti muškaraca. Bilo je govora io njenom nećaku, i ona mi je u susednoj sobi pokazala njegov najnoviji rad kojim se bavio u svojim slobodnim časovima, jedan radioaparat. Eto, vredni mladić sedeo je ovde u svoje slobodne večeri i sklapao ovu mašinu, zanet idejom bežičnosti, klečeći pred bogom tehnike, koji je posle hiljadu godina otkrio i prikazao ono što je svakom misliocu oduvek bilo poznato i što je on umeo razumnije da koristi. Razgovarali smo o tome, jer tetka pomalo naginje pobožnosti, a i ja nisam protivnik religioznih razgovora. Rekao sam joj da je starim Indusima bilo savršeno dobro poznato sveopšte prisustvo svih snaga i dela, i da je tehnika otkrila i dovela do opšteg saznanja samo mali delić ove činjenice, na taj način što je, na primer, za zvučne talase konstruisala, za sada strahovito neusavršene, prijemne i otpremne aparate. Ono glavno u tom starom saznanju, naime, nestvarnost vremena, do sada tehnika nije primetila, ali će se najzad i to „otkriti" i dospeti među prste vrednih inženjera. Možda će se već u najskorijoj budućnosti otkriti da oko nas ne lebde bez prestanka samo trenutne slike i zbivanja. Kao što sada možemo da slušamo muziku iz Pariza i Berlina u Frankfurtu ili Cirihu, moći ćemo jednog dana, sa ili bez žica, sa ili bez sporednih smetnji, da slušamo govor kralja Solomona ili Valtera od Fogelvajda[7], jer sve što se nekad zbilo možda još uvek postoji zabeleženo. I sve će to, kao i današnji prvi radioaparati, poslužiti ljudima samo da bi bežali od sebe i svojih ciljeva i pomagati im da se okruže što gušćom mrežom razonoda i nekorisnih zanimanja. O svim ovim, meni dobro poznatim stvarima, međutim,

nisam govorio s naglaskom gorčine i podsmeha prema vremenu i tehnici, već šaljivo, kao u igri, i tetka se smeškala, pa smo čitav čas sedeli zajedno, pili čaj i bili zadovoljni.

Za utorak uveče pozvao sam lepu, neobičnu devojku iz „Crnog orla”, i dosta me je truda stalo da nekako provedem vreme dotle. Najzad je došao utorak, i upravo sam se uplašio kada mi je postalo jasno koliku važnost pridajem odnosu prema nepoznatoj devojci. Mislio sam samo na nju, očekivao sam sve od nje, bio sam spreman da joj žrtvujem sve i da joj sve položim pred noge, iako uopšte nisam bio zaljubljen u nju. Dovoljno je bilo da zamislim da će zaboraviti ili prekršiti naš dogovor, pa da jasno vidim šta bi to značilo za mene. Svet bi mi tada bio prazan, jedan dan kao i drugi, siv i bez ikakve vrednosti, oko mene bi opet vladala jeziva tišina i obamrlost, a iz tog nemog pakla ne bi bilo drugog izlaza osim noža za brijanje. Međutim, u toku ovih nekoliko dana nož za brijanje nije mi postao miliji i nimalo nije izgubio od svoje strahote. U tome je baš i bilo ono ružno: duboko, do dna duše, plašio sam se reza preko svog grkljana, opirao se umiranju sa divljačkom, žilavom, propinjućom snagom, kao da sam najzdraviji čovek i kao da je moj život bio raj. Postao sam svestan svoga stanja sa potpunom i bezobzirnom jasnoćom, postao sam svestan da mi je zbog neizdržljive napetosti između nemogućnosti da živim i nemogućnosti da umrem tako važna mala, nepoznata igračica iz „Crnog orla”. Ona je bila prozorčić, majušni svetli otvor u tami moje špilje ispunjene strahom. Ona je bila spas i put u slobodu. Ona je morala da me nauči da živim ili da me nauči da umrem, ona je svojom čvrstom i lepom rukom morala da mi opipa sleđeno srce, da bi ono pod dodirom života ponovo procvetalo, ili se raspalo u prah. Odakle su joj izvirale te snage, otkuda joj je bila ta mađija, iz kakvih je tajanstvenih razloga ona dobila za mene ovakav dubok značaj, o tome nisam mogao da razmišljam, i, najzad, to je bilo sporedno; nije mi bilo stalo do tog saznanja. Više mi ni najmanje nije bilo stalo ni do kakvog saznanja, ni do kakvog sagledanja, jer sam bio prezasićen time; baš u tome se i sastojala najoštrija i najpodrugljivija patnja i sramota za mene što sam jasno video svoje stanje i bio ga svestan. Gledao sam pred sobom tog klipana, tu stoku stepskog vuka kao muvu u mreži i posmatrao kako

se bliži rešenje njegove sudbine, kako spleten i bespomoćan visi u mreži, gledao pauka spremnog da zagrize i video da je blizu i ruka od koje treba da dođe spas. O uzrocima i vezama između moje patnje, moje duševne bolesti, moje opčinjenosti i neuroze mogao sam da dam najrazumniji i najrazboritiji sud, jer sam prozreo njihovu mehaniku. Ali meni nije bilo potrebno znanje i razumevanje, ja nisam tako očajnički čeznuo za tim, nego za doživljavanjem, odlukom, udarcem i skokom.

Iako za onih nekoliko dana čekanja nijednom nisam posumnjao da će moja prijateljica održati reč, poslednjeg dana sam ipak bio veoma uzbuđen i nesiguran; nijedno veče u životu nisam očekivao nestrpljivi je nego to. I mada su moja napregnutost i nestrpljenje postali skoro nepodnošljivi), istovremeno mi je to i godilo, meni, otrežnjenom čoveku, koji već odavno ništa nije čekao i ničemu se nije radovao. Divno je to bilo čitavog dana tumarati tamo-amo pun nespokojstva, strepnje i žudnog iščekivanja, divno je bilo zamišljati unapred ishod ove večeri, kao i brijati se i oblačiti (s naročitom pažnjom — nova košulja, nova mašna i nove pertle u cipelama) radi izlaska. Ma ko bila ona pametna i tajanstvena devojčica, ma kako da je uspostavila sa mnom ovaj odnos, meni je bilo svejedno; ona je bila tu, čudo se dogodilo, i još jednom sam našao ljudsko biće i novo interesovanje u životu! Važno je bilo samo da se to produži, da se predam toj privlačnosti i sledim tu zvezdu.

Nezaboravan trenutak kada sam je ponovo ugledao! Sedeo sam za malim stolom starog prijatnog restorana, poručenim, bez ikakve potrebe, unapred preko telefona, i pregledao jelovnik, a preda mnom u vodenoj čaši stajale su dve orhideje koje sam kupio za svoju prijateljicu. Morao sam da čekam prilično dugo, ali sam bio siguran u njen dolazak i više nisam bio uzbuđen. A zatim je ona došla, zastala pred garderobom i pozdravila me samo pažljivim, pomalo ispitivačkim pogledom svojih svetlosivih očiju. Pun podozrenja pazio sam kako se kelner ponaša prema njoj. Ne, hvala bogu, nije bilo nikakve intimnosti u njegovom ponašanju, držao se na odstojanju i bio besprekorno učtiv. Pa ipak su se poznavali, jer ga je ona zvala po imenu, Emil.

Kada sam joj dao orhideje, obradovala se i nasmejala. „To je lepo od tebe, Hari. Hteo si da mi nešto pokloniš, zar ne, a nisi znao tačno šta da izabereš, nisi znao tačno koliko uopšte imaš prava da mi praviš poklone, da neću možda biti uvređena, pa si mi kupio orhideje; one su samo cveće, ali ipak veoma skupe. Dakle, hvala ti. Uostalom, hoću odmah da ti kažem: neću poklone od tebe. Ja živim od muškaraca, ali neću da živim od tebe. Nego, kako si se izmenio! Ne mogu da te poznam. Onomad si izgledao kao da su te tog trenutka skinuli s konopca, a sada si već bezmalo čovek. Uostalom, jesi li izvršio moje naređenje?”

„Koje naređenje?"

„Zar si tako zaboravan? Mislim, da li sada već umeš da igraš fokstrot? Rekao si mi da ništa više ne želiš nego da dobijaš naređenja od mene i da ti ništa nije milije nego da ih izvršavaš. Sećaš li se?”

„O da, i neka tako ostane! Rekao sam to ozbiljno.” „Pa ipak nisi naučio da igraš?"

„Zar se to može za svega nekoliko dana?”

„Razume se. Fokstrot možeš da naučiš za jedan čas, a boston za dva. Za tango treba duže vremena, ali ti on nije potreban.”

„Ali sada, najzad, moram da saznam tvoje ime!"

Ona me je neko vreme posmatrala ćutke.

„Možda ćeš moći da ga pogodiš. Bilo bi mi veoma milo kada bi ga pogodio. Pazi i gledaj me dobro! Zar ti nije palo u oči da katkad imam dečačko lice? Na primer sada?”

Da, posmatrajući pažljivo njeno lice, morao sam joj dati za pravo, bilo je to dečačko lice. A posle jednog minuta to lice je počelo da govori i podsetilo me na moje dečačko doba i moga tadašnjeg prijatelja, koji se zvao Herman. Za trenutak mi se učinilo da se potpuno pretvorila u toga Hermana.

„Da si dečak”, rekoh u čudu, „morala bi se zvati Herman.”

,,Ko zna, možda i jesam dečak, ali prerušen”, reče ona kao u šali.

„Zoveš li se Hermina?”

Ona klimnu glavom, sva ozarena i srećna što sam pogodio. U tom trenutku doneše supu, počesmo da jedemo, a ona je bila detinjasto vesela. Od svega što mi se na njoj svidelo i očaralo me najlepše i

najčudnovatije je bilo to što je odjednom iz najveće ozbiljnosti mogla da pređe u lakrdijašku veselost i obratno, nimalo se ne menjajući niti izobličujući pri tom, već je sve to teklo kao kod darovitog deteta. Sada je jedno vreme bila vesela, dirala me zbog fokstrota, čak me je gurnula nogom, hvalila je jelo, primetila da sam se trudio oko odevanja, ali je još uvek imala da stavi mnogo zamerki mojoj spoljašnjosti.

Između toga upitao sam je: „Kako si to izvela da odjednom izgledaš kao dečak, tako da sam mogao da pogodim tvoje ime?"

,,Oh, sve si to izveo sam. Zar ne shvataš, učeni gospodine, da ti se sviđam i da mi pridaješ izvestan značaj, jer za tebe predstavljam neku vrstu ogledala, jer sam ti u nečemu slična, odgovaram ti i razumem te? U stvari, trebalo bi da svi ljudi budu međusobno takva ogledala i da jedni drugima odgovaraju i govore, ali retki su čudaci kao što si ti, njih je lako opčiniti, tako da u očima drugih ljudi više ništa ne vide, niti mogu da čitaju, pa ih se više ništa i ne tiče. No, ako takav čudak odjednom opet naiđe na nekoga ko ga istinski vidi, sa kim oseća neku bliskost i sličnost, onda je to, dabome, radost za njega."

„Ti sve znaš, Hermina", uzviknuh iznenađen. „Upravo je tako kao što kažeš. Pa ipak se ti toliko razlikuješ od mene! Ti si moja sušta suprotnost; ti imaš sve ono što meni nedostaje."

„To ti se tako čini", reče ona odsečno, ,,i to je dobro."

I na njeno lice, koje je odista bilo kao čarobno ogledalo, spustio se težak oblak ozbiljnosti; odjednom je čitavo to lice izražavalo samo zbilju i beskrajnu tragičnost, koje kao da su izbijale iz praznih očiju neke maske. Lagano, protiv volje, izgovarajući reč po reč, ona reče:

„Ti zaboravljaš šta si mi rekao! Rekao si da treba da ti naređujem i da ćeš s radošću izvršavati sva moja naređenja. Ne zaboravi to! Treba da znaš, mali Hari, kao god što ti imaš osećanje da ti moje lice odgovara, da nešto iz mene zrači tebi u susret i izaziva tvoje poverenje — tako isto i ja osećam prema tebi. Kada sam te onomad kod ‚Crnog orla' videla kako ulaziš, onako umoran i odsutan i kao da više nisi sa ovog sveta, odmah sam osetila: ovaj čovek će me slušati, jer čezne za tim da mu naređujem! A to ću i da činim, zato sam te i oslovila i zato smo postali prijatelji."

Govorila je s takvom teškom ozbiljnošću, u tako dubokoj duševnoj depresiji, da nisam mogao potpuno da pratim smisao njenih reči, pa sam pokušao da je umirim i navedem je na druge misli. Ona je to odbila trzajem obrva, pogledala me oštro i nastavila veoma hladnim glasom: „Moraš održati svoju reč, dečko, kažem ti, jer ćeš se inače pokajati. Dobijaćeš od mene mnoga naređenja i ispunjavaćeš ih, lepa, prijatna naređenja, koja ćeš izvršavati sa zadovoljstvom. A naposletku ćeš izvršiti i moje poslednje naređenje, Hari.”

„Izvršiću ga”, rekoh, tako reći, i protiv svoje volje. „A kakvo će biti tvoje poslednje naređenje?” Međutim, već sam ga naslućivao, bog će znati zašto.

Ona se strese kao u groznici i izgledalo je kao da se lagano budi. Njene oči me nisu ispuštale. Odjednom postade još mračnija.

„Bilo bi razborito da ti to ne kažem. Ali neću da budem razborita, Hari, bar ovog puta ne. Hoću nešto sasvim drugo. Pazi i saslušaj me! Ti ćeš ovo čuti i zaboraviti, smejaćeš se tome i plakaćeš. Pazi, dečko! Hoću, braco, da igram s tobom na život i smrt i hoću da ti otkrijem svoje karte još pre početka naše igre.”

Kako je lepo, kako nadzemaljsko bilo njeno lice kada je ovo izgovorila. U njenim hladnim i jasnim očima odražavala se sveznajuća tuga, kao da su te oči prepatile sve moguće patnje i kao da su na te patnje odgovorile potvrdno. Usta su izgovarala reči teško, s nekakvom smetnjom, kao kada se govori na velikom mrazu, kada je lice ukočeno. Ali usne, uglovi usana i, samo na trenutak primetna, igra vrška jezika izražavali su, nasuprot pogledu i glasu, slatku, razigranu čulnost, žarku žudnju za nasladom. Preko mirnog, glatkog čela padao je kratki uvojak, i iz tog ugla čela i uvojka strujao je s vremena na vreme, kao živi dah, onaj talas sličnosti sa dečakom i hermafroditske čari. Slušao sam je sa strahom, pa ipak kao ošamućen i samo upola prisutan.

„Voliš me”, produži ona, „iz razloga koji sam ti već rekla: probila sam tvoju usamljenost, zaustavila te pred samim vratima pakla i ponovo te probudila. Ali ja hoću više od tebe, mnogo više. Hoću da se zaljubiš u mene. Ne, nemoj mi protivrečiti, pusti me da govorim! Ti me voliš, to osećam, i zahvalan si mi, ali nisi zaljubljen u mene. Hoću da to budeš, to sačinjava deo mog poziva: ja živim od toga da

se muškarci zaljubljuju u mene. Ali pazi dobro, ne činim to zato što smatram da si naročito privlačan. Ja nisam zaljubljena u tebe, Hari, isto kao što nisi ni ti u mene; ali si mi potreban, kao što sam i ja tebi potrebna. Sada trenutno potrebna sam ti i zato što si očajan i što ti treba udarac, koji će te baciti u vodu da bi ponovo oživeo. Potrebna sam ti da bi naučio da igraš, da bi naučio da se smeješ, da bi naučio da živiš. A meni si ti potreban, ne danas, već kasnije, za nešto veoma važno i lepo. Kada se budeš zaljubio u mene, izdaću ti poslednje naređenje i ti ćeš ga izvršiti, a to će za mene biti dobro."

Izvukla je malo iz čaše jednu od mrkoljubičastih orhideja sa zelenim žilicama i za trenutak nagnula nad nju svoje lice, ukočeno gledajući u cvet.

„Neće ti biti lako, ali ćeš ga ipak izvršiti. Ispunićeš moj zahtev i *ubićeš me.* Eto. Ne pitaj me više ništa!"

Ućutala je, gledajući i dalje u orhideju, lice joj se rasplinulo kao pupoljak kad se rascveta, tako da su sa njega postepeno iščezli pritisak i napetost, i odjednom se na njenim usnama pojavio očaravajući osmeh, dok su joj oči još za trenutak ostale ukočene i prikovane za cvet. A zatim je zatresla glavom sa malim dečačkim uvojkom, popila gutljaj vode i odjednom primetila da smo još pri obedu, pa je s radosnim apetitom navalila na razna jela.

Jasno sam čuo reč po reč njenog jezivog govora, čak sam pogodio i njeno „poslednje naređenje" još pre nego što ga je izgovorila, pa me više nisu uplašile reči: ,,Ti, ćeš me ubiti." Sve što je rekla zvučalo je ubedljivo i sudbonosno, prihvatao sam sve i nisam se ni od čega branio, pa ipak je sve to, i pored strašne ozbiljnosti s kojom je govorila, za mene bilo lišeno istinske stvarnosti i značaja. Jedan deo moje duše upio je njene reči i verovao u njih, a drugi deo delovao je stišavajuće i jednostavno primio znanju da razumna, zdrava i sigurna Hermina takođe ima svoje fantazije i svoje mračne sanjarije. Tek što je izgovorila poslednju reč, čitav prizor obavio je veo nestvarnosti.

Pa ipak nisam mogao da učinim skok u verovatnost i stvarnost sa lakoćom igračice na konopcu, kao što je to polazilo za rukom Hermini.

„Ja ću te, dakle, jednom ubiti?” upitao sam tiho sanjareći, a ona se već smejala i pažljivo seckala živinsko meso na svom tanjiru.

„Razume se”, klimnula je ovlaš glavom, „ali dosta o tome, sad je vreme da se jede. Hari, budi ljubazan i poruči mi još malo zelene salate! Zar nemaš apetita? Mislim da treba da naučiš sve što se kod drugih ljudi samo po sebi razume, pa čak i da osećaš zadovoljstvo pri jelu. Dakle, vidi, dečko, ovo je batačić od plovke, i kada se ovo lepo, svetlo meso odvoji od kosti, onda je to pravi praznik i čovek treba da u srcu oseća istu takvu prijatnost, punoću i zahvalnost kao zaljubljeni kada prvi put pomaže svojoj devojci da skine kaput. Jesi li razumeo? Nisi? Baš si glup. Pazi, daću ti komadić ovog lepog plovčijeg batačića, pa ćeš i sam videti. Tako, otvori usta! — Oh, baš si prava nakaza! Sada si se, bog i duša, izbuljio da vidiš ne gledaju li te ljudi zato što uzimaš zalogaj sa moje viljuške! Budi bez brige, bludni sine, neću te osramotiti. Ali ako ti je za svako zadovoljstvo potrebna dozvola sveta, onda si odista za žaljenje."

Malopređašnja scena sve je više tonula u nestvarnost, bilo je sve manje verovatno da su ove oči još pre nekoliko minuta gledale onako ukočeno, teško i bile pune jeze. Oh, u tome je Hermina bila kao i sam život: uvek samo trenutak, nikada se ništa nije moglo unapred proračunati. Sada je bila pri jelu i ozbiljno se predala plovčijem bataku i salati, torti i likeru, koji su joj postali predmet radosti, razgovora i fantazije. Čim su odneti tanjiri, počelo je novo poglavlje. Ova žena, koja me je tako savršeno prozrela, koja je, izgleda, o životu znala više od svih mudraca, postajala je detinjasta, podavala se sitnoj životnoj igri trenutka s tolikom umetnošću, da sam bez pogovora postao njen učenik. Bio je to ili visok stepen mudrosti ili samo najobičnija nevinost, ali onaj ko je mogao da živi za svaki trenutak, ko je toliko živeo u sadašnjosti i umeo da ceni svaki mali cvetak na putu i vrednost svakog najmanjeg razigranog trenutka, tome život nije mogao da učini nažao. I ovo veselo dete, s odličnim apetitom, sa svojim igrama sladokusca, trebalo je istovremeno da bude mračna sanjalica i histerično stvorenje koje želi smrt, ili možda samo pažljiva račundžijka koja svesno i hladno hoće da izazove kod mene zaljubljenost i učini me svojim robom? To nije bilo mogućno. Ne, ona se jednostavno predavala trenutku, tako da

je, primajući svaku veselu zgodu, a isto tako i svaku prolaznu, mračnu grozu iz dalekih dubina svoje duše, sve to iživljavala u sebi.

Ova Hermina, koju sam danas video drugi put, znala je o meni sve, i učinilo mi se nemoguće da pred njom imam neku tajnu. Možda ona ne bi bila kadra da u celosti shvati moj duhovni život; možda ne bi bila u stanju da me sledi u mojim odnosima prema muzici, Geteu, Novalisu ili Bodleru — ali ni to nije bilo sigurno, verovatno je čak da je i to ne bi stalo velikih napora. Pa i kad ne bi bilo tako — šta je još preostalo od mog „duhovnog života"? Zar nije bio razbijen u paramparčad i zar nije bio izgubio svaki smisao? Međutim, ostale moje na j lični je probleme i stvari koje su mi ležale na srcu ona će sve razumeti, u to sam bio uveren. Uskoro ću govoriti s njom o Stepskom Vuku, o raspravi i svemu ostalom što je dosad postojalo samo za mene, o čemu do tada ni s kim nisam progovorio. Nisam mogao da odolim da ne počnem odmah.

„Hermina", rekao sam, „meni se onomad dogodilo nešto čudnovato. Neki neznanac dao mi je malu štampanu knjižicu, nešto nalik na vašarske sveske, i u njoj je bila tačno napisana cela moja istorija i sve što se odnosi na mene. Reci, zar to nije neobično?"

„Kakav je naslov te knjižice?" upita ona nemarno. „Naslov glasi: .Rasprava o Stepskom Vuku'."

,,Oh, Stepski Vuk, sjajno! A taj Stepski Vuk si ti? To treba da si ti?"

„Da, to sam ja. Ja sam stvorenje koje je pola čovek a pola vuk, ili bar tako uobražavam."

Ona mi ne odgovori. Pogleda me pažljivo i ispitivački u oči, zatim baci pogled na moje ruke, i za trenutak se u njenim očima i na njenom licu opet pojaviše duboka ozbiljnost i malopređašnja mračna strast. Verovao sam da sam pogodio šta je pomislila, naime, da li sam dovoljno vuk da izvršim njeno „poslednje naređenje".

„To je, razume se, samo tvoje uobraženje" reče ona, vrativši se vedrom raspoloženju, „ili, ako hoćeš, neka vrsta poezije. Ali ima nečega u tome. Danas nisi vuk, ali onomad kada si ušao u dvoranu, kao da si pao s meseca, tada si već bio pomalo zver, a to mi se baš i svidelo." Odjednom prestade da govori, kao da joj je iznenada nešto palo na pamet, a zatim reče: „Toliko glupo zvuče reči kao što su

„zver” ili „divlja životinja”! Ne bi trebalo tako govoriti o životinjama, one su često strašna, ali su mnogo istinitije od ljudi.”

„Kako .istinitije’? Kako to misliš?"

„Pa pogledaj ma koju životinju, mačku, psa ili pticu, ili jednu od lepih velikih životinja u zoološkom vrtu, pumu ili žirafu! Videćeš da su one sve istinite, da nikada nijedna od njih nije zbunjena, svaka zna šta treba da radi i kako treba da se ponaša. One ti neće laskati i ne žele da ti imponuju. Ne glume. One su onakve kakve su, kao kamenje ili cveće, ili kao zvezde na nebu. Razumeš li?” Razumeo sam.

„Životinje su obično tužne”, produži ona. ,,A kada se jedan čovek istinski rastuži, ne zato što ga boli zub ili što je izgubio novac, već zato što za časak oseti kakvo je sve ovo, kakav je ceo život — onda uvek pomalo liči na životinju: tužan je, ali i istinitiji i lepši nego inače. Tako je to, a tako si i ti izgledao, Stepski Vuče, kada sam te prvi put videla.”

„A šta misliš o onoj knjizi, Hermina, u kojoj sam ja opisan?”

„Eh, ne volim uvek da mislim. Govorićemo o tome drugi put. Možeš mi je jednom dati na čitanje. Ili ne, ako opet jedanput budem imala vremena da čitam, daćeš mi jednu od onih knjiga koje si sam napisao."

Tražila je kafu i neko vreme je izgledala rasejana i nepažljiva, a zatim se opet ozarila, kao da su njena razmišljanja stigla do nekog cilja.

„Ha!" uzviknu radosno, „sada znam!”

„Šta to?"

„Ono o fokstrotu, sve vreme sam na to morala da mislim. Dakle reci: imaš li sobu u kojoj bismo s vremena na vreme mogli da igramo po jedan sat? Može da bude mala, to ne smeta, samo ne sine da stanuje ispod tebe neko ko bi posle toga došao gore i napravio skandal ako mu se tavanica malo ljulja. Dakle, dobro, vrlo dobro! Onda možeš kod kuće naučiti da igraš."

„Da”, odgovorila bojažljivo, „utoliko bolje. Ali mislio sam da je za to potrebna muzika.”

„Razume se. Dakle pazi, muziku ćeš sebi kupiti, to staje najviše koliko bi stajao i tečaj igranja kod neke učiteljice. Na učiteljici ćeš

uštedeti, ja ću te učiti. Onda ćemo imati muziku kad god hoćemo, a povrh toga ostaje nam gramofon."

„Gramofon?"

„Prirodno. Kupićeš takav jedan mali aparat i nekoliko ploča za igru ..."

„Divno", uzviknuh ,,i ako odista uspeš da me naučiš da igram, dobićeš gramofon kao honorar. Slažeš li se?" Rekao sam ovo veoma smelo, ali mi nije išlo od srca. Nikako nisam mogao da u svojoj sobi za rad, punoj knjiga, zamislim jedan takav nimalo simpatičan aparat, a i samom igranju imao sam da prigovorim mnogo štošta. Mislio sam da bih i to mogao da okušam nekom prilikom, premda sam bio ubeđen da sam odviše star i krut za igranje i da nikada neću uspeti da ga naučim, ali sada, ovako jedno za drugim, činilo mi se sve to isuviše brzo i naprasno, pa sam osećao kako se u meni, starom poznavaocu muzike, usprotivilo sve što sam osećao protiv gramofona, džeza i moderne muzike za igru. Da od sada u mojoj sobi, mojoj ćeliji za razmišljanje, mom utočištu, pored Novalisa i Žana Pola odzvanjaju američki šlageri za igru i da ja uz njih igram, bilo je u stvari više nego što je ijedno stvorenje moglo da traži od mene. Ali nije to od mene tražilo „neko stvorenje", već Hermina, a ona je imala pravo da naređuje. Ja sam je slušao. Razume se, poslušao sam.

Sastali smo se sutradan posle podne u jednoj kafani. Kada sam došao, Hermina je već bila zauzela mesto, pila je čaj i osmehujući se pokazala mi novine, u kojima je otkrila moje ime. Bio je to jedan od reakcionarnih, huškačkih listova iz moga zavičaja, u kome se povremeno redovno javljao poneki članak protiv mene. Bio sam protivnik rata dok je ovaj trajao, a posle sam pozivao na mir, strpljenje, čovečnost i samokritiku, braneći se protiv nacionalističkog huškan ja, koje je svakim danom postajalo sve oštrije, gluplje i bešnje. U listu se opet nalazio jedan ovakav napad, rđavo napisan, delimično perom samog urednika a delimično ukraden iz raznih članaka njemu bliske štampe. Poznato je da niko ne piše tako rđavo kao branioci zastarelih ideologija, da niko ne upražnjava svoj zanat sa manje čistote i truda. Hermina je pročitala članak i iz njega saznala da je Hari Haler štetan element, čovek koji ne voli svoju

otadžbinu, i da će stvar otadžbine rđavo stajati dokle god se budu podnosili ovakvi ljudi i ovakve ideje i dokle god se omladina bude vaspitavala na sentimentalnim idejama o čovečnosti, umesto na ratničkoj osveti protiv zakletog neprijatelja.

„Jesi li ti to?" upita Hermina i pokaza prstom moje ime. „Bogme, stvorio si sebi žestoke neprijatelje, Hari. Da li te to ljuti?"

Pročitao sam nekoliko redova, bila je to stara pesma, svaka pojedina od ovih kliširanih pogrda bila mi je već godinama poznata.

„Ne", odgovorih, „ne ljuti me, odavno sam navikao na to. Nekoliko puta sam izrazio mišljenje da svaki narod, pa čak i svaki pojedini čovek, umesto da se uljuljkuje lažnim političkim problemima „krivice", mora da ispita koliko je sam kriv, usled sopstvenih grešaka, omaški i rđavih navika, u izazivanju rata i svih ostalih beda u svetu, jer je to jedini put da se po mogućstvu izbegne sledeći rat. Oni mi to ne opraštaju, jer su sami, razume se, potpuno nevini. Kajzer, generali, veleindustrijalci, političari i novinari — niko nema sebi ništa da prebaci, niko nema nikakve krivice! Čovek bi mogao pomisliti da je sve divno na ovom svetu, iako, eto, pod zemljom leže desetine miliona ubijenih ljudi. I vidiš, Hermina, iako ovakvi pogrdni članci ne mogu više da me naljute, katkada me ipak rastuže. Dve trećine mojih zemljaka svakog jutra i svake večeri čita ovakve listove, u ovakvom tonu, svakog dana ih ti listovi obrađuju, opominju i huškaju, zbog njih oni postaju nezadovoljni i zli, a cilj i kraj svega toga je opet rat, budući, naredni rat, koji će verovatno biti još čudovišniji od ovoga. Sve je to jasno i prosto, shvatljivo svakom čoveku, i svako bi mogao da dođe do ovog zaključka razmišljajući samo jedan jedini čas. Ali niko to neće, niko neće da izbegne budući rat, niko neće sebi i svojoj deci da uštedi sledeće milionsko klanje. Razmišljati jedan čas, utonuti za izvesno vreme u sebe i zapitati se koliko je ko lično uzeo učešća u neredu i pakostima na svetu, koliki je u tome udeo svakog pojedinca — vidiš, to neće niko! I tako će sve ići dalje svojim putem, dok mnoge hiljade ljudi iz dana u dan revnosno pripremaju budući rat. Otkako znam za sebe, to me je gušilo i dovodilo do očajanja, za mene više ne postoji „otadžbina" i ne postoje ideali, jer je sve to samo dekoracija za gospodu koja priprema sledeće klanje. Nema smisla misliti, kazati i napisati nešto

čovečno, nema smisla gajiti u sebi dobre ideje — na dvoje-troje ljudi koji to čine obaraju se iz dana u dan hiljade listova, časopisa, govora, javnih i tajnih sednica, koji svi žele, a i postižu, suprotno."

Hermina me je slušala sa živim učešćem.

„Da", reče zatim, „ti si u pravu. Razume se, opet će biti rata, ne mora čovek ni da čita novine da bi to znao. Prirodno je da čovek može da se rastuži zbog toga, ali to nema nikakvog smisla. To je upravo kao kada bi se neko rastužio zato što će, uprkos svemu i ma šta preduzimao protiv toga, jednom neminovno morati da umre. Borba protiv smrti, dragi Hari, jeste uvek nešto lepo, plemenito, čudesno i poštovanja dostojno, pa prema tome i borba protiv rata. Ali je ujedno uvek i beznadežno donkihotstvo."

„Možda je to tačno" uzviknu žustro, „ali po takvim istinama kao što je ta da svi uskoro moramo umreti, da je prema tome sve svejedno, ceo život postaje plitak i glup. Pa zar da odbacimo sve, da se odreknemo svakog duha, svakog stremljenja, svake čovečnosti, da dopustimo da i dalje vladaju častoljubije i novac, da bismo pored čaše piva sačekali sledeći poziv na mobilizaciju?"

Čudan je bio pogled koji mi je Hermina dobacila, pogled u kome je bilo podsmeha, šeretluka i drugarstva punog razumevanja, a istovremeno i težine mudrosti i beskrajne ozbiljnosti.

„Ne, ne treba da postupiš tako", reče ona materinski. „Tvoj život neće postati plitak i glup iako znaš da će tvoja borba biti bezuspešna. Bilo bi mnogo pliće, Hari, kada bi se borio za nešto dobro i idealno misleći da to moraš i postići. Zar ideali postoje da bi ih čovek dostigao? Da li mi ljudi živimo da bismo uništili smrt? Ne, živimo da bismo je se bojali, da bismo je potom voleli, i baš zbog nje se ovo malo života u nama katkada na jedan čas tako divno zažari. Pravo si dete, Hari. Budi sada poslušan i pođi. Danas imamo mnogo posla. Danas više neću da vodim računa o ratu i novinama. A ti?"

Ni ja, bio sam takođe spreman da to prihvatim. Pošli smo zajedno — bio je to naš prvi zajednički izlazak u grad — u radnju sa muzičkim instrumentima, gde smo gledali gramofone, otvarali ih i zatvarali, puštali ih da nam sviraju, i kada sam našao jedan koji nam je odgovarao i po izgledu i po ceni, hteo sam da ga kupim, ali Hermina se nije tako brzo odlučivala. Ona me je zadržala, te sam

morao da obiđem s njom i drugu radnju i tamo pogledam i saslušam gramofone svih sistema i veličina, od najskupljeg do najjeftinijeg, pa se tek onda saglasila da se vratimo u prvu radnju i tamo kupimo aparat koji smo ranije našli.

„Vidiš”, rekoh ja, „to smo mogli da uradimo i jednostavnije.”

„Misliš? A možda bismo sutra videli u nekom izlogu isti aparat koji bi bio jeftiniji za dvadeset franaka. A osim toga, zadovoljstvo je kupovati, a svako zadovoljstvo treba sladiti. Moraćeš ti da naučiš još mnogo štošta.”

Sa jednim nosačem doneli smo plod naše kupovine u moj stan.

Hermina je pažljivo pregledala moju dnevnu sobu, pohvalila je peć i divan, isprobala stolice, uzimala je knjige u ruke i dugo se zadržala pred fotografijom moje dragane. Gramofon smo postavili na nizak orman pored gomile knjiga. A onda je otpočela nastava. Ona je stavila na gramofon ploču sa fokstrotom i, pokazujući mi prve korake, uzela me za ruke i počela da me vodi. Ja sam poslušno kaskao za njom, sudarao se sa stolicama, slušao njena naređenja, ali ih nisam razumevao, gazio je po nogama i bio nespretan koliko i revnostan. Posle druge igre bacila se na divan zacemivši se od smeha kao kakvo dete.

„Bože moj, kako si krut! Koračaj jednostavno, kao kad se šetaš! Tu nije potrebno nikakvo naprezanje. Cini mi se da ti je toplo? E, pa da se odmorimo pet minuta. Vidiš, igrati je, kada čovek to ume, isto tako jednostavno kao i misliti, a mnogo se lakše nauči. Bićeš manje nestrpljiv što ljudi neće da nauče da misle, već više vole da gospodina Halera nazivaju izdajnikom otadžbine i mirno dopuštaju da dođe do sledećeg rata.”

Otišla je posle jednog časa, uveravajući me da će idući put već ići bolje. Ja sam o tome imao drukčije mišljenje, i bio sam veoma razočaran zbog svoje gluposti i nezgrapnosti, činilo mi se da za ovaj jedan čas ništa nisam naučio i nisam verovao da će ikada biti bolje. Ne, za igranje čovek mora imati sposobnosti koje su meni potpuno nedostajale: veselost, čednost, lakomislenost i elan. Eh, pa to sam odmah mislio!

Ali gle, idući put je odista išlo bolje i čak je počelo da mi pričinjava zadovoljstvo, a na kraju časa Hermina je izjavila da sada umem da

igram fokstrot. Ali kada je iz toga izvela zaključak da sutra moram da idem s njom u restoran u kome se igra, grdno sam se uplašio i stao da se branim iz petnih žila. Ona me je hladno podsetila na moj zavet poslušnosti i naredila mi da sutradan dođem na čaj u hotel „Balans”.

Te večeri sedeo sam kod kuće, hteo sam da čitam, ali nisam mogao. Bojao sam se sutrašnjeg dana. Bila mi je strašna pomisao da ja, stari, plašljivi i osetljivi čudak, odem u jedan od onih sumornih modernih lokala u kojima se pije čaj i igra, i ne samo to nego je trebalo da se pokazujem tamo pred stranim svetom kao igrač, iako to još nisam bio. Priznajem da sam se stideo i smejao samom sebi kada sam u svojoj sobi za studije navio aparat i tiho, u čarapama, sam ponavljao korake fokstrota.

Sutradan je u hotelu „Balans” svirao mali orkestar i služen je čaj i viski. Pokušao sam da podmitim Herminu, ponudio sam je kolačima, pokušao sam da je pozovem na bocu dobrog vina, ali je ona ostala neumoljiva.

„Ti danas nisi ovde radi svoga zadovoljstva. Ovo je čas igranja.”

Morao sam dva-tri puta da igram s njom, a u međuvremenu upoznala me je sa saksofonistom, crnomanjastim, lepim mladićem španskog ili južnoameričkog porekla, koji je, kako je ona rekla, svirao na svim instrumentima, i govorio sve jezike sveta. Izgleda da se ovaj senjor odlično poznavao s Herminom i da je bio u prijateljstvu s njom. Pred sobom je imao dva saksofona različite veličine, u koje je duvao naizmenično, dok su njegove crne, sjajne oči pažljivo i veselo ispitivale igrače. Na svoje iznenađenje, osetio sam prema ovom bezazlenom, lepuškastom sviraču nešto nalik na ljubomoru; ne ljubavničku ljubomoru, jer između mene i Hermine nije bilo ni govora o ljubavi, nego neku vrstu duhovne ljubomore na njihovo prijateljstvo, jer mi se činilo da nije sasvim dostojan interesovanja, upadljivog isticanja, pa čak i uvažavanja koje mu je ukazivala. Čudna poznanstva moram da sklapam, pomislio sam neraspoložen.

A zatim su Herminu uzastopno pozivali da igra, i ja sam ostao sam pored čaja, slušajući muziku, vrstu muzike koju dotle nisam mogao da podnesem. Bože moj, pomislio sam u sebi, sada treba da budem uveden i da se odomaćim ovde, u ovome meni tako odvratnom i tuđem svetu, u ovom, do sada tako brižljivo izbegavanom, svetu

lumpadžija i zabave željnih ljudi, u glatkom, uniformisanom svetu mermernih stočića, džeza, kokota i trgovačkih putnika! Tužno sam ispijao svoj čaj i piljio u poluelegantno mnoštvo. Moj pogled privukoše dve lepe devojke, obe dobre igračice, koje sam posmatrao sa divljenjem i zavišću kako gipko, lepo, veselo i sigurno kruže u igri.

Uto se Hermina ponovo pojavi i izjavi da je nezadovoljna mnome. Kao da nisam ovde, grdila me je, kada pravim takvo lice i sedim nepomično za stolom sa čajem; treba sada da se trgnem i igram. Kako, nikoga ne poznajem? To nije važno. Zar ovde nema nijedne devojke koja mi se sviđa?

Pokazao sam joj jednu, lepšu, od onih dveju devojaka, kratko podsečene, guste plave kose, koja je baš stajala u našoj blizini u svojoj lepoj somotskoj suknjici i koja je, sa svojim punačkim ženstvenim rukama, izgledala veoma ljupko. Hermina je uporno tražila da joj smesta priđem i zamolim je za igru. Ja sam se očajnički branio.

„Ne mogu!” rekoh sav ojađen. „Da sam lep, mlad momak, bih! Ali ovakva kruta, matora budala, koja ne ume ni da igra — ta ona bi me ismejala!”

Hermina me prezrivo pogleda.

,,A što ću ja da te ismejem, to ti je, razume se, svejedno. Baš si prava kukavica! Ko god prilazi nekoj devojci izlaže se ismevanju, to je ulog. Dakle reskiraj, Hari, a u najgorem slučaju dopusti da te ismeju — inače je svršeno s mojom verom u tvoju poslušnost.”

Nikako nije popuštala. Digao sam se sa strepnjom i pošao prema lepoj devojci baš kada je muzika ponovo zasvirala.

,,U stvari nisam slobodna”, reče ona posmatrajući me radoznalo svojim krupnim, svežim očima, „ali izgleda da se moj igrač prilepio za bar. Hajdemo!”

Obuhvatio sam je i napravio prvih nekoliko koraka, još uvek začuđen što me nije odbila, kad ona već primeti o čemu se radi i preuze vodstvo. Igrala je divno, i ja se zaneh i trenutno zaboravih na svoju dužnost i pravila igre, i jednostavno se prepustih struji, osećajući čvrste bokove i brza, gipka kolena moje igračice, gledajući u njeno mlado, ozareno lice i priznajući joj da danas igram prvi put u životu. Ona se nasmeši i ohrabri me, a na moje zadivljene poglede i

laskave reči odgovori izvanredno spretno, ne recima, već tihim, očaravajućim pokretima, koji su nas divno zbližili. Desnom rukom čvrsto sam je obgrlio oko struka i sav srećan revnosno pratio pokret njenih nogu, ruku i ramena, ne nagazivši je nijednom, na svoje veliko iznenađenje, a kad je muzika prestala da svira, nas dvoje smo ostali zajedno, pljeskajući sve dok se igra nije ponovila i dok nisam još jednom pažljivo, zaljubljeno i predano ponovio ceo obred.

Kada se igra završila, isuviše brzo za mene, lepa somotska devojka se povukla, a pored mene se odjednom stvorila Hermina, koja nas je posmatrala.

„Primećuješ li što?" smejala se ona pohvalno. „Jesi li otkrio da ženske noge nisu isto što i noge od stola? E pa bravo! Fokstrot sada, hvala bogu, znaš, sutra prelazimo na boston, a za tri nedelje održava se bal pod maskama u dvoranama .Globusa'."

Bio je odmor i mi smo seli, a zatim je prišao i lepuškasti mladi gospodin Pablo, saksofonista, klimnuo glavom i seo pored Hermine. Izgledalo je da je s njom u prisnom prijateljstvu, ali meni se, priznajem, još pri prvom susretu nikako nije svideo ovaj gospodin. Bio je lep, to se nije moglo poreći, lepog stasa i lica, ali nisam mogao otkriti u njemu nikakvih drugih odlika. Uprostio je i svoje znanje mnogih jezika, naime, uopšte nije govorio, izuzev reči: „molim", „hvala", „dabome", „svakako", „halo" i sličnih, koje je, doduše, znao da kaže na nekoliko jezika. Ne, on nije govorio, ovaj senjor Pablo, a izgledalo je da ovaj lepuškasti kabalero i ne misli mnogo. Njegovo je zanimanje bilo da duva u saksofon u džez-orkestru, i to zanimanje je, izgleda, upražnjavao sa ljubavlju i strašću; za vreme sviranja katkada bi odjednom pljesnuo rukama ili bi dopuštao sebi druge izlive oduševljenja, na primer, glasno bi otpevao: „ooo, ha, ha, halo!" Ali inače, očigledno, nije bio ni za šta drugo na svetu sem da bude lep, da se sviđa ženama, da nosi okovratnike i mašne po najnovijoj modi, a i mnogobrojno prstenje na rukama. Zanimao nas je jedino na taj način što je sedeo s nama, što nam se ljubazno osmehivao, zagledao svoj ručni sat i zavijao cigarete, u čemu je bio veoma vešt. Njegove lepe, tamne oči kreolca i crne kovrdže nisu skrivale nikakvu romantiku, nikakve probleme i nikakve misli — posmatrajući ga izbliza, ovaj lepi, egzotični polubog bio je samo veseli, pomalo

razmaženi dečak prijatnog ponašanja i ništa više. Razgovarao sam s njim o njegovom instrumentu i o boji tonova u džez-muzici, te je morao primetiti da ima posla sa starim sladokuscem i poznavaocem muzike. Ali se on uopšte nije upuštao u to i, dok sam ja iz učtivosti prema njemu, odnosno, u stvari, prema Hermini, preduzeo neku vrstu muzičko-teoretske odbrane džez-muzike, on se bezazleno smeškao, ne obraćajući pažnju na mene i moj trud, i verovatno mu je bilo potpuno nepoznato da je pre i osim džez-muzike postojala i neka druga. Bio je mio, veoma mio i učtiv i ljubazno se smeškao svojim krupnim, praznim očima; ali između mene i njega nije bilo ničeg zajedničkog — ništa od onoga što je možda za njega bilo važno i sveto nije moglo da to bude i za mene. Dolazili smo sa suprotnih strana sveta i nijedna reč naših jezika nije bila zajednička. (Ali kasnije mi je Hermina ispričala nešto neobično. Rekla mi je da joj je Pablo posle onog razgovora sa mnom kazao da treba veoma pažljivo da postupa „sa tim čovekom, jer je veoma nesrećan”. A kada ga je ona upitala po čemu je to zaključio, rekao je: „Jadan, jadan čovek. Pogledaj njegove oči! On ne ume da se smeje.”)

Kada se crnooki oprostio i muzika opet zasvirala, Hermina se digla. „Sada bi opet mogao da igraš sa mnom, Hari. Ili više ne želiš?”

I s njom sam sada igrao lakše, slobodnije i veselije, iako ne tako krilato i zaboravljajući se. Hermina me je pustila da vodim, prilagođavajući se nežno i lako kao kakav cvetni list, a i kod nje sam našao i osetio one lepote koje čas dolaze u susret čas beže, ona je takođe širila miris žene i ljubavi, i njena je igra nežno i toplo pevala ljupku, zamamnu pesmu pola — pa ipak na sve to nisam mogao da odgovorim slobodno i radosno, nisam mogao da se potpuno zaboravim i sav se predam; Hermina mi je bila odviše bliska, ona mi je bila drug, sestra, ona je bila moga soja, ličila je na mene i ličila je na Hermana, mog prijatelja iz mladosti, zanesenjaka, pesnika i vatrenog druga mojih umnih vežbi i stranputica.

„Znam”, reče ona kasnije kada sam joj govorio o tome, „dobro znam. Ja ću, doduše, ipak postići da se zaljubiš u mene, ali za to ima vremena. Za sada smo drugovi, ljudi koji se nadaju da će postati prijatelji, jer smo upoznali jedno drugo. Sada ćemo učiti jedno od drugoga i igraćemo se jedno s drugim. Pokazaću ti svoje malo

pozorište, naučiću te da igraš, da budeš malo veseo i budalast, a ti ćeš mi izložiti svoje misli i nešto od svog znanja.”

„Ah, Hermina, nema tu bogzna šta da se izlaže, ti znaš više od mene. Kakvo si ti neobično ljudsko stvorenje, devojko! U sve se razumeš i u svemu prednjačiš. Da li ti ja nešto značim? Da ti nisam dosadan?”

Smrknutih očiju gledala je u pod.

„Ne volim da te čujem da tako govoriš. Pomisli na veče kada si, slomljen i očajan, usred svojih patnji i usamljenosti, presekao moj put i postao mi drug! Šta misliš, zašto sam tada umela da te poznam i razumem?” „Zašto, Hermina? Reci mi!”

„Zato što sam ista kao i ti. Zato što sam isto tako usamljena kao i ti, zato što isto kao i ti ne mogu da volim i da shvatim ozbiljno život i ljude. Uvek postoji nekolicina ljudi koji od života traže ono najviše i koji teško mogu da se pomire sa glupošću i grubošću."

„Ti, ti!” uzviknuh neobično iznenađen. „Razumem te, drugarice, niko te ne razume kao ja. Pa ipak predstavljaš zagonetku za mene. Ta ti sa takvom lakoćom izlaziš na kraj sa životom, ti tako čudesno poštuješ male stvari i zadovoljstva, ti si takva umetnica u životu! Kako možeš da patiš od života? Kako možeš da očajavaš?”

„Ne očajavam, Hari. Ali da patim od života — oh, na to sam već navikla! Ti se čudiš što nisam srećna iako umem da igram, iako se tako dobro snalazim na površini života. A ja se, prijatelju, čudim što si se ti toliko razočarao u životu, ti koji tako dobro poznaješ najlepše i najdublje stvari, duh, umetnost i misli. Zato smo se i privukli uzajamno, zato i jesmo brat i sestra. Naučiću te da igraš i da budeš razigran, da se smešiš, a da uprkos svemu ipak ne budeš zadovoljan. Naučiću od tebe da mislim, da stičem znanje, a da ipak ne budem zadovoljna. Znaš li da smo mi oboje deca đavola?” „Jesmo. Đavo je duh, a mi smo njegova nesrećna deca. Mi smo ispali iz prirode i visimo u praznini. Ali sada mi nešto pade na pamet: u raspravi o stepskom vuku, o kojoj sam ti govorio, stoji da Hari samo uobražava da ima jednu ili dve duše i da se sastoji od jedne ili dve ličnosti. Svaki čovek, navodno, sazdan je od deset, sto i hiljadu duša.”

„To mi se mnogo sviđa”, uzviknu Hermina. „Kod tebe je, na primer, veoma razvijen duhovni život i zato si zaostao u raznim sitnim

životnim umešnostima. Mislilac Hari ima sto godina, ali igraču Hariju je jedva pola dana. Njega ćemo razvijati dalje, njega i ostalu njegovu malu braću, koja su isto tako mala, glupa i nedorasla kao i on."

Gledala me je smešeći se. Zatim me upita tiho, promenjenim glasom:

,,A kako ti se svidela Marija?"

„Marija? Ko je to?”

„To je ona sa kojom si igrao. Lepa je devojka, veoma lepa devojka. Koliko sam mogla da vidim, bio si malo zaljubljen u nju.”

„Zar je poznaješ?”

„Da, poznajemo se vrlo dobro. Je li ti mnogo stalo do nje?”

„Svidela mi se i bio sam radostan što je tako predusretljivo podnosila moje igranje.”

„Zar je to sve! Trebalo bi da joj se malo udvaraš, Hari. Ona je veoma lepa i odlično igra, a već si zaljubljen u nju. Verujem da ćeš imati uspeha.”

,,Oh, nije mi to cilj.”

„Sada si malo slagao. Znam da negde u svetu imaš draganu i da je viđaš jednom u pola godine, da bi se onda svađao s njom. Lepo je od tebe, najzad, što hoćeš da ostaneš veran toj svojoj čudnoj prijateljici, ali dopusti mi da tome ne pridam naročit značaj! Naslućujem da ti ljubav uopšte shvataš veoma ozbiljno. Neka je i tako, voli na svoj idealan način koliko hoćeš, to je tvoja stvar, nije moje da vodim računa o tome. Ali sitne, lake životne umešnosti i igre, na tom polju sam ti učiteljica, i učiću te bolje nego tvoja idealna dragana, u to budi uveren! Veoma ti je potrebno da opet jednom spavaš sa jednom lepom devojkom, stepski vuče.”

„Hermina”, uzviknuh izmučeno, „ta pogledaj me, ja sam star čovek!”

„Ti si mali dečak. I kao što si bio odviše nemaran da naučiš da igraš, tako isto si bio odviše nemaran da naučiš da voliš. Ti, prijatelju, svakako odlično umeš da voliš idealno i tragično, u to ne sumnjam i odajem ti priznanje. Ali sada ćeš naučiti da voliš i obično, ljudski. Početak je tu, uskoro čovek može da te pusti da odeš na neki bal. Još moraš da naučiš boston, s time ćemo otpočeti sutra. Doći ću u tri sata. Uostalom, kako ti se svidela muzika ovde?”

„Neobično."

„Vidiš, i to je napredak, već si nešto naučio. Do sada nisi mogao da podneseš džez i muziku za igru, nije ti bila dovoljno ozbiljna i duboka, a sada si uvideo da je ne treba ni shvatiti ozbiljno, ali da može da bude ljupka i čarobna. Uostalom, da nije Pabla, ceo orkestar ne bi vredeo ništa. On ga vodi i daje mu živost."

Kao što je gramofon iskvario vazduh asketske duhovnosti moje radne sobe, kao što su američke igre, tuđe, neprikladne i ubistvene, prodrle u moj negovani muzički svet, tako je sa svih strana nadiralo nešto novo, opasno, razorno, u moj dosada tako oštro ograničeni i strogo zatvoreni život. Rasprava o stepskom vuku i Hermina bili su u pravu sa svojim učenjem o hiljadu duša, svakoga dana pojavljivale su se u meni, pored starih, još i nove duše, koje su postavljale svoje zahteve, dizale galamu, i sada sam jasno, kao kakvu sliku, video pred sobom svu zabludu u odnosu na moju dosadašnju ličnost. Onih nekoliko veština i vežbi u kojima sam slučajno bio dobro potkovan prihvatio sam i pomoću njih naslikao jednog Harija, živeći životom jednog Harija koji u stvari nije bio ništa drugo nego prefinjeni poznavalac pesništva, muzike i filozofije — a sav ostali deo svoje ličnosti, čitav ostali haos sposobnosti, nagona i stremljenja bio mi je na teretu, pa sam mu nadenuo ime Stepski Vuk.

Međutim, moje vraćanje sa pogrešnog puta i raspadanje moje dosadašnje ličnosti nisu bili ni prijatne ni zanimljive pustolovine, već je sve ovo, naprotiv, često bivalo gorko i bolno, a katkad upravo nepodnošljivo. Gramofon je često satanski zvučao u sredini u kojoj je sve bilo podešeno za druge tonove. A katkada, kad bih u nekom restoranu koji je bio u modi igrao svoje vanstepe među elegantnim bonvivanima i hohštaplerima, učinio bih se samom sebi izdajnikom svega onoga što mi se ikada u životu učinilo dostojno poštovanja i sveto. Da me je Hermina samo osam dana ostavila samog, ubrzo bih pobegao od ovih mučnih i smešnih pokušaja da se pretvorim u bonvivana. Ali Hermina je uvek bila tu: iako je nisam viđao svakog dana, ona me je ipak stalno posmatrala, vodila, nadziravala i ocenjivala — pa mi je i moje najžešće buntovničke misli, kao i nameru da bežim, sa osmehom čitala s lica.

Postepeno, kako je napredovalo rušenje onoga što sam ranije nazivao svojom ličnošću, počinjao sam da shvatam zašto sam uprkos svem očajanju morao toliko da se bojim smrti, pa sam primećivao da je i taj užasni i sramni strah bio samo deo moje stare, građanske, lažne egzistencije. Dosadašnji gospodin Haler, daroviti pisac, poznavalac Getea i Mocarta, autor čitanja dostojnih eseja o metafizici i umetnosti, o geniju, tragici i čovečnosti, melanholični pustinjak u svojoj ćeliji pretrpanoj knjigama, podvrgnut je deo po deo samokritici i u svemu je podbacio. Daroviti i zanimljivi gospodin Haler propovedao je, doduše, razumnost i čovečnost, protestvovao je protiv surovosti rata, ali nije dopustio da ga za vreme rata postave uza zid i streljaju, što je u stvari trebalo da bude posledica njegovog shvatanja, već se nekako prilagodio, razume se, veoma časno i plemenito, ali je to ipak bio samo kompromis. Osim toga bio je protivnik sile i izrabljivanja, ali je u banci imao nekoliko hartija od vrednosti raznih industrijskih preduzeća, čije je kamate uživao bez ikakve griže savesti. I tako je to bilo u svemu. Hari Haler se, doduše, divno prerušio u idealistu i čoveka koji prezire svet, u setnog pustinjaka i kivnog proroka, ali je u osnovi ipak bio buržuj; osuđivao je život koji je vodila Hermina, ljutio se zbog noći koje je straćio po restoranima, isto tako i zbog novca koji je tamo proćerdao, savest mu nije bila čista, a nikako nije čeznuo za unutrašnjim oslobođenjem i savršenstvom, već je, naprotiv, žestoko čeznuo za udobnim vremenom kada su mu njegove umne vežbe još pružale zadovoljstvo i donosile mu slavu. Tako su i oni čitaoci novina koje je on prezirao i ismevao čeznuli za idealnim vremenima pre rata, jer je to bilo mnogo lakše nego naučiti nešto na sopstvenim patnjama. Pih, do đavola, čoveku se morao zgaditi ovaj gospodin Haler! Pa ipak sam ga se grčevito držao, njega ili njegove obrazine, koja je već bila u raspadanju, njegovog koketiranja sa duhovnim životom, njegovog malograđanskog straha od svega što je nesređeno i slučajno (u šta se ubrajala i smrt). Sa podsmehom i zavišću sam upoređivao budućeg, novog Harija, ovog pomalo plašljivog i smešnog diletanta dvorana za igru, sa onom nekadašnjom lažno-idealnom slikom Harija, na kojoj sam u međuvremenu otkrio kobne crte koje su mi onda na profesorovoj slici Getea toliko smetale. A on sam, stari Hari,

bio je isto tako građanski idealizovani Gete, isti takav junak duha, odviše plemenitog pogleda, koji je blistao uzvišenošću, duhom i čovečnošću, kao da je namazan briljantinom, i koji je, tako reći, i sam bio tronut plemenitošću svoje sopstvene duše. Do đavola, ova ljupka slika bila je prilično izrešetana, idealni gospodin Haler bedno je demontiran! Izgledao je kao velikodostojnik koga su opljačkali drumski razbojnici, pa je ostao u pocepanim gaćama, i koji bi mudro uradio kad bi sada naučio ulogu odrpanca, ali on umesto toga nosi svoje rite kao da na njima još ima orden ja i plačno i dalje traži izgubljeno dostojanstvo.

Cesto sam se sretao sa sviračem Pablom i morao sam ponovo da razmotrim svoj sud o njemu, već i zato što ga je Hermina toliko volela i uvek tražila njegovo društvo. U mom sećanju Pablo je bio zabeležen kao lepuškasta nula, kao mali, pomalo sujetan lepotan, kao vedro dete bez problema, koje veselo duva u vašarsku trubu i koje je lako naterati na poslušnost pomoću pohvala i čokolade. Ali Pablo nije pitao za moj sud o njemu, bio mu je isto tako ravnodušan kao i moje muzičke teorije. Slušao me je učtivo i ljubazno, smeškajući se bez prestanka, ali mi nikada nije davao pravi odgovor. No uprkos tome izgledalo je da sam ga zainteresovao, i očigledno se trudio da mi se svidi i pokaže se dobronameran prema meni. Kada sam se jednom, za vreme naših neplodnih razgovora, razljutio i postao skoro grub, pogledao me je u lice unezvereno i tužno, zatim me je uhvatio za levu ruku, pomilovao je i ponudio mi iz jedne zlatne kutijice neki prašak za šmrVanje, jer je smatrao da će mi to prijati. Pogledom sam upitao Herminu, ona je klimnula glavom u znak odobravanja, i ja sam se poslužio i ušmrknuo prašak. Odista sam ubrzo postao svežiji i življi, u onom prašku je verovatno bilo malo kokaina. Hermina mi je pričala da Pablo raspolaže mnogim ovakvim sredstvima, do kojih dolazi tajno i kojima više puta poslužuje prijatelje, jer je u njihovom spravljanju i doziranju pravi majstor. Bila su to sredstva za umirivanje bolova, za spavanje, za izazivanje lepih snova, za izazivanje veselosti i zaljubljenosti.

Jedanput sam ga sreo na ulici, blizu keja, i on mi se odmah pridružio. Ovoga puta uspeo sam da ga nateram da najzad progovori.

„Gospodine Pablo", rekao sam mu, dok se on igrao crno-srebrnim štapićem, „vi ste Herminin prijatelj i to je razlog zbog koga se interesujem za vas. Ali vi mi, to vam moram reći, otežavate konverzaciju. Ja sam nekoliko puta pokušao da razgovaram s vama o muzici — zanimalo me je da čujem vaše mišljenje, vaše neslaganje i vaš sud; ali vi ste uvek prezrivo odbijali da mi ma šta odgovorite.”

On se srdačno nasmeja i ovog puta mi ne ostade dužan odgovora, već ravnodušno reče: „Vidite, po mom mišljenju razgovor o muzici nema nikakve vrednosti. Ja nikada ne govorim o muzici. Šta bih vam i odgovorio na vaše veoma mudre i istinite reči? Vi ste toliko u pravu u svemu što ste rekli. Ali, vidite, ja sam muzičar, a ne naučnik, i ne verujem da muzika ima ma kakve veze sa istinitim izjavama. Za muziku nije važno da li je neko u pravu, da li neko ima ukusa, obrazovanja i svega ostalog.”

„Pa dobro. A šta je onda važno?”

„Svirati je važno, gospodine Haleru, treba svirati što je moguće bolje, više i intenzivnije! U tome je stvar, mesje. Ako u glavi imam sva dela Baha i Hajdna i o njima mogu da dam najpametnije ocene, time još ni za kog ništa nisam učinio. Ali ako uzmem svoj duvački rog i na njemu odsviram živahni šimi, bio taj šimi dobar ili loš, u njemu će ljudi ipak uživati, od njega će im se razmrdati noge i prostrujati krv. A jedino to je važno. Pogledajte jednom lica u dvorani za igru u trenutku kada muzika posle dužeg odmora ponovo zasvira — kako tada oči zablistaju, noge počnu da se trzaju, a lica da se smeju! To je ono radi čega se svira.”

„Vrlo dobro, gospodine Pablo. Ali ne postoji samo muzika čula, postoji i muzika duha. Ne postoji samo ona koja se svira za trenutak već i besmrtna muzika koja živi dalje i onda kada se ne svira. Može neko, ležeći sam u svom krevetu, da izazove u svojim mislima neku melodiju iz .Čarobne frule’ ili ‚Matejeve pasije’, i onda je to muzika iako niko ne vuče gudalom, niti duva u flautu.”

„Svakako, gospodine Haleru. Ali i ‚Jirning’ i /Valenciju' reprodukuju u sebi svake noći mnogi usamljeni i sanjalački raspoloženi ljudi. I najsiromašnija daktilografkinja u kancelariji ima u glavi svoj vanstep i po njegovom taktu udara u slova. Oni su u pravu, svi ti usamljeni ljudi, i ja im rado dopuštam njihovu nemu muziku, bilo da je u

pitanju ‚Jirning’, ‚Čarobna frula’ ili .Valencija’! Ali odakle tim ljudima ta usamljena, nema muzika? Oni je uzimaju od nas muzičara; ona prvo mora da bude odsvirana i saslušana, mora da uđe u krv pre nego što čovek kod kuće u svojoj sobici može da misli na nju i sanja o njoj.”

„Saglasan sam”, rekoh hladno. „Ali ipak, ne mogu Mocart i najnoviji fokstrot stajati na istom stepenu. I nije svejedno da li ljudima svirate božansku i večnu muziku, ili jeftinu muziku koja ne traje više od jednog dana.”

Kad Pablo primeti uzbuđenje u mom glasu, njegovo lice dobi svoj najljubazniji izraz, on me pomilova po mišici i unese u svoj glas neverovatnu blagost.

,,Oh, dragi gospodine, vi ste sigurno u pravu sa svojim stepenima. Nemam ništa protiv toga da Mocarta, Hajdna i .Valenciju' stavite na stepen koji želite! Meni je to sasvim svejedno, ne odlučujem ja o tim stepenima, mene za to ne pitaju. Mocarta će možda svirati i posle sto godina, a .Valenciju' ni posle dve — mislim da to mirne duše možemo prepustiti dragom bogu, on je pravedan i u njegovim je rukama trajanje našeg života, pa i svakog valcera i fokstrota, on će sigurno učiniti kako je najbolje. Ali mi muzičari moramo da činimo naše, da izvršavamo svoju dužnost i zadatke: moramo da sviramo ono što ljudi trenutno traže, i to što je mogućno bolje, lepše i ubedljivije.”

Uzdahnuo sam i nisam rekao više ništa. Ovom čoveku se nije moglo doskočiti.

U izvesnim trenucima su se novo i staro, bol i naslada, strah i radost veoma čudno mešali. Bio sam čas na nebu, čas u paklu, ali većinom na oba mesta istovremeno. Stari i novi Hari živeli su jedan pored drugoga čas u ogorčenoj svađi, čas u miru i spokoj stvu. Katkada je izgledalo da je stari Hari zauvek umro, a onda bi se odjednom opet pojavio, izdavao naređenja, tiranisao i sve znao bolje, a novi, mali, mladi Hari je ćutao, dopuštajući da bude pritešnjen uza zid. Nailazili su, opet, drukčiji časovi, kada je mladi Hari starog hvatao za gušu i svojski stezao, pa bi tada bilo mnogo stenjanja, mnogo borbe na život i smrt i mnogih misli o nožu za brijanje.

Ali često bi me poklopio jedan jedini talas i sreće i patnje. Takav je bio trenutak kad sam nekoliko dana posle svog prvog javnog pokušaja da igram ušao u svoju spavaću sobu i, na svoje neizmerno iznenađenje, čuđenje, strah i oduševljenje, našao lepu Mariju da leži u mom krevetu. Od svih iznenađenja koje mi je Hermina do sada priredila ovo je bilo najžešće. Jer nijednog trenutka nisam bio u nedoumici da mi je *ona* uputila ovu rajsku pticu. Te večeri izuzetno nisam bio sa Herminom, već sam u sabornoj crkvi slušao odlično izvođenje stare crkvene muzike —bio je to lep i setan izlet u moj nekadašnji život, u krajeve moje mladosti, u domene idealnog Harija. U visokom prostoru gotske crkve, čiji su se lepi, mrežasti svodovi u igri malobrojnih svetiljki avetinjski živo lelujali tamo-amo, slušao sam komade od Bukstehudea, Pahelbela, Baha i Haj dna, opet sam koračao starim, dragim stazama, slušao divni glas pevačice sa kojom sam nekada bio u prijateljstvu i sa kojom sam doživeo mnoga izvanredna izvođenja. Glasovi stare muzike, njihovo beskrajno dostojanstvo i svetost probudili su u meni sva uzvišena osećanja, oduševljenja i zanos moje mladosti; tužan i utonuo u sebe sedeo sam na visokom horu crkve, za jedan čas gost ovog plemenitog, blaženog sveta koji mi je nekada bio domovina. Za vreme jednog Hajdnovog dueta odjednom mi navreše suze, nisam sačekao kraj, odustao sam od ponovnog viđenja sa pevačicom (oh, koliko sam blistavih večeri nekada proveo sa umetnicima na ovakvim koncertima!), odšunjao sam se iz saborne crkve i do iznemoglosti jurio ulicama kroz noć, gde su, tu i tamo, iza prozora restorana, džez-orkestri svirali melodiju mog sadašnjeg života. Oh, kakav je tužni lavirint postao moj život!

Prilikom ove noćne šetnje dugo sam razmišljao o svom neobičnom odnosu prema muzici, i još jednom sam u ovom dirljivom, a i fatalnom odnosu sagledao sudbinu čitavog nemačkog duhovnog života. U nemačkom duhu vlada materinsko pravo i privrženost prirodi u obliku hegemonije muzike, za koju drugi narodi nikada nisu znali. Umesto da se mi, ljudi od duha, muški branimo protiv toga, umesto da budemo potčinjeni i poslušni duhu, logosu, reči — svi mi maštamo o jednom jeziku bez reči, koji će izraziti neizrecivo i prikazati ono što se ne može uobličiti. Umesto da što vernije i

predanije svira na svom instrumentu, Nemac od duha uvek se bunio protiv reči i protiv razuma, a uvek je koketirao s muzikom. I uvek se nemački duh naslađivao čudesnim i blaženim muzičkim formama, čudesnim i ljupkim osećanjima i raspoloženjima, koja stvarnost nikada nije potisnula, a prenebregao je svoje stvarne zadatke. Mi, ljudi od duha, nikada se nismo odomaćili u stvarnosti, bila nam je tuđa i neprijateljska, i zato je i u našoj nemačkoj stvarnosti, u našoj istoriji, našoj politici i javnom mnjenju uloga duha bila tako bedna. Da, često sam razglabao tu misao, a često sam osećao i žestoku čežnju da jednom i ja učestvujem u oblikovanju stvarnosti, da jednom i ja delam ozbiljno i odgovorno, umesto da se bavim uvek samo estetikom i duhovnom primenjenom umetnošću. Ali se uvek sve završavalo rezignacijom i pomirenjem sa zlim udesom. Gospoda generali i veleindustrijalci bili su potpuno u pravu: ništa od nas „duhovnih", mi smo bili društvo bez koga se lako moglo, neodgovorno društvo duhovnih brbljivaca kome je stvarnost bila tuđa. Pih, do đavola! Nož za brijanje!

Ispunjen ovakvim mislima i naknadnim zvucima muzike, srca otežalog od tuge i pun očajne čežnje za životom, za stvarnošću, za smislom svega ovoga i nepovratno izgubljenim, najzad sam se vratio kući, popeo uz stepenice, upalio osvetljenje u dnevnoj sobi i uzalud pokušao da malo čitam. Setio sam se dogovora koji me je obavezivao da sutra uveče odem u „Cecil-bar" na viski i igranku i osećao sam, ne samo prema sebi već i prema Hermini, srdžbu i gorčinu. Neka je njena namera i dobra i srdačna, a ona sama neka je čudesno stvorenje — bolje da me je onda pustila da propadnem, umesto što me je povukla u ovaj tuđi svet koji tako čudno treperi, svet igre i zbrke, u kome ću uvek biti tuđinac i u kome propada i strada ono što je najbolje u meni.

I tako sam tužno ugasio svetiljku, tužno otišao u svoju spavaću sobu, tužno počeo da se svlačim, kada me trže neobičan miris. U vazduhu je lebdeo lak miris parfema i, osvrnuvši se, videh lepu Mariju kako leži u mom krevetu, smešeći se pomalo zaplašeno svojim krupnim plavim očima.

„Marija!" rekoh. A prva mi je misao bila da će mi gazdarica otkazati stan ako sazna za ovo.

„Došla sam”, reče ona tiho. „Ljutite li se na mene?" „Ne, ne ljutim se. Znam da vam je Hermina dala ključ. Naravno.”

,,Oh, vi ste ljuti zbog toga. Idem ja.”

„Ne, lepa Marija, ostanite! Samo, eto, baš večeras sam veoma tužan, danas ne mogu da budem veseo, ali ću sutra možda moći.”

Nagnuo sam se nad njom, a ona je svojim velikim čvrstim rukama privukla moju glavu k sebi i dugo me ljubila. Seo sam zatim na krevet, držeći je za ruku, i zamolio je da govori veoma tiho, jer niko nije smeo da nas čuje, gledao sam naniže u njeno lepo, puno lice, koje je tako strano i čudno, poput velikog cveta, ležalo na mom uzglavlju. Lagano je privukla moju ruku do svojih usana, zatim ju je odvukla pod pokrivač i stavila na svoje tople grudi, koje su se lagano nadimale.

„Ne moraš da budeš veseo”, reče ona, „Hermina mi je rekla da si u nevolji. To je svakome shvatljivo. Da li ti se još uvek sviđam? Onomad, kad smo igrali, bio si veoma zaljubljen.”

Poljubio sam je u oči, usta, vrat i grudi. Još maločas mislio sam na Herminu sa gorčinom i prekorom. A sada sam na rukama držao njen poklon i bio joj zahvalan. Marijina milovanja nisu vređala divnu muziku koju sam toga dana slušao, bila su je dostojna, pretvorivši se u njeno ostvarenje. Lagano sam skidao pokrivač sa lepe žene, sve dok, ljubeći je, nisam stigao do njenih stopala. Kada sam se ispružio pored nje, njeno lice, slično cvetu, smešilo mi se sveznalački i blagonaklono.

Te noći pored Marije nisam spavao dugo, ali sam zato spavao duboko i spokojno kao dete. U trenucima kad sam bio budan ispijao sam njenu lepu, vedru mladost, a u tihom ćaskanju saznao sam mnoge zanimljive stvari o njenom i Hermininom životu. Malo sam znao o ovoj vrsti stvorenja i njihovom životu, jedino sam ranije, u pozorištu, povremeno susretao slične egzistencije, žene kao i muškarce, koje su upola pripadale umetničkom svetu a upola svetu uživanja. Tek sada sam stekao izvesnu sliku o tim neobično čednim, a u isti mah neobično pokvarenim životima. Ove devojke, većinom iz siromašnih kuća, bile su odviše pametne i lepe da bi čitav svoj život zasnivale na nekoj slabo plaćenog bezvoljnoj zaradi, te su živele čas od nekog privremenog rada čas od svoje ljupkosti i ljubaznosti.

Katkada bi po nekoliko meseci sedele za pisaćom mašinom, povremeno su bile ljubavnice imućnih bonvivana, dobijale džeparac i poklone, a bilo je vremena kada su, u krznu i automobilima, živele u „Grand-hotelu”, dok bi drugi put, opet, stanovale u potkrovnicama. Mogućno je bilo pridobiti ih za brak u slučaju neke veoma povoljne ponude, ali nisu žudele za njim. Neke od njih nisu bile pohotljive uljubavi i svoju naklonost pokazivale su ustežući se, uz cenkanje za najvišu cenu. Druge, među koje je dolazila i Marija, bile su neobično obdarene za ljubav i željne ljubavi, većina ih je bila iskusna u ljubavi prema oba pola; one su živele isključivo za ljubav, a pored prijatelja koji su plaćali uvek su imale još i neke druge ljubavne odnose. Marljive i vredne, pametne, pa ipak besvesne, živele su ove leptiriće svojim detinjastim i prepredenim životom; bile su nezavisne; nije mogao svako da ih kupi, očekivale su sve od sreće i lepog vremena, bile su zaljubljene u život, ali su ga cenile mnogo manje od građana, uvek su bile spremne da sa princem iz bajke pođu u njegov dvorac, dok su u podsvesti uvek bile sigurne u težak i tužan kraj.

Marija me je — one neobične prve noći i narednih dana — naučila mnogo čemu, ne samo divnim novim igrama i nasladama čula već i novom razumevanju, novim shvatanjima i novoj vrsti ljubavi. Svet koji je živeo po lokalima za igru i zabavu, po bioskopima, barovima i hotelskim tremovima, a koji je za mene, pustinjaka i estetu, još uvek pretpostavljao nešto što je imalo nižu vrednost, nešto zabranjeno i nedosledno, bio je za Mariju, Herminu i njihove drugarice naprosto svet, koji nije bio ni zao ni dobar, koji niti su želele niti mrzele, jer je baš u ovom svetu cvetao njihov kratki, čežnjom ispunjeni život, u njemu su bile odomaćene i iskrene. Volele su neku naročitu vrstu šampanjca ili neko specijalno jelo u „Gril-rumu” kao što ljudi moga kova vole nekog kompozitora ili pesnika, a na novi „šlager” ili sentimentalnu i bljutavu pesmu nekog džez-pevača rasipale su isto oduševljenje, uzbuđenje i tronutost kao drugi na Ničea ili Hamsuna. Marija mi je pričala o lepuškastom saksofonisti Pablu i o nekom američkom „songu” koji je ovaj katkada pevao, govoreći o tome s takvim zanosom, divljenjem i ljubavlju da me je to dirnulo i mnogo više potreslo od zanosa nekog visokoobrazovanog čoveka prilikom prefinjenog umetničkog uživanja. Bio sam spreman da se zanosim

zajedno s njom ma kakav bio pomenuti „song”; Marijine ljubazne reči i njen čežnjivi, rascvetali pogled stvarali su široke prolome u mojoj estetici. Bilo je nekih lepota, nekih malobrojnih, odabranih lepota, na čelu sa Mocartom, koje su za mene bile uzdignute iznad svake prepirke i sumnje, ali gde se nalazila granica? Zar nismo svi mi poznavaoci i kritičari u mladosti vatreno obožavali umetnike i umetnička dela koja nam se danas čine problematična i fatalna? Zar se mnogima od nas to nije događalo sa Listom, Vagnerom, pa čak i Betovenom? Zar Marijina rascvetala, detinjstva tronutost „songom” iz Amerike nije bila isto tako čist, lep i iznad svake sumnje uzdignut umetnički doživljaj kao i potresenost nekog prosvetnog savetnika povodom Tristana, ili ekstaza nekog dirigenta povodom Devete simfonije? I zar se to nije neobično poklapalo s mišljenjem gospodina Pabla, dajući mu za pravo?

Tog Pabla, tog lepotana, Marija je, izgleda, mnogo volela.

„On je lep čovek", rekao sam ja, ,,i meni se mnogo sviđa. Ali reci mi, Marija, kako možeš da voliš i mene pored njega, mene dosadnog, starog momka, koji nije lep i već je skoro sasvim sed i koji ne ume da duva u saksofon niti da peva engleske ljubavne pesme?”

„Ne govori tako ružno!” grdila me je ona. „Pa to je sasvim prirodno. I ti mi se sviđaš, ima i u tebi nečeg lepog, milog i naročitog, ne smeš da budeš drugačiji nego što si. O tim stvarima ne treba govoriti, niti tražiti da se o njima polaže račun. Vidiš, kada me ljubiš u vrat ili uvo, osećam da me voliš, da ti se sviđam; ti ljubiš na neki naročit način, pomalo bojažljivo, i to mi kazuje: on te voli, on ti je zahvalan što si lepuškasta. To mi je milo, veoma milo. A opet kod drugog muškarca volim ono suprotno, baš to što izgleda kao da mu nije stalo do mene i što me ljubi kao da mi ukazuje nekakvu milost.” Ponovo smo zaspali. I opet sam se probudio, ne ispuštajući iz zagrljaja svoj lepi, prelepi cvet.

Čudno! — lepi cvet je ipak ostao i dalje poklon od Hermine! Neprekidno je ona stajala iza njega, bio je obavijen njome, kao kakvom maskom! A u međuvremenu odjednom sam se setio Erike, svoje daleke, zločeste dragane, svoje jadne prijateljice. Ona je bila jedva nešto manje lepa od Marije, iako ne u takvom cvetu i toliko

oslobođena svakog unutrašnjeg tereta, a bila je i siromašnija u sitnim, nenadmašnim ljubavnim veštinama. Neko vreme mi je jasno i bolno lebdela pred očima njena voljena slika, duboko utkana u moju sudbinu, a zatim je opet potonula u san i zaborav daljine, što je kod mene izazvalo neko tiho žaljenje.

I tako su u ovoj prvoj, nežnoj noći iskrsle preda mnom mnoge slike mog života, koji je do tada dugo bio prazan, ubog i bez slike. Eros je kao čarolijom otvorio duboke i bogate njihove izvore i, videći koliko je moj život bogat slikama, koliko je duša jadnog Stepskog Vuka puna dalekih, večnih zvezda i sazvežđa, moje srce je na trenutke prestajalo da kuca od očaranosti i tuge. Detinjstvo i moja majka gledali su me nežno i ozareno, kao nedostižno plavetnilo dalekih planina, snažno je odjekivao hor mojih prijateljstava, počev od poznatog Hermana, duhovnog brata Hermininog. Mirisavo i nezemaljski, kao vlažno rascvetali vodeni cvetovi, doplovile su mi slike mnogih žena koje sam voleo, za kojima sam žudeo, koje sam opevao, a od kojih sam mali broj pokušao da dostignem i osvojim. Pojavila se i moja žena, sa kojom sam proživeo tolike godine, koja me je naučila drugarstvu, sukobima i rezignaciji, prema kojoj je u meni, pored svih razočaranja, ostalo živo, duboko poverenje sve do onog dana kada se, razbolevši se i izgubivši duševnu ravnotežu, odjednom žestoko pobunila protiv mene i pobegla — a ja sam tada video koliko sam je voleo i koliko je veliko bilo moje poverenje, kada me je za ceo život tako teško pogodila njegova zloupotreba.

Opet su nailazile slike — bilo ih je na stotine, sa i bez imena — izbijale su, mlade i nove, iz izvora ove ljubavne noći, i ja sam opet znao ono na šta sam u bedi bio odavno zaboravio, da su one posed i vrednost mog života i da neuništivo postoje i dalje, kao doživljaji koji su se pretvorili u zvezde, nezaboravni i neizbrisivi, čiji je niz bajka mog života, a čiji je zvezdani sjaj nerazoriva vrednost mog bitisanja. Moj život je bio tegoban, pun lutanja i nesreća, vodio je u odricanje i poricanje, bio je zagorčan žuči čitavog čovečanstva, ali je bio bogat, bogat i gord, bio je to kraljevski život čak i u bedi. Ma koliko jadno bio proćerdan delić puta do potpune propasti, jezgro tog života bilo je plemenito, imalo je svoj lik i soj, nije se išlo za novčićima, već za zvezdama.

To je bilo davno i mnogo šta se od onda zbilo i izmenilo, sećam se još samo neznatnih pojedinosti iz one noći, pojedinih reči iz našeg razgovora, pojedinih dela i izraza duboke ljubavne nežnosti, zvezdano jasnih trenutaka buđenja iz teškog sna ljubavnog zamora. Ali one noći me je, prvi put od vremena mog propadanja, moj sopstveni život gledao neumoljivo, blistavim očima, prvi put sam ponovo osetio slučaj kao udes, a ruševine mog života kao delić božanskog. Moja duša je ponovo počela da diše, moje oči su ponovo progledale, i u trenucima sam strasno naslućivao da je dovoljno da sakupim rasuti svet slika, da treba samo na stepen slike da podignem svoj harihalerovski život stepskog vuka kao celinu, pa da i sam uđem u svet slika i postanem besmrtan. Zar svaki čovečji život ne znači zalet i pokušaj prema tom cilju?

Ujutro, pošto sam podelio s njom svoj doručak, morao sam da prokrijumčarim Mariju iz kuće, što mi je i pošlo za rukom. Još istog dana iznajmio sam za nas dvoje u obližnjem kraju grada sobicu, koju smo odredili za naše sastanke.

Moja učiteljica igranja, Hermina, dolazila je revnosno i ja sam morao da učim da igram boston. Ona je bila stroga i neumoljiva i nije propuštala nijedan čas, jer je bilo rešeno da idem s njom na idući bal pod maskama. Zamolila me je da joj dam novaca za njen kostim, ali je odbila da mi ma šta kaže o njemu. Još uvek mi je bilo zabranjeno da je posetim, pa čak i da saznam njenu adresu.

Ovo vreme pre bala pod maskama, otprilike tri nedelje, bilo je veoma lepo. Činilo mi se da mi je Marija prva prava ljubavnica u životu. Uvek sam kod žena koje sam voleo tražio duh i obrazovanje, a nikada nisam potpuno shvatio da i najduhovitija i najobrazovanija žena nikada nije davala odgovor na logos u meni, već mu se uvek suprotstavljala; iznosio sam ženama svoje probleme i misli, i činilo mi se sasvim nemoguće da duže od jednog časa volim devojku koja teško da je pročitala koju knjigu i jedva da je znala šta je čitanje uopšte, a još manje tunela da razlikuje Čajkovskog od Betovena. Marija nije imala obrazovanja, njoj te stranputice i dopunski svetovi nisu bili potrebni, svi njeni problemi nicali su neposredno iz njenih čula. Sa čulima kojima je bila obdarena, sa njenim naročitim stasom, njenim bojama, njenom kosom, glasom, puti, njenim

temperamentom, kojim je mogla da postigne najveću moguću čulnu i ljubavnu sreću, njena umetnost i zadatak su bili: da za svaku svoju sposobnost, za svaki pregib svojih linija, svaku najnežniju oblinu svog tela nađe i kao mađijom izazove kod zaljubljenog razumevanje, odgovor i živu protivigru koja usrećuje. Osetio sam to već pri onoj prvoj bojažljivoj igri s njom, osetio sam miris genijalne, visoko kultivisane i dražesne čulnosti i bio sam opčinjen njome. Svakako nije bila slučajnost što mi je sveznajuća Hermina dovela ovu Mariju. Njen miris, čitavo njeno biće bili su u znaku leta i ruža.

Nisam imao sreću da budem jedini ili povlašćeni ljubavnik Marijin, bio sam samo jedan od nekoliko njih. Često nije imala vremena za mene, katkad mi je poklanjala po jedan čas posle podne, rede čitavu noć. Nije htela da uzima novaca od mene, iza toga se verovatno krila Hermina. Ali je rado primala poklone, i kad sam joj, na primer, poklonio mali novčanik od crvene lakovane kože, u njemu su smela biti i dva-tri zlatnika. Uostalom, grdno me je ismevala zbog te crvene kesice za novac: bila je divna, ali svakako je dugo stajala u radnji, jer nije bila po sadašnjoj modi. o ovim stvarima, o kojima sam do sada znao i razumevao manje nego o nekom eskimskom narečju, mogao sam naučiti od Marije. Naučio sam pre svega da ove male igračke, modne i luksuzne stvarčice, počev od pudera i parfema pa do cipelica za igru, od prstena do kutije za cigarete, od zatvarača na pojasu do ručne torbice, nisu samo trice i obične bezvredne sitnice, niti izumi fabrikanata i srebroljubivih trgovaca, već su, sasvim opravdano, lepo, mnogostruko malo, odnosno veliko, carstvo stvarčica čiji je jedini cilj da posluže ljubavi, da profine osećanja, da ožive mrtvu okolinu i da je, kao pomoću neke mađije, obdare novim čulima za ljubav. Jer ta torbica nije bila obična torbica, kesica za novac nije bila kesica, cvet nije bio cvet, lepeza nije bila lepeza, već je sve to bio plastični materijal ljubavi, mađije i draži, sve je to bilo glasonoša, krijumčar, oružje i ratnički poklič.

Često sam razmišljao koga li Marija u stvari voli. Mislim da je najviše volela mladića Pabla, saksofonistu unezverenih crnih očiju i dugih, bledih, plemenitih i melanholičnih ruku. Bio sam sklon da tog Pabla u ljubavi zamišljam kao pomalo snenog, razmaženog i pasivnog, ali me je Marija uveravala da ga je, doduše, lagano

obuzimao ljubavni žar, ali da je zatim bio napregnut, čvrst, muževan i pun zahteva, kao kakav bokser ili džentlmen jahač. I tako sam doznao i dokučio mnoge skrivene stvari o ovom i onom, o džez-sviraču, o glumcu, o mnogim ženama i devojkama, mnogim muškarcima naših krugova, sagledao sam razne veze i neprijateljstva ispod površine i lagano se približio i uvrstio među svet u kome sam dotle bio tuđe telo bez ikakvih spona. I o Hermini sam saznao mnogo štošta. A naročito sam se često viđao sa gospodinom Pablom, koga je Marija mnogo volela. Katkada je upotrebljavala i neko od njegovih tajnih sredstava, a i meni bi ovda-onda pružila takvo uživanje, i svakom prilikom mi je Pablo naročito revnosno bivao na usluzi. Jedanput mi je bez ikakvog okolišenja rekao: „Vi ste toliko nesrećni, to ne valja, ne treba da bude tako. Žao mi je. Uzmite laku lulu opijuma." Moj sud o ovom veselom, pametnom, detinjastom, a pri tom nedokučivom čoveku stalno se menjao, postali smo prijatelji i prilično često sam se služio nekim njegovim sredstvom. Moju zaljubljenost u Mariju posmatrao je malo podsmešljivo. Jednom smo priredili „gozbu" u njegovoj sobi, na mansardi jednog hotela u predgrađu. U sobi je bila samo jedna stolica, i Marija i ja smo morali da sedimo na krevetu. Dao nam je da pijemo neki neobično prijatan i tajanstven liker, sastavljen od sadržine triju bočica. A zatim, kada sam se veoma raspoložio, predložio nam je blistavih očiju da to proslavimo ljubavnom orgijom utroje. Ja sam to osorno odbio, bilo mi je nemogućno da uradim nešto tako, ali sam za trenutak bacio pogled na Mariju da vidim kako ona to prima, pa iako se smesta pridružila mom odbijanju, spazio sam u njenim očima nekakve varnice i osetio da žali što se odustalo od toga. Pabla je moje odbijanje razočaralo, ali ga nije uvredilo. „Šteta", rekao je on, „Hari je odviše moralan. Šta se može! A bilo bi lepo, toliko lepo! Ali znam zamenu za to." Dao nam je da popušimo nekoliko dimova opijuma i, sedeći nepomični, doživeli smo otvorenih očiju scenu koju nam je sugerisao, dok je Marija drhtala od naslade. Kada mi se posle toga malo smučilo, položio me je Pablo na krevet, dao mi nekoliko kapi nekog leka i, zatvarajući oči za nekoliko trenutaka, osetio sam na svakom očnom kapku po jedan letimičan,

jedva osetan poljubac. Pravio sam se kao da uobražavam da me je poljubila Marija. Ali sam tačno znao da me je to on poljubio.

A jedne večeri me je još više iznenadio. Pojavio se u mom stanu, ispričao mi da mu je potrebno dvadeset franaka i molio me da mu ih dam. U naknadu mi je ponudio da ja raspolažem Marijom te noći umesto njega.

„Pablo”, rekao sam uplašeno, „vi ne znate šta govorite. Kod nas se smatra kao najveća sramota da čovek svoju ljubavnicu ustupi drugome za novac. Nisam čuo vaš predlog, Pablo."

Pogledao me je sažaljivo. „Nećete, gospodine Hari? Dobro. Uvek sami sebi stvarate teškoće. Onda nemojte i noćas da spavate kod Marije, ako vam je to milije, i dajte mi novac ovako, vratiću vam ga. Neophodno mi je potreban.”

„Za šta?"

„Za Agostina — to je onaj mali za drugom violinom. Već osam dana je bolestan a niko ga ne gleda. Nema ni prebijene pare, a sada sam i ja ostao bez novaca."

Iz radoznalosti, a i da bih sebe kaznio, pošao sam s njim do Agostina, kome je Pablo odneo mleka i lekova u njegovu potkrovnicu, veoma bednu potkrovnicu, kome je rastresao krevet, provetrio sobu i stavio mu propisnu oblogu na glavu, vrelu od groznice, i sve to brzo, nežno i stručno, kao kakva dobra sestra nudilja. Iste večeri video sam ga kako do zore svira u „Siti-baru”.

Često sam sa Herminom dugo razgovarao o Mariji, o njenim rukama, ramenima, kukovima, o njenom načinu smejanja, ljubljenja i igranja.

„Je li ti to već pokazala?” upita me jednom Hermina opisujući mi naročitu igru jezika pri poljupcu. Molio sam je da mi je pokaže još jedanput, ali ona odlučno odbi. „To će doći kasnije", reče, „još nisam tvoja ljubavnica.”

Upitao sam je otkuda su joj poznate razne veštine Marijinog poljupca i druge skrivene osobine njenog tela, za koje može da zna samo muškarac koji je voli.

„Oh", uzviknu ona, „ta mi smo prijateljice. Zar misliš da tajimo bilo šta jedna pred drugom? Ja sam često spavala kod nje i igrala se s njom. Da, uhvatio si lepu devojku, koja zna više od drugih."

„Pa ipak verujem, Hermina, da vi neke stvari tajite jedna od druge. Ili si joj možda rekla i sve ono što znaš o meni?"

„Ne, to je nešto drugo, nešto što ona ne bi razumela. Marija je čudesna, imao si sreće, ali između mene i tebe ima stvari o kojima ona nema pojma. Ja sam joj rekla o tebi mnogo štošta, mnogo više nego što bi ti to u ono vreme bilo drago — ta morala sam da je zavedem za tebe! Ali razumi, prijatelju, tako kao što te ja razumem ni Marija, niti ma koja druga te neće razumeti. I zahvaljujući njoj naučila sam još ponešto — znam sve o tebi, kao da smo već često spavali jedno s drugim."

Kada sam se ponovo našao s Marijom, bilo mi je čudno i tajanstveno saznanje da je Herminu isto tako već držala na svom srcu kao i mene, da je njene udove, kosu i put isto tako ljubila, milovala i ispitivala kao i moje. Preda mnom su iskrsli novi, posredni i složeni odnosi i veze, nove ljubavne i životne mogućnosti, zbog čega sam morao da mislim na hiljadu duša u raspravi o stepskom vuku.

U onom kratkom periodu vremena između mog poznanstva s Marijom i velikog bala pod maskama bio sam gotovo srećan, ali ipak nikada nisam imao osećanje da je to spas i postignuto blaženstvo, već sam veoma dobro znao da je sve to predigra i priprema, a da ono pravo tek ima da dođe.

Prilično sam naučio da igram, tako da mi se sada činilo da mogu da prisustvujem balu, o kome se svakog dana sve više govorilo. Hermina je krila neku tajnu i čvrsto je ostala pri odluci da mi ne odaje kako će se prerušiti. Svakako ću moći da je poznam, tvrdila je ona, a ako ne, ona će mi pomoći, ali pre toga ništa ne smem da saznam. Zato nije bila radoznala da sazna ni kako ću se ja maskirati, a ja sam odlučio da se uopšte ne maskiram. Kada sam hteo da pozovem Mariju na bal, objasnila mi je da za tu svečanost već ima kavaljera, odista, već je imala i ulaznicu, i ja sam, razočaran, uvideo da ću morati sam da idem na zabavu. Bio je to najotmeniji kostimirani bal u gradu, koji su umetnici priređivali svake godine u dvoranama „Globusa".

Tih dana retko sam viđao Herminu, ali je uoči bala bila neko vreme kod mene — došla je da uzme ulaznicu koju sam joj nabavio

— i spokojno je sedela u mojoj sobi, kada se zapodenu neobičan razgovor, koji je ostavio dubok utisak na mene.

„U stvari, sada prilično dobro živiš", reče ona, „igranje ti godi. Ko te nije video za poslednje četiri nedelje, ne bi te poznao.”

„Da", priznadoh ja, „već godinama nisam živeo tako dobro. A za sve to imam da zahvalim tebi, Hermina."

„Oh, a zar ne tvojoj lepoj Mariji?"

„Ne. I nju si mi ti poklonila. Ona je čudesna."

„Ona je ljubavnica kakva je tebi bila potrebna. Stepski Vuče. Lepa, mlada, vedrog raspoloženja i iskusna u ljubavi, a sem toga ljubavnica koju ne možeš imati svakog dana. Da ne moraš da je deliš sa drugima, da kod tebe nije uvek samo prolazan gost, ne bi sve bilo tako dobro."

Da, i to sam morao da priznam.

„Dakle, imaš li sada, u stvari, sve što ti treba?”

„Ne, Hermina, nije tako. Imam nešto veoma lepo i dražesno, imam veliku radost i dragu utehu. Gotovo sam srećan.”

,,E pa eto! Zar bi hteo više?”

„Hteo bih. Ne zadovoljavam se činjenicom da sam srećan, nisam stvoren za to, nije mi to predodređeno. Predodređeno mi je baš ono suprotno.”

„Dakle, da budeš nesrećan? Pa bio si to u dovoljnoj meri onda kada zbog noža za brijanje nisi mogao da ideš kući."

„Ne, Hermina, ipak nije tako. Onda sam, priznajem, bio veoma nesrećan. Ali to je bila glupa, neplodna nesreća."

„A zašto?"

„Jer inače ne bih morao toliko da se bojim smrti, koju sam, međutim, priželjkivao! Nesreća koja mi je potrebna i za kojom čeznem je drukčija: trebalo bi da zbog nje patim sa požudom i umirem sa nasladom. To je nesreća, ili sreća, koju očekujem."

„Razumem te. U tome smo brat i sestra. Ali šta imaš protiv sreće koju si sada našao a Marijom? Zašto nisi zadovoljan?"

„Nemam ništa protiv te sreće, oh nikako, ja volim Mariju i zahvalan sam joj. Lepa je kao sunčan dan usred kišovitog leta. Ali osećam da ta sreća ne može da bude trajna i da je neplodna. Od nje čovek postaje zadovoljan, ali zadovoljstvo nije hrana za mene. Ona

uspavljuje Stepskog Vuka, zasićuje ga. Nije to sreća zbog koje bi čovek pristao da umre.”

„Zar mora da se umre, Stepski Vuče?”

„Mislim da mora! Veoma sam zadovoljan svojom srećom i mogu da je podnesem još izvesno vreme. Ali ako mi ona katkada ostavlja vremena da se probudim, da osetim čežnju, tada moja čežnja ne stremi za tim da zauvek zadržim tu sreću, već da ponovo patim, samo lepše i ne tako bedno kao ranije. Čeznem za patnjama radi kojih ću biti spreman da pođem u smrt."

„Danas hoću nešto da ti kažem, nešto što već odavno znam, a i ti to već znaš, ali možda još nisi sebi priznao. Kazaću ti sada ono što znam o sebi i o tebi, kao i o našem zajedničkom udesu. Ti si, Hari, bio umetnik i mislilac, čovek pun radosti i vere, koji je još i sad u poteri za velikim i večnim, koji nikada nije zadovoljan lepuškastim i malim. Ali što te je život više budio i treznio, to je veća postajala tvoja nevolja, to si dublje, sve do guše, upadao u patnje, strepnje i očajanje, i sve što si nekada osećao, voleo i cenio kao lepo i sveto, sva tvoja vera u ljude i njihovu visoku predodređenost nije mogla da ti pomogne, sve je postalo bezvredno i razbilo se u paramparčad. Tvoja vera više nije imala vazduha. A gušenje je nemila smrt. Zar nije tako, Hari? Je li to tvoja sudbina?”

Odobravao sam klimajući glavom.

„Nosio si u sebi jednu sliku o životu, jednu veru i zahtev, bio si spreman na dela, patnje i žrtve — a postepeno si primećivao da svet od tebe ne traži ni dela ni žrtve i tome slično, da život nije herojski ep, sa junačkim ulogama i ostalim, već samo građanska bolja soba u kojoj su ljudi savršeno zadovoljni jelom i pićem, kafom i pletenjem čarapa, igranjem taroka i muzikom preko radija. A ko hoće nešto drugo i u sebi nosi nešto drugo, ono junačko i lepo, ko obožava velike pesnike ili svece, taj je budala i Don Kihot. Lepo. Tako sam i ja prošla, prijatelju moj! Bila sam darovita devojka i predodređena da živim po nekom uzvišenom uzoru, da postavljam velike zahteve prema sebi i da ispunjavam dostojne zadatke. Mogla sam da primim na sebe veliki udes, da budem žena jednog kralja, ljubavnica jednog revolucionara, sestra jednog genija ili majka jednog mučenika. A život mi je, eto, dopustio samo da budem kurtizana sa dosta ukusa

— pa i to mi je bilo prilično otežavano! Tako se to zbivalo sa mnom. Neko vreme sam bila neutešna i dugo sam tražila krivicu u samoj sebi. Mislila sam da život, najzad, uvek mora da bude u pravu, a ako se on narugao mojim lepim snovima, tako sam mislila, znači da su moji snovi bili glupi i da oni nisu bili u pravu. Ali sve to nije pomoglo. A pošto sam imala dobre oči i uši, i pošto sam bila pomalo radoznala, počela sam veoma pažljivo da posmatram život, svoje poznanike i susede, više od pedesetoro ljudi i sudbina, i tada sam videla, Hari, da su moji snovi bili u pravu, po hiljadu puta u pravu, isto kao i tvoji. A život i stvarnost nisu bili u pravu. Da jedna žena moga kova nema drugi izbor nego da bedno i besmisleno ostari u službi pored pisaće mašine nekog čoveka koji zarađuje novac, ili da se za takvog jednog čoveka uda radi njegovog novca, ili da najzad postane neka vrsta devojčure, isto je tako nepravedno kao i to što čovek kakav si ti, usamljen, povučen u sebe i očajan mora da se maši noža za brijanje. Kod mene je beda možda bila više materijalna i moralna, kod tebe duhovna ali je put bio isti. Zar misliš da ne mogu da shvatim tvoj strah od fokstrota, tvoju odvratnost prema barovima i dvoranama za igru i tvoje rogušenje protiv džeza i svih tih drangulija? Shvatila sam sve to isuviše dobro, kao i tvoje gnušanje prema politici, tvoju tugu zbog blebetanja i neodgovornog poslovanja raznih stranaka i štampe, tvoje očajanje zbog rata, kako prošlog tako i budućeg, zbog načina na koji se danas misli, čita, gradi, svira, proslavlja i stiče obrazovanje! U pravu si, Stepski Vuče, po hiljadu puta u pravu, pa ipak moraš da propadneš. Tvoji zahtevi su odviše visoki, tvoja glad prevelika za ovaj jednostavni i nemarni svet, zadovoljan tako sitnim stvarima, koji te odbacuje od sebe jer ti za njega imaš jednu suvišnu dimenziju. Ko danas hoće da živi i da uživa u tome, ne sme da bude kao što smo ti i ja. Ko umesto ciguljanja traži muziku, umesto razonode radost, umesto novca dušu, ko umesto špekulisanja traži istinski rad, a umesto igre istinsku strast, tome ovaj lepuškasti svet ne može biti domovina ..."

Oborila je oči i utonula u misli.

„Hermina”, pozvao sam je nežno, „sestro, kako ti dobro vidiš! Pa ipak si me ti naučila da igram fokstrot! Ali kako ti to misliš da ljudi kao što smo mi, stvorenja sa jednom suvišnom dimenzijom, ne

mogu da žive ovde? Zbog čega je to tako? Da li je to tako samo u naše vreme? Ili je uvek bilo?”

„Ne znam. U prilog svetu hoću da pretpostavim da je krivo samo naše vreme, da je to samo neka bolest i trenutna nesreća. Vođe iz petnih žila, i uspešno, rade za budući rat, a mi ostali za to vreme igramo fokstrot, zarađujemo novac i jedemo čokoladne bombone — a u takvo vreme svet mora da izgleda veoma kukavno. Nadajmo se da su druga vremena bila bolja i da će opet postati bolja, bogatija, dublja i šira. Ali nama time nije pomognuto. A možda je uvek bilo tako ..."

„Uvek kao i danas? Zar je uvek postojao samo svet političara, crnoberzijanaca, kelnera i bonvivana, svet u kome nije bilo vazduha za ljude?”

„Ne znam. To ne zna niko. A i svejedno je. Ali trenutno mislim na tvog ljubimca, prijatelja, o kome si mi katkada pričao i čija si mi pisma čitao, mislim na Mocarta. Kako je bilo s njim? Ko je u njegovo vreme vladao svetom, skidao kajmak, davao ton i ko je onda nešto značio: Mocart ili ljudi koji su pravili trgovačke poslove, Mocart ili plitki, prosečni ljudi? A kako je umro i kako je sahranjen? I zato mislim da je uvek bilo tako i da će uvek biti, a ono što škole nazivaju „istorijom sveta” i što iz nje treba naučiti napamet u cilju obrazovanja, sa svim herojima, genij ima, velikim delima i osećanjima — samo je obmana koju su izmislili učitelji u prosvetne svrhe, da bi deca bila nečim zabavljena za vreme propisanih školskih godina. Uvek je bilo tako, i uvek će biti, da svet, novac i vlast pripadaju sitnim i plitkim ljudima, a ostalim, pravim ljudima da ne pripada ništa. Ništa sem smrti.”

„Ništa drugo?"

„O da, večnost."

„Misliš na ime, na slavu kod budućeg pokolenja?”

„Ne, Vuče, ne na slavu — zar ona predstavlja nekakvu vrednost? Zar veruješ da su svi istinski, plemeniti i potpuni ljudi postali slavni i poznati i pokolenju koje je došlo posle njih?”

„Ne, razume se da nisu.”

„Dakle, nije u pitanju slava. Slava postoji samo u pojmu obrazovanja, ona je stvar učitelja po školama. Ne radi se o slavi, o

ne! Radi se o onom što ja nazivam večnošću. Pobožni to nazivaju božjim carstvom. Mislim: svi mi ljudi sa većim zahtevima, sa čežnjom, sa jednom dimenzijom više ne bismo mogli ni da živimo da sem vazduha ovog sveta nema i drugog vazduha u kome može da se diše, da sem vremena ne postoji još i večnost, a to je carstvo pravih ljudi. Tamo dolaze i Mocartova muzika i pesma tvojih velikih pesnika, tamo dolaze sveci koji su činili čuda, umirali mučeničkom smrću i ljudima pružali svetao primer. Ali u večnost isto tako ide i slika svakog istinskog dela, snage svakog istinskog osećanja, iako to niko ne zna i ne vidi i ne zapisuje da bi sačuvao za buduće pokolenje. U večnosti ne postoji buduće pokolenje."

,,U pravu si", rekao sam.

„O tome su ipak najviše znali pobožni ljudi", produži ona zamišljeno. „Zato su stvorili svece i ono što su nazvali .zajednicom svetaca'. Sveci su pravi ljudi, mlađa braća Spasitelja. Čitavog svog života nalazimo se na putu ka njima, svakim dobrim delom, svakom hrabrom mišlju i svakom ljubavlju. U ranija vremena slikari su prikazivali ,zajednicu svetaca' u zlaćanom nebu, a njih ozarene, lepe i spokojne — a ta zajednica nije ništa drugo nego ono što sam malopre nazvala ,večnošću'. To je carstvo s one strane vremena i varke. Tamo je naše mesto, tamo je naša domovina, tamo nas vuče strepnja naših srca, Stepski Vuče, i zato čeznemo za smrću. Tamo ćeš ponovo naći svoga Getea, svoga Novalisa i Mocarta, a ja moje svece, Kristofera, Filipa od Nerija i sve druge. Postoje mnogi sveci koji su isprva bili veliki grešnici, greh takođe može da bude put ka svetosti, greh kao i porok. Tebi će biti smešno, ali ja često pomišljam da bi možda i moj prijatelj Pablo mogao da bude skriveni svetac. Oh, Hari, moramo da gazimo preko tolikog blata i besmislica da bismo stigli kući! A nemamo nikoga da nas vodi, jedini nam je vođa čežnja za domom."

Poslednje reči izgovorila je opet skoro nečujno, i sada je u sobi bilo tiho i spokojno; sunce je bilo na zalasku i od njegovog odsjaja zablistala su zlatna slova na poleđinama knjiga moje biblioteke. Uzeo sam Hermininu glavu među svoje ruke, poljubio je u čelo i prislonio njen obraz uz svoj, kao da smo brat i sestra, i za trenutak smo ostali

tako. Najradije bih tako i ostao i ne bih više ni izlazio toga dana. Ali ovu noć, poslednju pre velikog bala, obećala mi je bila Marija.

Međutim, idući da se nađem s Marijom nisam mislio na nju, već samo na ono što mi je govorila Hermina. Činilo mi se mogućno da to nisu sve njene misli, već moje, koje je ona, vidovita, pročitala i udahnula pa mi ih vratila, tako da su sada dobijale svoj oblik i stajale preda mnom kao nove. U onom času naročito sam joj bio duboko zahvalan što je izgovorila misao o večnosti. Ona mi je bila potrebna, bez nje nisam mogao da živim ni da umrem. Moja prijateljica i učiteljica igranja danas mi je ponovo poklonila onaj drugi svet, u kome nije postojalo vreme, svet večite vrednosti i božanske supstance. Morao sam da mislim na svoj san o Geteu, na sliku starog mudraca koji se tako natčovečanski smejao i zbijao sa mnom svoje besmrtne šale. Tek sada sam shvatio njegov smeh, smeh besmrtnika. Taj smeh je bio bezvučan, sastojao se od same svetlosti i jasnoće, bio je ono jedino što ostaje kada istinski čovek prođe kroz sve ljudske patnje, poroke, zablude, strasti i nesporazume, pa se probije u večnost, u svemir. A „večnost" nije bila ništa drugo nego oslobođenje vremena, u neku ruku, njegov povratak čednosti, ponovno pretvaranje vremena u prostor.

Potražio sam Mariju tamo gde smo obično večeravali onih noći koje smo provodili zajedno, ali ona još nije bila došla. U tihoj krčmici u predgrađu sedeo sam za stolom iščekujući je, dok su moje misli još bile zauzete razgovorom sa Herminom. Sve misli koje su se rodile u odnosu između mene i Hermine učinile su mi se toliko bliske, toliko od davnina poznate, crpene iz moje sopstvene mitologije i sveta slika! Besmrtnici, koji žive u prostoru bez vremena, daleki, pretvoreni u slike, i kristalna večnost, rasuta oko njih kao eter i hladna kao zvezdano-blistava vedrina tog nezemaljskog sveta — otkuda je sve to meni bilo tako blisko? Razmišljajući padoše mi na pamet odlomci iz Mocartovih „Kasaciona” i Bahovog „Dobro temperiranog klavira”, pa mi se učinilo da sva ova muzika blista onom hladnoćom, zvezdanom vedrinom i da iz nje izbija eterična jasnoća. Da, u tome je bila stvar, muzika je bila nalik na vreme koje se sledilo u prostoru, a nad njom se u beskonačnost izvijala natčovečanska vedrina, večiti, božanski smeh. Oh, a sa svim tim moj san o starom Geteu bio je u

tako savršenom skladu! I odjednom sam oko sebe čuo onaj nedokučivi smeh, čuo sam kako se besmrtnici smeju. Sedeo sam kao opčinjen i kao opčinjen izvukao iz džepa od prsluka svoju olovku; tražeći hartiju našao sam pred sobom cenovnik vina, okrenuo sam ga i na poleđini ispisao pesmu, koju sam tek sutradan ponovo našao u svom džepu. Ona je glasila:

BESMRTNICI

Propinje se ka nama i ključa
huk života iz zemaljskih dolja,
divlji urlik hiljadu nevolja,
pijan zanos što svest zaobruča,
krvav dim sa pirova dželata,
grč naslade, srca koja tuku
neutolnom požudom, splet ruku
zelenaša, prosjaka, pirata, -
oh, taj uskomešani ljudski roj,
šiban strašću i bičevan strahom,
zaudara na trulež i znoj,
blud i grubost spleću mu se s dahom
koji blažen i ostrvljen diše,
proždire se, pa se ispljuvava
smišlja novi rat dok pesme piše,
rasplamsali bordel ukrašava,
mota, ždere, kurva se dok šeta
sred drečavog vašarskog veselja,
sred obmana svog dečijeg sveta
što se svakom sa pučine želja
nov ukaže kao zlatan val,
i svakom se raspadne u kal.

Naš je stan pak usred obasjane
beskrajnosti eterske ledene,
ne znamo za sate niti dane,
za razlike čoveka i žene.

Vaše grehe, pohote, ubojstva,
vaše strepnje i nade u spas,
ravnodušni i puni spokojstva,
gledamo, ko sunca oko nas.
Zmaj nebeski sa nama se druži,
prožima nas vasionski led,
a oko nas sve unedogled
kolo zvezda bez prestanka kruži.
Dok gledamo mirno na vaš greh,
koprcanje i jad neizrečni,
nepomičan naš je tivot večni,
hladan, zvezdan naš je večni smeh.

Zatim je došla Marija, a posle večere, koju smo proveli u vedrom raspoloženju, otišao sam s njom u našu sobicu. Te večeri bila je lepša, toplija i prisnija nego ikada i dala mi je da okusim nežnost i igre koje sam osetio kao njeno potpuno predavanje.

„Marija”, rekao sam, „ti se danas rasipaš kao kakva boginja. Nemoj da nas usmrtiš oboje, ta sutra je bal pod maskama. Kakvog ćeš kavaljera imati sutra? Bojim se, cvetiću moj mili, da će biti princ iz bajke, koji će te odvesti tako da nikada više nećeš naći puta k meni. Ti me danas voliš gotovo isto onako kao što se pravi Ljubavnici vole na rastanku, poslednji put."

Priljubila je usne uz moje uvo i prošaputala:

„Ne govori, Hari! Svaki put može biti poslednji put. Ako te Hermina uzme, više mi nećeš doći. Možda će te uzeti već sutra.”

Nikada nisam bio svesniji karakterističnog osećanja onih dana, onog čudnog gorko-slatkog, dvostrukog raspoloženja, kao one noći uoči bala. Ono što sam osećao bila je sreća Marijina: lepota i predavanje, uživanje, dodir i udisanje stotine prefinjenih, divnih naslada, koje sam upoznao kasno, kao čovek u godinama, brčkanje u blagom, uljuljkujućem talasu uživanja. Pa ipak je to bila samo ljuska: iznutra je sve bilo puno značaja, napetosti i sudbine, i dok sam pun ljubavi i nežnosti bio zabavljen slatkim, dirljivim ljubavnim sitnicama, dok sam na izgled plivao u sreći, osećao sam u duši kako moja sudbina na-vrat-na-nos hrli napred, jureći i propinjući se kao

uplašen konj, u susret provaliji, u susret padu, puna straha, čežnje i predanosti smrti. Kao što sam se još pre kratkog vremena sa strepnjom i strahom branio od prijatnih lakomislenosti čisto čulne ljubavi, kao što sam osećao strah od Marijine nasmejane lepote, spremne da pokloni sebe, tako sam sada osećao strah od smrti — ali strah za koji sam znao da će se uskoro pretvoriti u predaju i oslobođenje.

Dok smo ćutke i predano tonuli u igre naše Ljubavi i pripadali jedno drugom prisnije no ikada, moja duša se opraštala s Marijom, opraštala se sa svim onim što je ona za mene značila. Od nje sam naučio da se još jednom, pre svršetka, prepustim detinjastoj igri površine, da tražim trenutne radosti, da budem i dete i životinja u nevinosti polova — stanje koje sam u svom ranijem životu poznavao samo kao neki izuzetak, jer čulni i polni život su za mene skoro uvek imali naročit ukus greha, onaj slatki, ali i opori ukus zabranjenog voća, koga se čovek od uma mora čuvati. Sada su mi Hermina

Marija pokazale taj vrt u njegovoj čednosti; sa zahvalnošću sam gostovao u njemu — ali je uskoro trebalo da krenem dalje, u tom vrtu je bilo isuviše lepo i toplo. Bilo mi je određeno da i dalje težim za krunom života, da i dalje ispaštam beskrajnu krivicu života. Lak život, laka ljubav, laka smrt — nisu bili za mene.

Iz nagoveštaja devojaka zaključio sam da su na sutrašnjem balu, ili posle njega, bila u planu naročita uživanja i razvrat. Možda je to bio svršetak, možda je Marija bila u pravu sa svojim slutnjama i možda smo danas poslednji put ležali jedno pored drugog, ko zna, možda je već sutra sudbina kretala novim tokom? Bio sam ispunjen vrelom čežnjom, a i strahom koji me je gušio, pa sam se grčevito hvatao Marije, još jednom sam vatreno i požudno prešao preko svih staza i čestara njenog vrta, još jednom sam zagrizao slatki plod rajskog drveta.

Nadoknadio sam izgubljeni san ove noći u toku dana. Ujutro sam se odvezao u kupatilo, zatim, mrtav umoran, kući, zamračio sam svoju spavaću sobu, skidajući odelo našao sam pesmu u džepu, ali sam opet zaboravio na nju, odmah sam legao, zaboravio na Mariju, Herminu i bal pod maskama i spavao celog dana. Kada sam uveče ustao, tek mi je za vreme brijanja palo na pamet da će za jedan sat

već otpočeti bal pod maskama i da moram da spremim košulju uz frak. Oblačio sam se raspoložen i izišao da najpre nešto pojedem.

Bio je to prvi bal pod maskama kome je trebalo da prisustvujem. Nekada sam, doduše, s vremena na vreme posećivao ovakve zabave, katkad su mi bile i prijatne, ali nisam igrao, već sam bio samo posmatrač i uvek mi se činilo smešno oduševljenje sa kojim su drugi govorili o tome ili se unapred radovali. Danas je bal i za mene bio događaj kome sam se radovao s uzbuđenjem a i sa nešto strepnje. Kako nije trebalo da pratim damu, odlučio sam da pođem onamo kasno, što mi je i Hermina preporučila.

U poslednje vreme retko sam posećivao „čelični šlem”, moje nekadašnje utočište — u kome su razočarani muževi provodili svoje večeri pijući vino i izigravajući momke — jer više nije bio u stilu sa mojim sadašnjim životom. Ali večeras me je nešto vuklo onamo; u onom bojažljivo-radosnom raspoloženju koje me je trenutno zahvatilo sve stanice i istaknutija prebivališta mog života još jednom su dobili bolno-lepi odsjaj prošlosti, pa tako i mala, zadimljena krčma u kojoj sam još do nedavno bio stalni gost, u kojoj me je još do pre kratkog vremena zadovoljavalo primitivno sredstvo za umirenje u obliku boce sa seljačkim vinom, pomažući mi da provedem još jednu noć u svom usamljenom krevetu i da nekako proživim još jedan dan. Od tada sam okušao druga sredstva i žešće draži, ispijao sam slađe otrove. S osmehom sam ušao u kafanicu, gde me dočeka pozdrav krčmarice i klimanje glave ćutljivih stalnih gostiju. Preporučiše mi i doneše pečeno pilence, u debelu seljačku čašu usuše mi bistro, svetio, mlado elzaško vino, čisti beli drveni stolovi i staro žuto drvo kojim su bili obloženi zidovi prijatno su me gledali. I dok sam jeo i pio, u meni se pojačavalo osećanje nečega što vene, što se opražta, ono slatko-prisnoosećanje jednog nikad sasvim rešenog, ali sada za rešenje sazrelog srastanja sa svim poprištima i stvarima mog ranijeg života. „Moderan" čovek to naziva sentimentalnošću; on je prestao da voli stvari, čak i svoju najveću svetinju, svoj automobil, želi što pre da zameni nekom boljom markom. Ovaj moderan ćovek je odvažan, vredan, zdrav, hladan i krut, odličan je to soj, koji će se u budućem ratu pokazati izvanredan. Meni je bilo svejedno, nisam bio moderan čovek, pa ni staromodan; ja sam ispao iz vremena i struja

me je, smrti željnog, nosila ka smrti. Ništa nisam imao protiv sentimentalnosti, bio sam radostan i zahvalan što sam u svom izgorelom srcu još mogao da nađem nešto nalik na osećanje. Predao sam se uspomenama na staru krčmu, svojoj privrženosti prema starim glomaznim stolicama, predao sam se mirisu dima i vina, i zračku navike, topline i zavičajnosti, što je sve ovo predstavljalo za mene. Lepo je opraštati se, raspoloženje postaje tako blago. Moje tvrdo sedište bilo mi je drago, mio mi je bio sveži, plodni ukus elzaškog vina, mila mi je bila prisnost sa svim i svačim u ovoj prostoriji, mila su mi bila lica čiji sam brat bio dugo vremena. Obuzela me je ovde građanska sentimentalnost, lako začinjena mirisom starovremske kafanske romantike još iz dečačkog doba, kada su za mene gostionice, vino i cigare bili nešto zabranjeno, nepoznato i divno. Nikakav se stepski vuk nije dizao da iskezi zube i da na parčiće raskomada moju sentimentalnost. Sedeo sam spokojan, u meni se žarila prošlost i slabo zračilo jedno u međuvremenu nestalo sazvežđe.

Ušao je ulični prodavač pečenog kestenja i ja sam mu otkupio šaku kestenova. Došla je starica sa cvećem, kupio sam od nje nekoliko karanfila i poklonio ih krčmarici. Tek kada sam hteo da platim i uzalud se, po navici, počeo pipati po džepu od kaputa, primetio sam da sam u fraku. Bal pod maskama! Hermina!

Ali je još bilo suviše rano i nisam mogao da se rešim da već sada pođem u dvorane „Globusa”. Osim toga osetio sam, kako mi se to često događalo prilikom raznih zabava u poslednje vreme, izvestan unutrašnji otpor i smetnju, neku odvratnost prema ulaženju u velike, prepune prostorije, neku đačku bojažljivost prema stranoj atmosferi, prema svetu bonvivana i prema igranju.

Švrljajući tamo-amo prošao sam pored jednog bioskopa, video kako blistaju svetlosni snopovi i šareni, džinovski plakati, pošao nekoliko koraka dalje, ali sam se opet vratio i ušao u bioskop. Skoro do jedanaest sati mogao sam ovde lepo da posedim u mraku. Idući za dečakom sa malim fenjerom, ušao sam u zamračenu dvoranu spotičući se o zavese, našao mesto i odjednom se obreo usred Starog zaveta. Film je bio jedan od onih koji, navodno, nisu proizvedeni da bi se na njima zaradio novac, već je, sa mnogo

raskoši i prefinjenosti, stvoren u plemenite i svete svrhe, tako da su na poslepodnevne predstave čak i nastavnici veronauke dovodili svoje đake. U njemu je prikazana istorija Mojsija i Jevreja u Egiptu, uz učešće velikog mnoštva ljudi, konja, kamila, dvoraca, sa sjajem faraona i patnjama Jevreja u vrelom pustanjskom pesku. Video sam Mojsija, koji je bio očešljan pomalo po ugledu na Volta Vajtmena, veličanstvenog pozorišnog Mojsija, kako, sa dugim štapom, voltanskim koracima, odlučno i mračno predvodi Jevreje kroz pustinju. Video sam kako se na obalama Crvenog mora moli bogu i video kako se Crveno more razdvaja i stvara put, usek među zamrznutim vodenim planinama (na koji način su bioskopdžije uspele da to ostvare, o tome su đaci veronauke, koje su doveli njihovi sveštenici na ovaj religiozni film, mogli dugo da raspravljaju), video sam kako ovim usekom prolaze prorok i zaplašeni narod, video sam kako za njima iskrsnuše borna kola faraona, video kako se Egipćani trgoše i zastadoše na obali Mora, da bi se zatim ipak osmelili i krenuli između vodenih bregova, video sam kako se nad raskošnim faraonom u zlatnom oklopu i svim njegovim kolima i ljudima sklopiše vodene planine, pa sam se setio čudesnog dueta za dva basa od Hendla, u kome je divno opevan ovaj događaj. Video sam dalje kako se Moj sije penje na goru Sinaj, mračni junak u mračnoj stenovitoj pustinji, i posmatrao kako mu Jehova pomoću bure, oluje i svetlosnih znakova saopštava deset zapovesti, dok za to vreme njegov nedostojni narod, na podnožju brega, postavlja zlatno tele, predajući se pomalo žestokim uživanjima. Bilo mi je toliko čudno i neverovatno što sve ovo gledam i što posmatram kako se ovde pred zahvalnom publikom, koja tiho žvaće svoje sendviče ponete od kuće, za plaćene ulaznice prikazuju svete priče, pojavljuju se junaci i čuda koji su nam nekada u detinjstvu dali prvu, nejasnu slutnju o nekom drugom svetu, o nečem nadljudskom; bila je to jedna od lepih malih slika iz džinovskog dućana za mešovitu robu sa rasprodaje kulturnih tekovina našeg vremena. Bože moj, da bi se sprečila ova gadost, trebalo je da tada, sem Egipćana i Jevreja, potonu i svi ostali ljudi, bolje je bilo da su umrli nasilnom i poštenom smrću nego da, kao mi danas, umiru ovom jezivom, prividnom polu-smrću. Dabome!

Moj potajni otpor i bojažljivost, koju nisam hteo da priznam, povodom bala pod maskama nisu se smanjili posle filma i njegovog uticaja, već su se, naprotiv, neprijatno pojačali, tako da sam, misleći na Herminu, morao da prisilim sebe da se najzad odvezem do dvorane „Globusa" i uđem. Bilo je kasno i bal je već bio u punom jeku, pa sam, onako trezan i bojažljiv, još pre nego što sam uspeo da skinem kaput, upao u gomilu maski, koje su me drugarski gurkale; devojke su me pozivale da posetim s njima posebne sobe u kojima se pio šampanjac, a klovnovi su me udarali po ramenu i oslovljavali me sa „ti". Nikome se nisam odazivao, već sam se kroz prepune prostorije s mukom probio do garderobe, a kada sam dobio svoj broj, stavio sam ga u džep s najvećom pažnjom, misleći kako će mi možda već uskoro biti potreban, čim mi metež dosadi.

U svim prostorijama velike zgrade bila je svečana vreva, u svim dvoranama se igralo, čak i u suterenu, svi hodnici i stepeništa bili su preplavljeni maskama, igrankom, muzikom, kikotanjem i jurnjavom. Stegnuta srca provlačio sam se kroz gomilu, od crnačkog orkestra sve do seljačke muzike, od velike blistave glavne dvorane do hodnika i stepenica, kroz barove, bifee i sobe u kojima se točio šampanjac. Na zidovima su visile drečave, vesele slike najmlađih umetnika. Sve se sakupilo ovde, umetnici, novinari, naučnici, poslovni ljudi i, razume se, sav gradski svet koji je život provodio u uživanjima. U jednom od orkestara sedeo je gospodin Pablo i oduševljeno duvao u svoju izvijenu cev; kada me je poznao, glasno mi je otpevao svoj pozdrav. Nošen mnoštvom, stizao sam u razne prostorije uz stepenice i niz stepenice; jedan hodnik u suterenu udesili su umetnici kao pakao i u njemu je orkestar đavola besomučno udarao u bubnjeve. Najzad sam počeo da vrebam Herminu ili Mariju, pošao sam da ih tražim, u nekoliko mahova sam se trudio da dospem u glavnu salu, ali sam svakom prilikom zalutao ili bi me struja gomile sprečila u tome. Oko ponoći još nikoga nisam bio našao; iako još nisam zaigrao, vrtelo mi se u glavi, bilo mi je toplo, pa sam se bacio na najbližu stolicu, među same nepoznate osobe, poručio vino i našao da učestvovanje u tako bučnim zabavama nije pogodno za starog čoveka kao što sam ja. Pomiren sa sudbinom ispijao sam svoju čašu vina, ukočenim pogledom buljio sam u nage ruke i leđa

žena, video kako promiču groteskne prilike maski, pustio da me guraju, ćutke sam odbio nekoliko devojaka koje su htele da mi sednu u krilo ili da igraju sa mnom. „Stari namćor”, doviknula mi je jedna od njih, i bila je u pravu. Rešio sam da malo popijem da bih stekao više hrabrosti i raspoloženja, ali mi ni vino nije prijalo i jedva sam popio drugu čašu. Malo-pomalo osetio sam kako stepski vuk stoji iza mene isplaženog jezika. Nije ovo bilo za mene, nalazio sam se na pogrešnom mestu. Došao sam u najboljoj nameri, ali ovde nisam mogao da se razveselim, a bučno, uskiptelo veselje, raskalašni kikot i sve ludorije oko mene učinili su mi se glupi i usiljeni.

Tako je došlo do toga da sam se u jedan čas po ponoći, razočaran i ljut, opet probio do garderobe da bih obukao kaput i otišao. Bio je to poraz, vraćanje stepskom vuku, koji će mi Hermina teško oprostiti. Ali nisam mogao drukčije. Na tegobnom putu do garderobe još jednom sam se pažljivo osvrnuo na sve strane ne bih li ugledao jednu od svojih prijateljica. Sada sam stajao ispred prozorčića, učtivi čovek iza pregrade već je ispružio ruku da uzme moj broj, zavukao sam ruku u džep od prsluka — ali broja više nije bilo! Do đavola, samo mi je još to trebalo! Dok sam tužno lutao dvoranama i dok sam sedeo pored bljutavog vina, nekoliko puta sam se mašio džepa boreći se sa odlukom da odem, i svaki put sam napipao okrugli, pljosnati broj, a sada ga nije bilo. Sve se zaverilo protiv mene.

„Izgubio si broj?” upita pored mene piskavim glasom mali, crveno-žuti đavo. „Evo, druže, možeš da uzmeš moj”, i pruži mi ga. Dok sam ja, primivši ga mehanički, vrteo broj među prstima, hitri momčić je već nestao.

A kada sam podigao kartončić do visine očiju da pogledam broj, video sam da je umesto njega bilo nešto nažvrljano sitnim slovima. Zamolio sam čoveka iz garderobe da pričeka, otišao do najbliže svetiljke i počeo da čitam. Sitnim, nečitkim, titravim slovima bilo je naškrabano:

NOĆAS, POČEV OD ČETIRI ČASA, MAGIČNO POZORIŠTE
— SAMO ZA LUDAKE —
CENA ULAZNICE — RAZUM
NIJE ZA SVAKOGA, HERMINA JE U PAKLU.

Kao što marioneta čija je žica za trenutak ispala majstoru igraču iz ruke, posle kratke ukočenosti i tuposti, oživi i ponovo počinje da se kreće, da učestvuje u igri, tako sam ja, pokrenut magičnom žicom, gipko, mladalački i revnosno poleteo u gungulu, od koje sam malopre pobegao umoran, bezvoljan i star. Nikada se nijednom grešniku nije više žurilo da što pre stigne u pakao nego meni. Do malopre su mi bile tesne lakovane cipele, bio mi je odvratan gusti, parfemom zasićeni vazduh, klonuo sam bio od vrućine; sada sam hitro, gipkih nogu, protrčao u taktu vanstepa kroz sve dvorane u susret paklu, osetio sam da je vazduh pun čari, ponela me je i uljuljkivala toplota, brujanje muzike, vrtlog boja, miris ženskih ramena, zanos stotine ljudi, poneo me je smeh, takt igre i sjaj užarenih očiju. Jedna španska igračica poletela mi je u zagrljaj: „Igraj sa mnom!” — „Ne mogu”, rekao sam, „moram da idem u pakao. Ali ću poneti jedan poljubac.” Crvene usne ispod maske pružale su mi se u susret, i tek u poljupcu sam poznao Mariju. Čvrsto sam je stegao, njena puna usta cvetala su kao letnja ruža u punoj rascvetalosti. I već smo zaigrali, spojenih usana, a u igri smo prošli pored Pabla, koji se zaljubljeno naginjao nad svoju muzičku cev, iz koje su se izvijali nežni zvuci; njegov lepi, životinjski pogled obuhvatio nas je ozareno i pomalo odsutno. Ali pre nego što smo napravili dvadeset koraka, muzika je stala i ja sam nerado pustio Mariju iz svojih ruku.

„Rado bih igrao još jednu igru s tobom”, rekao sam zanet njenom toplinom, „pođi nekoliko koraka sa mnom, Marija, zaljubljen sam u tvoje lepe ruke, ostavi mi ih još za trenutak! Ali, eto, Hermina me je zvala. Ona je u paklu.”

„Odmah sam pomislila. Zbogom, Hari, ostaćeš mi u dragoj uspomeni.” Ona se opraštala. Bio je to rastanak, jesen, bila je to sudbina, zato je letnja ruža mirisala tako rascvetano i opojno.

Potrčao sam dalje, kroz duge hodnike u kojima su se nežno tiskali parovi, niz stepenice, pravo u pakao. Tamo su, na zidovima crnim kao gar, gorele drečave zloslutne svetiljke, a orkestar đavola svirao je grozničavo. Na jednoj od visokih barskih stolica sedeo je lep mladić bez maske, u fraku; on me je odmerio podrugljivim

pogledom. Vreva igrača pritisla me je *uza* zid, u tesnoj prostoriji igralo je oko dvadeset parova. Požudno i bojažljivo sam posmatrao sve žene, većina njih još je bila pod maskama, neke su mi se nasmešile, ali nijedna od njih nije bila Hermina. Lepi mladić podrugljivo je gledao u mene sa svoje visoke barske stolice. U sledećem odmoru između dve igre, pomislio sam, doći će Hermina i osloviće me. Igra se završila, ali niko nije došao.

Otišao sam preko do bara, koji je bio stisnut u jednom uglu male, niske prostorije. Stao sam pored mladićeve stolice i poručio viski. Dok sam pio, gledao sam profil mladog čoveka, koji mi se učinio tako poznat i drag kao neka slika iz davno minulih dana, dragocena zbog lakog prašnjavog vela prošlosti. Oh, a tada mi je sinula misao: pa to je Herman, moj drug iz mladosti! „Hermane!" rekao sam bojažljivo.

On se nasmešio. „Hari? Jesi li me našao?"

Bila je to Hermina, nešto malo drugačije očešljana i neprimetno našminkana; iz modernog visokog okovratnika isticalo se, neobično i bledo, njeno pametno lice; njene ruke, čudesno male, provirivale su iz širokih crnih rukava fraka i belih manžeta; njene nožice, čudesno nežne, provirivale su u crnobelim kratkim muškim čarapama iz dugačkih crnih pantalona.

„Je li to kostim, Hermina, u kome treba da se zaljubim u tebe?"

„Do sada", klimnu ona glavom, „zaljubilo se u mene nekoliko dama. Ali sada si ti na redu. Hajde da prvo popijemo po čašu šampanjca."

To i učinismo, sedeći na svojim visokim barskim stolicama, dok se pored nas i dalje igralo i dok je gudački orkestar besomučno svirao. Uskoro sam se strasno zaljubio u Herminu, iako se ona, na izgled, uopšte nije trudila da to postigne. Pošto je nosila muško odelo, nisam mogao da igram s njom, niti sam se mogao odlučiti na bilo kakve nežnosti ili osvajanje, a ona, daleka i neutralna u svome muškom kostimu, obuhvatala me je pogledima, upućivala mi reči i pokrete u kojima je bila sva draž njene ženstvenosti. Ne dodirujući je, podlegao sam njenoj čari, čari koja se sastojala u njenoj ulozi i koja je bila hermafroditska. Ona se zabavljala sa mnom razgovarajući o Hermanu i detinjstvu, mome i svome, o godinama pre polne zrelosti, u kojima mladalačka moć ljubavi ne obuhvata

samo oba pola već sve i svakog, kako čulno tako i duhovno, u kojima je sve nadahnuto ljubavnom čari i čudesnom moći preobražaja, što se u kasnije doba povremeno vraća samo kod izabranih i pesnika. Ona je u potpunosti igrala ulogu mladića, pušila je cigarete, ćaskala lako i duhovito, često sa malo podsmeha, ali iz svega je zračio Eros, sve se na putu do mojih čula pretvorilo u divno zavođenje.

Uobražavao sam da dobro i tačno poznajem Herminu, a kako mi se potpuno nova otkrila ove noći! Kako je blago i neprimetno isplela oko mene željenu mrežu, kako mi je razigrano i kao kakva vodena vila davala da pijem slatki otrov!

Sedeli smo, ćaskali i pili šampanjac. Lutali smo dvoranama kao otkrivači pustolovi, pronalazili parove i krišom osluškivali njihove ljubavne igre. Ona mi je pokazivala žene, nagovarala me da igram s njima i savetovala mi kakvim umešnostima da zavedem ovu ili onu. Nastupali smo kao suparnici, neko vreme bismo pratili istu ženu, igrali s njom naizmenično i oboje pokušavali da je osvojimo. Pa ipak je sve ovo bila samo igra maski, igra između nas dvoje koja nas je sve tešnje vezivala i zagrevala. Sve je bilo kao u bajci, sve je imalo jednu dimenziju više, jedan dublji značaj, sve je ovo bila igra i simbol. Videli smo jednu veoma lepu, mladu ženu sa nezadovoljnim i paćeničkim izrazom; Herman je odigrao s njom i ona je procvetala, zatim su nestali u jednoj od soba u kojima se točio šampanjac, a kasnije mi je ispričao da tu ženu nije osvojio kao muškarac, već kao žena, dražima Lezbosa. Čitava ovu zvucima zasićena kuća, pune dvorane u kojima je brujala igranka i sav ovaj opijeni narod maski postepeno su se pretvorili za mene u raj snova; cvet za cvetom osvajao me je svojim mirisom, prstima koji su kušali tražio sam plod za plodom; zmije su me zavodnički gledale iz zelenog žbunja, cvet lotosa promicao je kao utvara nad crnom močvarom, čarobne ptice sletale su sa granja, a sve me je ipak vodilo samo jednom željenom cilju, sve me je ispunjavalo novom čežnjom za Jedinom. Igrao sam sa nepoznatom devojkom, vrelo i zavodnički odvukla me je u zanos i pijanstvo, i dok smo lebdeli u nestvarnosti, ona odjednom prsnu u smeh i reče: „Ne može čovek više da te pozna. Večeras si bio tako glup i dosadan.” Tada sam poznao onu koja me je pre nekoliko časova nazvala „starim namćorom”. Mislila je da me je sada osvojila,

ali pri sledećoj igri već sam zaplamsao za drugom. Igrao sam bez prestanka dva časa, a možda i duže, igrao sam svaku igru, i one koje nikada nisam učio. Herman, nasmešeni mladić, svaki čas bi iskrsnuo u mojoj blizini, klimnuo bi mi glavom i nestao u gužvi.

Ove balske noći pao mi je u deo doživljaj koji mi je u toku pedeset godina ostao nepoznat, mada je za njega znala svaka šiparica i student: zanos, doživljavanje svečanosti u zajednici, tajna nestajanja ličnosti u mnoštvu, doživljavanje unio-mistike radosti. Cesto sam slušao kako se o tome govori, bilo je to poznato svakoj služavci, i često sam primećivao blesak u očima onoga koji je o tome pričao, naš to sam se ja smeškao i nadmoćno i zavidljivo. Onaj blesak u opijenim očima zanesenog, oslobođenog samoga sebe, onaj osmeh i gotovo sumanuto gubljenje onoga koji se rasplinuo u zanosu zajednice video sam stotinu puta u životu na plemenitim i prostačkim primerima, kako kod pijanih regruta i mornara, tako i kod velikih umetnika prilikom oduševljenja na svečanim priredbama, a isto tako i kod mladih vojnika koji polaze u rat; još nedavno sam se divio ovakvom blesku i osmehu srećnog zanosa, voleo ih, podsmevao im se i zavideo na njima mome prijatelju Pablu, kada bi ovaj, blažen u zanosu sviranja u orkestru, lebdeo nad svojim saksofonom, ili kada bih posmatrao kako su dirigent, bubnjar i bendžista očarani, kao u ekstazi. Katkada sam pomišljao da je ovakav osmejak, ovakva detinjasta ozarenost moguća samo kod sasvim mladih ljudi ili kod naroda koji ne dopuštaju snažnu individualizaciju i diferenciranje. Ali danas, ove blagoslovene noći, zračio sam i sam ovim osmehom, ja, stepski vuk Hari, plivao sam i sam u dubokoj, detinjskoj sreći kao u kakvoj bajci, udisao sam i sam slatki san i opojnost zajednice, muzike, ritma, vina i čulne radosti, iako sam nekada, slušajući izveštaj o balu od kakvog studenta, primao sve to sa podsmehom i bednom nadmoći. Ja više nisam bio ja, moja ličnost se istopila u svečanom zanosu kao so u vodi. Igrao sam sa ovom ili onom ženom, ali nisam držao u rukama samo nju, nisam držao samo onu čija me je kosa dodirivala, čiji sam miris udisao, već sve žene u toj istoj dvorani, koje su plivale u istoj igri, uz istu muziku kao i ja, i čija su ozarena lica promicala pored mene kao veliki fantastični cvetovi — sve su one pripadale meni, svima sam pripadao ja, svi smo jedni u

drugima imali udela. A tu su dolazili i muškarci, nisam im bio tuđ, kao ni oni meni, njihov osmeh bio je i moj, njihovo osvajanje bilo je i moje, a moje njihovo.

Te zime osvojio je svet novi fokstrot pod imenom „Jirning”. Svirali su ga uzastopce i uvek je bio iznova tražen, svi su bili zadovoljni i opijeni njime, svi su zajedno pevušili njegovu melodiju. Igrao sam bez prestanka, sa svakom ženom na koju bih naišao, sa veoma mladim devoj kama, sa cvetnim mladim ženama, sa zrelim i bolno rascvetalim kao leto: sve su me očaravale, smejao sam se, bio vedar i srećan. A kada me je Pablo video onako ozarenog, mene koga je uvek smatrao ubogim đavolom koga treba žaliti, tada su mi njegove presrećne oči zablistale u susret; oduševljeno se digao sa svoje stolice u orkestru, žestoko je dunuo u svoj rog, popeo se na stolicu i, stojeći na njoj, duvao punih obraza, njišući se pritom, zajedno s instrumentom, divljački i blaženo u taktu „Jirninga”, dok smo mu ja i moja igračica dobacivali poljupce i glasno pevali s njim. Ah, pomislio sam u taj mah, neka bude sa mnom što mu drago, jednom sam ipak i ja bio srećan, bio sam vedar i oslobođen svoga Ja, kao da sam brat Pablov, ili dete.

Izgubio sam bio osećanje vremena, ne znam koliko je časova ili trenutaka trajao ovaj srećni zanos. Isto tako nisam primetio da se zabava, što je bivala bešnja, zbija na sve uži prostor. Veći deo sveta bio je već otišao, u hodnicima je zavladala tišina i mnoge svetiljke su bile ugašene, u gornjim dvoranama orkestri su jedan za drugim prestajali da sviraju i odlazili; samo u glavnoj dvorani i u paklu besnela je, raspaljujući se sve više, šarena opojnost. Pošto sa Herminom, mladićem, nisam smeo da igram, to smo se za vreme odmora između dve igre uvek letimično sastajali i pozdravljali, dok mi najzad nije sasvim nestala ispred očiju, kao i iz misli. Više nisu postojale misli. Plivao sam rasplinut u opijenoj gunguli igrača, dok su do mene dopirali mirisi, zvuci, uzdasi i reči, dok su me pozdravljale tuđe oči, raspaljivala tuđa lica, usne, obrazi, ruke, grudi i kolena, dok me je muzika kao kakav talas bacala tamo-amo po taktu.

Utom odjednom spazih, trgnuvši se za trenutak, među poslednjim gostima koji su još zaostali — ispunivši jednu od manjih dvorana, jedinu u kojoj je još treštala muzika — spazih odjednom crnu Pjeretu

belo namazanog lica, lepu, svežu devojku koja je jedina još imala masku, čarobnu pojavu koju cele noći dotle nisam video. Dok se na svima ostalima, po njihovim crvenim, zažarenim licima, izgužvanim kostimima i uvelim okovratnicima, videlo da je vreme već poodmaklo, dotle je crna Pjereta, sveža i nova sa svojim belim licem iza maske, imala besprekoran kostim i netaknut okovratnik, čiste bele čipkane manžete i svežu frizuru. Nešto me je vuklo k njoj i poveo sam je da igramo; njen mirišljavi okovratnik golicao me je po bradi, njena kosa dodirivala je moj obraz, njeno mlado telo se gipkije prilagođavalo mojim pokretima nego bilo koja druga igračica te noći, čas odmičući se čas privlačeći me i mameći razigrano da ga uvek ponovo dodirujem. I odjednom, kada sam se za vreme igre nagnuo tražeći njena usta, ta usta su se osmehivala nadmoćno i tako prisno, i ja sam poznao čvrstu bradu, poznao sam, sav srećan, i ramena, laktove i ruke. Bila je to Hermina, a ne više Herman, presvukla se, malo namirisala i napuderisala. Naše usne se sastaviše vrelo, celo njeno telo, sve do kolena, priljubi se za trenutak požudno i podatno uza me, a zatim ona odvoji svoje usne i poče da igra uzdržljivo i kao bežeći od mene. Kada je muzika prestala da svira, ostali smo zagrljeni, a raspaljeni parovi oko nas pljeskali su, lupali nogama, vikali i terali umorni orkestar da ponovi „Jirning". A tada smo svi odjednom osetili jutro, ugledali bledu svetlost iza zavesa, osetili skori kraj uživanja, naslutili umor koji je nailazio, pa smo se slepo, zacenjujuči se od smeha i očajnički, još jednom bacili u igru, u mlaz svetlosti, koračali smo kao sumanuti, par stisnut uz par, još jednom smo blaženo osetili kako nas preklapa veliki talas. U ovoj igri nestalo je Herminine nadmoći, njenog podsmeha i hladnoće — znala je da to više nije potrebno da bih se zaljubio u nju. Pripadao sam joj. A ona mi se predala u igri, u pogledu, u poljupcu i osmehu. Sve žene ove grozničave noći, sve one sa kojima sam igrao, sve one koje sam uzbudio i koje su mene uzbudile, sve koje sam pokušavao da osvojim i koje su mene osvojile, sve koje su se žudno priljubljivale uz mene i sve koje sam gledao sa ljubavnom čežnjom — istopile su se i pretvorile u jednu jedinu koja je cvetala u mojim rukama.

Dugo je trajala ova svadbena igra. Dva-tri puta je muzika malaksavala, duvači su spuštali svoje instrumente, klavirista se

odmicao od klavira, prvi violinista odrečno mahao glavom, i svakom prilikom bi ih ponovo raspalio molećivi zanos poslednjih igrača, te su svirali još, svirali sve brže, svirali sve sumanutije. A onda — mi smo još stajali zagrljeni, dišući teško posle poslednje pohlepne igre — sa treskom se zatvorio poklopac klavira, naše ruke su se umorno spustile, kao i ruke duvača i violinista, dok je flautista, trepćući umornim kapcima, stavljao svoju flautu u kutiju; počela su se otvarati razna vrata, dvoranom je prostrujao hladan vazduh, pojavile su se sluge u kaputima, a kelner za barom je ugasio osvetljenje. Avetinjski i jezivo su se svi razbežali; podrhtavajući od zime uvijali su se igrači, još malopre tako zagrejani, u svoje kapute i podizali okovratnike. Hermina je stajala bleda, osmehujući se. Lagano je podigla ruke i njima zagladila svoju kosu, njeno pazuho je zasjalo od svetlosti, a od njega se pružila tanana, beskrajno nežna senka sve do pokrivenih grudi, i ta mala, osenčena linija kao da je u sebe skupila svu njenu draž, sve igre i mogućnosti njenog lepog tela, kao kakav osmeh.

Stajali smo i gledali se, poslednji u dvorani, poslednji u celoj kući. Čuli smo kako se negde ispod nas zalupiše neka vrata, kako se razbi neko staklo, čuli smo kako se u daljini gubi nečiji kikot, pomešan sa neprijatnom, užurbanom hukom automobilskih motora. Negde u neodređenoj daljini i visini čuo sam kako odzvanja smeh, neobično jasan, pa ipak jeziv i tuđ, smeh kao satkan od kristala i leda, vedar i svetao, pa ipak hladan i neumoljiv. Odakle je odzvanjao ovaj meni tako poznati smeh? Nikako nisam mogao da saznam.

Nas dvoje smo stajali i gledali se. Za trenutak sam se probudio i otreznio, osećao sam kako me s leđa savlađuje strašan umor, osećao sam svoje znojavo odelo, odvratno vlažno i mlako, video kako mi ruke, crvene i nabreklih vena, proviruju iz izgužvanih i znojavih manžeta. Ali to je odmah prošlo, jedan Herminin pogled ugasio je sve. Pred njenim pogledom, iz koga kao da me je gledala moja sopstvena duša, potonula je stvarnost, čak i stvarnost moje čulne požude za njom. Očarani, gledali smo jedno u drugo, očarano me je posmatrala moja jadna sićušna duša.

„Jesi li spreman?” upita me Hermina i njen osmeh se ugasi kao što odlete i senka iznad njenih grudi. Daleko i visoko zamirao je onaj

tuđi smeh u nepoznatim prostorima.

Klimnuh glavom u znak odobravanja. Oh da, bio sam spreman.

Utom se na vratima pojavi Pablo, svirač, gledajući u nas blistavim, radosnim očima, koje su u stvari bile kao oči u životinje, ali životinjske oči su uvek ozbiljne, a njegove su se uvek smešile i po tome su bile čovečje oči. Mahnuo nam je sa svom svojom srdačnom prisnošću. Obukao je domaći kaput od šarene svile, iznad čije su se ivice ocrtavali, neobično sparušeni i pepeljasti, znojavi okovratnik na njegovoj košulji i premoreno bledo lice, ali su blistave, crne oči sve to izbrisale. One su takođe izbrisale stvarnost, a mogle su i da opčine. On nam dade znak i mi pođosmo za njim, a na vratima mi tiho reče: „Brate Hari, pozivam vas na malu zabavu. Ulaz samo za luđake, a cena je — razum. Jeste li spremni?” Ja ponovo klimnuh glavom.

Mio mladić! Nežno i brižno nas je uhvatio pod ruku, Herminu s desne, a mene s leve strane, i poveo nas uz neke stepenice u malu sobu, koja je bila osvetljena odozgo plavičastom svetlošću i skoro sasvim prazna; ništa u njoj nije bilo sem malog okruglog stola i tri stolice, na koje smo seli.

Gde smo se nalazili? Da li sam spavao? Da li sam bio kod kuće? Jesam li sedeo i vozio se u automobilu? Ne, sedeo sam u plavičasto osvetljenoj, okrugloj prostoriji, u razređenom vazduhu, u sloju veoma razređene stvarnosti. Zašto je Hermina bila tako bleda? Zašto je Pablo toliko govorio? Zar nisam ja bio taj koji ga je terao da govori, koji je govorio iz njega? Zar me nije i iz njegovih crnih očiju gledala samo moja sopstvena duša, izgubljena plašljiva ptica, a tako isto i iz Hermininih sivih očiju?

Pablo nas je posmatrao sa svojom dragom, malo ceremonijalnom prisnošću i govorio mnogo i dugo. On, koga nikada nisam čuo da govori povezano, koga nije interesovala nikakva rasprava ni formulacija, za koga nisam verovao da je sposoban da uopšte misli, sada je govorio svojim prijatnim i toplim glasom tečno i besprekomo.

„Prijatelji, pozvao sam vas na jednu zabavu koju Hari odavno priželjkuje, o kojoj već odavno sanja. Malo je kasno i verovatno smo svi pomalo umorni. Zato ćemo se prvo ovde malo odmoriti i okrepiti."

Iz jednog udubljenja u zidu izvadio je tri čašice i jednu malu, smešnu bocu, uzeo je kutiju od egzotičnog šarenog drveta, napunio je sve tri čaše, izvadio iz kutije tri tanke, duge žute cigarete, izvukao iz svog svilenog kaputa upaljač i ponudio nas vatrom. Sada smo sve troje, zavalivši se na stolici, lagano pušili svoje cigarete, čiji je dim bio gust kao tamjan, a sitnim gutljajima ispijali smo oporo-slatku tečnost čudesno nepoznatog i stranog ukusa, od koje smo odista postajali krepki i srećni baš kao da smo ispunjeni nekim gasom i da gubimo svoju težinu. Sedeli smo tako, pušili pomalo i, lagano pijuckajući iz svojih čaša, osetili smo kako postajemo laki i veseli. Pri tom je Pablo prigušeno govorio svojim toplim glasom:

„Radujem se, dragi Hari, što večeras mogu da vas malo ugostim. Vama je često bio dosadan sopstveni život, stremili ste za tim da odete odavde, je li tako? Vi žudite da napustite ovo vreme, ovaj svet i ovu stvarnost i da uđete u jednu drugu stvarnost koja bi vam više odgovarala, u svet u kome ne postoji vreme. Učinite to, dragi prijatelju, ja vas na to pozivam. Vama je poznato gde se on krije, poznato vam je da je svet koji tražite — svet vaše sopstvene duše. Samo u vama samim živi ona druga stvarnost za kojom žudite. Ne mogu da vam dam ništa što već ne bi postojalo u vama, ne mogu da vam prikažem drugu galeriju slika osim one koja se već nalazi u vašoj duši. Ništa ne mogu da vam dam osim prilike, podstreka i ključa. Pomoći ću vam da vam vaš sopstveni svet postane vidljiv, i to je sve.”

On se opet maši džepa svog šarenog kaputa i izvadi okruglo džepno ogledalo.

„Vidite, ovako ste do sada sebe videli!”

Podigao je ogledalce do visine mojih očiju (meni pade na pamet dečja pesmica: „Ogledalce, ogledalce u ruci...”) i ja ugledah, pomalo rasplinutu i maglovitu, jezivu, pokretljivu sliku koja je živela i previrala: Harija Halera, a iznutra u tom Hariju stepskog vuka, plašljivog, lepog vuka, koji je gledao izgubljeno i zastrašeno, očima čas zlim čas tužno usplam telim, vučju priliku koja je bez prestanka strujala po Hari ju kao što po nekoj reci struji pritoka druge boje, koja je nadirala kao što se reke bore proždirući jedna drugu, obe

pune neispunjene čežnje da prevladaju. Poluoblikovani, rasplinuti vuk tužno me je gledao svojim lepim, bojažljivim očima.

„Ovako ste videli samog sebe”, ponovi Pablo blago, spustivši opet ogledalo u džep. Sa zahvalnošću sam zatvorio oči i srknuo malo od onog napitka.

„Sada smo se odmorili”, reče Pablo, „okrepili i malo proćaskali. Ako se vas dvoje više ne osećate umorni, povešću vas do svoje panorame i pokazati vam svoje malo pozorište. Jeste li saglasni?”

Digli smo se, Pablo je, smešeći se, išao pred nama, podigao je neku zavesu i mi smo se odjednom našli u hodniku jednog pozorišta u obliku potkovice, tačno u sredini hodnika koji je u luku vodio pored mnogobrojnih, neverovatno mnogobrojnih uzanih vrata od loža.

„Ovo je naše pozorište”, objašnjavao je Pablo, „veselo pozorište, pa se nadam da ćete se mnogo čemu smejati.” Pri tom se glasno nasmejao, u skali od svega nekoliko tonova, ali oni su me žestoko prožimali, jer je to opet bio onaj vedri, tuđi smeh koji sam ranije čuo da dopire odozgo.

„Moje malo pozorište ima onoliko loža koliko vi želite, deset, ili stotinu, ili hiljadu, a iza svakih vrata koja vode u njih očekuje vas ono što trenutno tražite. Lep je to kabinet slika, dragi prijatelji, ali vam ništa ne bi vredelo da prođete njime ovakvi kakvi ste. Smetalo bi vam i zasenilo bi vas ono što ste navikli da nazivate svojom ličnošću. Bez sumnje ste već odavno pogodili da savlađivanje vremena, oslobođenje od stvarnosti, i kakva god imena još iznalazili za svoju čežnju, ne znače ništa drugo nego želju da se otarasite vaše takozvane ličnosti. Ona je zatvor u kome sedite. I kada biste vi, ovakvi kakvi ste, stupili u pozorište, gledali biste sve očima Hari ja i kroz stare naočare stepskog vuka. Zato vas pozivam da se otarasite tih naočara i da tu vašu veoma cenjenu ličnost ostavite ovde u garderobi, gde će vam, po želji, u svako doba stajati na raspoloženju. Prijatna zabava kojoj ste prisustvovali, rasprava o stepskom vuku, a najzad i ono lako sredstvo za uzbuđivanje koje smo maločas uzeli svakako su vas dovoljno pripremili. Vama, Hari, pošto budete svukli svoju cenjenu ličnost, stajaće na raspoloženju leva strana pozorišta, a Hermini desna, u samom pozorištu moći ćete

da se sretnete po želji. Molim te, Hermina, idi za sada iza zavese, želeo bih da prvo uvedem Hari ja.”

Hermina nestade desno, prošavši pored džinovskog ogledala koje je pokrivalo zadnji zid od zemlje pa do svoda.

„Tako, Hari, a sada hajdete i budite dobro raspoloženi. Cilj čitave ove priredbe je da vas što više raspoloži i da vas nauči da se smejete — a vi ćete mi, nadam se, to olakšati. Osećate li se dobro? Sada ćete bez straha i sa istinskom radošću ući u naš prividni svet, i to ovako: izvršićete jedno malo, prividno samoubistvo, kao što je to običaj."

Opet je izvukao džepno ogledalce i stavio mi ga pred lice. Opet me je odande gledao lik zamršenog, maglovitog Harija, kroz koji je, boreći se, strujao vučji lik, slika meni dobro poznata i odista nimalo simpatična, zbog čega njeno uništenje nije moglo da mi zadaje brige.

„Izbrisaćemo sada, dragi prijatelju, ovaj lik u ogledalu, jer je izlišan, ništa drugo nije ni potrebno. Dovoljno je da ovu sliku, ukoliko to vaše raspoloženje dozvoljava, posmatrate sa iskrenim smehom. Ovde se nalazite u školi humora, treba da naučite da se smejete. A početak svakog višeg humora je da čovek više ne shvata ozbiljno svoju sopstvenu ličnost.”

Dobro sam pogledao u ogledalce, ogledalce u ruci u kome se trzao Hari-vuk. Za trenutak je duboko, tiho, ali i bolno, zadrhtalo u meni nešto nalik na sećanje, na čežnju za domom i kajanje. Zatim je ova nelagodnost ustupila mesto novom osećanju, sličnom onome koje se javlja u čoveku kada mu iz kokainom umrtvljenih desni izvade bolestan zub, osećanje olakšanja; čovek odahne, a ujedno se čudi što sve to nije nimalo bolelo. A ovom osećanju pridružiše se vedro raspoloženje i želja da se smejem, kojoj nisam mogao da odolim, pa prsnuh u neobuzdan smeh.

Mutni lik u ogledalu se trže, a zatim se ugasi; mala okrugla površina ogledala izgledala je odjednom kao izgorela, postala je siva, hrapava i neprozirna. Pablo, smejući se, odbaci parče stakla, koje se otkotrlja po podu beskrajnog hodnika i izgubi se.

„Odlično si se smejao, Hari, naučićeš još da se smeješ kao besmrtnici. Sada si najzad ubio stepskog vuka; noževima za brijanje to nije mogućno. Pazi da ostane mrtav! Odmah ćeš moći da napustiš

glupu stvarnost. Sledećom prilikom popićemo nešto da se pobratimo, dragi moj, nikada mi se nisi toliko svideo kao danas. A ako ti posle još bude stalo do toga, možemo koliko hoćeš da filozofiramo i da raspravljamo o muzici, o Mocartu, o Gluku, Platonu i Geteu. Shvatićeš sada zašto to ranije nije bilo mogućno. — Nadam se da ćeš uspeti i da ćeš se za danas otarasiti stepskog vuka. Jer, prirodno, tvoje samoubistvo nije konačno; mi se ovde nalazimo u magičnom pozorištu, ovde su samo slike, a ne stvarnost. Izaberi sebi lepe i vedre slike i pokaži da odista nisi zaljubljen u svoju problematičnu ličnost! Ali ako bi ipak poželeo da se vratiš, dovoljno je da pogledaš u ogledalo koje ću ti sada pokazati. No, tebi je poznata stara, mudra izreka: Bolje jedno ogledalce u ruci, nego dva na zidu. Ha-ha! (Opet se smejao onim lepim i užasnim smehom.) — Tako, a sada treba da obavimo samo još jednu malu, veselu ceremoniju. Odbacio si naočare svoje ličnosti, a sada dođi i baci jedanput pogled u pravo ogledalo! Biće to uspela šala!”

Smejući se i milujući me sitnim, smešnim pokretima, okrenuo me je i ja sam se našao pred ogromnim zidnim ogledalom. U njemu sam video sebe.

U magnovenju sam ugledao meni poznatog Harija, ali neobično raspoloženog, vedra, nasmejana lica. No, tek što sam ga poznao, raspao se, a iz njega se izdvojiodrugi lik, pa treći, deseti, dvadeseti, i čitavo ogromno ogledalo bilo je puno Harija ili delova Harija, bezbroj Harija, koje sam sve video i poznao samo u magnovenju. Neki od ovih mnogobrojnih Harija bili su mojih godina, neki stariji, neki prastari, neki opet sasvim mladi, mladići, dečaci, đaci, mangupčići i deca. Bilo je pedesetogodišnjih i dvadesetogodišnjih Harija, koji su trčkarali i skakutali tamo-amo, bilo je tridesetogodišnjih i petogodišnjih, ozbiljnih i veselih, dostojanstvenih i smešnih, dobro odevenih i pocepanih, a i sasvim nagih, ćelavih i sa dugim uvojcima, i svi su bili ja i svakoga od njih sam spazio za trenutak i poznao, a onda su nestali, rastrčali se na sve strane, levo i desno, u dubinu ogledala i van ogledala. Jedan od njih, mlad, elegantan momak, bacio se nasmejan Pablu na grudi, zagrlio ga i otrčao s njim. A jedan, koji mi se naročito svideo, lep mladić od šesnaest ili sedamnaest godina, pun čara, potrčao je hodnikom kao munja i stao

žudno da čita natpise na svim vratima; ja sam potrčao za njim, a pred jednim vratima on je zastao i ja sam pročitao natpis:

UBACI JEDNU MARKU
SVE SU DEVOJKE TVOJE!

Dragi dečak odskočio je uvis, ubacio se glavačke u otvor za bacanje novca na vratima i nestao.

Nestao je i Pablo, a, izgleda, i ogledalo i sa njim bezbroj Harijevih likova. Osećao sam se sada prepušten sebi i pozorištu i radoznalo sam pošao od vrata do vrata: na svima sam pročitao poneki natpis, mamac i obećanje.

Privukao me je natpis:

NAPRED U VESELI LOV!
VELIKI LOV NA AUTOMOBILE

Otvorio sam uzana vrata i ušao.

U tom času upao sam među bučan i uzbuđen svet. Ulicama su jurili automobili, delimično oklopljeni automobili, koji su gonili pešake, gazili ih i mrvili, gnječili ih uza zidove kuća i uništavali. Smesta sam shvatio: bila je to borba između ljudi i mašina, već odavno pripremljena, odavno očekivana, koje se svet odavno plašio i koja je najzad nastupila. Svuda su ležali mrtvi i na komade razneseni ljudi, svuda je bilo i oborenih, iskrivljenih i upola izgorelih automobila, a nad ovim užasnim darmarom kružili su avioni na koje se pucalo sa mnogih krovova i prozora, kako iz pušaka, tako i iz mitraljeza. Besomučni, sjajni, huškački plakati džinovskim slovima su pozivali narod sa svih zidova da najzad stane na stranu ljudi, a protiv mašina, i da najzad premlati i pobije debele, lepo odevene i namirisane bogataše, koji pomoću mašina piju krv ostalima, zajedno sa njihovim velikim automobilima što opako reže, kašlju i đavolski frkću, da najzad zapale fabrike i da donekle razrede stanovništvo oskrnavljene zemlje, da bi opet mogla da niče trava, da bi od prašnjave cementne zemlje opet postalo nešto nalik na šumu, polje, livadu, potok i močvaru. Drugi plakati, opet, divno naslikani,

vanredno stilizovani, u nežnijim, manje detinjastim bojama, upozoravali su, nasuprot tome, sve posednike i razumne ljude na opasnost od haosa i anarhije, prikazivali su odista dirljivo sav blagoslov reda, rada, poseda, kulture i pravde, hvalili su mašine kao najviši i poslednji ljudski izum, pomoću kojih će ljudi postati bogovi. Zamišljen i zadivljen čitao sam i crvene i zelene plakate, njihova vatrena rečitost i nadmoćna logika neverovatno su delovali na mene, bili su u pravu i ja sam, duboko ubeđen, stajao čas pred jednim čas pred drugim, pa ipak mi je znatno smetalo prilično jako puškaranje oko mene. No, ono glavno bilo je jasno: bio je to rat, žestok, rasan i veoma simpatičan rat u kome se nije radilo o Kajzeru, republici, državnim granicama, o zastavama, bojama i sličnim, više dekorativnim i teatralnim stvarima, u osnovi o tricama, već u kome je svako kome je vazduh postaoodviše redak i kome život više nije prijao kako treba — snažno izražavao svoje neraspoloženje i trudio se da utre put opštem uništenju ovog šupljeg, civilizovanog sveta. Video sam kako se svima, vedro i iskreno, smeje iz očiju želja da uprošćuju i ubijaju, a i u meni samom se ti crveni, divlji cvetovi visoko i gojazno rascvetaše, smejući se ništa manje. Radostan, priključio sam se borbi.

Ali najlepše od svega je bilo to što je pored mene odjednom iskrsnuo moj školski drug Gustav, o kome već decenijama nisam ništa znao, nekada najneobuzdaniji, najsnažniji i života najviše željan od svih prijatelja mog ranog detinjstva. Srce mi se nasmešilo kada sam video kako mi opet namiguje svojim svetloplavim očima. On mi mahnu, i ja radosno pođoh za njim.

„Bože moj, Gustave", uzviknuh sav srećan, „najzad da se vidim i s tobom! Šta je postalo od tebe?"

Ljutito se nasmejao, sasvim kao nekada u dečaštvu.

„Stoko glupava, zar odmah moraš da pitaš i da brbljaš? Postao sam profesor teologije, eto, sada znaš, ali, srećom, nema više teologije, mladiću, sada je rat. Hajde, pođi!"

Ubio je iz puške vozača jednog od manjih automobila koji nam je baš brekćući dolazio u susret, hitro kao majmun skočio je u kola, zaustavio ih i sačekao da se i ja popnem, a zatim smo se satanskom

brzinom, kroz kišu metaka i pored mnogih oborenih kola, povezli u grad i dalje u predgrađe.

„Jesi li na strani fabrikanata?” upitao sam svoga prijatelja.

„Eh, šta, to je pitanje ukusa, razmislićemo o tome u polju. Ali ne, čekaj, pre sam za to da se pridružimo drugoj strani, iako je to u osnovi, razume se, svejedno. Ja sam teolog i moj preteča Luter pomagao je u svoje vreme kneževima i bogatašima protiv seljaka — to ćemo sada da ispravimo. Rđava su kola, nadajmo se da će izdržati još nekoliko kilometara!”

Brzi kao vetar, dok je oko nas praštalo, vozili smo se zelenim, mirnim predelom milje i milje daleko, prvo velikom ravnicom, a zatim smo, penjući se lagano, dospeli usred ogromne planine. Tu smo se zaustavili na nekom glatkom, bleštavom drumu koji je, između strmih stena i niske zaštitne ograde, u smelim krivinama vodio visoko gore iznad plavog, svetlucavog jezera.

„Lep kraj”, rekoh ja.

„Veoma lep. Možemo ovo da nazovemo osovinskim drumom, jer se, navodno, ovde lome razne osovine, Hariću moj. Pazi!”

Kraj puta je rasla visoka pinija, a na samoj piniji ugledali smo neku vrstu kolibe napravljene od dasaka, kao osmatračnicu ili lovačku zasedu. Gustav se glasno nasmeja, namigujući mi lukavo svojim plavim očima, pa obojica žurno izidosmo iz kola i stadosmo da se penjemo uz drvo, a zatim se, duboko odahnuvši, sakrismo u osmatračnici, koja nam se veoma dopala. U njoj smo našli puške, pištolje i sanduke s municijom. Tek što smo se malo rashladili i smestili u lovačkoj zasedi, zapišta sa krivine, promuklo i vlastoljubivo, sirena luksuznih kola, koja su, uz buku motora, najvećom brzinom vozila planinskim drumom. Mi smo već držali puške u rukama. Bilo je neobično zanimljivo.

„Ciljaj u šofera!” naredi Gustav brzo, i baš utom teška kola projuriše ispod nas. Ja sam već bio nanišanio i okinuh obarač, pravo u vozačevu plavu kapu. Čovek klonu, kola odjuriše dalje, udariše o stenje, odskočiše, grunuše onako teška i razjarena u niski zid, preturiše se i survaše preko ograde u dubinu sa kratkim, tihim treskom.

„Udesili smo ih!” likovao je Gustav. „Sleđeća uzimam ja na nišan.”

Već su nailazila druga kola, u njima su, na jastucima, bili šćućureni njih troje ili četvoro, sa ženine glave kruto i vodoravno vio se za njom veo, svetloplavi veo, bilo mi ga je u stvari žao, ko zna, možda se pod njim smešilo najlepše žensko lice. Bože moj, kada smo već izigravali razbojnike, bilo je možda bolje i lepše da, sledeći primeru velikih uzora, ne protežemo našu valjanu želju za ubijanjem i na lepuškaste dame. Ali utom je Gustav već opalio. Šofer se trgnuo i klonuo, kola su odskočila na strmoj steni, survala se i pala na drum, točkova okrenutih nebu. Čekali smo, ali se ništa nije micalo, ljudi su, nemi, kao uhvaćeni u zamku, ležali ispod kola. Ona su još uvek zvrjala i zveketala, točkovi su se smešno okretali u vazduhu, ali odjednom se razleže užasan prasak i iz njih suknu plamen.

„Fordova kola”, reče Gustav. „Moramo da siđemo i oslobodimo drum.”

Spustili smo se i posmatrali gomilu koja je gorela. Izgorela je veoma brzo, a mi smo u međuvremenu napravili poluge od mladog drveća, malo podigli kola i odbacili ih u stranu, preko ivice druma, u ambis, tako da su još dugo krkljala u žbunju. Prilikom okretanja kola ispala su dva mrtvaca, delimično izgorelih odela. Jedan od njih imao je još prilično očuvan kaput i mi smo ga pretražili ne bismo li saznali ko je to bio. Našli smo isnicu u kojoj su se nalazile posetnice. Izvadio sam jednu i pročitao sledeće: *„Tat twam asi".*

„Veoma šaljivo”, reče Gustav. „Ali u stvari je savršeno svejedno kako se zovu ljudi koje ovde ubijamo. Oni su ubogi đavoli kao i mi, a ime nije važno. Ovaj svet mora da propadne, a i mi s njim. Najbezbolniji postupak bi bio potopiti ga celog za deset minuta u vodu. Ali hajde, na posao!”

Pobacali smo mrtve za kolima. Već se čula sirena novog automobila koji je nailazio. Na njega smo pucali odmah tu sa druma. Kružio je još jednini delom puta kao da se do besvesti opio, a zatim dahćući ostao da leži, oni koji su sedeli u njemu ostali su i dalje mimo u kolima, a jedna lepuškasta, mlada devojka izišla je iz njih nepovređena, iako bleda i drhćući celim telom. Mi smo je ljubazno pozdravili i ponudili joj svoje usluge. Ona je bila odviše uplašena, nije mogla da govori i neko vreme je ukočeno gledala u nas, kao da je sišla s uma.

„E, pa hajde da vidimo šta je sa starim gospodinom”, reče Gustav i okrenu se putniku koji je još uvek bio presamićen preko sedišta iza mrtvog šofera. Bio je to gospodin kratke sede kose, njegove pametne svetlosive oči bile su otvorene, ali je izgledalo da je ozbiljno povređen, jer mu je iz usta curila krv, a vrat je držao nekako jezivo krivo i ukočeno.

„Dozvolite, stari gospodine, moje je ime Gustav. Mi smo sebi dopustili da iz puške ubijemo vašeg šofera. Smemo li da upitamo s kim imamo čast?”

Starac je hladno i tužno gledao svojim sitnim sivim očima.

„Ja sam viši državni tužilac Lering”, reče lagano. „Niste ubili samo mog jadnog šofera nego i mene, osećam da ću uskoro umreti. Zašto ste pucali na nas?"

„Zato što ste vozili suviše brzo.”

„Mi smo terali normalnom brzinom.”

„Ono što je juče bilo normalno, danas više nije, gospodine viši državni tužioče. Mi danas smatramo da je svaka brzina kojom auto može da vozi — isuviše velika. Mi sada uništavamo sve automobile, a i ostale mašine.” ,,I vaše puške?"

,,I one će doći na red, ukoliko još budemo imali vremena. Verovatno ćemo sutra ili prekosutra svi biti uništeni. Vama je poznato da je naš kontinent bio strahovito prenaseljen. E, sad će biti dovoljno vazduha." „Zar pucate na svakoga bez izuzetka?"

„Dabome. Za neke je svakako šteta. Na primer, bilo bi mi žao ove mlade, lepe dame — ona je verovatno vaša ćerka?”

„Nije, ona je moja stenografkinja.”

„Utoliko bolje. A sada molim vas iziđite iz kola, ili pustite da vas mi izvučemo iz njih, jer ćemo kola uništiti.”

„Više volim da i ja budem uništen zajedno s njima.” „Kako god želite. Dopustite mi još jedno pitanje. Vi ste državni tužilac. Meni je uvek bilo neshvatljivo kako čovek može da bude državni tužilac. Živite od togašto optužujete i osuđujete na kazne druge ljude, većinom uboge đavole. Zar ne?”

„Tako je. Vršio sam svoju dužnost. To mi je bila služba. Isto kao što je služba dželata da ubija one koje sam ja osudio. Vi sami preuzeli ste istu dužnost, i vi ubijate."

„Tačno. Ali mi ne ubijamo po dužnosti, već radi zabave, bolje reći, iz očajanja i neraspoloženja prema svetu. Zato nam ubijanje pričinjava izvesno zadovoljstvo. Da li je i vama ubijanje katkad pričinjavalo zadovoljstvo?"

„Dosađujete mi. Budite tako dobri pa izvršite vaš posao do kraja. Ako vam je nepoznat pojam dužnosti...” On ućuta i skupi usne, kao da hoće da pljune. Ali iziđe samo malo krvi, koja mu se zalepi za bradu.

„Čekajte!" reče Gustav učtivo. „Pojam dužnosti, istina, nije mi poznat, sada više nije. Ranije sam službeno imao dosta posla s tim, bio sam profesor teologije. Osim toga, bio sam i vojnik i učestvovao sam u ratu. Ono što se meni učinilo kao dužnost nije se nimalo slagalo sa onim što su mi autoriteti i pretpostavljeni preporučivali, ja sam uvek želeo da činim suprotno naređenju. Ali iako više ne znam za pojam dužnosti, znam za krivicu — možda je to isto. Pošto me je majka rodila, kriv sam, osuđen da živim, dužnost mi je da pripadam jednoj državi, da postanem vojnik, da ubijam, da plaćam porez za naoružanje. A trenutno me je životna krivica dovela do toga da, kao nekada u ratu, opet moram da ubijam. Ali ovoga puta ne ubijam s odvratnošću, pomirio sam se sa krivicom, ništa nemam protiv toga da ovaj glupi, zatucani svet ode u paramparčad, rado ću u tome pomoći, pa i sam ću rado propasti.”

Državni tužilac se veoma napregao da bi svojim od krvi ulepljenim usnama mogao da se nasmeši. U tome nije uspeo baš sjajno, ali se nazirala dobra volja.

„Dobro je", reče on. „Mi smo, dakle, kolege. Molim vas vršite vašu dužnost, gospodine kolega.”

U međuvremenu je lepuškasta devojka sela na ivicu druma i onesvestila se.

Istog trenutka ču se opet sirena kola koja su jurila najvećom brzinom. Povukosmo devojku malo u stranu, priljubismo se uz stene i pustismo da se kola koja su nailazila zaglave u olupini prethodnih. Automobil žestoko zakoči i prope se uvis, ali stade neoštećen. Brzo uzesmo puške u ruke i ponovo nanišanismo.

„Izlazite!” komandova Gustav. „Ruke uvis!”

Trojica muškaraca iziđoše iz kola držeći ruke poslušno podignute uvis.

„Da nije jedan od vas lekar?” upita Gustav.

Oni odgovoriše da nije.

„Onda budite dobri da ovog gospodina pažljivo izvučete sa njegovog sedišta, on je teško povređen. A zatim ga povežite svojim kolima do najbližeg grada. Napred, drž'te ga!”

Staroga gospodina uskoro položiše u druga kola, Gustav komandova i oni krenuše.

U međuvremenu je naša stenografkinja opet došla svesti i posmatrala je događaje. Svidelo mi se što smo stekli ovaj lepuškasti plen.

„Gospođice”, reče Gustav, „izgubili ste vašeg poslodavca. Nadam se da vam stari gospodin inače nije bio blizak. Ja vas angažujem i budite nam dobar drug! Tako, a sada treba malo da požurimo. Uskoro će ovde biti veoma neprijatno. Umete li da se pentrate, gospođice? Da? E hajde, uzećemo vas u sredinu, pa ćemo vam pomoći.”

Što smo brže mogli popeli smo se sve troje u našu kolibu na drvetu. Gospođici je gore pozlilo, ali je dobila jedan konjak i ubrzo se toliko oporavila da je mogla da primeti veličanstveni izgled na jezero i planinu, i saopštila nam da se zove Dora.

Odmah posle toga dole ponovo stigoše jedna kola, koja, vozeći oprezno i ne zaustavljajući se, zaobiđoše srušeni automobil a zatim odmah ubrzaše vožnju.

„Zabušanti!” smejao se Gustav, ubijajući vozača jednim metkom. Kola stadoše da krivudaju, skrenuše prema ogradi, prevrnuše se i stadoše da vise ukoso nad ponorom.

„Doro”, upitah je, „umete li da baratate puškom?"

Nije umela, ali je naučila od nas kako se puška puni. Isprva je bila nespretna i raskrvavila je sebi prst, pa je počela da slini i da traži od nas engleski flaster. Gustav je izjavio da je rat i da ona treba da se pokaže hrabra i valjana devojka. Posle toga je već bilo bolje.

„Ali šta će biti s nama?" upitala je malo kasnije.

„Ne znam", rekao je Gustav. „Moj prijatelj Hari voli lepuškaste žene, on će vam biti prijatelj."

„Ali oni će doći sa policijom i vojnicima, pa će nas ucmekati."

„Policija i tome slično više ne postoji. Možemo da biramo, Doro. Ili ćemo mirno ostati ovde gore i pucati na sva kola koja hoće da prođu ovuda, ili ćemo i sami uzeti jedna kola, odvesti se i pustiti da drugi pucaju na nas. Svejedno je na čijoj smo strani. Ja sam za to da ostanemo ovde."

Dole su se opet nalazila jedna kola, zvuk njihove sirene jasno je dopirao do nas gore. Ubrzo su bila udešena i ostala su da leže točkova okrenutih uvis.

„Čudno", rekoh ja, „da pucanje može da pričinjava toliko zadovoljstvo! A ranije sam još bio protivnik rata!"

Gustav se smeškao. „Da, ali, eto, ima odviše ljudi na svetu. Ranije se to nije toliko zapažalo. Ali sada, kada pojedincima nije dovoljno da se nadišu vazduha, nego svaki hoće da ima i svoj automobil, sada se, dabome primećuje. Razume se, to što mi sada ovde radimo nije razumno, detinjarija je, kao što je i rat bio ogromna detinjarija. Kasnije će čovečanstvo morati da nauči da svoje množenje zauzda razumnim sredstvima. Zasad prilično nerazumno reagujemo na nesnosne prilike, ali u suštini ipak činimo ono što valja."

„Da, to što radimo verovatno je ludo, ali je, i pored toga, verovatno dobro i nužno. Ne valja kada čovečanstvo prenapreže mozak i pomoću razuma pokušava da uređuje stvari koje uopšte nisu pristupačne razumu. Onda se rađaju ideali kao što su ideali Amerikanaca ili boljševika, koji su, i jedni i drugi, neobično razumni, ali koji ipak vrše nasilje i pljačku nad životom, jer ga tako naivno uprošćuju. Slika čoveka, nekada visok ideal, počinje da se pretvara u kliše. Možda ćemo je mi ludaci oplemeniti."

Gustav, smejući se, odgovori: „Mladiću, govoriš, začudo, pametno, zadovoljstvo je i velika dobit slušati ovaj izvor mudrosti. A možda si čak pomalo i u pravu. Ali budi tako dobar i napuni ponovo svoju pušku, odviše si mi sanjalački raspoložen. Svakog časa može da naiđe nekoliko srndaća, a njih ne možemo ubiti filozofijom, treba da imamo metaka u cevi."

Naiđe jedan auto i smesta se sruši, drum je bio zakrčen. Jedan od preživelih, gojazan, riđ čovek, besomučno je mlatarao pored olupine,

buljio očima uz i niz drum, ugledao naše skrovište, urlajući poleteo prema nama i nekoliko puta iz revolvera opalio u našem pravcu.

„Idite, ili ću da pucam!” doviknu mu Gustav. Čovek ga uze na nišan i okinu još jednom. Onda ga mi ubismo sa dva metka.

Dođoše još dvoja kola, koja uništismo. Zatim drum ostade pust i prazan, verovatno se bio raširio glas da je opasan. Imali smo vremena da posmatramo lep izgled. S one strane jezera ležao je u dubini gradić, odande se uzdizao dim i uskoro smo videli kako se vatra širi od krova do krova. Čuli smo puškaranje. Dora je malo otplakala, a ja sam je milovao po vlažnim obrazima.

„Moramo li svi da umremo?” upitala je. Nijedan od nas joj nije odgovorio. U međuvremenu je dole naišao jedan dečak, video upropašćene automobile, stao da njuška oko njih, zatim je uvukao glavu u jedan i odande izvukao šareni suncobran, damsku kožnu torbicu i bocu s vinom, pa je spokojno seo na ogradu, povukao iz boce, jeo nešto što je izvukao iz džepa, umotano u staniol, ispio bocu do dna, a zatim veselo pošao dalje, stisnuvši suncobran pod pazuh. Išao je spokojno svojim putem, a ja rekoh Gustavu: „Da li bi mogao da pucaš na ovog simpatičnog momka i da mu napraviš rupu u glavi? Bogme, ja ne bih mogao.”

„To se i ne traži”, promrmlja moj prijatelj. Ali i on je osetio nekakvu nelagodnost oko srca. Tek što smo ugledali čoveka koji se još ponašao bezazleno, spokojno i detinjasto, koji je još živeo u stanju čednosti, sve ovo naše, hvale dostojno i nužno, delanje učinilo nam se glupo i odvratno. Pih, do đavola, tolika krv! Stideli smo se. Ali su, navodno, to isto osećali i neki generali u ratu.

„Nemojte da ostanemo duže ovde”, preklinjala je Dora, „hajde da siđemo, sigurno ćemo u kolima naći nešto za jelo. Zar vi niste gladni, boljševici?”

Dole, u gradu koji je goreo, počela su da zvone zvona, uzbuđeno i sa stravom. Spremali smo se za silazak. Kada sam pomogao Dori da se popne preko ograde, poljubio sam je u koleno. Ona se glasno nasmejala. Ali tada je ograda popustila i mi smo se oboje survali u bezdan...

Opet sam se našao u okruglom hodniku, uzbuđen lovačkom pustolovinom. Svuda, na bezbroj vrata, mamili su natpisi:

MUTABOR
PREOBRAĆAJ U BILO KOJU ŽIVOTINJU IUI BILJKU

KAMASUTRA
UČENJE INDIJSKIH LJUBAVNIH VESTINA
KURS ZA POČETNIKE: ČETRDESET DVE RAZNE METODE LJUBAVNIH VEZBI

SAMOUBISTVO PUNO UŽIVANJA!
UMRECEŠ OD SMEHA

HOĆETE LI DA SE PRODUHOVITE?
MUDROST ISTOKA

OH, DA IMAM HILJAJDU JEZIKA!
SAMO ZA GOSPODU

PROPAST ZAPADA
UMERENE CENE, DO SADA NENADMASENO

SINTEZA UMETNOSTI
PRETVARANJE VREMENA U PROSTOR POMOĆU MUZIKE

SUZA KOJA SE SMEJE
KABINET ZA HUMOR

PUSTINJAČKE IGRE
POTPUNA ZAMENA ZA SVAKU DRUŠTVENOST

Beskrajan je bio niz natpisa. Jedan od njih je glasio.

UPUTSTVO ZA IZGRAĐIVANJE LIČNOSTI
USPEH ZAJAMČEN

Ovo mi se učinilo dostojno pažnje i ušao sam na ta vrata.

Dočekala me je polumračna, tiha prostorija, u njoj je, na istočnjački način, sedeo na zemlji jedan čovek, a pred njim je bilo

nešto nalik na veliku šahovsku tablu. U prvom trenutku mi se učinilo da je to prijatelj Pablo, jer je čovek na sebi imao sličan kaput od šarene svile, a imao je i iste tamne, sjajne oči.

„Jeste li vi Pablo?” upitao sam.

„Ja sam niko”, izjavio je on ljubazno. „Mi ovde nemamo imena i nismo ličnosti. Ja sam šahovski igrač. Hoćete li da vas učim izgradnji ličnosti?”

„Da, molim.”

„Onda budite ljubazni pa mi stavite na raspoloženje nekoliko tuceta vaših figura.”

„Mojih figura?”...

„Figura u koje se, kako ste videli, raspala vaša takozvana ličnost. Bez figura ne mogu da igram."

Pružio mi je ogledalo i opet sam u njemu video kako se jedinstvo moje ličnosti raspada na mnoga Ja, izgledalo je kao da je njihov broj još više porastao. Ali figure su sada bile veoma sitne, otprilike kao šahovske figure zgodne za igranje, a igrač je tihim, sigurnim pokretima prstiju uzeo od njih nekoliko tuceta i postavio ih na zemlju pored šahovske table. Pri tom je govorio jednolično, kao čovek koji ponavlja često održavani govor ili lekciju:

„Poznato vam je pogrešno shvatanje koje donosi nesreću, a po kome je čovek nepromenljiva jedinka. Takođe vam je poznato da se čovek sastoji od mnogo duša i mnogo Ja. Rascepkati prividno jedinstvo ličnosti na mnogo likova, smatra se ludošću, nauka ovu pojavu naziva šizofrenijom. Nauka je utoliko u pravu što se, naravno, nikakva mnogobrojnost ne može savladati bez vodstva, bez izvesnog reda i grupisanja. A nije u pravu utoliko što veruje da je moguć samo jedan jedini, doživotni red, koji povezuje mnogobrojna pod-Ja. Ova zabluda nauke ima mnoge neprijatne posledice, njena je jedina vrednost što uprošćuje rad učitelja i vaspitača u državnoj službi, uštеđujući im trud da misle i da vrše opite. Usled ove zablude mnogi ljudi važe kao „normalni”, ćak uživaju i veliki društveni ugled, a oni su, međutim, neizlečivo ludi, i obratno, mnogi geniji se smatraju ludacima. Zato mi popunjavamo praznine koje je nauka ostavila u poznavanju duše pojmom koji nazivamo umetnost izgradnje. Onome ko je doživeo raspadanje svoga Ja pokazujemo da u svako doba

može da ga sastavi po proizvoljnom redu i da time može da postigne beskonačnu mnogostrukost životne igre. Kao što pesnik od nekoliko likova stvara dramu, tako i mi od figura našeg Ja, rastavljenog na delove, izgrađujemo uvek nove grupe, sa novim igrama i uzbuđenjima, sa večno novim situacijama. Gledajte!"

Svojim tihim, pametnim prstima dohvatio je moje likove, sve starce, mladiće, decu, žene, sve vedre i tužne, snažne i nežne, hitre i nezgrapne figure, brzo ih je poredao na tablu za igru, na kojoj su se uskoro okupile grupe i porodice, u igri, borbi, prijateljstvu i protivništvu, stvarajući jedan svet u malom. Pred mojim očaranim pogledom pustio je da se ovaj mali, pa ipak tako smišljeno uređeni svet neko vreme kreće, igra i bori, da sklapa sporazume i bije bitke, da se među sobom osvaja, da se ženi i množi, odista je to bila uzbudljiva i napeta drama.

Zatim je jednim vedrim pokretom prešao preko tabele obarajući blago sve figure, a onda ih je skupio na gomilu, pa je zamišljeno, kao umetnik probirač, od istih figura sastavio sasvim novu igru, sa drukčijim grupisanjem, drugim odnosima i prepletanjem. Druga igra bila je slična prvoj: bio je to isti svet, isti materijal od koga je napravljena, ali su ton i tempo bili izmenjeni, motivi drukčije naglašeni i situacije drugačije postavljene.

I tako je mudri graditelj od likova, od kojih je svaki bio deo mene, sastavljao jednu igru za drugom; one su izdaleka sve bile slične jedna drugoj, sve su očigledno pripadale istom svetu, bile istog porekla, pa ipak je svaka od njih bila sasvim nova.

„Ovo je životna umetnost", govorio je on poučno. „Ubuduće možete da oblikujete i oživljavate po svojoj želji igru vašeg života, od vas zavisi hoćete li je zaplitati i obogaćivati. Kao što je ludost u vašem smislu početak svake mudrosti, tako je šizofrenija početak svake umetnosti i mašte. Čak su i naučnici to donekle shvatili, što se, na primer, može pročitati u ‚Kneževom čarobnom rogu', divnoj knjižici, gde je tegoban, vredan rad jednog naučnika oplemenjen genijalnom saradnjom izvesnog broja luđaka i umetnika zatvorenih po duševnim bolnicama. — Evo, uzmite vaše figurice, ova igra još će nam pružiti mnoga zadovoljstva. Vi ćete figuru koja je danas izrasla u nesnosno strašilo, kvareći vam igru, sutra degradirati na položaj

sporedne figure. Od sirote, drage figurice koja je neko vreme, kako je izgledalo, bila osuđena na razne nedaće i zlu kob vi ćete u idućoj igri napraviti kneginju. Želim vam prijatan provod, gospodine.”

Duboko i sa zahvalnošću poklonio sam se pred ovim darovitim šahovskim igračem i, strpavši figurice u džep, izvukao se kroz uzana vrata natrag u hodnik.

Pomislio sam, u stvari, da ću tamo odmah sesti na pod i satima, čitavu večnost, igrati se figuricama, ali tek što sam se ponovo našao u svetlom, okruglom hodniku pozorišta, struje, jače od mene, odvukle su me opet dalje. Pred mojim očima zablistao je drečavi plakat:

ČUDA DRESURE STEPSKIH VUKOVA

Ovaj natpis uzburkao je u meni mnoga osećanja: razne strepnje i patnje iz mog bivšeg života, iz napuštene stvarnosti, mučno su mi stezale srce. Otvorio sam vrata drhtavom rukom i ušao u vašarsku šatru u kojoj je bila postavljena gvozdena ograda, koja me je odvajala od siromašne pozornice. A na pozornici sam video ukrotitelja životinja, nekog gospodina pomalo lakrdijskog izgleda, koji se pravio veoma važan, ali koji je i pored velikih brčina, nabreklih mišića na rukama i kicoškog cirkuskog odela bio na odvratan način veoma sličan meni. Ovaj snažni čovek vodio je na uzici kao psa — bednog li prizora! — velikog, lepog, ali strahovito mršavog vuka, ropski plašljivog pogleda. Bilo je i odvratno i uzbudljivo, gnusno, pa ipak potajno slatko, posmatrati ovog brutalnog ukrotitelja i plemenitu, pa ipak sramno poslušnu zver kako izvode niz trikova i senzacionalnih prizora.

Čovek, moj prokleti brat-bliznac iz nekog izobličujućeg ogledala, odista je odlično ukrotio svog vuka. Marljivo je vuk izvršio svako naređenje, pseći je reagovao na svaki uzvik i svako pucketanje bičem, padao je na kolena, pravio se mrtav, šenio, poslušno i učtivo nosio u zubima hleb, jaje, komad mesa i korpicu, čak je morao da podigne bič ukrotitelja, koji je ovaj ispustio, i da ga ponese za njim, a pritom je nepodnošljivo ropski mahao repom. Pred vuka je izveden pitomi zec, a zatim belo jagnje; on je, doduše, iskezio zube, a od

silne pohlepe pocurile su mu bale, ali nije dodirnuo nijednu od ovih životinja, već ih je, po naređenju, preskočio s elegantnim zaletom, dok su one, šćućurene, drhtale na podu; čak se i spustio između kunića i jagnjeta i zagrlio ih svojim prednjim šapama, pa je tako prikazao dirljivu porodičnu sliku. Osim toga, pojeo je iz ukrotiteljevih ruku tablu čokolade. Mučno je bilo posmatrati do kog je fantastičnog stepena vuk naučio da se odriče svoje prirode, i meni se pritom kosa dizala na glavi.

Ali u drugom delu priredbe nagrađen je uzbuđeni gledalac, kao i sam vuk. Po izvođenju brižljivo odabranog programa dresure, i pošto se ukrotitelj, pobednički i sa sladunjavim osmehom, poklonio nad grupom sa jagnjetom i vukom, uloge su se izmenile. Hariju sličan ukrotitelj životinja odjednom je, duboko se poklonivši, položio bič vuku pred noge i počeo isto tako da drhti i da se skuplja, pružajući kukavnu sliku, kao ono malopre životinja. Vuk je, smejući se, oblizivao njušku, ukočenost i sva pritvornost spali su s njega, telo mu je postalo čvrsto i procvetalo je u ponovo stečenoj divljini.

Sada je vuk izdavao naređenja, a čovek je morao da ih izvršava. Po naređenju čovek se spuštao na kolena, isplazivši jezik izigravao je vuka, kidao plombiranim zubima odelo sa sebe. Prema naređenjima ukrotitelja ljudi išao je čas na dve čas na četiri noge, šenio, pravio se da je mrtav, puštao da ga vuk uzjaše i nosio bič za njim. Pseći i darovito, sa mnogo mašte, upuštao se u sva poniženja i izopačenosti. Na pozornicu je stupila lepa devojka, približila se ukroćenom čoveku, pomilovala ga po bradi, protrljala svoj obraz o njegov, ali je on i dalje ostao da stoji četvoronoške, ostao je životinja, mahao je glavom i naposletku iskezio zube na lepoticu, i to tako preteći, baš kao pravi vuk, da je ona pobegla. Stavili su pred njega čokoladu, a on ju je prezrivo onjušio i odgurnuo. Najzad ponovo uneše belo jagnje i debelog, šarenog pitomog zeca, i čovek dade poslednje od sebe, izigravajući vuka, da je bila milina. Prstima i zubima zgrabio je životinjice koje su se branile, otkidao im komade kože i mesa, kezeći se žvakao živo meso i predano, u zanosu,, očiju zatvorenih od naslade, pio njihovu toplu krv.

Užasnut, pobegao sam kroz vrata. Ovo magično pozorište, video sam, nije bilo raj, pod njegovom površinom nalazile su se sve

strahote pakla. Oh bože, zar ni ovde nije bilo spasa?

Uplašeno sam trčao gore-dole, u ustima sam osećao ukus krvi i čokolade, i jedan i drugi bili su odvratni, silno sam želeo da se izbavim iz tog mutnog talasa, u sebi sam se svom snagom borio za podnošljivije i prijatnije slike. „O prijatelji, samo ne ove glasove!" pevalo je u meni, i sa užasom sam se setio onih ogavnih fotografija sa fronta koje smo katkada mogli videti, onih gomila isprepletanih leševa, čija su lica usled gas-maski bila pretvorena u iskežene, đavolske grdobe. Koliko sam tada još bio glup i detinjast kada sam se, kao čovekoljubivi protivnik rata, užasavao zbog tih slika! Danas sam znao da nema ukrotitelja životinja, ni ministra, ni generala, ni luđaka koji su u stanju da u svojim mozgovima stvaraju tako divlje, opake, grube i glupe misli i slike kao one koje se nalaze u meni samom.

Sa uzdahom olakšanja setio sam se natpisa koji sam video ranije, odmah po ulasku u pozorište, i za kojim je onaj lepi mladić onako poleteo. Glasio je:

SVE DEVOJKE SU TVOJE

i meni se činilo da se u stvari ništa prijatnije nije moglo poželeti od toga.

Ušao sam radostan što sam mogao da pobegnem od prokletog vučjeg sveta.

Čudnovato — kao u bajci, a istovremeno i s tako dubokom prisnošću da sam se naježio — zapahnuo me je miris moje mladosti, atmosfera mog dečačkog i mladićkog doba, i kroz moje srce zastrujala je krv iz onog vremena. Ono što sam maločas radio i mislio, što sam još maločas bio, ostalo je iza mene i opet sam bio mlad. Još pre jednog časa, pre nekoliko trenutaka verovao sam da odlično znam šta je ljubav, žudnja i čežnja starog čoveka. Sada sam opet bio mlad, i ono što sam osećao u sebi, onaj vreli živi plamen, onu čežnju koja me je silno vukla, onu strast koja je rastapala kao martovski vetar, bilo je mlado, novo i istinsko. Oh, kako su se ponovo razbuktale zaboravljene vatre, kako su bili tamni i puni tonovi nekadašnjice, kako mi je cvetalo u krvi i kako je kliktalo i pevalo u

mojoj duši! Bio sam dečak od petnaest ili šesnaest godina, glava mi je bila puna latinskog, grčkog i lepih stihova, moje misli bile su ispunjene stremljenjem i ambicijama, moja mašta bila je puna umetničkih snova, ali žešće i strašnije od svih ovih plamenova gorela je i drhtala u meni ljubavna vatra, glad pola, razjedajuća slutnja čulne naslade.

Stajao sam na jednom od stenovitih brežuljaka svog rodnog grada, mirisalo je na jugovinu i prve ljubičice, odozgo se videlo kako se u gradiću blista reka i prozori moje očinske kuće, a sve je ovo izgledalo, zvučalo i mirisalo tako zanosno, prepuno, mirisalo na nešto novo i stvaralački opojno, sve je zračilo zasićenošću bojama i sve se na prolećnom povetarcu lelujalo tako nestvarno i ozareno, kao što sam nekada video svet u najpunijim, pesničkim časovima moje prve mladosti. Stajao sam na brežuljku, vetar se poigravao mojom kosom, a ja sam drhtavom rukom, sanjalački zanet ljubavnom čežnjom, otkinuo mlad, još nerazvijen list sa tek ozelenelog žbuna, gledao sam ga i mirisao (a već po mirisu sećao sam se živo svega što je tada bilo), a zatim sam, igrajući se, stavio zeleni listić među usne, koje još nisu bile poljubile nijednu devojku, i počeo da ga grickam. Osetivši opori, mirišljavo-gorki ukus, odjednom sam tačno znao šta doživljujem, sve je opet bilo tu. Ponovo sam preživljavao jedan čas iz poslednje godine mog dečaštva, jedno nedeljno popodne u rano proleće, onaj dan kada sam prilikom svoje usamljene šetnje sreo Rozu Krajzler, kojoj sam se tako bojažljivo javio i u koju sam se ludo zaljubio.

Tada sam lepu devojku, koja je, sama i obuzeta snovima, dolazila uzbrdo ne primećujući me još, gledao sa iščekivanjem punim strepnje, gledao sam njenu kosu, koja je bila upletena u dve debele vitice, ali čijih je nekoliko pramenova poigravalo i lepršalo na vetru oko oba obraza. Prvi put u životu video sam koliko je ta devojka lepa, koliko je lepa i zanosna ona igra u njenoj nežnoj kosi, koliko je lep i koliko u meni budi čežnju pad tanke plave haljine oko njenog mladog tela; i kao što me je gorko-mirišljavi ukus razgrizenog lisnog pupoljka ispunio bojažljivo-slatkom nasladom i strepnjom proleća, tako me je, gledajući ovu devojku, prožela samrtnička slutnja Ljubavi, naslutio sam ženu, potreseno sam predosetio ogromne

mogućnosti i obećanja, neznane slasti, nepojmljive zaplete, strepnje i patnje, unutrašnje oslobođenje i duboko osećanje krivice. Oh, kako me je gorki prolećni ukus palio po jeziku! Oh, kako je razigrani vetar strujao raspuštenom kosom pored njenih rumenih obraza! Utom mi se približila, podigla oči i poznala me, ja sam za trenutak malo pocrveneo i pogledao u stranu. Zatim sam joj se javio skinuvši đački šešir, a Roza, koja se ubrzo pribrala, otpozdravila mi je smešeći se već pomalo kao dama, uzdignute glave, pa je lagano, sigurna u sebe i nadmoćna, produžila put, obavijena hiljadama ljubavnih želja, zahteva i zakletvi odanosti koje sam slao za njom.

Tako je bilo nekada, jedne nedelje pre trideset i pet godina, i sve što je onda bilo sada se vratilo: brežuljak i grad, martovski vetar i miris napupelog lišća, Roza i njena smeđa kosa, nabujala čežnja i slatka strepnja od koje sam se gušio. Sve je bilo kao onda i meni se činilo da više nikada u životu nisam tako voleo kao tada Rozu. Ali ovog puta bilo mi je dato da je dočekam drukčije nego onda. Video sam kako je porumenela kad me je poznala, video sam kako se trudi da to prikrije i odmah sam znao da me voli, da ovaj susret za nju znači isto što i za mene. I umesto da kao onda skinem šešir i svečano ga držim u ruci dok ona ne prođe, učinio sam ovog puta, uprkos strahu i mori, ono što je moja krv tražila od mene i uzviknuo sam: „Rozo! Hvala bogu što si došla, lepa, lepa devojko. Toliko te volim.” Možda to nije bilo najduhovitije što se tog trenutka moglo izgovoriti, ali duh ovde nije bio potreban, pa je i to bilo sasvim dovoljno. Roza nije napravila lice kao u dame i nije otišla dalje. Roza je zastala, pogledala me i pocrvenela još više nego malopre, a zatim je rekla: „Zdravo, Hari, da li me odista voliš?” A njene smeđe oči zablistale su, i ja sam osetio: da su ceo moj prošli život i ljubav bili pogrešni, zamršeni i puni glupih nezgoda od onog trenutka one nedelje kada sam pustio da Roza ode od mene. Ali sada je greška bila ispravljena, sve je bilo drugačije i dobro.

Rukovali smo se i s rukom u ruci pošli lagano dalje, neiskazano srećni, veoma zbunjeni i ne znajući šta da kažemo i šta da radimo, pa smo usled silne zbunjenosti potrčali brže, i trčali sve dok nismo izgubili dah, tako da smo morali da stanemo, držeći se i dalje za ruke. Ni jedno ni drugo još nije bilo izišlo iz detinjstva i nismo znali

šta da učinimo jedno s drugim; te nedelje nije došlo ni do prvog poljupca, ali smo bili neizmerno srećni. Stajali smo, dahtali, seli na travu; ja sam je milovao po ruci, a drugom rukom sam joj plašljivo prešao preko kose, a zatim smo oboje ustali i pokušali da izmerimo ko je viši; u stvari sam ja bio viši za jedan prst, ali to nisam rekao, već sam ustanovio da smo potpuno iste visine i da nas je dragi bog odredio jedno za drugo, zbog čega ćemo se kasnije i uzeti. Tada Roza reče da oseća miris ljubičica, i mi klekosmo na mladu prolećnu travu; tražili smo i našli nekoliko ljubičica sa kratkim drškama i poklonili smo jedno drugom svoje ljubičice, a kada je zahladnelo i svetlost već počela da pada ukoso preko stena, Roza reče da mora kući, pa smo se veoma rastužili, jer nisam smeo da je pratim, ali smo sada imali zajedničku tajnu i to je bilo najdivnije što smo imali. Ostao sam gore na steni udišući miris Rozinih ljubičica, legao sam na zemlju iznad jedne od padina, lica okrenuta prema dolini, gledajući u pravcu grada i vrebajući kada će se njena draga, sitna prilika pojaviti duboko ispod mene prolazeći pored bunara, preko mosta. Znao sam kada je stigla kući svog oca, gde se kretala po sobama, a ja sam ležao tamo gore, daleko od nje, ali među nama je postojala veza, koja je tekla kao kakva reka, među nama je lebdela jedna tajna.

Tokom čitavog proleća viđali smo se ponovo tu i tamo, na stenama, pored baštenskih ograda, a kada je jorgovan počeo da cveta, prvi put smo se bojažljivo poljubili. Ono što smo mi deca mogli da damo bilo je malo, naš poljubac je još bio bez žara i prave sadržine, jedva sam se usuđivao da milujem raspuštene uvojke oko njenih ušiju, ali sve je bilo naše, za šta god smo u ljubavi i radosti bili sposobni, i sa svakim bojažljivim dodirom, svakom nezrelom ljubavnom rečju, svakim iščekivanjem punim strepnje učili smo se novoj sreći, peli se na lestvicama ljubavi za jedan stepenik više.

Tako sam, počev od Roze i ljubičica, još jednom proživeo čitav svoj ljubavni život pod srećnijim zvezdama. Izgubio sam Rozu i pojavila se Irmgard, sunce je zasjalo još vrelije, zvezde još zanosnije, ali ni Roza ni Irmgard nisu postale moje, morao sam da se penjem stepenik po stepenik, da mnogo doživim, mnogo naučim, morao sam da izgubim Irmgard, pa i Anu. Svaku devojku koju sam voleo nekada u mladosti voleo sam sada ponovo, ali sam u svakoj mogao da

probudim ljubav, svakoj nešto da dam i od svake da budem darivan. Zelje, snovi, mogućnosti koji su nekada živeli samo u mojoj mašti postali su sada stvarnost, i tu stvarnost sam doživljavao. Oh, svi vi lepi cvetovi, Ido i Loro, sve vi koje sam nekad voleo tokom jednog leta, jednog meseca ili dana!

Shvatio sam da sam sada ja onaj lepuškasti, vatreni mladić koga sam malopre video kako užurbano trči prema vratima ljubavi, da to ja sada iživljavam onaj deo svog bića od koga dosad nisam proživeo ni deseti, ni hiljaditi delić, da me sada ne sputavaju ostale figure moga Ja, da mi ne smeta mislilac, da me ne muči stepski vuk, da me ne potiskuje pesnik, fantasta i moralista. Ne, nisam bio ništa drugo nego čovek koji voli, nisam udisao drugu sreću ni drugu patnju osim ljubavi; već me je Irmgard naučila da igram, Ida da ljubim, a divna Ema bila je prva koja mi je jedne jesenje večeri, pod treperavim granama bresta, dopustila da joj poljubim smeđe grudi i da ispijem pehar naslade.

Mnogo sam doživljavao u Pablovom malom pozorištu, a ni hiljaditi deo se ne može iskazati rečima. Sve devojke koje sam ikada voleo bile su sada moje, svaka od njih dala mi je ono što je samo ona jedina mogla da mi pruži, svakoj sam dao što je ona jedina mogla da primi od mene. Okušao sam mnoge ljubavi, mnoge sreće, mnoge čulne naslade, mnoge zaplete, a i mnoge patnje, sve propuštene ljubavi mog života čarobno su cvetale u mom vrtu u ovom času sna, čedni, nežni cvetovi, živi plameni cvetovi, tamni cvetovi koji brzo venu, ustreptala slast, toplo sanjarenje, žarka seta, umiranje puno straha i ozareno ponovno rađanje. Nailazio sam na žene koje su se mogle osvajati samo na juriš, i opet na druge koje su mi pružale sreću tek posle laganog i pažljivog osvajanja; iskrsavao je ponovo svaki sumračni kutak mog života u kome me je nekada, makar samo za trenutak, dozivao glas pola, uzbuđivao pogled neke žene, mamila belina devojačke puti, i sve što sam propustio nadoknadio sam. Svaka je bila moja, svaka na svoj način. Tu je bila žena neobičnih tamnosmeđih očiju i kose svetle kao lan, pored koje sam nekada stajao četvrt časa u hodniku brzog voza i koja mi se kasnije češće pojavljivala u snovima — ona nije progovorila nijedne reči, ali me je naučila neslućenim, strašnim i ubistvenim ljubavnim veštinama. A

glatka, tiha Kineskinja iz marseljske luke, staklastog osmeha, zalizane, kao gar crne kose i vlažnih očiju, i ona je znala nečuvene stvari. Svaka je imala svoju tajnu, svaka je mirisala na svoj kontinent, svaka je ljubila, smejala se i bila stidljiva na svoj naročit način, svaka je na svoj način bila bestidna. Dolazile su i odlazile, struja ih je dovodila k meni, mene bacala k njima, a zatim me je odnosila dalje, bilo je to razigrano, detinjasto plivanje u ruci polova, puno čari, opasnosti i iznenađenja. Bio sam zapanjen koliko je bogat bio moj život, moj na izgled tako bedan, lišen ljubavi, život stepskog vuka, koliko je bio bogat u zaljubljivanju, u mogućnostima i zavodljivosti. Skoro sam ih sve propustio i izbegao, saplitao sam se preko njih i brzo ih zaboravljao — ali ovde su bile sačuvane sve bez izuzetka, na stotine njih. Sada sam ih video, predavao im se, otvarao im vrata, tonuo u ružičast sumrak njihovog podzemlja. Vraćala su se i ona zavođenja koja mi je nekada nudio Pablo, a i druga, ranija, koja u svoje vreme nisam ni shvatio, fantastične igre utroje i učetvoro koje su me sa osmehom povele u svoje kolo. Odigravale su se mnoge igre koje se rečima ne mogu iskazati.

Ponovo sam izronio iz beskrajne reke čara, poroka i zapleta, tih, nem, naoružan i zasićen saznanjem, mudar, duboko iskusan, zreo za Herminu. Kao poslednja figura moje mitologije sa hiljadu likova, kao poslednje ime u beskrajnom nizu iskrsla je Hermina, a istovremeno mi se vratila i svest, prekinuvši ljubavnu bajku, jer nisam želeo da se sretnem s njom u sumraku čarobnog ogledala, njoj nije pripadala samo ona jedna figura moje šahovske igre, njoj je pripadao ceo Hari. Oh, pregrupisaću svoje figure tako da se sve odnosi na nju i dovede do ostvarenja.

Reka me je izbacila na kopno, opet sam stajao u nemom hodniku pozorišta sa ložama. Šta sad? Mašio sam se figurica u svom džepu, ali je ta namera namah izbledela. Neiscrpno me je okružavao svet vrata, natpisa i magičnih ogledala. Lišen sopstvene volje, pročitao sam sledeći natpis i naježio se:

KAKO SE UBIJA IZ LJUBAVI

Naglo sinu i zablista u meni trenutno sećanje na jednu sliku: Hermina za stolom u restoranu, pored vina i jela, odjednom utonula u razgovor dubok kao ponor, sa strahovitom ozbiljnošću u pogledu, kako mi govori da će postići da se zaljubim u nju da bi bila ubijena mojom rukom. Težak talas straha i mraka preplavi mi srce, odjednom je sve stajalo preda mnom, odjednom sam u duši ponovo osetio jad i sudbinu. Očajavajući, zavukao sam ruku u džep da izvučeni figurice, da izvedem čaroliju i preuredim svoju šahovsku tablu. Figurica više nije bilo. Umesto figura izvukao sam iz džepa nož. Smrtno uplašen trčao sam hodnikom, prolazio pored vrata, i odjednom sam se našao pred ogromnim ogledalom i pogledao u njega. U ogledalu je stajao, visok kao ja, ogroman, divan stepski vuk, stajao je mirno, plašljivo trepćući svojim nemirnim očima. Trepćući je gledao u mene, malo se nasmejao, tako da mu se za trenutak rastvorila čeljust i pojavio se crveni jezik.

Gde je bio Pablo? Gde je bila Hermina? Gde je bio onaj pametni mladić koji je tako zgodno brbljao o izgrađivanju ličnosti?

Pogledao sam još jedanput u ogledalo. Bio sam lud. Iza visokog stakla nije stajao nikakav stepski vuk, niti je valjao jezikom po svojoj čeljusti. U ogledalu sam stajao ja, stajao je Hari, siva lica, lišen svih igara, umoran od svih poroka, odvratno bled, ali ipak čovek, ipak neko s kim se moglo govoriti.

„Hari”, upitah ja, „šta radiš ovde?”

„Ništa”, odgovori onaj u ogledalu, „čekam. Očekujem smrt.”

„A gde je smrt?” upitah ja.

„Dolazi”, reče onaj drugi. I ja čuh kako iz praznih prostorija u unutrašnjosti pozorišta bruji muzika, divna i strašna muzika, ona muzika iz „Don Žuana” koja prati pojavu kamenog gosta. Jezivo su brujali ledeni zvuci avetinjskom kućom, dolazeći s onog sveta, od besmrtnika.

„Mocart!” pomislih, prizivajući time najvoljenije i najuzvišenije slike svog unutrašnjeg života.

Tada se iza mene razleže smeh, jasan i ledeno hladan, rođen iz božanskog humora, u svetu koji se nalazi s one strane svih patnji, smeh koji ljudi ne mogu čuti. Čuvši taj smeh okrenuo sam se, sleđen i blažen, i evo, Mocart se pojavi, prođe pored mene smejući se,

lagano se približi jednim vratima lože, otvori ih i uđe, a ja uđoh za njim, pun žudnje za bogom moje mladosti, doživotnim ciljem moje ljubavi i poštovanja. Muzika je brujala i dalje. Mocart je stajao kraj ivice lože, od pozorišta se nije videlo ništa, beskrajni prostor ispunjavala je tama.

„Kao što vidite”, reče Mocart, „može se i bez saksofona, iako nipošto ne bih želeo da uvredim ovaj famozni instrument.”

„Gde smo mi?” upitah ja.

,,U poslednjem činu ‚Don Žuana', Leporelo je već na kolenima. Odlična scena, a i muzika nije loša, naravno. Iako ima još mnogo čega ljudskog u sebi, ipak se već oseća u njoj drugi svet, smeh — zar ne?”

„Ovo je poslednje velika muzika koja je napisana”, rekoh svečano kao neki učitelj u školi. „Dabome, došli su još Šubert, Hugo Volf, a ne smem zaboraviti ni jadnog, divnog Šopena. Vi se mrštite, maestro — oh da, imamo i Betovena, i on je čudesan. Ali sve to, ma koliko lepo bilo, već nosi u sebi nešto razlomljeno, nešto što se samo u sebi rastvara; nikad više čovek nije stvorio tako savršeno celovito delo kao što je to ‚Don Žuan'.”

„Nemojte da se naprežete”, smejao mi se Mocart strahovito podrugljivo. „Vi ste valjda i sami muzičar? Ja sam, međutim, prestao da se bavim tim zanatom, povukao sam se u miran život. Jedino još šale radi katkada posmatram gužvu.”

Podigao je ruke kao da diriguje, a odnekle iza ivice lože pomolio se mesec ili neka bleda zvezda; gledao sam u neizmerne dubine prostora, po kome su lebdele magle i oblaci, nazirale se planine i morske obale, dok se pod nama, beskonačna kao svemir, pružala ravnica slična pustinji. Na toj ravnici videli smo dostojanstvenog starog gospodina duge brade, koji je setna lica predvodio ogromnu povorku od nekoliko desetina hiljada ljudi odevenih u crno. Izgledao je tužan i beznadežan, a Mocart reče: „Vidite, to je Brams. On stremi za oslobođenjem, ali to će još dugo da potraje."

Saznao sam da su hiljade ljudi u crnom svirači onih glasova i nota koji su prema buržoaskom sudu izlišni u njegovim partiturama.

„Suviše glomazno instrumentirano, odviše materijala potrošeno uludo”, klimao je Mocart glavom.

A odmah posle toga videli smo, na čelu istog tolikog mnoštva, Riharda Vagnera kako korača i osetili smo koliko ga one teške hiljade guraju i iscrpljuju; videli smo kako se, umoran, jedva vuče mučeničkim koracima.

,,U mojoj mladosti", primetih tužno, „ova dva muzičara važila su kao najveće suprotnosti."

Mocart se nasmeja.

„Da, to je uvek tako. Posmatrajući iz izvesne daljine, ovakve suprotnosti postaju sve sličnije jedna drugoj. Uostalom, glomazno instrumentiranje nije bila lična greška Bramsa niti Vagnera, to je bila zabluda njihovog vremena."

„Kako, zar zato moraju da ispaštaju tako teško?” uzviknuh pun prekora.

„Razume se. To je zvanični put. Tek kad budu iskupili krivicu svoga vremena, pokazaće se da li je ostalo još toliko njihovog ličnog da bi vredelo obračunati se s njima.”

„Ali njih dvojica nisu kriva za to!”

„Svakako da nisu. Oni nisu krivi ni što je Adam požderao jabuku, pa ipak moraju da ispaštaju."

„To je užasno.”

„Dabome, život je uvek užasan. Mi za to nismo krivi niti odgovorni. Čovek se rodi i već je kriv. Vi mora da ste imali čudnu versku nastavu, kada to ne znate.”

Osećao sam se veoma jadno. Video sam sebe, smrtno umornog hodočasnika, kako promičem pustinjom na onom svetu natovaren svim izlišnim knjigama koje sam napisao, svim člancima i podliscima, praćen mnoštvom slagača koji su morali da rade na njima i mnoštvom čitalaca koji su sve to morali da progutaju. Bože moj! A Adam i jabuka i onaj greh praoca takođe su bili tu. Sve je to trebalo ispaštati, i tek bi posle beskrajnog čistilišta nastalo pitanje da li iza svega toga postoji i nešto lično, nešto sopstveno, ili su celokupno moje delanje i njegove posledice bili samo prazna pena na moru i besmislena igra u reci zbivanja!

Mocart poče glasno da se smeje kada ugleda moje izduženo lice. Od smeha se prevrnu u vazduhu, mlatarajući nogama. Pri tom je vikao na mene: „Šta je, mališa, moj hvališa, jetra te žiga, oko ti

miga, kolje te briga? Je l' misliš na čitače, na žderače, na jadne gutače, i na tvoje slagače i njihove pomagače, na proklete hajkače i sabljooštrače? Pa to je da hohoćeš i grohoćeš, od smeha da pucaš i štucaš, nemoj da se jediš, al' to je da se urediš! O, ti srce verno, smerno i čemerno, što patiš neizmemo, zašto tugu neprebolnu svoju u štamparsku točiš boju? Hajde, mali, lepo to batali, na ti sveću pa je zapali, tek tako u šali. Dosta se komendijašilo, u oči prašilo i podrepašilo, grlo deralo i kera teralo, pa sad nemoj da si skanjeralo. Đavo repati će te ščepati, voštiti i klepati, jer sve tvoje drljanje i žvrljanje, mrljanje i srljanje samo je jedna krađa i brljanje.”

E pa, ovo je bilo isuviše, od srdžbe nisam stigao da i dalje budem setan. Zgrabio sam Mocarta za pletenicu, on je poleteo, a pletenica se istezala sve više i više, kao rep zvezde repatice, na čijem sam kraju visio ja, uzvitlan oko sveta. Do đavola, ala je bilo hladno na ovom svetu! Besmrtni su podnosili ovaj razređeni, ledeni vazduh. Ali čovek je postajao veseo u tom vazduhu, to sam još osetio u onom kratkom trenutku pre nego što sam izgubio svest. Prožimala me je gorko-oštra vedrina, sjajna kao čelik i ledena, i želja da se smejem isto tako jasno, neobuzdano i nezemaljski kao što je to činio Mocart. Ali tada sam izgubio i dah i svest.

Zbunjen i slomljen, ponovo sam došao sebi; sa izglačanog poda odbijala se bela svetlost hodnika. Nisam bio kod besmrtnika, još ne. Još uvek sam bio s ove strane zagonetki, patnji, stepskih vukova i mučnih zapleta. Nije valjalo to mesto, nije to bilo podnošljivo boravište. Sa tim se moralo svršiti.

U velikom zidnom ogledalu prema meni stajao je Hari. Nije izgledao dobro, nije izgledao mnogo drugačije nego one noći posle posete profesoru i balu kod „Crnog orla”. Ali to je bilo odavno, pre mnogo godina, pre mnogo vekova. Hari je postao stariji, naučio je da igra, posetio je magično pozorište, čuo je Mocarta kako se smeje, više se nije plašio ni igara, ni žena, ni noževa. Ćak i osrednje obdaren čovek sazri ako projuri kroz nekoliko vekova. Dugo sam posmatrao Harija u ogledalu: još mi je bio dobro poznat, još uvek je pomalo ličio na petnaestogodišnjeg Harija koji je jedne martovske nedelje posle podne sreo Rozu na steni i skinuo pred njom svoj đački šešir. Pa ipak je od tada ostareo za nekoliko stotina godinica, bavio

se muzikom i filozofijom i zasitio se njima, šljemao je u „čeličnom šlemu" elzaško vino i diskutovao sa čestitim naučnicima o Krišni, voleo je Eriku i Mariju, postao Herminin prijatelj, pucao je na automobile i spavao sa glatkom Kineskinjom, sreo se sa Geteom i Mocartom, i mnoge je rupe usekao u mrežu vremena i prividne stvarnosti, u kojoj je, međutim, ipak bio samo zarobljenik. Opet je, doduše, izgubio svoje lepe šahovske figure, ali je imao dobar nož u džepu! Napred, Hari, stari, umorni momče!

Pih, do đavola, ala je gorak ukus imao život! Pljunuo sam na Harija u ogledalu, udario nogom i razbio ga na paramparčad. Pošao sam lagano hodnikom koji je odzvanjao, pažljivo sam posmatrao vrata koja su obećavala tolike lepe stvari, ali na jednim više nije bilo natpisa. Lagano sam prošao pored svih stotinu vrata magičnog pozorišta. Jesam li ja danas bio na balu pod maskama? Otada je prošlo sto godina. Uskoro više neće postojati godine. Trebalo je uraditi još nešto, Hermina je čekala. Biće to neobična svadba. Plivao sam u nekom mutnom talasu, nešto mutno me je vuklo, mene roba, stepskog vuka. Pih, do đavola!

Zastao sam na poslednjim vratima. Ovamo me je dovukao mutni talas. Oh, Rozo, oh, daleka mladosti, oh, Gete i Mocarte!

Otorio sam ih. Iza vrata ugledao sam jednostavnu i lepu sliku. Na podu, na tepisima, naišao sam na dvoje nagih, lepu Herminu i lepog Pabla, kako duboko spavaju jedno pored drugog, veoma iscrpeni od ljubavne igre, koja izgleda tako nenasita, a ipak brzo zasiti. Lepa, veoma lepa stvorenja, divne slike, čudesna tela! Pod Hermininom levom dojkom videla se sveža, okrugla belega, oko koje je tamno podišla krv; bio je to ljubavni ujed Pablovih lepih, blistavih zuba. Udario sam nožem posred belege, žarivši oštricu do kraja. Preko Herminine bele kože potekla je krv. Da je sve bilo malo drugačije, da je sve teklo malo drugačije, izbrisao bih svojim poljupcima tu krv. Ovako, nisam to učinio; samo sam posmatrao kako krv curi i video kako su joj se za časak otvorile oči, koje su izražavale bol i iznenađenje.

„Zašto je iznenađena?" pomislio sam. A zatim mi je palo na pamet da treba da joj zaklopim oči. Ali su se one same opet zatvorile. Izvršeno je. Ona se okrenula malko u stranu, i video sam kako joj od

pazuha do dojke poigrava tanana, nežna senka, koja je htela da me podseti na nešto. Zaboravljeno! A zatim je ostala da leži mimo.

Dugo sam je gledao. Najzad sam zadrhtao, kao pri buđenju, i hteo da pođem. Tada sam primetio da se Pablo proteže, video sam kako otvara oči i proteže udove, video kako se nagnuo nad mrtvom devojkom i nasmešio se. Nikada ovaj momak neće postati ozbiljan, pomislio sam, sve ga zasmejava. Pablo je pažljivo savio jedan kraj tepiha i pokrio Herminu sve do grudi, tako da se rana više nije videla, a zatim je nečujno izišao iz lože. Kuda je otišao? Zar me svi napuštaju? Ostao sam sam sa upola pokrivenom mrtvom devojkom, koju sam voleo i kojoj sam zavideo. Nad njenim bledim čelom vio se dečački uvojak, usta, poluotvorena i crvena, zračila su na potpuno bledom licu, njena kosa mirisala je nežno, a kroz nju se naziralo majušno, lepo oblikovano uvo.

Sada je njena želja bila ispunjena. Još pre nego što je postala sasvim moja, ubio sam svoju ljubavnicu. Učinio sam ono što nije moglo ni da se zamisli, a sada sam klečao i piljio, i nisam znao šta znači izvršenje ovog dela, nisam znao da li je ono dobro i pravedno, ili baš suprotno tome. Šta bi na to rekao mudri šahovski igrač, šta bi rekao Pablo? Nisam znao i nisam mogao ni da zamislim. Njena crveno namazana usta žarila su se sve više na ugašenom licu. Takav je bio čitav moj život, ono malo sreće i ljubavi bile su iste kao ova ukočena usta: malo crvenila na mrtvačkom licu.

A iz mrtvog lica, mrtvih belih ramena i mrtvih belih ruku lagano se prikradala neka jeza, zimska pustoš i usamljenost, neka hladnoća koja je lagano, veoma lagano rasla i od koje su počele da mi se koče ruke i usne. Da li se ugasilo sunce? Da li sam ubio srce svega živog? Je li to prodirala besmrtna hladnoća svemira?

Naježivši se, ukočeno sam gledao u skamenjeno čelo, ukočeni uvojak i bledo-hladni odsjaj ušne školjke. Hladnoća koja je izbijala iz njih bila je besmrtna, pa ipak je bila lepa: ona je zvučala i čudesno se lelujala, bila je sušta muzika!

Zar nisam već ranije osetio ovu jezu, koja je istovremeno bila nalik na sreću? Zar nisam već jednom čuo ovu muziku? Jesam, kod Mocarta, besmrtnika.

Kroz glavu mi prostrujaše stihovi koje sam nekada, u ranija vremena, negde našao:

Naš je stan pak usred obasjane
beskrajnosti eterske ledene,
ne znamo za sate niti dane,
za razlike čoveka i tene...
Nepomičan naš je život večni,
hladan, zvezdan naš je večni smeh...

Tada se otvoriše vrata lože i tek na drugi pogled sam poznao Mocarta, bez pletenice, bez pantalona do ispod kolena i bez cipela sa kopčom, već moderno odevenog. Seo je tik uz mene, zamalo ga nisam dodirnuo i zadržao da se ne uprlja krvlju koja je iz Hermininih grudi potekla na pod. On je seo i zaneo se baratanjem oko nekoliko malih aparata i instrumenata koji su se tu nalazili; činilo se da mu je to veoma važno, nameštao je nešto po njima i zaglavljivao, a ja sam iznenađeno gledao u njegove vešte, hitre prste, koje sam toliko želeo da jedanput vidim kako sviraju na klaviru. Posmatrao sam ga zamišljeno, bolje reći, sanjalački i zanesen izgledom njegovih lepih, pametnih ruku, zagrejan osećanjem njegove blizine, a pomalo i zaplašen. Uopšte nisam obraćao pažnju šta on to u stvari radi, šta to zavrće i petlja.

Bio je to radioaparat, koji je namestio i uključio, a potom i glasnogovornik, i rekao: „Iz Minhena se čuje *Concerto grosso* u F-duru od Hendla."

Odista, na moje neopisivo iznenađenje i užasavanje, đavolski limeni levak stade ubrzo da bljuje onu mešavinu bronhijalnog šlajma i ižvakane gume, koju sopstvenici gramofona i pretplatnici radija po nekom sporazumu nazivaju muzikom — a iz tog mutnog balavljenja i kreštanja, kao iza debelog sloja prljavštine, odista se mogla nazreti dragocena slika, plemenita struktura božanske muzike, kraljevsko delo, hladni prostrani dah i zasićeni, široki zvuk gudala.

,,Oh, bože moj", uzviknuh užasnut, „šta radite, Mocarte? Da li vi sebi i meni ozbiljno priređujete ovu svinjariju? Da pustite na nas ovaj odvratni aparat, trijumf našeg vremena, njegovo poslednje

pobedničko oružje u uništavajućem ratu protiv umetnosti! Zar to mora da bude, Mocarte?”

Oh, koliko se strašni čovek smejao, hladno i avetinjski, nečujno, pa ipak razarajući sve svojim smehom! Posmatrao je moje patnje sa istinskim zadovoljstvom, okretao je prokleta dugmeta i nameštao limeni levak. Smejući se i dalje je puštao u prostor izopačenu, bezdušnu, otrovnu muziku, smejući se odgovorio mi je:

„Molim vas, bez patosa, gospodine susede! Uostalom, jeste li obratili pažnju na *Ritardando?* Sjajna zamisao, zar ne? Hajde, nestrpljivi čoveče, pustite da u vas prodre misao ovog *Ritardanda* — čujete li basove, koračaju kao bogovi — i pustite da ova zamisao starog Hendla prodre u vaše srce i da ga umiri! Slušajte, čovečuljče, bez patosa i podsmeha, iza uistinu beznadežno idiotskog vela ovog smešnog aparata svečano promiče daleki lik ove božanske muzike! Pazite, možete pri tom nešto da naučite. Obratite pažnju kako ova sumanuta zvučna cev na izgled čini nešto najgluplje, na j nepotrebni je i najzabranjenije na svetu, i kako negde odsviranu muziku, bez ikakvog izbora, glupo i grubo, a usto još i jadno izobličeno, ubacuje u tuđ prostor — a kako ipak nije u stanju da uništi iskonski duh ove muzike, već samo dokazuje na njoj svoju sopstvenu smetenu tehniku i proizvodnju bez ikakvog duha! Slušajte dobro, čovečuljče, to vam je potrebno! Dakle, otvorite uši! Tako. A sada ne čujete samo radijom oskrnavljenog Hendla, koji je čak i u ovoj odvratnoj izražajnoj formi božanstven — već čujete i vidite, uvaženi, i odlično poređenje sa celokupnim životom. Kada slušate radio, čujete i vidite iskonsku borbu između ideje i ostvarenja, između večnosti i vremena, između božanskog i ljudskog. Dragi moj, baš kao što radio za vreme od deset minuta bez ikakvog izbora ubacuje najdivniju muziku sveta u najnemogućnije prostorije, u građanske salone i potkrovnice, među pretplatnike koji brbljaju, žderu, zevaju i spavaju, kao što radio otima čulnu lepotu muzike, kvari je, grebe i balavi, pa ipak ne može potpuno da uništi njen duh — tako isto i život rasipa oko sebe takozvanu stvarnost, razbacuje se svojom divnom igrom slika.. Kao što radio posle Hendla daje neko predavanje o tehnici prikrivanja bilansa u srednjim industrijskim preduzećima, od čarobnih orkestarskih zvukova pravi neukusnu muzičku kašu, kao što svuda

gura svoju tehniku, svoju užurbanu radinost, svoje siromaštvo i sujetu između ideje i stvarnosti, između orkestra i uva, takav je ceo život, mali moj, a mi moramo da ga ostavimo takvog i da se„ ako nismo baš magarci, smejemo tome. Nije stvar ljudi vaše vrste da kritikujemo radio ili život. Bilo bi bolje da prvo naučite da saslušate stvari! Naučite da shvatate ozbiljno ono što je dostojno ozbiljnog shvatanja, a smejte se svemu drugom! A da li ste vi uradili nešto bolje, plemenitije, razboritije i ukusnije? O ne, mesje Hari, niste. Od svog života napravili ste odvratnu istoriju bolesti, od svoje darovitosti nesreću. A ovde, kao što vidim, niste umeli ništa drugo da učinite sa jednom divnom mladom devojkom nego da joj zabodete nož u grudi i uništite je! Smatrate li da je to pravo?"

„Pravo? Oh, nije!" uzviknuo sam sav očajan. „Bože moj, sve je to tako pogrešno, đavolski glupo i opako! Ja sam stoka, Mocarte, glupa, zla stoka, bolesna i pokvarena, po hiljadu puta ste u pravu. — Ali što se ove devojke tiče, ona je to sama želela, ja sam samo ispunio njenu sopstvenu želju."

Mocart se nečujno smejao, ali je ipak bio toliko dobar da zatvori radio.

Moja odbrana je i meni samom, koji sam još malopre iskreno verovao u nju, odjednom izgledala veoma budalasta. Setio sam se namah kako mi je Hermina nekada govorila o vremenu i večnosti, bio sam odmah gotov da njene misli smatram odrazom svojih sopstvenih misli. Ali sam Hermininu ideju i želju da je ubijem, sasvim prirodno, prihvatio kao da ja nemam ni najmanjeg uticaja na to. Zašto sam onda prihvatio ovu strašnu i čudnovatu misao i poverovao u nju, i ne samo to nego je unapred pogodio? Možda ipak zato što je bila moja sopstvena? I zašto sam Herminu ubio baš u trenutku kada sam je našao nagu u zagrljaju drugoga? Mocartov nečujni smeh zvučao je sveznajuće i bio je pun poruge.

„Hari", reče on. „Vi ste šaljivčina. Da li ova lepa devojka odista nije želela od vas ništa drugo sem udarca nožem? Pričajte vi to drugome! Ali, bar ste je valjano udarili, jadno dete je mrtvo. Krajnje je vreme da postanete svesni posledica svoje galantnosti prema ovoj dami. Ili biste hteli da se izmigoljite iz njih?"

„Ne”, viknuh ja, „zar nikako ne shvatate? Zar ja da se izmigoljim iz posledica! Ta ne želim ništa drugo nego da ispaštam, ispaštam, ispaštam, da stavim glavu pod sekiru i da pustim da me kazne i ubiju.”

Mocart me je gledao sa nesnosnim podsmehom. „Kako ste vi uvek patetični! Ali još ćete se naučiti humoru, Hari. Humor je uvek *Galgenhumor,* odnosno .humor ispod vešala', a po potrebi naučićete ga na vešalima. Jeste li spremni na to? Da? Dobro, onda idite državnom tužiocu, pa se izložite čitavom aparatu sudskih ljudi, kojima nedostaje svaki humor, sve dok vam, u rani jutarnji čas, u dvorištu zatvora, hladnokrvno ne odrube glavu. Jeste li, dakle, spremni na to?”

Odjednom preda mnom bijesnu natpis:

HARIJEVO POGUBLJENJE

a ja klimnuh glavom u znak odobravanja.

Ogolelo dvorište između četiri zida, mali prozori sa rešetkama, uredno pripremljena giljotina, desetak gospode u odeždama i redengotima, a u sredini ja, podrhtavajući na sivom jutarnjem vazduhu, stegnuta srca punog kukavnog straha, ali spreman i saglasan. Pristupio sam po naređenju, po naređenju sam kleknuo. Državni tužilac skinuo je svoju kapu, nakašljao se, a i sva ostala gospoda su se nakašljala. Državni tužilac je u rukama držao svečano razvijen list hartije i počeo je da čita iz njega:

„Gospodo, pred vama stoji Hari Haler, optužen i kriv za namernu zloupotrebu našeg magičnog pozorišta. Haler ne samo što je uvredio svetlu umetnost time što je našu lepu galeriju slika zamenio takozvanom stvarnošću i što je ubio odraz devojačkog lika u ogledalu odrazom noža u ogledalu, već je osim toga pokazao nameru da se bez ikakvog humora posluži našim pozorištem kao oruđem za izvršenje samoubistva. Zbog svega ovoga osuđujemo Halera na kaznu večitog života i na oduzimanje dozvole ulaska u naše pozorište u trajanju od dvanaest časova. Optuženom se tako isto ne može oprostiti kazna da jedanput bude ismejan. Gospodo, počnite: jedan-dva-tri!”

Na tri su svi prisutni jednoglasno udarili u smeh, smeh u horu, užasan, za ljude skoro nepodnošljiv smeh sa onoga sveta.

Kada sam opet došao k sebi, Mocart je sedeo pored mene kao malopre; kucnuo me je po ramenu i rekao: „Čuli ste presudu. Moraćete, dakle, da se naviknete da i dalje slušate radio-muziku života. Biće to dobro za vas. Vi imate neobično malo dara, dragi, glupi momče, ali postepeno ste valjda ipak shvatili šta se traži od vas. Treba da prihvatite humor života, *Galgenhumor* ovog života. Ali, razume se, vi ste stremni da sve na svetu samo ne na ono što se traži od vas! Spremni ste da nožem ubijete devojku, spremni ste da budete svečano pogubljeni, sigurno biste bili spremni da tokom sto godina mučite i bičujete sebe. Zar nije tako?"

,,Oh da, spreman sam, od srca sam spreman", uzviknuh u svom jadu.

„Razume se! Spremni ste na svaki glup čin bez ikakvog humora, vi širokogrudi gospodine, na sve što je patetično i bez šale! E, ali ja nisam za to, za celo vaše romantično pokajanje ne dajem ni pet para. Hoćete da budete pogubljeni, hoćete da vam se odrubi glava, strašni ratniče! Za taj glupavi ideal izvršili biste deset ubistava. Hoćete da umrete, kukavico, a ne da živite! Do đavola, ali vi baš treba da živite! Bilo bi pravedno da vas osude na najtežu kaznu."

,,Oh, a kakva bi ona bila?"

„Mogli bismo, na primer, ponovo da oživimo devojku i da vas oženimo njome."

„Ne, na to nisam spreman. Iz toga bi se izrodila nesreća."

„Kao da nije već dovoljna nesreća ovo što ste uradili! Ali sada treba da učinite kraj patetici i ubijanju. Urazumite se najzad! Treba da živite, treba da naučite da se smejete. Treba da naučite da slušate prokletu radio-muziku života, treba da cenite duh koji njome provejava, treba da se smejete čitavom rusvaju u njoj. To ji sve, više se od vas i ne traži."

Tiho, kroz stisnute zube, upitao sam: ,,A ako bih odbio? A ako bih vam, gospodine Mocarte, odrekao pravo da raspolažete Stepskim Vukom i da se mešate u njegovu sudbinu?"

„Onda", reče Mocart pomirljivo, „onda bih vam predložio da popušite još jednu od mojih lepih cigareta."

I rekavši ovo, izvuče kao mađijom cigaretu iz džepa od prsluka, a kad mi je ponudi, odjednom to više nije bio Mocart, već me je toplo gledao svojim tamnim egzotičnim očima moj prijatelj Pablo, koji je istovremeno kao brat bliznac ličio na čoveka koji me je poučavao šahovskoj igri figuricama.

„Pablo!" uzviknuh trgnuvši se. „Pablo, gde smo mi?" Pablo mi pruži cigaretu i vatru uz nju.

„Mi smo", smešio se on, „u mome magičnom pozorištu, i ako želiš da naučiš da igraš tango, ili da postaneš general, ili da se zabavljaš sa Aleksandrom Velikim, sve ti to idućom prilikom stoji na raspolaganju. Ali moram da ti kažem, Hari, da si me pomalo razočarao. Zaboravio si se, prekršio si pravila humora moga malog pozorišta i napravio svinjariju, počeo si da bodeš noževima, pa si okaljao naš lepi svet slika mrljama stvarnosti. To nije bilo lepo od tebe. Nadam se bar da si to učinio iz ljubomore, kada si zatekao Herminu i mene. Ovom figurom, na žalost, nisi umeo da rukuješ — verovao sam da si bolje naučio igru. Uostalom, to se može ispraviti."

Uzeo je Herminu, koja se u njegovim rukama smanjila na veličinu figurice za igru i spustio je u isti džep od prsluka iz koga je malopre izvukao cigaretu.

Slatki, teški dim mirisao je prijatno, osećao sam se sasvim prazan i spreman da spavam godinu dana.

Oh, sve sam shvatio, shvatio Pabla, shvatio Mocarta, čuo sam negde iza sebe njegov užasni smeh, znao sam da se u mom džepu nalaze svih stotinu hiljada figura životne igre, naslućivao sam, potresen, njihov smisao, bio sam voljan da još jednom otpočnem igru, da još jednom iskusim sve njene patnje, da se još jednom zgrozim nad njenom besmislicom, da još jednom i još mnogo puta prođem kroz pakao svog unutrašnjeg bića.

Jednom ću naučiti da bolje igram figuricama. Jednom ću ipak naučiti da se smejem. Čekao me je Pablo. Čekao me je Mocart.

1927.

PREKINUTI ŠKOLSKI ČAS

Izgleda da u svojim poznim danima, kao svi stari ljudi, moram ne samo da se ponovo okrenem sećanjima na detinjstvo, već kao da moram takođe, donekle radi kazne, još jednom, sa obrnutim znamenjem, da izvedem i okajem sumnjivu veštinu pričanja. Za pripovedanje su potrebni slušaoci, a od pripovedača se traži hrabrost koju on sakupi samo kada njega i njegove slušaoce povezuje zajednička prostorija, zajedničko društvo, navike, govor i način mišljenja. Uzori koje sam u mladosti poštovao (i još danas poštujem i volim), pre svega pripovedač Seldvajlskih priča, onda su me dugo vremena podržavali u pobožnom uverenju da je to pripadništvo i zajedništvo meni takođe urođeno i predano, da ja takođe kad pričam priče živim u zajedničkom zavičaju sa svojim čitaocima, da im ja sviram na jednom instrumentu i po notnom sistemu koji je i njima isto kao i meni prisan i po sebi razumljiv. U tome, doduše, svetio i tamno, radost i žalost, dobro i zlo, radnja i trpljenje, pobožnost i bezbožnost, nisu bili tako kategorički i upadljivo jedno od drugog odvojeni i istaknuti kao u moralnim pričama školskih i dečjih knjiga, bilo je nijansi, bilo je psihologije, naročito je bilo humora, ali nije bilo načelne sumnje ni u razumljivosti mojih priča, ni u njihovu pogodnost za pričanje; one su većinom sasvim valjano tekle, imale su uvod, zaplet, rešenje, čvrstu okosnicu radnje, i meni i mojim čitaocima pričinjavale su gotovo isto onoliko zadovoljstva koliko je velikom seldvajlskom majstoru nekada pričinjavalo pričanje, a njegovim čitaocima slušanje. I tek vrlo polako i protiv volje, sa godinama sam uvideo da moj način života i moj način pričanja nisu bili u skladu jedan s drugim, da sam ja za ljubav dobrog pričanja nad većinom svojih doživljaja i iskustava više ili manje izvršio nasilje, pa da se moram ili odreći pričanja, ili se odlučiti da umesto dobrog postanem rđav pripovedač. Pokušaji u tome, na primer od „Demijana” do „Hodočašća”, uvek su me sve više izvodili iz valjane i lepe tradicije pričanja. I ako danas pokušavam da zabeležim još tako dobro izdvojen doživljaj, onda će mi pod rukama iscuriti sva umetnost, a ono doživljeno gotovo na sablasan način postaće višeglasno, višeznačajno, zamršeno i neprozirno. Sa tim se moram pomiriti, poslednjih decenija su pod pitanjem i sumnjive postale veće vrednosti i dragocenosti no što je samo umetnost pričanja.

U našoj malo voljenoj učionici Kalvske latinske škole jednog prepodneva sedeli smo mi đaci nad pismenim zadatkom. To je bilo prvih dana posle dužeg raspusta, tek nedavno smo bili predali naše plave đačke knjižice sa ocenama, koje su naši očevi morali potpisati, još nismo opet baš bili naviknuti na zarobljeništvo i dosadu, pa smo ih zato i osećali jače. Isto tako i učitelj, čovek koji ni izdaleka još nije imao četrdeset godina, a koji je nama od jedanaest i dvanaest godina izgledao prastar, pre je bio potišten no rđavo raspoložen, videli smo ga kako sedi na svom uzdignutom prestolu, žuta lica, pognut nad knjižicama, patničkih crta. Od kako mu je umrla mlada žena, živeo je sam sa svojim jedinim sinčićem, bledim dečkom visoka čela i vodnjikavo plavih očiju. Napregnut i nesrećan sedeo je u svojoj uzvišenoj usamljenosti ozbiljni čovek koga su poštovali, ali takođe ga se i bojali. Kada je bio razdražen ili ljutit, neki zrak paklene jarosti mogao je probiti klasično držanje humaniste i kažnjavati laži. U sobi koja je mirisala na mastilo, dečake i kožnu obuću bilo je tiho, tek retko bi se oteo kakav šum: udar knjige ispuštene na prašnjavi pod od jelovih dasaka, šapat potajnog razgovora udvoje, golicavo dahtanje s mukom uzdržavanog smeha koje nagoni na pogledanje okolo, a svaki takav šum je bio zapažen sa prestola i odmah utišan, najčešće samo pogledom, opomenom lica sa isturenom bradom ili pretećim podignutim prstom, ponekad nakašljavanjem ili jednom kratkom rečju. Toga dana, hvala bogu, između razreda i profesora nije vladalo baš neko olujno raspoloženje, ali je ipak bilo one blago zategnute atmosfere, iz koje može da nastane štošta iznenađujuće i po svoj prilici neželjeno. A ja nisam bio baš siguran da li mi je bilo milije to ili najsavršeniji sklad i mir. Možda je to bilo opasno, možda je moglo nešto postojati, ali, na kraju, mi dečaci nismo ništa tako željno očekivali, naročito posle jednog takvog pismenog zadatka, kao prekide i iznenađenja, pa makar bili onakvi kao i uvek, jer dosada i pritajeni nemir bili su veliki kod dečaka suviše dugo i strogo prisiljenih da mirno sede i ćute.

Više ne znam kakav je to rad bio kojim nas je učitelj zaposlio dok se on, iza daščanog zaklona svog visokog sedišta, bavio službenim poslovima. To ni ukom slučaju nije bio grčki, jer je čitav razred bio na okupu, dok smo na časovima grčkog samo nas četvorica ili

petorica „humanista" sedeli prema maestru. To je bila prva godina u kojoj smo učili grčki, a odvajanje nas „Grka” ili „humanista” od ostalog školskog razreda dalo je jednu novu notu čitavom školskom životu. S jedne strane, nas nekoliko Grka ili budućih sveštenika, filologa i drugih akademičara već sada smo sebe smatrali istaknutim i donekle povlašćenim u odnosu na veliku gomilu budućih štavi jača, tkača, trgovaca ili pivara, što je značilo čast i polaganje prava i podstrek, jer mi smo bili elita, određeni za nešto više no što je zanat i zarađivanje novca, ali ta počast je imala, kao što je i pravo, i svoju sumnjivu i opasnu stranu. Znali smo da nas u daljoj budućnosti očekuju ispiti neizmerne težine i strogosti, pre svega strašni pokrajinski ispit, radi koga se svi učenici humanisti iz čitave pokrajine Švapske pozivaju u Štutgart na takmičenje i tamo se višednevnim ispitom izrešeta prava elita, ispit od čijeg ishoda je većini kandidata zavisila čitava budućnost, jer većina onih koji ne bi prošli kroz ta uska vrata time bi bila takođe osuđena na odricanje od nameravanih studija. I od kada sam ja sam pripadao humanistima, učenicima koji su bili uzeti u obzir i predviđeni za elitu, već više puta mi je, po svoj prilici podstaknuta razgovorima s mojom starijom braćom, dolazila misao da za jednog humanistu, jednog pozvanog, ali još ni izdaleka izabranog, mora biti vrlo tužno i gorko da skine svoju počasnu titulu i da poslednji ili najviši razred naše škole ponovo odsedi kao običan među mnogim drugim običnima, srozan i ravan njima.

Nas nekoliko Grka smo, dakle, od početka školske godine, na tom uskom puteljku ka slavi, došli u jedan nov, mnogo prisniji, a uz to i mnogo osetljiviji odnos prema razrednom učitelju. Jer on nam je davao časove iz grčkog, ovde je sedelo samo malo nas ne više u razredu i u masi koja je kao celina imala da se odupire moći učitelja bar kao kvantitet, već pojedinačno, slabi, izloženi čoveku koji je stajao prema nama i koji je posle kratkog vremena svakoga od nas mnogo tačnije poznavao nego sve ostale drugove iz razreda. On nam je u tim, često nadahnutim i još češće punim strašne strepnje časovima, davao najbolje od svoga znanja, nadzora i staranja, ambicije i ljubavi, ali takođe i ćudljivosti, nepoverenja i osetljivosti; mi smo bili pozvani, bili smo njegove buduće kolege, bili smo malo jato obdarenih ili ambicioznijih, određeno za nešto više, nama je više

nego čitavom ostalom razredu pripadalo njegovo predavanje i njegova briga, ali on je takođe od nas očekivao višestruko u pažnji, marljivosti i želji za učenjem, a takođe višestruko u razumevanju za njega samog i njegov zadatak. Mi humanisti ne bi trebalo da budemo svetovni učenici koji bi puštali da ih učitelj u ime boga provlači i na silu vuče do najmanje propisane mere školskog obrazovanja, već pregalački i zahvalni saputnici po strmoj stazi, svesni svog položaja koji nas odlikuje u smislu visoke obaveze. On bi želeo humaniste koji bi mu postavili zadatak da stalno obuzdava i koči njihovo slavoljublje i žeđ za znanjem, učenike koji bi svaki i najmanji zalogaj duhovnog jela očekivali i uzimali sa vrelom glađu i odmah pretvarali u novu duhovnu energiju. Ja, dakle, ne znam dokle je otprilike jedan ili drugi od mojih nekoliko sagrka bio spreman i raspoložen da odgovori tom idealu, pretpostavljam, međutim, da sa ostalima nije bilo mnogo drugačije nego sa mnom, a oni bi doduše iz svog pripadanja humanistima izvukli izvesno slavoljublje, isto onako kao i izvesnu stalešku ugroženost, osećali bi se kao nešto bolji i vredniji i iz te oholosti bi u dobrim časovima dobijali takođe izvestan osećaj dužnosti i odgovornosti. Sve u svemu, međutim, mi smo svi ipak bili upravo đaci od jedanaest do dvanaest godina i za sada sasvim malo različiti od naše nehumanističke braće iz razreda, pa nijedan od nas, ponosnih Grka, kad bi ga postavili da bira između slobodnog popodneva ili vanredne lekcije grčkog ne bi ni za trenutak oklevao, već bi se ushićen odlučio za slobodno popodne. Da, to bismo bez sumnje uradili — pa ipak je u našim mladim dušama takođe postojalo nešto od onog drugog, nešto od onoga što je profesor od nas tako žudno i često tako nasrtljivo očekivao i zahtevao. Što se mene tiče, ja nisam bio ni pametniji no drugi, niti zreliji od svojih godina, pa bi me i nešto mnogo manje no što je raj jednog slobodnog popodneva lako moglo odvojiti od Kohove grčke gramatike i osećanja dostojanstva humaniste — a ipak sam povremeno i u izvesnim oblastima svoga bića bio takođe hodočasnik i pripadnik kaste, i nesvesno sam se pripremao za to da postanem član i istoriograf svih platonskih akademija. Ponekad, pri zvuku neke grčke reči ili pri slikanju grčkih slova u mojoj svesci išaranoj profesorovim mrzovoljnim ispravkama, osećao sam čaroliju izvesnog

duhovnog zavičaja i pripadnosti i bez rezerve i nekih drugih prohteva bio voljan da se odazovem pozivu duha i vodstvu majstora. I tako se u našem glupo ponositom osećanju elite kao i našoj stvarnoj uzdignutosti, u našoj izolovanosti i u tome što smo bili izručeni nadzorniku škole, koga smo se tako često bojali, upravo ipak nalazio zračak prave svetlosti, naslućivanje prava pozvanosti, dah prave uzvišenosti.

Istina, tog neveselog i dosadnog jutarnjeg školskog časa, dok sam nad svojim odavno završenim pismenim zadatkom osluškivao sitne, prigušene šumove prostorije i daleke vedre tokove spoljašnjeg sveta i slobode: lupkanje krila golubova u letu, kukurikanje petla ili fijukanje kočijaškog bića, izgledalo mi je kao da neki dobri duhovi nikada nisu vladali u toj niskoj odaji. Nekakav trag plemstva, nekakav zrak duha boravio je jedino na nešto umornom i zabrinutom profesorovom licu, koje sam krišom posmatrao sa nekakvom mešavinom saučešća i rđave savesti, uvek spreman da blagovremeno izbegnem njegov pogled kad bi se podigao. U stvari, ne razbijajući glavu pri tom i bez bilo kakvih namera, bio sam predan samo gledanju, zadatku da to nelepo, ali ne neplemenito učiteljevo lice unesem u svoju knjigu slika, i ono je takođe preko šezdeset godina otada u njoj ostalo sačuvano: tanki pramen kose nad bledim oštro četvrtastim čelom, pomalo uvenuli očni kapci sa oskudnim trepavicama, žuto-bledo, mršavo lice sa krajnje izražajnim ustima koja su umela tako jasno da artikulišu i tako rezignirano-podrugljivo da se smeškaju i sa energičnom, glatko izbrijanom bradom. Ta slika mi je ostala urezana, jedna od mnogih, godinama i decenij ama je ona nekorišćena ležala u svom arhivu bez prostora i pokazala se, kada je njen čas opet jednom došao i kada je bila pozvana, uvek kao savršeno savremena i sveža, kao da je pre jednog trenutka i treptaja preda mnom još stajala njegova praslika. A kada sam, posmatrajući čoveka za katedrom, u sebe upio njegove patničke i strastvenošću prožete crte i pustio da u meni postanu dugotrajna slika, ta pustošna odaja ipak nije bila tako pusta, a na izgled prazan i dosadan čas ipak nije bio tako prazan i dosadan. Već mnogo decenija je taj učitelj pod zemljom i verovatno sam ja jedini od humanista onoga godišta koji je još živ i koji će tek svojom smrću tu sliku zauvek izbrisati. Ni sa

jednim od mojih sagrka, kojima sam onda samo kratko vreme bio drug, nije me vezivalo prijateljstvo. O jednome sam znao samo da još odavno više ne živi, o drugom da je godine 1914. u ratu izgubio život. O trećem, jedinome koga sam voleo i jedinome od nas koji je zaista postigao naš ondašnji cilj i postao teolog i sveštenik, docnije sam saznao odlomke njegove čudnovate i samosvojne biografije: on, koji je dokolicu više voleo od svakoga rada i imao mnogo smisla za sitna čulna životna uživanja, kao student je od svojih drugova bio prozvan „Materija", ostao je neoženjen, kao teolog doterao je do seoske parohije, mnogo je bio na putovanjima, u službi je bio stalno optuživan zbog čestih izostanaka, pustio da ga još za mladih i zdravih godina penzionišu i sa crkvenim vlastima je zbog svojih penzionih zahteva dugo bio u sporu, počeo je da pati od dosade (još kao dečko je bio izvanredno radoznao) i protiv nje se borio delimično putovanjima, delimično navikom da svakodnevno nekoliko sati provede u sudskim dvoranama kao slušalac, pa se, kada je video da praznina i dosada sve više rastu, gotovo kao šezdesetogodišnjak udavio u Nekaru.

Uplašio sam se i, kao ulovljen, oborio pogled koji je počivao na učiteljevoj lobanji kada je on podigao lice i pogledao po razredu.

„Veler", čuli smo kako je uzviknuo, a pozadi, u jednoj od poslednjih klupa, poslušno je ustao Oto Veler. Njegovo krupno crveno lice kao obrazina je lebdelo nad glavama ostalih. Profesor mu je dao znak prstom da dođe do katedre, podneo mu pod lice jednu malu plavu svesku i tiho mu postavio nekoliko pitanja. Veler je odgovorio takođe šapućući i očito uznemiren, meni se učinilo da malo prevrće očima, a to mu daje zabrinut i bojažljiv izgled, našta kod njega nismo bili naviknuti. On je bio smirena priroda i bio je u koži koja nije bila osetljiva na mnoge stvari, koje bi kod drugih izazivale bol. Uostalom, to je bilo svojstveno i nezamenljivo lice, kome je on sada dao taj zabrinuti izraz, jedno sasvim posebno i isto tako nezaboravno lice, kao i lice mog prvog učitelja grčkog. Tu je bilo nekih mojih drugova iz razreda, od kojih nije ostalo nikakvog traga, ni od njihovih lica ni od imena; ja sam takođe već iduće godine bio poslat u drugi grad i školu. Lice Ota Velera mogu, međutim, sebi još i danas da predstavim u savršenoj jasnoći. Ono je, bar u ono vreme, bilo

upadljivo pre svega svojom krupnoćom, bilo je uvećano sa strane i naniže, jer su delovi ispod vilične kosti bili veoma otečeni, pa je ta oteklina umnogome pravila lice širim no što bi ono inače bilo. Sećam se da sam ga, uznemiren tom pojavom, jednom upitao šta je to upravo sa njegovim licem, i sećam se njegovog odgovora: „To su žlezde, znaš. Ja imam žlezde." Dakle, kada se te žlezde zanemare, Velerovo lice je bilo upravo živopisno, bilo je puno i snažno crveno, kosa tamna, oči dobroćudne i pokreti očne jabučice vrlo lagani, a onda on je imao usta koja su, uprkos svom rumenilu, bila kao usta neke starice. Svakako usled žlezde držao je bradu malo podignutu, tako da se mogao videti ceo vrat; to držanje je doprinelo da gornja polovina lica bude potisnuta i gotovo zaboravljena, dok je uvećana donja, uprkos mnogom mesu, izgledala doduše vegetativno i neduhovno, ali dobroćudno prijatno i ne neljubazno. Sa svojim razvučenim dijalektom i dobrodušnim bićem on mi je bio simpatičan, međutim, sa njim nisam bio mnogo zajedno. Živeli smo u različitim sferama: u školi, ja sam pripadao humanistima i imao sedište blizu katedre, dok je Veler pripadao veselim neradišama, koji su sedeli sasvim pozadi, retko su znali odgovor na učiteljeva pitanja, često su iz džepova pantalona vadili i jeli orahe, suve kruške i slično, i svojom pasivnošću, kao i neprekidnim brbljanjem i cerekanjem, neretko su uznemiravali učitelja. Isto tako, i van škole, Oto Veler je pripadao svetu drugačijem od moga, stanovao je izvan grada, blizu stanice, daleko od moga kraja, otac mu je bio železničar, koga nisam poznavao ni iz viđenja.

Posle kratkog šaputanja, Oto Veler je bio vraćen na svoje mesto, izgledajući nezadovoljan i potišten. Profesor je, međutim, ustao, malu tamnoplavu svesku držao je u ruci i upitno gledao po čitavom razredu. Pogled mu se zadržao na meni, prišao mi je, uzeo moju svesku za pisanje, razgledao je i upitao: „Ti si završio svoj zadatak?" A kada sam rekao da, pozvao me je prstom da pođem za njim, prišao vratima koja je na moje čuđenje otvorio, dao mi znak da izađem i zatvorio vrata za nama.

— Ti možeš da mi izvršiš jedan zadatak — rekao je i predao mi plavu svesku. — Tu je Velerova đačka knjižica, uzmi je i otiđi sa njom

njegovim roditeljima. Tamo ćeš reći da ja pitam da li je potpis pod Velerovim svedodžbama zaista napisan rukom njegovog oca.

Za njim sam se još jednom ušunjao u razred, uzeo kapu sa drvenog čiviluka, stavio svesku u torbu i krenuo na put.

Desilo se, dakle, čudo. Usred dosadnog časa profesoru je palo na um da me pošalje da se prošetam lepog, jasnog prepodneva. Bio sam obuzet iznenađenjem i srećom, nisam mogao zamisliti ništa poželjnije. U skokovima sam prešao oba stepeništa sa duboko ugaženim jelovim stepenicama, iz jedne učionice čuo sam kako odjekuje glas učitelja koji je diktirao, skočio kroz vrata preko ravnog stepenika od peščanika, pa sam zahvalan i srećan odšvrljao u lepo jutro koje je upravo još tako zamorno dugo i prazno sijalo. Tu napolju sve je bilo drugačije, ovde se ništa nije moglo osetiti bilo od praznine, bilo od potajne napregnutosti koja je u učionici isisavala život časovima i čudnovato ih razvlačila. Ovde je duvao vetar i nad kaldrmom široke pijace preletali su hitri oblaci, jata golubova su plašila male pse i nagonila ih na lajanje, upregnuti u seljačka kola stajali su konji, pred njima su bile drvene jasle i oni su jeli, zanatlije su bile na poslu ili su kroz nisko postavljene prozore svojih radionica razgovarali sa susedima. U malom izlogu gvožđarske radnje još uvek je ležao grubi pištolj sa plavom čeličnom cevi, valjda je koštao dve marke, i nedeljama mi je bo oči. Privlačna i lepa bila je takođe voćarska radnja gospođe Has na pijaci i maleni dućan sa igračkama gospodina Jeniša, a pored njega iz otvorenog prozora radionice gledalo je belobrado i sjajnocrveno lice kazandžije, takmičeći se u sjaju i rumenilu sa blistavim metalom kazana po kome je udarao čekićem. Taj uvek vedri i radoznali stari čovek retko je puštao da neko prođe pored njegovog prozora, a da ga ne oslovi ili bar ne izmeni sa njim pozdrav. On je takođe i mene oslovio: „Pa, je li vam škola već svršena?” i kada sam mu ispričao da treba da izvršim nalog svoga učitelja, sa puno razumevanja me je posavetovao: „No, onda se nemoj samo suviše žuriti, prepodne je još dugačko." Poslušao sam njegov savet i prilično dugo sam stajao na starom mostu. Naslonjen na ogradu gledao sam u vodu koja je tiho tekla i posmatrao nekoliko sitnih grgeča koji su sasvim duboko, pri dnu, stajali na istom mestu, kao da spavaju i nepomični, a u stvari su

neprimetno između sebe menjali mesta. Usta su držali otvorena prema dole pretražujući dno, i kada bi se povremeno ukazali ravno i neskraćeni, mogao sam na njihovim leđima poznati svetlo-tamne pruge. Preko nedaleke vodojaže blagim šumom svetla tona tekla je voda dalje naniže, na ostrvu su plovke u jatima pravile buku, na tom rastojanju odjekivalo je takođe i gakanje njihove čete, blago i monotono kao rečna struja iznad vodojaže imalo je čarolijski zvuk večnosti, u koji čovek može utonuti i može pustiti da ga uspava i pokrije kao šum noćne letnje kiše ili lagano, gusto padanje snega. Stajao sam i posmatrao, stajao i osluškivao, prvi put u tom danu bio sam za kratko vreme ponovo u onoj miloj večnosti u kojoj čovek ništa ne zna o vremenu.

Trglo me je izbijanje crkvenog sata. Setivši se svog zadatka, uplašio sam se da sam izgubio mnogo vremena. I tek tada sam obratio pažnju i počeo da shvatam taj nalog i ono što je s njim bilo u vezi. Dok sam, ne gubeći dalje vreme, žurio ka železničkoj stanici, palo mi je na pamet nesrećno Velerovo lice, dok je šaputao sa profesorom, ono prevrtanje očiju i izgled njegovih leđa i njegovog hoda, dok se lagano i kao prebijen vraćao u svoju klupu.

To što neko nije u svim časovima isti, što može imati razna lica, izraze i držanje, dakle, to nije bilo ništa novo, to se odavno znalo i to se poznavalo, na drugima kao i na sebi samom. Ali novo je bilo što je tih razlika, tog neobičnog i podozrivog smenjivanja hrabrosti i straha, radosti i jada bilo takođe kod njega, kod dobroga Velera, sa licem sa žlezdama i džepovima punim stvari za jelo, kod jednoga od onih tamo pozadi u dvema poslednjim klupama, koji su izgledali kao da nemaju nikakvih školskih briga, i u pogledu škole se boje samo dosade, kod jednog od onih tako ravnodušnih, tako nenaklonjenih knjigama drugova, koji su, čim su bili u pitanju voće i hleb, poslovi i novac i druge stvari odraslih, bili daleko ispred nas drugih i gotovo već sami kao odrasli — to me je, dakle, uznemiravalo, jer sam svoje misli upravo time veoma zapošljavao.

Setio sam se jednog njegovog preciznog i lakonskog saopštenja, kojim me je još nedavno iznenadio i zbunio. Išli smo ka poljančetu kraj potoka, i nas dvojica smo u roju drugova izvestan komad puta išli jedan pored drugog. Sa zamotuljkom ubrusa i gaćica za kupanje

stegnutim pod miškom, koračao je pored mene na svoj opušten način, pa odjednom zastao za trenutak, okrenuo ka meni svoje krupno lice i rekao: „Moj otac zarađuje sedam maraka dnevno."

Dotle uopšte nisam znao koliko ko na dan zarađuje, i nisam takođe tačno znao koliko je to upravo sedam maraka, to mi je, zapravo, izgledao vrlo lep iznos, a on ga je takođe pomenuo tonom izvesnog zadovoljstva i ponosa. Ali, pošto je bacanje aduta sa bilo kakvim brojevima i veličinama među nama đacima bila izvesna vrsta igre u toku razgovora, ako je on verovatno bio rekao istinu, tome nisam pridavao važnost. Kao što se lopta odbija natrag, ja sam mu uzvratio svoj odgovor i saopštio mu da moj otac dnevno zarađuje dvanaest maraka. To je bila laž, bilo je izmišljeno, ali me nije mučilo, jer je to bila samo retorska vežba. Veler je za trenutak razmislio, a kada je rekao: „Dvanaest? Pobogu, to nije loše!" po pogledu i tonu nije se moglo odrediti da li je moje obaveštenje primio ozbiljno ili nije. Nije nastojao na tome da me razobliči, pustio je neka bude tako, ja sam tvrdio nešto u šta se možda može sumnjati, on je to prihvatio i nije našao vrednim da s* raspravlja, a time je opet bio nadmoćan i iskusan, praktičar i gotovo odrastao, a ja sam to prihvatio bez protivljenja. Bilo je to kao da je neki dvadesetogodišnjak razgovarao sa jedanaestogodišnjakom. Ali, zar nismo obojica imali po jedanaest godina?

Da, palo mi je na pamet još jedno njegovo zrelo i precizno saopštenje, koje me je još više zgranulo i zbunilo. Reč je bila o jednom majstoru bravaru, čija radionica nije bila daleko od moje dedovske kuće. Taj čovek je jednoga dana, kako sam sa užasom čuo da pričaju susedi, oduzeo sebi život, što se u gradu već mnogo godina nije dogodilo i što ja, bar u takvoj našoj blizini, usred poznate drage okoline mog dečačkog života, bilo nešto za mene dotle potpuno nezamislivo. Pričalo se da se obesio, ali oko toga se još prepiralo, jedan tako redak i veliki događaj nije se mogao odmah registrovati i staviti u akta a da se prvo ne upozna njegova grozota i jezivost, pa je tako jadni mrtvac prvog dana posle svoga kraja bio obavijen jednim spletom priča žena iz susedstva, služavki, pismonoša, pa su neka povesma iz njega takođe doprla i do mene. Drugog dana me je, međutim, našao Veler na ulici kako bojažljivo

gledam prema bravarevoj kući sa zanemelom i zatvorenom radionicom, i upitao me da li želim da znam kako je to bravar uradio. Onda mi je ljubazno i sa ubedljivošću apsolutnog znanja dao obaveštenje: „Dakle, pošto je bio bravar, nije hteo da uzme konopac, obesio se jednom žicom. Uzeo je žicu i eksere i čekić i klešta, izašao je na put ka jezercetu, gotovo čak do šumskog mlina, tamo je žicu dobro pričvrstio između dva drveta, pa je čak pretekle krajeve marljivo presekao kleštima, a onda se žicom obesio. Ali kada se neko obesi, zar ne, onda se većinom obesi za vrat, onda mu to istera jezik napolje, to izgleda gadno, i on to nije želeo. Dakle, šta je on uradio? On se nije obesio za vrat, već sasvim napred, kod brade, i zato mu jezik posle nije ispao napolje. Ali u licu je ipak bio pomodreo."

A sada je ovaj Veler, koji je tako dobro znao svetske stvari, o školi se tako malo brinuo, očigledno imao tešku nevolju. Postojala je sumnja da je potpis njegovog oca pod poslednjim svedočanstvom zaista bio pravi. I pošto je Veler izgledao toliko potišten i pri povratku kroz učionicu imao tako slomljen izraz, moglo se pretpostaviti da je ona sumnja bila tačna, a ako je bilo tako, onda to nije lila neka sumnja, već podozrenje ili optužba da je Oto Veler, naime, sam pokušao da podražava potpis svoga oca. Tek sada, kada sam se posle kratkog zanosa radosti i slobode ponovo probudio i ponovo postao sposoban da mislim, počeo sam razumevati i naslućivati izmučeni i kolutavi pogled svoga druga, shvatajući da se tu odigrava neka nesrećna i tužna priča, počeo sam da žalim što sam ja srećni izabranik koga su poslali da se prošeta za vreme školskog časa. Vedro prepodne sa vetrom i senkama oblaka koje su se ganjale i veseli lepi svet kojim sam šetao promenili su se, moja radost je opadala i umesto nje ispunjavale su me misli na Velera i njegovu istoriju, same neprijatne misli koje su izazivale žalost. Ako sam i bio neznalica i dete u poređenju s Velerovim životnim iskustvom, ipak sam znao, i to iz pobožnih moralnih priča za zreliju omladinu, da je falsifikovanje potpisa bilo nešto sasvim rđavo, nešto protivzakonito, jedna od onih etapa na putu koja je prekršitelja vodila u zatvor i na vešala. Pa ipak je naš školski drug Oto bio čovek koga sam voleo, dobrodušan i valjan djetić koga nisam mogao smatrati odbačenim i određenim za vešala. Dao bih ne znam šta kad bi se ispostavilo da je

potpis pravi i podozrenje zabluda. Ali, nisam li video njegovo zabrinuto — zaplašeno lice, nije li on dovoljno jasno pokazao da se plaši, pa, dakle, da mu je i savest nemirna?

Već sam se približavao, ponovo idući sasvim lagano, onoj kući u kojoj su stanovali samo železničari, kada mi je pala na pamet misao da bih mogao nešto da učinim za Ota. Šta ako sada, mislio sam, uopšte ne bih ušao u tu kuću, već se vratio u razred i profesoru javio da je potpis uredan? Tek što mi je ta misao pala na pamet, osetio sam tešku moru: sam sam se umešao u tu rđavu istoriju, i ako bih pošao za svojom mišlju, bio bih ne više slučajan vesnik i sporedna figura, već saučesnik i sukrivac. Išao sam sve laganije, najzad sam prošao pored kuće i produžio polako dalje, morao sam dobiti u vremenu, morao sam još da porazmislim. I pošto sam izgovorio kao stvarnu spasonosnu i plemenitu laž, na koju sam se već upola bio odlučio i upleo se u njene posledice, uvideo sam da to prevazilazi moje snage. Ne iz mudrosti, već iz straha od posledica odrekao sam se uloge pomagača i spasioca. Na pamet mi je pao jedan bezazleniji izlaz: mogao sam se okrenuti i javiti da kod Velerovih u kući nije bilo nikoga. Ali gle, za tu laž moja hrabrost takođe nije bila dovoljna. Profesor bi mi, doduše, verovao, ali bi upitao zašto sam se toliko dugo zadržao. Snužden i nemirne savesti ušao sam najzad u kuću, viknuo gospodina Velera, a jedna žena na gornjem spratu me je uputila, tamo stanuje gospodin Veler, ali on je na službi i naći ću samo njegovu ženu. Popeo sam se uz stepenice, to je bila jedna gola i dosta neprijatna kuća, mirisalo je na kuhinju i na nekakvu oštru lužinu i sapun. I gore sam zaista našao gospođu Veler; ona je dolazila iz kuhinje, žurila je i kratko upitala šta želim. Ali kada sam saopštio da me je razredni starešina poslao i da je reč o Otovom svedočanstvu, ona je obrisala ruke o kecelju i uvela me u sobu, ponudila mi stolicu i čak upitala da li mi nešto može ponuditi, hleba i butera, ili jabuku. Ja sam, međutim, iz džepa već izvadio svesku sa svedočanstvom, pružio je i rekao da profesor pita da li je potpis zaista potpis Otovog oca. Ona nije odmah razumela, morao sam ponoviti, ona je napregnuto slušala i gledala u otvorenu svesku. U dokolici sam je mogao posmatrati, jer je ona dugo vremena sedela nepomična i ukočeno gledala u svesku ne progovarajući ni reči. Tako

sam je posmatrao i našao da je sin vrlo sličan njoj, samo nije bilo žlezda. Ona je bila sveža i crvena u licu, ali dok je tako sedela, ne govoreći ništa i držeći knjižicu u rukama, video sam kako to lice postaje sasvim polako mlitavo i umorno, svenulo i ostarilo, to je trajalo minutima, a kada je najzad pustila da joj ta stvar padne u krilo i ponovo me pogledala ili htela pogledati, iz oba široko otvorena oka tiho i neprekidno su joj tekle krupne suze. Dok je još držala svesku u rukama i izgledala kao da je proučava, pred njom su, činilo mi se, iskrsavale i u žalosnom i strašnom nizu prolazile pred njenim pogledom, baš one predstave koje su mene takođe pritiskivale, predstave o putu prekršitelja u zlo i pred sud, u zatvor i na vešala.

Duboko potišten sedeo sam prema njoj, koja je za moj dečji pogled bila stara žena, video sam suze kako teku niz njene crvene obraze i čekao da li će nešto reći. Bilo je tako teško podnositi to dugo ćutanje. Ali ona ništa nije kazala. Sedela je i plakala, a kada sam ja, pošto to više nisam mogao izdržati, najzad sam prekinuo ćutanje i još jednom upitao da li je gospodin Veler sam napisao svoje ime u svesku, ona je načinila još zabrinutije i tužnije lice i više puta zavrtela glavom. Listao sam, ona se takođe digla, a kada sam joj pružio ruku, ona je prihvatila i neko vreme držala u svojim snažnim, toplim rukama. Tada je uzela nesrećnu plavu svesku, obrisala sa nje nekoliko suza, otišla do jedne škrinje, izvukla iz nje jednu novinu, pocepala je na dva komada, jedan vratila u škrinju a od drugog je napravila čist omot oko sveske koju se nisam usudio ponovo da sklonim u džep od kaputa, već sam je marljivo poneo u ruci.

Vratio sam se, a uz put nisam video ni vodojažu, ni ribe, ni izlog, ni kazandžiju, podneo sam izveštaj, bio sam upravo razočaran time što nisam bio prekoren zbog dugog ostajanja, jer to bi bilo prirodno, a meni bi značilo neku vrstu utehe, onako kao da sam delimično i ja malo bio kažnjen, i potrudio sam se svojski da tu istoriju što pre zaboravim.

Nikada nisam saznao da li je i kako je moj školski drug bio kažnjen, nas dvojica nismo o toj stvari nikada ni reči progovorili, a kada bih ponekad na ulici izdaleka primetio njegovu majku, nijedan zaobilazni put nije mi bio suviše dalek da izbegnem susret.

1948.

HODOČAŠĆE

Posvećeno prijatelju Hansu C. Bodmeru i njegovoj ženi Elzi

1.

Bilo mi je suđeno da doživim nešto veliko. Imao sam sreću da pripadam Savezu i da mogu da budem jedan od učesnika onog jedinstvenog putovanja, čije je čudo u ono vreme zasjalo kao meteor, a koje je potom palo u zaborav i čak postalo ozloglašeno, pa sam odlučio da se usudim na pokušaj kratkog opisa tog nečuvenog putovanja: putovanja na kakvo se ljudi od dana Hiona i Besnog Rolanda pa do našeg čudnovatog vremena više nisu odlučivali: tmurnog, očajnog, pa ipak tako plodnog vremena posle velikog rata. Što se tiče teškoća pokušaja, verujem da se ne podaj em nikakvoj zabludi. One su vrlo velike i nisu samo subjektivne prirode, mada bi i one bile znatne. Jer ne samo da ja iz vremena putovanja danas više nemam nikakvo sećanje o pojedinostima, nikakve uspomene, nikakve dokumente, nikakve dnevnike — ne. Meni je u teškim godinama nesreća, bolesti i iskušenja koje su od tada protekle nestao veliki deo sećanja. Usled udarca sudbine i stalno novih obeshrabrenja, samo moje pamćenje, kao i moje poverenje u ono ranije tako vemo pamćenje, postalo je stidno slabo. Međutim, ne uzimajući u obzir te čisto lične nedaće, meni su delimično ruke vezane takođe mojim nekadašnjim zavetom Savezu. Jer taj zavet dopušta mi, doduše, neograničeno saopštavanje mojih ličnih doživljaja, ali zabranjuje svako otkrivanje same tajne Saveza. Pa iako već od pre mnogo godina i dana izgleda da Savez nema nikakve vidne dokaze egzistencije, niti sam ja ponovo video nekog člana Saveza, ipak me nikakvo iskušenje i nikakva pretnja na ovome svetu ne bi mogla navesti da prekršim zavet. Naprotiv, i kada bih danas ili sutra bio izveden pred preki sud ili stavljen pred izbor da budem

ubijen ili da odam tajnu Saveza, o, sa kakvom bih vatrenom radošću smrću zapečatio svoj zavet Savezu!

Na ovom mestu uzgred da napomenemo: od kada je izašla knjiga grofa Kajzerlinga, više puta su se pojavljivale knjige čiji su pisci delimično nesvesno, ali delimično takođe namerno izazivali utisak kao da su oni braća Saveza i kao da su učestvovali u tom hodočašću. Čak i pustolovni izveštaji s putovanja Osendovskog ponekad su padali pod tu časnu sumnju. Ali svi oni nisu imali ni najmanje veze sa Savezom i sa našim hodočašćem, ili bar u najboljem slučaju ne više no propovednici sitnih pijetističkih sekti sa Spasiteljem, apostolima i Svetim duhom na čiju se posebnu milost i članstvo oni pozivaju. Neka je grof Kajzerling zaista udobno brodom obišao svet i neka je Osendovski zaista uzduž i popreko prošao zemlje koje opisuje, njihova putovanja ipak nisu predstavljala nikakva čuda i nisu otkrila nove predele, dok su neke etape našeg hodočašća, odricanjem od svih banalnih pomoćnih sredstava modernih masovnih putovanja, železnica, brodova, telegrafa, automobila, aviona i tako dalje, zaista zašle u herojstvo i mađiju. U ono vreme, odmah posle svetskog rata, a osobito po mišljenju pobedenih naroda, vladalo je izvanredno stanje nestvarnosti, spremnosti za nadstvarno, iako su samo na sasvim malo tačaka bile probijene granice i učinjeni prodori u carstvo buduće psihokratije. Naše tadašnje putovanje u Famagustu kroz Mesečevo more, pod vodstvom Alberta Velikog ili na primer otkriće Ostrva leptira, dvanaest linija iza Cipanga, ili uzvišena svečanost Saveza na Ridigerovom grobu — to su dela i doživljaji kakvi su ljudima našeg doba i krajeva bili pruženi samo tog jedinog puta.

Već ovde, očigledno, nailazim na jednu od najvećih smetnji za svoj izveštaj. Bilo bi relativno lako da se čitaocu učini pristupačnom ravan na kojoj su se naša dela izvršavala, duševni sloj doživljaja kome su ona pripadala, kad bi bilo dopušteno da se on uvede u srž tajne Saveza. Ali ovako će mu mnoge stvari, a možda i sve, izgledati neverovatno i neshvatljivo. Stalno se mora biti spreman samo na paradoksalno, uvek se iznova mora preduzimati ono što je po sebi nemoguće. Ja mislim, isto kao Sidarta, naš mudri prijatelj sa Istoka, koji je jednom rekao: „Reći ne čine dobra tajnome smislu, uvek je

sve odmah malo drugačije, malo falsifikovano, malo budalasto — da, a to je takođe dobro. Saglasan sam takođe sa tim da ono što je jednom čoveku blago i mudrost, drugome uvek zvuči kao ludost.” Isto tako su, već pre mnogo vekova, članovi i pisci istorije našeg Saveza tu teškoću poznavali i hrabro se nosili sa njom. Jedan od njih, jedan od najvećih, u besmrtnom stihu ovako se o tome izrazio:

Ko daleko putuje često će stvari videti,
Vrlo daleko od onoga što istinom je držao.
Ako to onda u milom zavičaju priča svom,
Često kao lažov nagrđen biće on Jer mu okoreli narod verovati neće,
Ako ne vidi i jasno i prosto oseti,
Neznanje, zamisliti mogu to,
Malo vere mojoj pokloniće pesmi.

To „neznanje” učinilo je da se danas u javnosti naše putovanje, koje je nekada hiljade ljudi uzbuđivalo do ekstaze, ne samo zaboravi, već da se sećanje na njega prevuče pravim tabuom. Pa, istorija je bogata primerima slične vrste. Čitava svetska istorija mi često izgleda kao ništa drugo do knjiga sa slikama u kojoj se ogleda najžešća i najzaslepljenija čežnja ljudi: čežnja za zaboravom. Ne briše li tu svaka generacija sredstvima zabrane, zataškavanja, poruge, upravo ono što je prethodnoj generaciji bilo najvažnije? Nismo li mi to upravo tek doživeli, da su jedan strahovit, dugogodišnji jeziv rat čitavi narodi mnogo godina bili zaboravili, osporili, potisnuli i zbrisali, a da ti narodi sada, pošto su se malo odmorili, uz pomoć napregnutih ratnih romana traže da se opet sete onoga što su pre izvesnog broja godina sami priredili i pretrpeli? Tako će takođe za dela i patnje našeg Saveza, koji su danas zaboravljeni ili služe svetu za podsmeh, doći dan ponovnog otkrića, pa moje zabeleške treba nešto da doprinesu tome.

Osobenost hodočašća bila je, između ostalog, i u tome, što je Savez tim putovanjem težio sasvim određenim, visokim ciljevima (oni spadaju u oblast tajne, ne mogu se, dakle, saopštavati), ali je svaki pojedini učesnik mogao imati svoje privatne ciljeve, čak ih je morao

imati, jer nije bio poveden niko koga nisu gonili kakvi privatni ciljevi. Zato je svaki od nas, dok je izgledao da služi zajedničkim idealima i ciljevima i da se bori pod zajedničkom zastavom, poneo u srcu kao najprisniju snagu i poslednju utehu svoj sopstveni, ludi detinji san. Što se, pak, tiče mog cilja puta, o kome sam pred prijem u Savez bio ispitan od strane Visoke stolice, on je bio jednostavan, dok su neka druga braća Saveza bila postavila ciljeve koje sam ja, doduše, cenio, ali nisam bio u stanju potpuno da shvatim. Jedan je, na primer, bio tragač za blagom i na umu nije imao ništa drugo do da zadobije veliko bogatstvo, koje je nazivao „Tao". Drugi je, međutim, bio uvrteo u glavu da hoće da uhvati neku zmiju kojoj je pripisivao čarobnjačke sile i koju je nazivao Kundalini. Moj sopstveni putni i životni cilj, koji je preda mnom već od kasnijih dečačkih godina lebdeo u snovima, bio je, naprotiv, ovaj: da vidim Tepu princezu Fatme i da po mogućstvu zadobijem njenu ljubav. U ono vreme, kada sam imao sreću da pristupim Savezu, naime neposredno po svršetku velikog rata, naša zemlja je bila puna spasitelja, proroka i đačkih družina, slutnji o smaku sveta ili nada u osvit nekog Trećeg Rajha. Potresen ratom, očajan usled bede i gladi, duboko razočaran, po svemu sudeći, beskorisnošću svih podnetih žrtava u krvi i imanju, naš narod je tada bio sklon raznim maštarijama, ali takođe i nekim pravim uzdizanjima duše, postojale su bahanatske plesne zajednice i baptističke borbene grupe, postojalo je štošta što je ukazivalo na zagrobni život i na čudo. U to vreme je bila rasprostranjena sklonost ka indijskim, staropersijskim i drugim istočnjačkim tajnama i kultovima, pa je sve to dovelo do toga da je naš Savez, prastari, većini izgledao kao izdanak mnogog brzo nabujalog plodnog rastinja, delimično zaboravljen, delimično prezren i na lošem glasu. To se ne može odnositi na njegove sledbenike među mlađim ljudima.

Sa kakvim se zadovoljstvom sećam časa kada sam se,, po isteku svoje iskušeničke godine, predstavio Visokoj stolici, kada me je govornik posvetio u plan hodočašća i kada sam telo i život stavio na raspolaganje tom planu, a potom prijateljski bio upitan, šta je to što ja očekujem od tog putovanja u carstvo bajki! Istina pocrvenevši, ali iskreno i bez kolebanja, ja sam pred višima ispovedio želju srca svoga da mogu svojim očima da vidim princezu Fatme. A govornik,

tumačeći držanje skrivenih, dobrodušno mi je stavio ruku na razdeljak, blagoslovio me i izgovorio formulu koja je potvrđivala moj prijem u bratstvo Saveza. „Anima pia" oslovio me i opomenuo me na vernost veri, na junaštvo u opasnosti, na bratsku ljubav. Dobro pripremljen za vreme godine iskušeništva položio sam zakletvu, zakletvom se odrekao sveta i njegovog krivoverja i na prst stavio prsten Saveza na kome su bile ispisane reči iz jednog od najlepših poglavlja istorije našeg Saveza:

Na zemlji i u vazduhu, u vodi i vatri,
Duhovi su njemu potčinjeni;
Njegov izgled plaši i obuzda najsurovija čudovišta,
Čak mu se i antihrist drhteći pribliliti mora...

i tako dalje.

Na moju radost, odmah prilikom prijema palo mi je u deo takođe jedno od prosvetljenja, kakva su nama iskušenicima bila stavljena u izgled. Naime, tek što sam se sledeći uputstva viših, priključio jednoj od desetina, koje su se kretale svuda po zemlji, da bi se spojile sa povorkom,

Saveza, odmah mi je postala potpuno jasna jedna od tajni našeg pohoda. Saznao sam: bio sam priključen jednom hadžiluku na Istok, po svemu sudeći određenom, jedinstvenom hadžiluku — ali u stvari, u višem i pravom smislu taj pohod na Istok nije bio samo moj, niti samo tadašnji, nego je taj pohod vernika i onih koji su se predavali strujao ka Istoku, ka zavičaju svetlosti, neprestano i večno, on je kroz sve vekove jednako tekao u susret svetlosti i čudu i svaki od nas braće, svaka naša grupa, čitava naša vojska i njen veliki vojni pohod bili su samo jedan talas u večnom strujanju duša, u večnoj težnji duhova ka Istoku, prema zavičaju. To saznanje me je proželo kao kakav zrak i istovremeno probudilo u mom srce jednu reč koju sam naučio za vreme iskušeništva i koja mi se stalno čudno dopadala, a da je ipak nisam u stvari bio razumeo, reč pesnika Novalisa: „Kud gredimo to? Uvek kući."

U međuvremenu je naša grupa krenula na putešestvije, uskoro smo se našli zajedno sa drugim grupama, a osećanje jednodušnosti i

zajedničkog cilja sve više i više nas je ispunjavalo i usrećavalo. Saobrazno propisima, živeli smo kao hadžije i nismo se koristili ni jednim od onih uređaja koji potiču od sveta zaslepljenog novcem, brojkama i vremenom i život lišavaju njegove sadržine. Tu su, pre svega, spadale mašine, kao što je železnica, satovi i slično. Jedno od naših jednodušno poštovanih načela naređivalo nam je da potražimo i odamo poštu svim mestima i uspomenama koji su bili u vezi sa prastarom istorijom našeg Saveza i njegovom verom. Sva sveta mesta i spomenici, bogomolje, groblja dostojna poštovanja, bilo gde da su se nalazili na putu, posetili smo i slavili, crkvice i oltare ukrašavali cvećem, ruševine slavili pesmama ili nemim posmatranjem, a mrtvih smo se spominjali muzikom i molitvama. Neretko da su nam se nevernici pri tom rugali i ometali nas, ali se takođe dovoljno često dešavalo da su nas sveštenici blagosiljali i pozivali u posetu, da su nam se deca s oduševljenjem pridruživala, učila naše pesme, sa suzama posmatrala kad smo odlazili, da nam je neki star čovek pokazao zaboravljene spomenike prošlosti ili nas upoznavao sa kakvom pričom svoga kraja, đa je omladina išla sa nama jedan deo puta i priželjkivala da bude primljena u Savez. Njoj je bio dat savet i saopštena su joj početna pravila i vežbe iskušenika. Događala su se prva čuda, delimično nama na očigled, delimično su izveštaji i legende o njima odjednom bili tu. Jednog dana, ja sam bio još sasvim novajlija, kao iznebuha svako je govorio o tome da je u šatoru naših vođa u poseti džin Agramant i da je hteo da nagovori vođe da pođu putem preko Afrike, da bi tamo oslobodili iz mavarskog ropstva nekolicinu braće Saveza. Drugi put bio je viđen smežurani čovečuljak, utešitelj, pa smo pretpostavljali da će se naše putešestvije upraviti prema Plavom loncu. Međutim, prva čudna pojava koju sam video svojim sopstvenim očima, bila je ova: kod jedne oronule crkvice u Oberant Špajhendorfu održali smo molitvu i otpočinuli. Na jedinom zidu crkvice koji je bio neoštećen bio je naslikan džinovski Sveti Hristifor, na njegovom ramenu sedelo je vremenom poluizbrisano Dete Spasitelj. Vođe, kao što su to ponekad činile, jednostavno nisu pošle putem koji je trebalo da nas odvede dalje, već su nas sve pozvale da kažemo svoje mišljenje o tome, jer je crkvica ležala na trostrukoj raskrsnici, pa smo mi imali da biramo.

Samo malo nas izrazilo je neku želju ili predlog, dok je jedan pokazao nalevo i uporno nas pozivao da se opredelimo za taj put. Mi smo na to zaćutali i očekivali smo odluku vođa, a tada je Sveti Hristifor na zidu podigao svoju ruku sa dugačkim grubim štapom i pokazao tamo, nalevo, kuda je stremio naš brat. Mi smo svi to videli, ćuteći, vođe su se ćuteći okrenule nalevo i pošle tim putem, a mi smo ih sledili sa najdubljom radošću.

Nije proteklo mnogo vremena kako smo bili u Švapskoj, kad se počela primećivati neka sila na koju nismo mislili, čiji smo uticaj duže vremena osećali, a da nismo znali da li je ta sila prijateljska ili neprijateljska. To je bila sila čuvara krune, koji u toj zemlji od starina čuvaju uspomenu i nasledstvo Hoenštaufena. Ne znam da li su naše vođe bile u to više upućene. Znam samo da su nam s one strane više puta dolazila bodrenja i opomene, kao na onom brežuljku na putu ka Bopfingenu gde nas je presreo jedan sedi oklopnik, sklopljenih očiju zavrteo sedom glavom i odmah ponovo nestao bez traga. Naše vođe su prihvatile opomenu, smesta smo se okrenuli i nismo videli Bopfingen. Naprotiv, u blizini Uraha desilo se da se, kao iz zemlje ponikao, usred šatora vođa pojavio izaslanik čuvara krune i hteo obećanjima i pretnjama da navede vođe da naš pohod stave u službu Štaufena, naime, da se pripreme za osvajanje Sicilije. Kada su vođe odlučno odbile da to slede, on kao da je izgovorio strahovitu kletvu protiv Saveza i naše povorke. Ja ovde samo izveštavam šta se među nama o tome šaputalo. Same vođe o tome nisu kazale ni reči. Izgleda, međutim, mogućno da su naši kolebljivi odnosi sa čuvarima krune bili razlog što je naš Savez izvesno vreme izbio na nezaslužen glas da radi na ponovnom uspostavljanju monarhije.

Jedanput sam takođe doživeo da je jedan od mojih drugova bio skrušen, da je svoj zavet pogazio i ponovo pao u neveru. To je bio mladić koga sam mnogo voleo. Lični razlog zbog koga je on krenuo na Istok bila je njegova želja da vidi kovčeg proroka Muhameda. Bio je čuo priču da kovčeg, začaran, slobodno lebdi u vazduhu. U jednom od onih švapskih ili alemanskih gradića u kojima smo se zadržali nekoliko dana, jer je neko protivljenje Saturna i Meseca zaustavilo naš dalji hod, taj nesrećnik, koji je već od pre kratkog vremena izgledao tužan i neslobodan, susreo je jednog svog bivšeg

učitelja kome je od svog đačkog doba ostao privržen. Tom učitelju je pošlo za rukom da mladića navede da našu stvar ponovo vidi u onakvoj svetlosti u kakvoj se ona javlja nevernicima. Iz jedne posete tome učitelju jadni čovek se vratio u naš logor strahovito uzbuđen i nagrđena lica, razvikao se pred šatorom vođa, a kada je govornik izašao napolje, ljutito ga je grdio: sit je toga da učestvuje u tom pohodu luđaka, koji nas nikad neće odvesti na Istok, sit je toga da zbog glupih astroloških sumnji danima prekidaju putovanje, sit je dokoličenja, detinjastih skretanja, praznika cveća, pravljenja važnim sa izvođenjem mađije, zbirke života i pesama — svega toga je isuviše sit, baca vođama pred noge svoj prsten i opršta se da bi se proverenom železnicom vratio u svoj zavičaj i na svoj koristan posao. To je bio ružan i žalostan trenutak, srce nam se steglo od srama i u isto vreme od saučešća prema zaslepljenom. Govornik ga je ljubazno saslušao, sa osmejkom se sagnuo ka bačenom prstenu i glasom, čija mirnoća je morala da postidi goropadnika, rekao: „Ti si se oprostio od nas i vratićeš se železnici, razumu i korisnom radu. Oprostio si se od Saveza, oprostio od pohoda na Istok, oprostio od mađije, od praznika cveća, od poezije."

„Isto tako i od obaveze ćutanja?" vatreno je uzviknuo otpadnik.

„Isto tako i od obaveze ćutanja" — dao je odgovor govornik. — „Podseti se: ti si se zakleo da pred nevernicima ćutiš o tajni Saveza. Kako si, kao što vidimo, tajnu zaboravio, nećeš je nikome moći saopštiti."

„Ja sam nešto zaboravio? Nisam ništa zaboravio!" — uzviknuo je mladić, ali je postao nesiguran, a kada mu je govornik okrenuo leđa i kada se povukao u šator, on je naglo otrčao.

Bilo nam ga je žao, ali oni dani su bili toliko prepuni doživljaja da sam ga čudnovato brzo zaboravio. Ali posle izvesnog vremena, kada niko od nas nije više na njega mislio, dogodilo se da smo u više sela i gradova kroz koje smo prolazili čuli kako stanovnici pričaju baš o tom mladiću. Tu je bio neki mlad čovek (i oni su ga tačno opisivali i pominjali njegovo ime), koji nas svuda traži. On je prvo pričao da pripada nama i da je, pošto je zaostao u maršu, zalutao, a onda je počinjao da plače i da priča da nas je izneverio i pobegao, ali da sada vidi da više van Saveza ne može da živi, da hoće i mora da nas

pronađe da bi pao pred noge vođama i izmolio oproštaj. Na ovom i na onom mestu stalno su nam pričali tu priču; gde god smo stigli, jadnik je već bio tu. Upitali smo govornika šta on misli o tome i šta od toga može da bude. „Ne verujem da će nas on naći”, rekao je govornik kratko. I on nas nije našao, mi ga nikada više nismo videli.

Jednom prilikom, kada me je jedan od vođa pozvao na poverljiv razgovor, skupio sam hrabrosti i upitao ga kako stoji stvar sa tim odbeglim bratom. On se kaje i traga za nama, rekao sam, pa mu se mora pomoći da svoju grešku ispravi, on će izvesno ubuduće biti najverniji brat Saveza. Vođa je rekao: „Bićemo radosni ako nas nađe. Mi mu ne možemo u tome pomoći. On je stvorio sebi teškoće da ponovo pronađe veru, on nas, bojim se, neće videti i prepoznati, pa i ako bismo mi prošli baš pored njega. On je postao slep. Samo pokajanje ne pomaže ništa, milost se ne može zadobiti kajanjem, ona se uopšte ne može iskupiti. Mnogima se već slično desilo, mnogi veliki i slavni ljudi imali su istu sudbinu kao i ovaj mladić. Jedanput u mladosti im je zasijala svetlost, jedanput su mogli da vide i sledili su zvezdu, ali su naišli razum i poruga sveta, naišla je malodušnost, naišli su prividni neuspesi, naišao je zamor i razočaranje, pa su se oni tako ponovo izgubili, ponovo su postali slepi. Poneki su celog života stalno i uvek ponovo tragali za nama, ali nas više nisu mogli naći, pa su onda u svetu propovedali da je naš Savez samo lepa bajka i da čovek ne sme da dopusti da ga ona zavede. Drugi su postali žestoki neprijatelji, pa su Savezu pričinjavali svakojaku pakost i štetu, koju su samo mogli.”

To su uvek bili divno svečani dani kad smo se na našem pohodu sastajali sa drugim delovima vojske Saveza; tada bismo ponekad obrazovali vojni logor od stotina, pa i od hiljada. Pohod, naime, nije tekao po utvrđenom redu, tako da bi se učesnici u više ili manje zatvorenim dvojnim redovima kretali svi u istom pravcu. Naprotiv, bezbrojne grupe su istovremeno bile na putu, svaka sledeći svoje vođe i svoje zvezde, svaka stalno spremna da se pretopi u jednu veću jedinicu i da neko vreme njoj pripada, ali ne manje spremna da uvek sama za sebe ponovo krene. Poneko je sasvim sam išao svojim putem, a ja sam takođe ponekada marširao sam kada bi me bilo kakav znak ili poziv mamio na sopstvene puteve.

Sećam se jedne odabrane male grupe s kojom smo nekoliko dana zajedno marširali i logorovali; ta grupa se prihvatila da u Africi zarobljenu braću Saveza i princezu Izabelu oslobodi iz ruku Mavara. O njima se govorilo da imaju Hionov rog, a među njima su bili moj prijatelj pesnik Laušer, slikar Klingsor i slikar Paul Kle. Oni nisu govorili ni o čemu drugom osim o Africi, i zarobljenoj princezi, a njihovo Sveto pismo bila je knjiga o delima Don Kihota, u čiju slavu su nameravali da krenu putem preko Španije.

Uvek je bilo lepo kad bismo se sreli sa nekom takvom prijateljskom grupom, kad smo prisustvovali njihovim svečanostima i molitvama, kada smo njih pozivali na naše, kad bismo čuli o njihovim delima i planovima, kad bismo ih pri oproštaju blagosiljali i znali da oni idu svojim putem kao što mi idemo našim, da svaki od njih ima svoj san, svoju želju, svoju tajnu igru u duši, a ipak su svi išli zajedno u velikoj reci i svi bili jedno, a u duši nosili isto strahopoštovanje, istu veru i svi se istome zavetovali! Našao sam Jupa, mađioničara, koji je nameravao da sreću svoga života uzabere u Kašmiru, našao sam Kolofina, čarobnjaka dima, kako citira svoje omiljeno mesto iz pustolovnog Simplicisimusa, našao sam Luja Groznog čiji je san bio da u Svetoj zemlji zasadi maslinjak i da drži robove, on je išao ruku pod ruku sa Anselmom koji je pošao da traži plavi irisov cvet svoga detinjstva. Našao sam i voleo Ninon, poznatu pod imenom „Strankinja”, njen pogled je bio taman pod crnom kosom, bila je ljubomorna na Fatme, princezu mojih snova, a verovatno je ipak ona sama bila Fatme, a da to nije znala. Ovako kao što smo mi pošli, nekada su išle hadžije, carevi i krstaški vitezovi da oslobode grob Spasitelja ili da proučavaju arapske mađije, tim putem su išli na hadžiluk španski vitezovi i nemački naučnici, irski kaluđeri i francuski pesnici.

Meni, koji sam po zanimanju upravo bio svirač na violini i čitač bajki, bila je dužnost da se u našoj grupi staram o muzici, i tada sam saznao kako veliko vreme podiže malog pojedinca i jača njegove sile. Ja sam ne samo svirao na violini i vodio naše horove, već sam takođe sakupljao stare pesme i korale, pisao šestoglasne i osmoglasne motete i madrigale i uvežbavao. Ali, neću o tome da govorim.

Mnogi među mojim drugovima i pretpostavljenima postali su mi vrlo dragi. Ali gotovo da nijedan moje sećanje nije toliko zaokupljao kao Leo, koji je u ono vreme upadljivo malo skretao pažnju na sebe. Leo je bio jedan od naših slugu (koji su prirodno bili dobrovoljci kao i mi), pomagao je pri nošenju stvari i često bio dodeljen da služi lično govorniku. Taj neupadljivi čovek imao je u sebi nečeg tako dopadljivog, nenametljivo pridobijajućeg, da smo ga svi voleli. Veselo je radio svoj posao, većinom je pevao ili zviždukao, nikada se nije mogao videti osim kada je bio potreban, idealan sluga. Osim toga, sve životinje su mu bile naklonjene, gotovo uvek smo imali nekog psa koji je sa nama polazio zbog Lea; umeo je da pripitomi ptice i da leptire privuče k sebi. Ono što ga je vuklo na Istok bila je njegova želja da po solomonskom ključu nauči da razume govor ptica. Pored nekih ličnosti našeg Saveza, koje su, i pored svoje vrednosti i vernosti Savezu, ipak možda imale u sebi nečeg visokoparnog, nečeg naročitog, svečanog ili fantastičnog, taj sluga Leo delovao je tako jednostavno i prirodno, zdravo i ljubazno skromno sa svojim rumenim obrazima. Ono što mi priču osobito otežava, to je velika raznovrsnost pojedinih slika u mom sećanju. Rekao sam već da smo čas marširali kao malena grupa, čas smo obrazovali čopor ili vojsku, povremeno sam, međutim, zaostajao samo sa jednim jedinim drugom ili pak sasvim sam, u bilo kom kraju, bez šatora, bez vođa, bez govornika.

Pričanje je otežano još i time što mi nismo prolazili samo kroz prostore, već u istoj meri i kroz vremena. Išli smo na Istok, ali isto tako smo odlazili i u srednji vek ili u zlatno doba, krstarili smo Italijom ili Švajcarskom, ali smo takođe ponekad konačili u desetom veku i stanovali kod patrijarha ili kod vila. U vremenima kada sam ostajao sam često sam ponovo nailazio na krajeve i ljude iz svoje sopstvene prošlosti, lutao sa svojom bivšom verenicom po ivicama šume gornje Rajne, sa drugovima iz mladosti pijančio u Tibingenu, Bazelu ili Firenci, ili sam bivao dečko i sa školskim drugovima išao na izlete da hvatamo leptire ili da vrebamo vidru, ili se moje društvo sastojalo od omiljenih ličnosti mojih knjiga, kraj mene su jahali Almansor i Parsifal, Vitiko ili Zlatousti, ili Sančo Pansa ili smo bili u poseti kod Barmenkida. Onda bih se u nekoj dolini opet priključio

našoj grupi, slušao pesme Saveza i logorovao naspram vođinog šatora. Tako mi je uskoro postalo jasno da je moj put u detinjstvo ili moje jahanje sa Sančom nužno spadalo u to putovanje; jer nama cilj nije bio samo Istok, ili bolje: naš Istok nije bio samo jedna zemlja ili nešto geografsko, nego je on bio zavičaj i mladost duše, on je bio svuda i nigde, bio je sjedinjavanje u jedno svih vremena. Međutim, toga sam za trenutak bivao samo ponekad svestan, i u tome se upravo sastojala velika sreća koju sam tada osećao. Jer kasnije, čim bi mi sreća ponovo iščezla, te veze sam jasno uviđao, a da ipak od toga nisam imao ni najmanje koristi ili utehe. Kada izgubimo nešto dragoceno i nenadoknadivo, onda imamo osećanje da smo se probudili iz nekog sna. U mom slučaju, ovo osećanje je bilo zaista nepogrešivo. Jer moja sreća se stvarno sastojala od iste tajne od koje i sreća snova, ona se sastojala od slobode da sve što se ikako može zamisliti doživim istovremeno, da igrajući se zamenjujem spoljašnje i unutrašnje, da vreme i prostor pomeramo kao kulise. Kao što smo mi, braća Saveza, bez automobila ili broda proputovali svet, kao što smo svet potresen ratom umirili svojom verom i načinili rajem, tako smo prošlo, buduće, izmišljeno, stvaralački dozivali u sadašnji trenutak.

I stalno smo, u Švapskoj, na Bodenskom jezeru, u Švajcarskoj i drugde sretali ljude koji su nas razumevali i koji su nam čak, na svoj način, bili zahvalni što postojimo i mi„ i naš Savez, i naše hodočašće na Istok. Mi smo, usred ciriških tramvaja i zgrada banaka, naišli na Nojev kovčeg oko koga je stražarilo više starih pasa, istog imena, i kroz dubine jednog trezvenog vremena hrabro nas je vodio Hans C, izdanak Nojevih potomaka, prijatelj umetnosti. Bili smo u Vinterturu, jedan sprat ispod Šteklinovog čarobnjačkog kabineta, posetili smo kineski hram, gde su pod bronzanom Majom goreli mirišljavi prutići, dok je uz drhtav ton gonga u hramu crni kralj nežno duvao u frulu. A u podnožju Sunčevog brega naišli smo na Suon Mali, koloniju sijamskog kralja, gde smo među kamenim i bronzanim Budama, kao zahvalni gosti, prineli svoje žrtve u piću i pušenju.

Jedan od najlepših doživljaja bila je svečanost Saveza u Bremovom vrtu, i baš tu je oko nas bio zatvoren magični krug. Dočekali su nas gospodari zamka, Maks i Tili. Slušali smo Otmara kako u visokoj

dvorani svira na klaviru Mocarta, našli smo park nastanjen papagajima i drugim životinjama koje su govorile, na vodoskoku smo slušali vilu Armidu kako peva, a teška glava tumača zvezda Longusa sa lepršavim kovrdžama klanjala se kraj dragog lica Hajnriha od Ofterdingena. U vrtu su kričali pauni, a Luj je na španskom razgovarao sa Mačkom u čizmama, dok se Hans Rezom, potresen svojim posmatranjem igre životnih maski, zavetovao da će ići na poklonjenje grobu Karla Velikog. Bilo je to trijumfalno vreme našeg putovanja: kao čarobni val sve smo spirali pred sobom, urođenici su se na kolenima klanjali lepoti, gospodar zamka je izdeklamovao jednu pesmu koja je govorila o našim nedavnim delima, čvrsto zbijene oko zidina zamka šumske životinje su slušale, a u reci su se u svečanim jatima kretale i svetlucale ribe i bile poslužene pecivom i vinom.

Baš ti najbolji doživljaji mogu se ispričati zaista samo onome koji je bio dirnut njihovim duhom; oni u mojoj predstavi odzvanjaju oskudno i možda ludo; ali svako ko je doživeo i proslavio dane Bremovog vrta, potvrdiće mi svaku pojedinost i možda dodati stotinu lepših. Ostaće mi u večnom sećanju kako su pri mesečevom izlasku u visokom drveću svetlucali repovi paunova, dok su na senovitoj obali među stenama slatko i srebrnasto sjale vile koje su izranjavale iz vode, a pod kestenom kod fontane stajao usamljeni, mršavi Don Kihot i čuvao prvu noćnu stražu, dok su poslednje svetle lopte vatrometa nad kulom zamka tako blago tonule u noć obasjanu mesečinom, a moj kolega Pablo, ovenčan ružama, pred devojkama svirao u persijsku frulu. O, ko bi od nas pomislio da će se čarobni krug tako brzo razbiti i da ćemo se gotovo svi mi — i ja takođe, takođe ja! — ponovo izgubiti u nemim pustinjama žigosane stvarnosti, kao što se činovnici i dućanska posluga posle neke gozbe ili nedeljnog izleta otrežnjeni ponovo zgure nad svakidašnjim poslovima!

Niko od nas onih dana nije bio sposoban za takve misli. U moju spavaću sobu u kuli zamka Bremovog vrta ulazio je miris jorgovana, kroz drveće sam čuo kako reka žubori. U dubokoj noći sam izašao kroz prozor, opijen srećom i čežnjom. Pored viteza koji je čuvao stražu i pospalih pijanaca prikrao sam se dole obali, vodi koja je

žuborila, belim morskim vilama koje su se sijale. One su me povele u kao mesečina hladan kristalni svet svoga zavičaja, gde se one u zanosu i sanjalački igraju krunama i zlatnim lancima svojih riznica. Činilo mi se da u blistavoj dubini prolaze meseci i kada sam izronio na površinu i skroz smrznut zaplivao ka obali, još uvek je iz dubine vrta odjekivala Pablova frula, a mesec je još uvek stajao visoko na nebu. Video sam Lea kako se igra sa dvema belim pudlicama, njegovo pametno dečačko lice zračilo je od radosti. Longusa sam zatekao kako sedi u šumarku, držeći na kolenima knjigu od pergamenta i u nju upisuje grčke i hebrejske znake: reči iz čijih su slova izletali zmajevi i propinjale se raznobojne zmije. Nije me video, utonuo u slikanje svojih šarenih zmija, ja sam, dugo stojeći iznad njegovih povijenih ramena i gledajući u knjigu, video kako iz redova izviru zmije i zmajevi, kako se valjaju, kako se nečujno gube u noćnom šibljaku. „Longuse", rekao sam tiho, „prijatelju dragi!" Nije me čuo, moj svet mu je bio dalek, on je bio utonuo. A pod mesečevim drvećem sa strane je hodao Anselm sa perunikom u ruci, zureći, izgubljen i nasmešen, u ljubičastu čašicu cveta.

Nešto što sam već više puta zapazio na našem putovanju, a da ipak o tome nisam razmišljao u danima Bremovog vrta, ponovo mi je palo na pamet, divno i pomalo bolno. Među nama je bilo mnogo umetnika, mnogo slikara, muzičara, pesnika, tu je bio vatreni Klingsor i nemirni Hugo Volf, na rečima škrti Laušer i sjajni Brentano — ali ako su ti umetnici, ili neki od njih, mogli takođe biti vrlo živi i ljubavi vredni likovi, ipak su likovi koje su oni izmišljali bez izuzetka bili mnogo življi, lepši, radosniji, u izvesnoj meri istinitiji i stvarniji no sami njihovi pesnici i tvorci. Pablo je tu sedeo sa svojom frulom u zadivljujućoj bezazlenosti i životnom ushićenju, a njegov pesnik se kao senka, poluobasjan mesečinom, šunjao po obali i tražio usamljenost. Usplamteo i prilično pijan, trčao je Hofman tamo-amo među gostima, mnogo pričao, onako sitan, pravi vilenjak, a i on je bio, kao i svi oni, polustvarna prilika, polupostojeća, ne sasvim čvrsta niti prava, dok je arhivar Lindhorst, iz šale igrajući zmaja, sa svakim dahom udisao vatru i izdisao snagu kao kakav automobil. Pitao sam slugu Lea zbog čega se umetnici ponekad pojavljuju samo kao poluljudi, dok njihove slike tako nepobitno izgledaju žive. Leo me je

pogledao, začuđen mojim pitanjem. Tada je pustio pudlu koju je držao u ruci i rekao: „Kod majki je takođe tako. Pošto rode decu i daju im svoje mleko i svoju lepotu i snagu, one same postaju beznačajne i niko za njih ne pita.”

„Ali to je žalosno”, rekao sam, a da pri tome nisam baš mnogo mislio.

„Mislim da to nije žalosnije no sve ostalo”, rekao je Leo, „to je možda žalosno, ali je takođe i lepo. Zakon tako hoće.”

„Zakon?” pitao sam radoznalo. „Kakav je to zakon, Leo?”

„To je zakon o služenju. Ono što hoće dugo da živi, mora da služi. Ono što, međutim, hoće da vlada, to ne živi dugo.”

„Zašto onda toliko njih umire od želje za vlašću?”

„Zato što ne znaju to. Malo je onih koji su rođeni za vladanje. Oni pri tom ostaju veseli i zdravi. Drugi, međutim, koji su samo laktanjem sebe načinili gospodarima, završavaju u ništavilu.”

,,U kakvom ništavilu, Leo?”

„Na primer, u sanatorijumima.”

Malo sam od toga razumeo, a reči su mi ipak ostale u sećanju, dok mi je u srcu ostalo neko osećanje, da taj Leo svašta zna, do on možda više zna no mi ostali, koji smo mu prividno bili gospodari.

2.

Šta je to bilo što je našeg vernog Lea nagnalo da nas, usred opasnog klanca Morbio Inferiore, iznenadno napusti, o čemu je svaki učesnik tog nezaboravnog puta imao svoje mišljenje, a ja sam tek mnogo kasnije počeo da donekle poimam i sagledavam prave tokove i dublje međuzavisnosti tog događaja. Pokazalo se da je i ta, na izgled nevažna pustolovina, duboko zasecala u stvarnost, da Leov nestanak nikako nije bio slučajan, već je predstavljao beočug u lancu proganjanja, pomoću kojih je zakleti neprijatelj težio da naš poduhvat osujeti. Onog hladnog jesenjeg jutra, kada je otkriveno odsustvo našeg sluge Lea i svako traganje za njim ostalo bez uspeha, ja izvesno nisam bio jedini koji je u duši prvi put osetio nešto kao slutnju nesreće i pretnju kobi.

Da ostanem na ovome, za trenutak je naš položaj bio ovakav: pošto smo u hrabrom pohodu prokrstarili pola Evrope i jedan deo srednjeg veka, podigli smo logor u jednoj duboko zasečenoj stenovitoj dolini u divljem planinskom klancu na italijanskoj granici, i tragali za slugom Leom, koji je nestao na neobjašnjiv način. Što smo ga duže tražili i što je više tokom dana splašnjavala naša nada da ćemo ga ponovo naći, tim više je svaki od nas bio prožet obespokojavajućim osećanjem da ovde nije u pitanju samo to da je jedan omiljen i prijatan čovek iz naše posluge nastradao ili pobegao ili da nam ga je neprijatelj oteo, već da je to početak borbe, prvi znak oluje koja će se na nas sručiti. Čitav dan, do duboko u suton, proveli smo u traganju za Leom, ceo klanac je bio pretražen i dok nas je hvatao zamor od tih napora, a osećanje bezuspešnosti i uzaludnosti u svima nama raslo, počeli smo se osećati čudno i nelagodno, videći kako nestali sluga iz časa u čas dobija u važnosti,

a gubitak u težini. Ne samo da je svakome od nas hodočasnika, i bez sumnje takođe celokupnoj posluzi, bilo žao lepog, prijatnog i uslužnog mladića, već je on, ukoliko je njegov nestanak bio izvesniji, činilo se postajao sve neophodniji: bez Lea, bez njegovog lepog lica, bez njegovog dobrog raspoloženja i njegove pesme, bez njegovog oduševljenja za naš veliki poduhvat, kao da je sam taj poduhvat, na tajanstven način, gubio vrednost. Bar je sa mnom tako bilo. U toku nekoliko meseci putovanja, uprkos svim naporima i manjim razočaranjima, još nikako nisam bio doživeo neki trenutak unutrašnje slabosti, ozbiljne sumnje; nijedan proslavljeni vojskovođa, nijedna lasta na putu ka Egiptu nije mogla biti sigurnija u svoj cilj, u svoju misiju, ispravnost svog delanja i težnji, no što sam ja bio na ovom putu. Sada, međutim, dok sam na tom zlokobnom mestu celog plavozlatnog oktobarskog dana stalno slušao dozive i znake naših straža, sa sve većom napregnutošću očekivao sam povratak nekog vesnika, prispeće neke vesti, da bih uvek ponovo bio razočaran, dok sam pred sobom gledao bespomoćna lica. Sada sam prvi put u duši osetio nešto kao tugu i sumnju, i tim više su ta osećanja u meni postajala jaka, tim jasnije sam takođe osećao da nije bilo u pitanju samo da li ćemo naći Lea, u šta sam ja veru izgubio, već je izgledalo da sada sve postaje nepouzdano i sumnjivo, pretilo je da sve izgubi svoju vrednost, svoj smisao: naše drugarstvo, naša vera, naša zakletva, naše hodočašće, čitav naš život.

Pa i da sam se prevario kad sam pretpostavio da smo takva osećanja imali svi, pa i da sam se naknadno prevario u svojim sopstvenim osećanjima i doživljajima, i da dosta onoga što se u stvarnosti tek mnogo docnije desilo greškom stavim u onaj dan — uprkos svemu ostaje neshvatljivo ono sa Leovim prtljagom! To je, u stvari, bilo nešto van svih ličnih raspoloženja, nešto izvanredno, fantastično i sve više zastrašujuće: još za vreme našeg revnosnog traganja za nestalim, čas ovaj, čas onaj od nas primećivao je da je nešto važno, nešto neophodno zaboravio u prtljagu, i ništa se od toga nije moglo naći. Pokazalo se da se svaki nestao komad morao nalaziti u Leovom prtljagu, iako je Leo, kao i svi naši ljudi, na leđima imao samo običnu platnenu vreću, jednu jedinu torbu među trideset drugih torbi; izgledalo je, međutim, da su se u toj jednoj, sada

izgubljenoj torbi, nalazile sve zaista važne stvari koje smo sa sobom nosili na našem putu! Iako je poznata ljudska slabost da nam neki predmet, u trenutku kad ga izgubimo, izgleda preterano vredan i neophodan, vredniji no svaki drugi koji držimo u rukama, iako se stvarno po koji od onih predmeta čiji nas je gubitak onda u klancu Morbio toliko zastrašivao, bilo posle toga ponovo pojavio ili se na kraju pokazalo da i nije tako neophodan — uprkos svemu, na žalost, istina je baš da smo mi onda, sa sasvim opravdanim uznemirenjem, morali ustanoviti gubitak čitavog niza najvažnijih stvari.

Čudnovato i neprijatno bilo je još i ovo: nestali predmeti, svejedno da li su kasnije pronađeni ili ne, obrazovali su po svojoj važnosti jedne lestvice, a uvek se u našim zalihama jedno za drugim ponovo pronalazilo ono što smo smatrali izgubljenim, što smo bez osnova smatrali nestalim i čiju vrednost smo pogrešno cenili. Da na ovome mestu već jasno izgovorim ono pravo i sasvim neobjašnjivo: tokom daljeg putovanja na našu sramotu se pokazalo da su svi nestali alati, dragocenosti, karte i dokumenta izlišni, i izgledalo je upravo kao da je svako od nas bio upregao svu svoju maštu da sebi utuvi u glavu nenadoknadive strahovite gubitke, kao da se svako trudio da ono što mu je izgledalo najvažnije proglasi i oplakuje kao izgubljeno: neko putne isprave, neko geografske karte, neko kreditna pisma kalifama, jedan ovo, drugi ono. I na kraju, kada se za komad po komad onoga što se smatralo nestalim ispostavilo da ili nije bilo nestalo ili da je bilo izlišno, ostala je upravo samo jedna jedina dragocenost, jedan neprocenjivo važan i naprosto osnovan i neophodan dokumenat koji je stvarno konačno bio izgubljen. Ali, sada su se mišljenja o tome da li se taj dokumenat, nestao sa slugom Leom, uopšte nalazio u našem prtljagu, beznadežno razilazila. Kako je postojala potpuna saglasnost o visokoj vrednosti tog dokumenta i o nenadoknadivosti njegovog gubitka, samo se malo nas (među ostalima i ja) usuđivalo da sa sigurnošću tvrdi da smo taj dokument poneli na put. Jedan je uveravao da smo slične stvari poneli u Leovoj platnenoj torbi, ali da to nije ni u kom slučaju bio originalan dokumenat, već naravno samo prepis; drugi su se mogli zakleti da nikada nije bilo ni pomena da se bilo sam dokumenat, bilo kopija ponese na put, da bi to čitavom našem putu nanelo sramotu. Na to su se nadovezivale vatrene

raspre, pa se dalje pokazalo da su o tome gde bi mogao biti original (svejedno da li smo kopiju imali i izgubili ili ne) vladala mnoga međusobno sasvim protivrečna mišljenja. Tvrdilo se da je dokumenat bio deponovan kod vlade u Kifhojzeru. Ne, govorili su drugi, on se nalazi u urni koja sadrži pepeo našeg pokojnog Majstora. Onda se opet dokazivalo da je to besmislica, da je pismo Saveza Majstor sastavio originalnim pismom koje je samo njemu bilo poznato, i da je ono bilo spaljeno sa Majstorovim lešom po njegovoj naredbi, i da je pitanje tog originalnog pisma bez ikakvog značaja, jer ga posle Majstorove smrti nijedno ljudsko oko ne bi moglo pročitati; međutim, nužno je utvrditi gde bi se mogla nalaziti četiri (drugi kažu: šest) prevoda originala pisma, koji su bili sačinjeni još za Majstorova života i pod njegovim nadzorom. Kažu da je postojao jedan kineski, jedan grčki, jedan jevrejski i jedan latinski prevod, i da su oni ostavljeni u četiri stara glavna grada. Pojavile su se još mnoge tvrdnje i pogledi, neki su uporno nastojali na svojim, drugi su bili ubeđeni čas ovim, čas onim protivničkim argumentom, da bi novo gledište uskoro takođe opet promenili. Ukratko, od tada u našoj zajednici više nije bilo sigurnosti, jedinstvenosti, iako nas je velika ideja još uvek držala na okupu.

Ah, kako se dobro sećam onih prvih prepirki! One su bile nešto tako novo i nečuveno u našem dotle nerazrušivo složenom Savezu. One su vođene s poštovanjem i učtivošču bar s početka, nisu dovodile ni do tuča, ni do ličnih prekora ili uvreda. Mi smo, pre svega, prema čitavom svetu još bili nerazdvojno ujedinjeno bratstvo. Još čujem glasove, još vidim mesto našeg logorovanja na kome je vođena prva od tih rasprava, vidim kako ovde-onde lebdeći pada jesenje lišće, između neobično ozbiljnih lica neki se list zadrži na kolenu, neki na šeširu. Ah, a ja sam slušao, sve više sam bio potišten i zastrašen, i usred svih tih izražavanja mišljenja u duši sam bio potpuno siguran u svoju veru, žalosno siguran: da se, naime, u Leovoj vreći nalazio original, pravo staro pismo Saveza, a da je ono sa njim iščezlo i nestalo. Ma koliko to uverenje bilo uznemirujuće, ono je, međutim, bilo čvrsto i davalo je sigurnost. Onda sam, dabome, mislio da bih to uverenje suviše rado zamenio za jedno sa više nade. Tek kasnije, kada sam to žalosno uverenje izgubio i počeo

da prihvatam sva moguća mišljenja, uvideo sam šta mi je ono značilo.

Vidim, međutim, da se stvar ne može na ovaj način pričati. Ali, na koji način bi se ona mogla pričati, ta priča o svojevrsnom putovanju svojevrsne duševne zajednice, o jednom tako čudnovato uzvišenom i nadahnutom životu. Ja bih tako rado hteo, kao jedan od poslednjih preživelih iz bratstva, da spasem nešto od uspomena na naše velike stvari; izgledam sebi kao preživeli stari sluga nekog paladina Karla Velikog, koji u svom sećanju čuva sjajni niz dela i čuda, čija slika i uspomena sa njim nestaje ako ne uspe da ponešto od toga reč ju ili slikom, izveštajem ili pesmom dalje preda potomstvu. Ali na koji bi se način samo, kakvim umetničkim zahvatom, to moglo postići, kako bi se istorija našeg hodočašća mogla ispričati? Ja to ne znam. Već ovaj početak, ovaj u najlepšoj nameri započeti pokušaj, odvodi me u nesagledivo i nerazumljivo. Ja sam jednostavno hteo da zabeležim ono što mi je o zbivanju i pojedinim činjenicama našeg hodočašća ostalo u sećanju. Izgledalo je da od toga ništa nije jednostavnije. A sada, pošto sam jedva nešto uspeo da ispričam, ostao sam bespomoćan kod jedne jedine male epizode, na koju prvobitno nisam uopšte mislio, kod epizode Leova nestanka, pa umesto tkanine držim u rukama svežanj od hiljadu niti sa čvorovima. Da bi se one razmrsile i raspetljale, trebalo bi godinama da radi stotinu ruku, čak i kada svaka pojedina nit, čim čovek pokuša da je uhvati i lagano povuče, ne bi bila tako strahovito krhka da se čoveku prekine između prstiju.

Pomišljam da se svakom piscu istorije slično dešava kada počinje da piše o događajima bilo kog perioda, a pri tom mu je ozbiljno stalo do istine. Gde je središte događaja, nešto zajedničko, nešto na što se događaji odnose i što ih drži zajedno? Da bi nastala neka povezanost, neka uzročnost, neki smisao, da bi uopšte ma šta na zemlji bilo podobno za pričanje, pisac istorije mora da nađe jedinstvo: jednog junaka, jedan narod, jednu ideju, pa to što se bezimeno dogodilo u stvarnosti mora uneti u to izmišljeno jedinstvo.

Ali ako je već toliko teško da se izvestan broj stvarnih i potvrđenih događaja ispriča povezano, u mom je slučaju to još mnogo teže, jer sve postaje sumnjivo čim hoću da stvar posmatram sasvim tačno,

sve se izmiče i raspada, kao što se raspala naša zajednica, nešto najjače na svetu. Nigde nema nekog jedinstva, nekog središta, neke tačke oko koje se točak okreće.

Naše hodočašće i zajednica na kojoj se ono zasniva, naš Savez, to je bilo najvažnije, jedino važno u mom životu, a moja ličnost se pojavljivala kao savršeno ništavna u poređenju s tim. A sada, kada hoću to najvažnije, ili pak nešto od toga, da zapišem i sačuvam, sve je samo iscepkan niz slika koje su se ogledale u nečemu, a to nešto je moje sopstveno ja, to ogledalo pokazuje se, kad god hoću da ga zapitam, kao jedno ništa, kao tanani gornji sloj staklene površine. Ostavljam svoje pero, istina sa namerom i nadom da sutra ili nekog drugog puta nastavim, ili bolje rečeno još jednom iznova da započnem, ali iza moje na* mere i nade, iza čitavog mog nesmirenog nagona za pričanjem naše istorije stoji smrtna sumnja. To je ona sumnja koja je počela u traganju za Leom u dolini Morbio. Ta sumnja postavlja ne samo pitanje: da li se ta istorija može ispričati? Ona postavlja još i pitanje: da li se ona može doživeti? Sećamo se primera da su čak i borci svetskog rata, koji su poznavali sve činjenice, svekoliku osvedočenu istoriju, ponekad morali da spoznaju te sumnje.

3.

Otkako sam napisao prethodno, ja sam svoju nameru još jednom ponovo u mislima zaokružio i pokušao da joj priđem. Rešenje nisam našao, još uvek stojim pred haosom. Ali sam dao sebi reč da ne popustim i u trenutku kada sam taj zavet dao, kao sunčev zrak ozarila me je jedna srečna uspomena. Nešto slično, naime, palo mi je na um, sasvim slično ovome sada, osetio sam u srcu kada smo pošli na naš vojni pohod: i onda smo se poduhvatili nečeg na izgled nemogućeg, i onda smo išli prividno po mraku i bez pravca i nismo imali ni najmanje izgleda, a ipak je u našim srcima zračila, jače od svake stvarnosti ili verovatnosti, vera u smisao i nužnost našeg delanja. Kao jeza, po duši mi se razlio odjek onog osećanja I u trenutku te blažene jeze sve je bilo razjašnjeno, sve je ponovo izgledalo mogućno.

Pa neka ide kako hoće: odlučio sam da svoju volju sprovedem. Čak i ako bih svoju istoriju, koja se ne može ispričati, morao deset puta, sto puta započinjati, dospevajući uvek nad istu provaliju, ja ću stotinu puta iznova da počnem; ako slike već ne sastavim ponovo u jednu smisaonu celinu, ja ću svaki pojedini deo slike zadržati koliko god je mogućno verno. I ukoliko je to danas uopšte mogućno, pri tom neću zaboraviti prvo načelo našeg velikog vremena: nikada ne računati, nikada ne dopustiti da nas razlozi razuma pometu, uvek znati da je vera jača no takozvana stvarnost.

U međuvremenu sam, to moram, razume se, priznati, učinio jedan pokušaj da se na praktičan i razuman način približim svome cilju. Potražio sam jednog prijatelja iz mladosti koji živi ovde u gradu i urednik je jednog lista, a zove se Lukas; on je učestvovao u svetskom ratu i o tome napisao knjigu koja se mnogo čita. Lukas me

je ljubazno primio, njega je očito obradovalo što ponovo vidi nekadašnjeg školskog druga. S njim sam imao dva duža razgovora.

Pokušao sam da mu objasnim šta me to zanima. Pri tom sam zanemario sve zaobilazne puteve. Otvoreno sam mu rekao da sam jedan od učesnika u onom velikom poduhvatu o kome je on takođe morao čuti, u takozvanom „hodočašću” ili vojnom pohodu Saveza, ili već kako je u ono vreme velika stvar u javnosti bila nazivana. Ah da, ljubazno se podsmehnuo, on se seća te stvari, u krugu njegovih prijatelja tu naročitu epohu većinom nazivaju, možda malo suviše bez poštovanja, „dečji krstaški pohod”. U njegovim krugovima taj pokret nije uzet sasvim ozbiljno, on se izjednačavao otprilike sa nekim teozofskim pokretom ili sa bilo kojim poduhvatom bratimljenja naroda, međutim, bili su vrlo začuđeni nekim pojedinačnim uspesima našeg poduhvata, sa uzbuđenjem su čitali o izuzetno hrabrom prelaženju kroz Gornju Švapsku, o trijumfu u Bremovom vrtu, o predavanju tesinskog Montagsdorfa. Povremeno su se bavili mišlju da bi se pokret mogao staviti u službu republikanske politike. Onda bi se, kako izgleda, stvar svakako rasturila u pesku, više nekadašnjih vođa bi je napustilo, na neki način bi je se postideli i ne bi je se više hteli sećati, vesti bi sve oskudnije priticale i jedna drugoj bi sve čudnovatije protivrečile, pa bi tako sve to bilo stavljeno ad acta i zaboravljeno onako kao neki politički, religiozni ili umetnički ekscentrični pokret tih posleratnih godina. U ono vreme je vaskrsavao poneki prorok, pojavljivala su se tajna društva sa mesijanskim nadama i pretenzijama, da bi onda ponovo potonuli bez traga.

Dobro, njegov stav je bio jasan, to je bilo blagonaklono skeptično gledište. Slično Lukasu, o Savezu i hodočašću mogli su misliti svi oni koji su, doduše, čuli o njegovoj istoriji, ali u samom doživljaju nisu učestvovali. Nije mi bilo stalo do toga da Lukasa preobratim, pa ipak sam mu dao neka obaveštenja, na primer da naš Savez nije tvorevina posleratnih godina, već da teče kroz čitavu svetsku istoriju jednom, ponekad doduše podzemnom, ali nikad prekinutom linijom, da takođe neke faze svetskog rata nisu bile ništa drugo do etape istorije našeg Saveza, još da su Zaratustra, Lao Ce, Platon, Ksenofon, Pitagora, Albertus Magnus, Don Kihot, Tristram Šendi,

Novalis, Bodler bili suosnivači i braća našeg Saveza. On se na to nasmejao upravo osmejkom koji sam bio očekivao.

„Lepo” rekao sam „ja nisam došao da vas poučavam, već da učim od vas. Moja žarka želja nije da pišem istoriju Saveza (to ne bi bila u stanju ni čitava armija odlično pripremljenih naučnika), nego sasvim prosto da opišem istoriju našeg putovanja. Ali to mi nikako neće poći za rukom, čak ni samo da priđem stvari. Nije stvar u književnoj sposobnosti, verujem da je imam, uostalom tu nemam nikakvih ambicija. Ne, u pitanju je ovo: stvarnost koju sam sa svojim drugovima jednom doživeo više ne postoji. Iako su uspomene na to ono najvrednije i najživlje što imam, one ipak izgledaju tako daleko, one su toliko od druge građe kao da su se dogodile na drugim zvezdama i u drugim tisućlećima, ili kao da su bile snovi u groznici.”

„To mi je poznato!” uzviknuo je Lukas živahno, njega je naš razgovor tek sada počeo da zanima. „O, kako mi je to dobro poznato! Vidite, isto tako sam ja doživeo rat. Verovao sam da sam ga doživeo valjano i oštro, bio sam do rasprskavanja pun slika, filmska traka u mom mozgu izgledala je hiljadu kilometara duga, ali kada sam posle sedeo za pisaćim stolom, na stolici, za stolom, pod krovom, sa perom u ruci, onda su ona zbrisana sela i šume, drhtanje zemlje u vatrenoj paljbi, klupče bede i uzvišenosti, straha i junaštva, pokidanih stomaka i glava, samrtnog straha i crnog humora — sve je to bilo otišlo neizrecivo daleko, bilo je samo sanjano, nije imalo veze ni sa čim i nigde se nije moglo zahvatiti. Vi znate da sam na kraju uprkos tome napisao knjigu o ratu i da se ona sada mnogo čita i o njoj se govori. Ali vidite: ne verujem da deset takvih knjiga, deset puta boljih i ubedljivijih od moje, mogu čitaocu dati bilo kakvu predstavu rata ako sam nije doživeo rat. A nema ih baš mnogo koji su ga doživeli. Takođe ni oni koji su u njemu „učestvovali” nisu ga ni izdaleka svi doživeli. Pa čak ako bi ga mnogi stvarno doživeli — oni su ga upravo opet zaboravili. Posle gladi za doživljajem, možda nema jače gladi od gladi za zaboravom."

Zaćutao je i izgledao zaokupljen svojim mislima i utonuo u njih, njegove reči su mi potvrdile moja sopstvena iskustva i misli.

Posle izvesnog vremena, oprezno sam upitao: „Ali kako vam je uopšte bilo mogućno da napišete knjigu?”

Vrativši se iz svojih misli, za trenutak je zastao. „To mi je bilo mogućno samo zato” rekao je „što je to bilo nužno. Ili sam morao knjigu napisati ili očajavati, to je bila jedina mogućnost mog spasenja od ništavila, od haosa, od samoubistva. Pod tim pritiskom je knjiga napisana, i ona mi je donela očekivano spasenje, jednostavno time što je napisana, svejedno koliko je dobra ili rđava. To je bilo jedno, glavna stvar. A onda: dok sam pisao nisam ni u jednom trenutku smeo misliti na druge čitaoce osim na sebe lično, ili u krajnjem slučaju ponegde na kog bliskog ratnog druga, i tada nisam nikada pomišljao na preživele, već uvek na one koji su u ratu izgubili život. Za vreme pisanja bio sam u groznici, ili kao ludak, opkoljen trojicom-četvoricom mrtvaca osakaćenih tela — tako je knjiga nastala.”

A onda je naglo rekao — to je bio svršetak našeg prvog razgovora: „Izvinite, o tome ne mogu više da kažem. Ne, ni reči, ni jedne jedine reči. Ne mogu, neću. Doviđenja!"

Izgurao me je napolje.

Prilikom drugog sastanka opet je bio miran i hladan, opet se osmehivao s lakom ironijom i izgledalo je da ono što mi je bilo na srcu ozbiljno uzima i da vrlo dobro shvata. Dao mi je nekoliko sitnih saveta koji su nešto malo koristili. A na kraju tog drugog i poslednjeg razgovora rekao je kao uzgred:

„Slušajte, vi se stalno i stalno ponovo vraćate na epizodu sa onim slugom Leom. To mi se ne dopada, izgleda mi da u tome leži neka podvodna stena za vas. Oslobodite se, izbacite tog Lea preko palube, izgleda da on hoće da postane uobraženje.”

Hteo sam da odvratim da se bez uobraženja knjige ne mogu pisati, ali on me nije slušao. Umesto toga, preplašio me je jednim potpuno neočekivanim pitanjem: „Da li se on zaista zvao Leo?”

Po čelu mi je izbio znoj.

„Dabome” rekao sam „izvesno se zvao Leo.”

„To mu je bilo ime?”

Ja sam ustuknuo.

„Ne, ime mu je bilo — ime mu je bilo — više ne znam, zaboravio sam. Leo mu je bilo prezime. Niko od nas ga nije drukčije zvao.”

Dok sam još govorio, Lukas je sa svog pisaćeg stola dohvatio jednu debelu knjigu i prelistavao je. Izuzetno brzo je našao ono što je tražio i držao prst na jednom mestu na otvorenoj stranici knjige. To je bio adresar, a na mestu na kome je bio njegov prst stajalo je ime Leo.

„Vidite" rekao je „tu imamo jednog Lea. Leo, Andreas, Zajlergraben 69a. Ime je retko, možda taj čovek zna nešto o vašem Leu. Otiđite njemu, možda vam on može reći ono što vam treba. Ja vam to ne mogu reći. Više nemam vremena, izvinite, bilo mi je veoma prijatno."

Kada sam zatvorio vrata za sobom, zateturao sam se od preneraženosti i uzbuđenja. Bio je u pravu, više nisam imao šta od njega da tražim.

Još istog dana otišao sam u Zajlergraben, potražio kuću i raspitao se o gospodinu Andreasu Leu. Stanovao je u jednoj sobi na trećem spratu, večerom i nedeljom je ponekad kod kuće, preko dana ide na posao. Pitao sam o njegovom zanimanju. Bavio se ovim i onim, rekli su, razume se u podrezivanje noktiju, negu nogu i masažu, pravi takođe lekovite pomade i leči travama; u teška vremena, kada ima malo posla, bavi se takođe dresurom i šišanjem pasa. Otišao sam, zaključivši da je bolje da toga čoveka ne tražim i da mu ništa ne kažem o svojim namerama. Bio sam, međutim, veoma radoznao da ga vidim. Zato sam idućih dana prilikom čestih šetnji osmatrao kuću, i danas ću opet da odem tamo, jer mi do danas nije pošlo za rukom da vidim Andreasa Lea.

Ah, cela stvar me dovodi do očajanja, a pri tom me takođe čini srećnim, ili me pak uzbuđuje, raspinje me, opet daje važnost meni i mom životu, što mi je veoma nedostajalo.

Mogućno da imaju pravo oni praktičari i psiholozi koji svaku ljudsku radnju izvode iz egoističkih nagona. Ja, istina, ne mogu sasvim da shvatim kako to jedan čovek, koji čitavog života služi nekoj stvari, koji zanemaruje vlastito zadovoljstvo i dobrobit žrtvujući se za nešto, u osnovi čini isto što i neki čovek koji trguje robljem ili municijom i zaradu rasipa na udoban život; ali ja bih, bez sumnje, u raspravi sa jednim takvim psihologom izvukao deblji kraj i bio izobličen, jer su psiholozi ljudi koji uvek nadvladaju. Onda je takođe

sve ono što sam ja smatrao dobrim i lepim i radi čega sam podnosio žrtve, predstavljalo samo moj egoistički prohtev. U svom planu da napišem nešto kao istoriju hodočašća, sa svakim danom sve jasnije vidim egoizam: prvo mi je izgledalo kao da time preduzimam neki težak posao služeći plemenitoj stvari, ali sve više i više vidim da ja sa svojim opisom puta ne težim nečim drugom no gospodin Lukas sa svojom knjigom o ratu: da spasem, naime, svoj život, dajući mu ponovo neki smisao.

Kad bih samo video put! Samo da za jedan jedini korak krenem napred!

„Izbacite Lea preko palube, oslobodite se Lea!” rekao mi je Lukas. Isto tako, mogao bih izbaciti preko palube svoju glavu ili stomak i da ih se oslobodim!

Mili bože, pomozi mi malo.

4.

Sada, ipak, sve izgleda drukčije i ne znam da li je moja stvar usled toga napredovala ili ne, ali ja sam doživeo nešto, naišao sam na nešto što nisam očekivao — ili ne, nisam li to ipak očekivao, nisam li predosetio to, nadao se i isto toliko strahovao? Da, jesam. No, to je ipak čudnovato i neverovatno.

U nekoliko mahova, dvadeset ili više puta, u časovima koji su mi se činili zgodnim, išao sam po Zajlergrabenu i više puta švrljao oko kuće broj 69a, poslednjih puta uvek sa mišlju: „Sada pokušavam još jedan jedini put, i ako ne bude ništa, više neću dolaziti.” Eto, ipak sam uvek ponovo dolazio, a preksinoć mi se želja ispunila. O, i te kako se ispunila!

Dok sam se približavao kući, na čijem sam sivozelenom crepu poznavao svako ispupčenje i pukotinu, iz nekog gornjeg prozora čuo sam zviždukanje melodije neke male pesme ili igre, neke ulične pesme. Još ništa nisam znao, ali sam osluškivao, tonovi su me opominjali i u meni se počelo iz sna buditi nekakvo sećanje. To je bila neka banalna muzika, ali tonovi koje je taj zviždač svojim usnama ispuštao bili su slatki i ljupki, neobično čisti, prijatni i prirodni za slušanje kao ptičji. Stajao sam i slušao, očaran i u isto vreme i čudno smeten, a da pri tom nisam ni na šta pomišljao. Ili, ako sam ipak nešto mislio, to je bilo recimo da to mora biti neki čovek vrlo srećan i vredan ljubavi, kada ume da zviždi na taj način. Nekoliko minuta sam mirno, kao prikovan, stajao na ulici i slušao. Pored mene je prošao jedan starac, upola bolesnička lica, koji je video kako stojim, takođe je poslušao, samo za trenutak, onda mi se prolazeći nasmejao sa razumevanjem, njegov lep starački dalekovidi pogled kao da je kazivao: „Samo stoj, čoveče, ne čuje se svakog

dana takvo zviždanje.” Starčev pogled mi je ozario dušu, bilo mi je žao što je otišao. Istog trenutka sam, međutim, shvatio da to zviždanje predstavlja ispunjenje svih mojih želja, da onaj koji zviždi mora da bude Leo.

Već se hvatao suton, ali nijedan prozor nije bio osvetljen. Melodija se, sa svojim naivnim varijacijama, završila, nastala je tišina. „Sada će on upaliti svetlost gore”, pomislio sam, ali sve je ostalo mračno. A tada sam čuo kako se gore otvaraju vrata, a uskoro su se začuli koraci na stepeništu, kapija se polako otvorila, neko je izašao, a hod mu je bio isti kao njegovo zviždukanje: lak, kao igra, ali odsečan, zdrav i mladalački. Čovek koji je išao nije bio visok, ali je bio vrlo vitak, gologlav, a sada sam sa sigurnošću osećao: to je bio Leo, to je bio sam Leo, naš dragi drug saputnik i sluga Leo, koji nam je onda, pre deset i više godina, svojim nestankom naneo toliko tuge i zabune. U trenutku prve radosti i iznenađenja samo što ga nisam pozvao. A tada sam se setio da sam njegovo zviždukanje toliko puta bio čuo i onda prilikom hodočašća. To su bili ondašnji tonovi, a kako su mi ipak čudnovato drugačije zvučali! Bolno osećanje mi je probolo srce: o, kako je od onda sve postalo drugačije, nebo, vazduh, godišnja doba, snovi, san, dan i noć! Koliko se duboko i strahovito za mene sve promenilo, kada me je ton jednog zviždača, takt jednog poznatog koraka samo sećanjem na ono što je izgubljeno mogao pogoditi tako duboko i naneti mi toliko sreće i toliko bola!

Čovek je prošao blizu mene, gipko i vedro noseći svoju golu glavu na golom vratu, koji se pojavljivao iz otvorene plave košulje, lepo i radosno se prilika njihala kroz večernju ulicu, jedva čujno, u lakim sandalama ili gimnastičkim patikama. Pratio sam ga, bez ikakve namere, kakosam mogao da ga ne pratim! Spuštao se niz ulicu, a njegov hod, iako je bio mekan i lak i mladalački,, ipak je bio večernji, bio je istog zvuka kao i suton, bio je prisan i sliven sa trenutkom, sa prigušenim glasovima koji su dopirali iz centra grada, sa polusvetlošću prvih fenjera koji su upravo počinjali da svetle.

Zavio je u mali park kod Kapije svetog Pavla, nestao između visokog okruglog šiblja, a ja sam požurio da mi se ne izgubi. Ponovo je bio tu, švrljao je pod šibljem jorgovana i bagrema. Put je kroz mali šumarak vijugao u dve trake, sa nekoliko klupa na ivici travnjaka. Tu

pod drvečem bilo je već sasvim mračno. Leo je prošao pored prve klupe, na njoj je sedelo dvoje ljubavnika, iduća klupa je bila prazna, on je tu seo, naslonio se, zabacio glavu unazad i neko vreme gledao u lišće i u oblake. Tada je iz džepa od kaputa izvadio malu, okruglu kutiju, kutiju od belog metala, stavio je na klupu kraj sebe, otvorio poklopac i počeo polako prstima da izvlači nešto iz kutije, da to stavlja u usta i jede sa uživanjem. Za to vreme ja sam na ulazu u šumarak šetkao tamo-amo; tada sam se približio njegovoj klupi i seo na drugi kraj. On me je pogledao, svetlim sivim očima pogledao me u lice i nastavio da jede. To je bilo suvo voće, nekoliko šljiva i polutki kajsija. Sa dva prsta je uzimao jednu po jednu, svaku je pomalo gnječio i pipao, stavljao je u usta i žvakao dugo i sa uživanjem. Potrajalo je dosta dugo dok nije uzeo i pojeo poslednju. Tada je opet zatvorio kutiju, stavio je u džep, zavalio se unazad i ispružio noge; onda sam video, njegove suknene cipele su imale potplate od pletenog kanapa.

„Noćas će biti kiše”, rekao je iznenadno, nisam znao da li meni ili sebi.

„Može da bude", rekao sam malo smeteno, jer ako me do sada već nije poznao po hodu i po stasu, onda bi to ipak moglo da bude sada, upravo sam gotovo sa sigurnošću očekivao da će me sada poznati po glasu.

Ali ne, nikako me nije poznao, takođe ni po glasu, pa iako je to odgovaralo mojoj prvobitnoj želji, pri tom sam ipak osetio duboko razočaranje. Nije me poznao. Dok je on posle deset godina ostao isti i činilo se nije nimalo ostario, sa mnom je stvar bila drugačija, žalosno drugačija.

„Vi umete tako lepo da zviždućete” rekao sam „čuo sam malopre, tamo u Zajlergrabenu. Veoma mi se dopalo. Ja sam, naime, ranije bio muzičar.”

„Muzičar?” rekao je ljubazno. „To je lepo zanimanje. Zar ste ga napustili?”

„Da, privremeno. Ćak sam i violinu prodao.”

„Tako? To je šteta. Jeste li u oskudici? Mislim: jeste li gladni? Kod kuće imam još nešto za jelo, a imam i koju marku u džepu.”

„Ah, ne" rekao sam brzo „nisam tako mislio. Ja sam sasvim dobrog stanja, imam više no što mi treba. Ali hvala vam lepo, vrlo je ljubazno od vas što ste hteli da me pozovete. Tako često se ne nailazi na ljubazne ljude.” „Mislite? Pa, možda. Ljudi su različiti, ponekad su vrlo čudni. Vi ste takođe čudni.”

„Ja? A zašto?”

„Eto, imate dovoljno novca, a prodajete svoju violinu! Zar vam muzika više ne pričinjava radost?”

„O, da. Ali dešava se katkad da čovek prestane da se raduje nečemu što mu je ranije bilo drago. Dešava se da muzičar svoju violinu proda ili obesi o zid, ili da neki slikar jednog dana spali svoje slike. Zar nikada niste čuli o nečem takvom?”

„Da, jesam. Onda je to iz očajanja. Poznavao sam dvojicu koji su se ubili. Ima glupih ljudi, to može čoveka da ožalosti. Nekima se ne može pomoći. — Ali šta radite sada kad više nemate violinu?"

„Ah, svašta. Ja upravo ne radim mnogo, više nisam mlad, a i često sam bolestan. A zašto stalno govorite o toj violini? To ipak nije tako važno.”

„O violini? Ja sam tu mislio na kralja Davida.” „Kako? Na kralja Davida? Kakve veze on ima sa tim?”

„On je takođe bio muzičar. Dok je bio sasvim mlad, on je svirao kralju Saulu i ponekad bi mu odagnao rđavo raspoloženje. A onda je i on sam postao kralj, tako veliki kralj, pun briga, raznih raspoloženja i nevolja. Nosio je krunu i vodio ratove i sve to, počinio je takođe i neke prave niskosti, i postao je vrlo slavan. Ali kada pomislim na njegovu istoriju, onda je od svega najlepši mladi David sa svojom harfom, i to kada je svirao jadnom Saulu, i smatram da je šteta što je posle postao kralj. Bio je mnogo srećniji i lepši dok je bio muzičar.”

„Izvesno”, uzviknuo sam malo žustro. „Izvesno je on onda bio mlađi i lepši i srećniji. Ali čovek ne ostaje večno mlad, a vaš David bi vremenom postao stariji i ružniji i brižniji i da je ostao muzičar. A zato je postao veliki David, izveo je svoja dela i spevao psalme. Život ipak nije samo igra!”

Leo je tad ustao i pozdravio me.

„Noć je" rekao je ,,i skoro će kiša. Više ne znam mnogo o delima koja je David učinio i da li su ona bila upravo velika. Isto tako o

njegovim psalmima, otvoreno da priznam, više ne znam vrlo mnogo. Ne bih hteo ništa da kažem protiv njih. Ali da život nije samo igra, to mi ne dokazuje nikakav David. Upravo to je on, život, ako je lep i srećan, igra! Prirodno, od njega se može načiniti sve drugo moguće, neka dužnost ili rat ili zatvor, ali on time ne postaje lepši. Doviđenja, bilo mi je prijatno.”

On je pošao svojim lakim, pažljivim, dobronamernim hodom, taj divni, dragi čovek, i samo što nije nestao, a u meni se potpuno srušila svaka uzdržanost i samosavlađivanje. Očajan, potrčao sam za njim i iz srca preklinjuči viknuo: „Leo! Leo! Ta vi ste Leo. Zar me više ne poznajete? Ta mi smo bili braća Saveza i trebalo bi još uvek da budemo. Ta mi smo zajedno išli na hodočašće na Istok. Zar ste me zaista zaboravili, Leo? Zar stvarno više ništa ne znate o čuvarima krune, o Klingsoru i Zlatoustom, o svečanosti i Bremovom vrtu, o klancu kod Morbio Inferiore? Leo, smilujte se!"

Nije ubrzao korak, ali se nije ni okrenuo; lagano je nastavio da korača kao da nije ništa čuo, ali mi je dao vremena da ga stignem i izgledalo je da nema ništa protiv da mu se priključim.

„Vi ste tako snuždeni i nagli” rekao je tako da me je razgalio „to nije lepo. To unakazi lice i od toga se čovek razboli. Ići ćemo sasvim polako, to tako lepo smiruje. A to nekoliko kapi kiše — divno, zar ne? One padaju iz vazduha kao kolonjska voda.”

„Leo" preklinjao sam „smilujte se! Recite mi jednu jedinu reč: da li me još poznajete?”

„Tako” rekao je blago i još uvek je govorio kao bolesniku ili pijanom „sada već popušta, to je bilo samo uzbuđenje. Pitate: da li vas poznajem? Da, koji čovek poznaje drugog ili čak samog sebe? A ja, vidite, ja nisam nikakav poznavalac ljudi. To me ne zanima. Pse, da, njih poznajem sasvim dobro, isto tako ptice, i isto tako mačke. Ali vas zaista ne poznajem, gospodine.”

„Ali vi pripadate Savezu? Ta vi ste onda učestovali u hodočašću?”

„Ja sam uvek na putu, gospodine, i ja stalno pripadam Savezu. Tu dolaze i odlaze tako poneki, ljudi se poznaju, a ipak se ne poznaju. Sa psima je mnogo jednostavnije. Pazite, zastanite za trenutak!”

Podigao je prst opominjući. Stajali smo noću u parku na putu koji se sve više pokrivao tankom vlagom koja se spuštala. Leo je napućio

usne i zviznuo otegnuto, drhtavo, tiho, malo počekao, još jednom zviznuo, a ja se malo uplaših kad je odjednom, baš pred nas, iza ograde kraj koje smo stajali, iz šiblja iskočio veliki pas vučjak i radosno cvileći navaljivao na ogradu da bi ga Leo kroz; prečke i žice pogladio prstima. Svetlozeleno su sijale oči snažne životinje, a kadgod bi njegov pogled pao na mene,, režao je duboko u grlu, kao daleka grmljavina, jedva čujno.

„To je pas vučjak Nekar", predstavio mi ga je Leo,, „mi smo vrlo dobri prijatelji. Nekar, ovo ovde je nekadašnji svirač na violini, ne smeš mu ništa uraditi, ne smeš, ni lajati".

Stajali smo, a Leo je kroz rešetku nežno češkao mokro krzno psa. To je stvarno bio lep prizor, zaista mi se veoma dopalo to njegovo prijateljstvo sa životinjama i što mu je taj noćni pozdrav pričinjavao radost; ali u isto vreme mi je bilo tužno i činilo mi se da ne mogu podneti kako je Leo sa tim psom vučjakom i kako je sa mnogim, a možda i sa svim psima toga kraja bio u poverljivom prijateljstvu, dok sam mu ja bio potpuno stran. Prijateljstvo i poverenje za koje sam se ja proklinjući i ponižavajući se borio, činilo mi se da pripadaju ne samo tom psu Nekaru, već je izgledalo da pripadaju svakoj životinji, svakoj kapi kiše, svakoj tački zemljišta po kome je Leo gazio, činilo se da se on stalno predaje, da je stalno u tekućem, valovitom odnosu i zajednici sa svojom okolinom, da sve poznaje, da ga svi poznaju i vole — samo k meni, koji sam ti ga toliko voleo i kome je on toliko bio potreban, nije ga vodio nikakav put, samo je mene odbacivao, posmatrao me tuđe i hladno, nije me puštao u svoje srce, izbrisao me iz svog sećanja.

Polako smo išli dalje, s druge strane ograde pratio nas je pas vučjak tihim prijatnim glasovima naklonosti i radosti, ne zaboravljajući ipak moje dosadno prisustvo, jer još nekoliko puta je Leu za ljubav u grlu savlađivao kivan ton odbrane i neprijateljstva.

„Oprostite mi" počeo sam opet „uhvatio sam se za vas i oduzimam vam vreme, a vi, razume se, hoćete kući i da legnete."

,,O, a zašto?" smeškao se on „nemam ništa protiv da jedne noći tako švrljam, za to mi ne fali ni vremena ni volje, ako vama ne smeta."

On je to tako bio rekao, vrlo ljubazno i izvesno bez ikakve uzgredne namere. Ali tek što su reči pale, a ja sam odjednom osetio u glavi i u svim zglobovima koliko sam strahovito umoran, koliko mi je teško padao svaki korak tog nekorisnog i za mene stidnog noćnog lutanja.

„Tačno je” rekao sam utučeno „vrlo sam umoran, tek sada primećujem to. Takođe nema nikakvog smisla noću po kiši lutati okolo i druge ljude opterećivati.”

„Kako vi hoćete" rekao je učtivo.

„Ah, gospodine Leo, onda na saveznom hodočašću na Istok niste sa mnom tako razgovarali. Jeste li stvarno sve to zaboravili? ... No, to ništa ne koristi, nemojte da vas dalje zadržavam. Laku noć.”

Brzo je bio iščezao u tamnu noć, zaostao sam, sam, glup, smlaćen, izgubio sam igru. Nije me poznavao, nije me hteo prepoznati, šegačio se sa mnom.

Vraćao sam se, iza rešetkaste ograde i dalje je besno lajao pas Nekar. Sred vlažne toplote letnje noći smrzavao sam se od umora, tuge i usamljenosti.

Ranijih godina takođe sam već iskusio slične časove. Onda mi se, međutim, u takvom očajanju, činilo da sam ja, zalutali hadžija, dospeo na ivicu sveta, i da nije imalo šta više da se učini osim da se sledi poslednja čežnja: da se sa ivice sveta bacim u prazninu, u smrt. Vremenom se očajanje, istina, često vraćalo, silni nagon za samoubistvom se preobrazio i gotovo se bio ugasio. Više mi „smrt” nije bila nikakvo ništa, nikakva praznina, nikakva negacija. Takođe mnogo šta drugo je postalo drukčije. Časove očajanja sada sam primao onako kao što se primaju jaki telesni bolovi: čovek ih trpi, bilo da kuka ili prkosi, oseća kako se nadimaju i rastu, i oseća čas besnu, čas podrugljivu radoznalost da vidi dokle to još može da ide, dokle se bol još može pojačavati.

Sve rđavo raspoloženje mog razočaranog života koji je, počev od mog usamljenog povratka sa neuspelog hodočašća, postajao sve bezvredniji i malodušniji, a ja sve nepouzdaniji u sebe samog i svoje sposobnosti, sva zavidljivo-pokajnička čežnja za dobrim i velikim vremenima koja sam jednom bio doživeo, rasli su u meni kao bol, rasli visoko kao drvo, kao brdo, raspinjali me i sve je bilo u vezi sa

mojim sadašnjim zadatkom, moje započete istorije hodočašća i Saveza. Samo delo mi više nije izgledalo vredno težnje ili značajno. Vredna mi je izgledala samo još ova jedna nada: da radom, svojim služenjem uspomeni na ono uzvišeno vreme donekle očistim i iskupim samog sebe, da ponovo uspostavim vezu sa Savezom i sa onim doživljenim.

Kod kuće sam upalio svetlost, u mokrom odelu, sa šeširom na glavi, seo za pisaći sto i napisao pismo, napisao deset, dvanaest, dvadeset stranica tužbe, pokajanja, preklinjuće molbe Leu. Opisao sam mu svoj jad, prizivao mu slike zajedničkih doživljaja, zajedničke nekadašnje radosti, žalio mu se na beskrajne, paklene teškoće zbog kojih je moj plemenit poduhvat propao. Minuo je premor toga časa, usplahiren sam sedeo i pisao. Uprkos svim teškoćama, pisao sam, radije bih podneo i najgore no što bih odao ma ijednu tajnu Saveza. I ne bih propustio, uprkos svemu, da svoje delo završim, u spomen hodočašću, u slavu Saveza. Kao u groznici slikao sam stranicu za stranicom brzim slovima, bez razmišljanja, bez vere, iz mene su se izlivale žalbe, optužbe, samooptužbe kao voda iz razbijenog krčaga, bez nade na odgovor, samo iz silne želje za rasterećenjem. Još iste noći sam to konfuzno, debelo pismo pustio u najbliže poštansko sanduče. Potom sam, najzad, bilo je gotovo jutro, ugasio svetlost, otišao na malu mansardu za spavanje koja se nalazila kraj moje dnevne sobe i legao u postelju. Odmah sam zaspao i spavao sam vrlo teško i dugo.

5.

Drugog dana, pošto sam se više puta budio i ponovo uspavljivao, sa glavoboljom, ali odmoran i ponovo pribran, na moje beskrajno iznenađenje, radost, a takođe i zbunjenost, zatekao sam Lea kako sedi u mojoj dnevnoj sobi. Sedeo je na ivici jedne stolice i izgledao je kao da vrlo dugo čeka.

„Leo” — uzviknuo sam „jeste li došli?”

„Poslali su me po vas” rekao je. „To je od Saveza. Vi ste mi toga radi napisali pismo, ja sam ga predao višima. Očekuje vas Visoka stolica. Možemo li da pođemo?”

Sav zbunjen požurio sam se da obujem cipele. Na neraspremljenom stolu još je od noćas bilo nečeg nemirnog i nesređenog, tog trenutka nisam više znao šta sam tamo pre nekoliko časova bio napisao tako bojažljivo i usplahireno, međutim, izgleda da nije bilo uzaludno. Nešto se desilo, Leo je bio došao.

I odjednom sam shvatio sadržaj njegovih reči. Dakle, još uvek postoji neki „Savez", o kome više ništa nisam znao, koji je postojao bez mene i nije me više smatrao pripadnikom! Još je bilo Saveza, Visoke stolice, viših, oni su poslali po mene! Od te vesti me je spopala groznica. Tu, u tom gradu, živeo sam mesecima i nedeljama, zauzet svojim zabeleškama o Savezu i našem putovanju, a nisam znao da li i gde bi još možda mogli postojati ostaci tog Saveza, nisam li ja možda njegov poslednji ostatak; da, iskreno da priznam, u nekim časovima nisam čak bio ni siguran da li su Savez i moje pripadanje njemu ikada bili stvarnost. A sada je tu stajao Leo, poslao ga je Savez da me dovede. Sećali su me se, pozvali su me, hteli su da me saslušaju, da me pozovu možda na polaganje računa. Lepo, ja sam bio spreman. Bio sam spreman da pokažem da nisam postao

neveran Savezu, bio sam spreman na poslušnost. Neka me viši sada kazne ili oproste, unapred sam bio spreman da prihvatim sve, da im u svemu dam za pravo i da slušam.

Krenuli smo. Leo je išao napred, a ja sam se opet, kao i ranijih godina, kada sam posmatrao njega i njegov hod, morao diviti kako je on dobar, kako je savršen sluga. Gipko i strpljivo išao je ulicama, preda mnom, pokazujući mi put, sav se pretvorio u vodiča, sav predat svom zadatku. Ali ipak on moje strpljenje nije stavljao ni na najmanju probu. Savez je bio pozvao, Visoka stolica me je očekivala, za mene je sve bilo na kocki, odlučilo bi se o čitavom mom budućem životu, čitav moj bivši život bi sada dobio svoj smisao ili ga potpuno izgubio — drhtao sam od iščekivanja, od radosti, od straha, od strepnje koja me je gušila. I tako se put kojim je Leo išao preda mnom mome nestrpljenju učinio gotovo nesnosno dug, jer sam duže od dva sata morao ići za svojim vodičem najčudnijim i, kako mi se činilo, najćudljivijim okolišnim putevima. Dva puta me je Leo ostavio da dugo čekam pred crkvom u kojoj se molio Bogu; izvesno vreme, koje mi se činilo beskrajnim, stajao je zagledan i zanesen pred starom većnicom, i ispričao mi kako ju je u petnaestom veku osnovao jedan čuveni član Saveza. Njegov je hod izgledao veoma revnostan, predan dužnosti i svestan cilja, a ja sam postajao sasvim smeten od tih zaobilaženja, kruženja i ševrdanja kojima se on približavao svojoj meti. Put na koji smo utrošili čitavo prepodne mogli smo preći za četvrt sata.

Najzad me je poveo u jednu učmalu ulicu u predgrađu i uveo u jednu vrlo veliku, tihu zgradu koja je spol ja izgledala kao rastegnuta službena zgrada ili muzej. Tu isprva nadaleko nije bilo nijednog čoveka, hodnici i stepeništa zjapili su prazni i odjekivali od naših koraka. Leo je počeo da traži po hodnicima, stepenicama i predvorjima. Jednom je oprezno otvorio neka visoka vrata kroz koja se gledalo u prepun slikarski atelje, pred jednim slikarskim nogarima stajao je zavrnutih rukava slikar Klingsor — o, koliko godina nisam video to drago lice! Ali se nisam usuđivao da ga pozdravim, za to još nije bilo vremena, mene su očekivali, bio sam pozvan. Klingsor nije obraćao baš mnogo pažnje na nas. Klimnuo je glavom Leu, mene ili nije primetio ili nije poznao i ljubazno, ali odlučno nam je pokazao da

izađemo napolje, ćuteći, ne podnoseći nikakvu smetnju u svome redu.

Najzad, sasvim gore u beskrajnoj zgradi, došli smo u potkrovlje u kome je mirisalo na hartiju i karton i gde su duž zidova, stotinama metara, gledala vrata od ormana, poleđine knjiga i svežnjevi akata, ogroman arhiv, ogromna kancelarija. Na nas niko nije obraćao pažnju, svi su bili tiho zaposleni; izgledalo mi je da se sa toga mesta upravlja čitavim svetom, zajedno sa zvezdanim nebom, ili da se tu zapisuje i nadzirava. Dugo smo stajali i čekali. Oko nas su, sa ceduljama kataloga i brojevima u rukama tiho žurili mnogi arhivski i bibliotečki službenici, postavljane su lestvice i peli su se po njima, mekano i tiho kretali su se liftovi i mala kolica na točkovima. Na kraju je Leo počeo da peva. Obuzet, slušao sam tonove, nekada su mi oni bili tako bliski, to je bila melodija jedne pesme našeg Saveza.

Na pesmu se uskoro sve pokrenulo. Činovnici su se povukli, dvorana se produžila u su tonske daljine, sićušni i nestvarni, u pozadini su, u ogromnim arhivskim prostranstvima, radili marljivi ljudi, prostrana i prazna, dvorana se svečano širila, na sredini su stajale strogo poredane mnogobrojne fotelje, a iz pozadine, ili iz mnogobrojnih vrata u prostoriju su ulazili mnogi viši, nemarno su prilazili foteljama i jedni za drugima sedali. Polako se punio red za redom fotelja, građevina se postepeno uzdizala i dostigla vrhunac u visokom prestolu koji još nije bio popunjen. Svečana dvorana punila se do prestola. Leo me je pogledom opomenuo na strpljenje, na ćutanje i strahopoštovanje, pa je nestao u mnoštvu, odjednom je otišao i ja ga više nisam mogao otkriti. Ali među višima koji su se okupljali oko prestola video sam tu i tamo kako se ozbiljni ili nasmešeni pojavljuju poznati likovi, video sam lik Albertusa Magnusa, splavara Vezudeve, slikara Klingsora i druge.

Najzad je nastala tišina, i izašao je govornik. Sam i malen, stajao sam pred Visokom stolicom, na sve spreman, pun dubokog straha, ali unapred spreman da prihvatim sve što se tu bude dogodilo i rešilo.

Dvoranom je jasno i mimo odzvanjao glas govornika. „Samooptužba jednog odbeglog brata Saveza", čuo sam ga kako

objavljuje. Kolena su mi zadrhtala. U pitanju je bio moj život. Ali to je dobro tako, sada sve mora da bude sređeno. Govornik je nastavio.

„Zovete se H. H? Učestvovali ste u maršu kroz Gornju Švapsku, na svečanost u Bremovom vrtu? Uskoro posle Morbio Inferiore pobegli ste ispod zastave? Priznajte da hoćete da pišete isto riju hodočašća? Smatrate da ste u tome ometeni svojim zavetom ćutanja o tajni Saveza?”

Na pitanje za pitanjem odgovarao sam sa da, takođe i na ona koja su mi bila nerazumljiva i užasna.

Kraće vreme viši su se dogovarali šapatom i gestovima, a onda se ponovo pojavio govornik i objavio:

„Samooptuženik se ovim ovlašćuje da svaki poznati mu zakon Saveza i tajnu Saveza javno saopšti. Osim toga, stavlja mu se na raspolaganje celokupni arhiv Saveza za njegov rad.”

Govornik se povukao, viši su se razišli i ponovo polako nestali delimično u dubokoj prostoriji, delimično kroz izlaze, u ogromnoj prostoriji je postalo sasvim tiho. Bojažljivo sam se osvrnuo naokolo, onda sam na jednom kancelarijskom stolu ugledao listove hartije, izgledali su mi poznati, a kada sam ih dohvatio, poznao sam u njima svoj rad, svoje čedo, svoj započeti rukopis. Na omotu je stajalo „Istorija hodočašća, zapisao H. H.'\ Zgrabio sam ga, pročitao oskudne, šturo opisane, mnogo puta precrtavane i ispravljane stranice teksta, sav u žurbi, požudno, pun osećanja da, najzad, uz odobrenje viših, čak i uz njihovu podršku, smem završiti svoj zadatak. Kada sam pomislio da mi više nikakav zavet ne vezuje jezik, kada sam pomislio da mogu raspolagati arhivom, tom nedokučivom riznicom, zadatak mi se učinio većim i časnijim no ikada.

Međutim, što sam više čitao stranice svoga rukopisa, on mi se sve manje dopadao, čak mi ni u najočajnijim časovima nije izgledao tako nekoristan i izvitoperen kao sada. Sve je izgledalo tako konfuzno i bezglavo, najjasnije stvari izopačene, ono najprirodnije zaboravljeno, a čisto sporedno i beznačajno stavljeno u prvi plan! Moralo se početi sasvim od početka. Dok sam tako čitao rukopis, morao sam precrtavati rečenicu za rečenicom, a pošto sam ga precrtao, on se na hartiji izdrobio, a jasna, šiljasta slova su se raspadala u detinjaste fragmentarne oblike, u crte i tačke, u cvetiće, zvezdice, a stranice su

se kao tapeti pokrile ljupkim, besmislenim ukrasnim tkanjem. Uskoro od mog rukopisa nije ostalo ništa, naprotiv, preostalo je mnogo neispisane hartije za moj rad. Pribrao sam se. Razjasnio sam sebi: prirodno, ranije mi promišljena i jasna predstava nije bila moguća, jer su svuda bile u pitanju tajne, čije mi je saopštavanje zabranjivala zakletva Savezu. Ja sam tražio izlaz u tome da izostavim objektivnu predstavu istorije i da se, bez obzira na više međuzavisnosti, ciljeve i namere, jednostavno ograničim na ono što sam lično doživeo. Ali videlo se kuda je to vodilo. Sada, međutim, nije više bilo obaveze ćutanja ni ograničenja, imao sam službeno ovlašćenje i preda mnom je stajao otvoren čitav neiscrpni arhiv.

Bilo je jasno. Cak i da se moj dotadašnji rad nije pretvorio u ornament, ja sam sve morao potpuno iznova da otpočnem, iznova da obrazložim, iznova da sagradim. Zaključio sam da započnem jednom kratkom istorijom Saveza, njegovog osnivanja i uređenja. Kilometarski dugi, beskrajni, ogromni katalozi po svim stolovima, koji su nestajali pozadi u daljini i sutonu, morali su mi dati odgovor na svako pitanje.

Prvo sam odlučio da, zbog provere potražim nekoliko odgovora od arhiva, morao sam naučiti da se služim ogromnim aparatom. Razume se, pre svega, potražio sam pismo Saveza.

„Pismo Saveza”, kazivao je katalog, „vidi pregradu hrizostomos, ciklus V, strofa 39,8.” — Pravilno, našao sam pregradu, ciklus, strofu, kao same od sebe, arhiv je divno bio sređen. A sada sam Pismo Saveza držao u rukama! Da neću umeti da ga pročitam, s tim sam morao računati! U stvari, ja ga nisam umeo pročitati. Bilo je napisano grčkim slovima, kako mi je izgledalo, a grčki sam donekle razumevao; ali delimično je to bilo krajnje starinsko, čudno pismo, čiji su mi znaci, uprkos prividnoj jasnoći, najvećim delom ostali nečitljivi, delimično je tekst izgledao sročen na nekom dijalektu ili na nekom tajnom jeziku posvećenih, od koga sam samo retko, kao iz daljine, razumevao po koju reč, po zvučnostima i analogijama. Ali još nisam bio obeshrabren. Ako je pismo ostalo nečitljivo, iz njegovih znakova su izrastale oštre slike mojih uspomena, naročito sam jasno, gotovo opipljivo, ponovo video svog prijatelja Langusa, kako u

noćnom vrtu piše grčke i hebrejske znake, a znaci se gube u noći kao ptice, zmajevi i zmije.

Preturajući po katalogu, naježio sam se pred obiljem onoga što me je tu čekalo. Nailazio sam na po koju poznatu reč, na po koje dobro poznato ime. Zadrhtavši, naišao sam i na svoje sopstveno ime, ali se nisam usudio da upitam arhiv o njemu — ko bi podneo to da o sebi samom čuje reč znajućeg suda? Naprotiv, našao sam, na primer, ime slikara Paula Klea, koga sam znao sa putovanja i koji je bio Klingsorov prijatelj. Potražio sam njegovo ime u arhivu. Tamo sam našao jednu emajliranu zlatnu pločicu, na izgled prastaru, na kojoj je bila naslikana ili utisnuta detelina sa tri lista, od kojih je jedan predstavljao plav brodić sa jedrom, drugi ribu pokrivenu šarenim krljuštima, a treći je izgledao kao telegramski formular i na njemu je bilo napisano:

So blau wie Schnee,

So Paul wie Klee.[8]

Pričinjavalo mi je bolnu radost da pročitam nešto i o Klingsoru, o Longusu, o Maksu i Tiliju, takođe se nisam odupro da pobliže saznam o Leu. Na Leovoj cedulji u katalogu je stajalo:

Archiepisc. XIX. Diacon VII Cave!

Dvaput ponovljena opomena „Cave” ostavila je na mene utisak, ali nisam uspeo da prodrem u tu tajnu. Sa svakim daljim pokušajem, međutim, počinjao sam sve više i više da uviđam koliko nečuveno obilje materijala, znanja, magičnih formulacija ovaj arhiv sadrži. Izgledalo mi je da sadrži naprosto čitav svet.

Posle ushićujućih i zamršenih izleta u mnoge oblasti znanja, više puta sam se vraćao na katalošku cedulju „Leo” sa sve rasplamsalijom radoznalošću. Svaki put me je dvostruko „Cave” sa strahom odvraćalo. Zato mi je, dok sam prstima prevrtao po drugom sandučiću sa ceduljama, pala u oči reč „Fatme”, sa uputom:

princ, orient.2 noct. mill.983 hort. delic.07

Tražio sam i našao to mesto u arhivu. Tamo se nalazio sićušan medaljon, koji se mogao otvoriti i koji je sadržao jednu minijaturnu sliku, sliku dražesne princeze koja me je toga trenutka podsećala na sve hiljadu i jedne noći, na sve bajke mog mladićkog doba, na sve snove i želje onog velikog vremena, kada sam, da bih putovao Fatmi na orijent, odslužio svoje iskušeništvo i prijavio se za prijem u Savez. Medaljon je bio uvijen u ljubičastu svilenu maramicu, tanku kao paučina, pomirisao sam je, mirisala je na nešto neizrecivo daleko i nežno poput sna, na princezu i Istok. A pošto sam udahnuo taj daleki, tanani, čarobni miris, odjednom i silno me je obuzelo saznanje kako sam, obavijen milom čarolijom, u ono vreme pošao na hadžiluk na Istok, kako je hadžiluk propao usled podmuklih i u osnovi nepoznatih smetnji, kako je čarolija potom sve više i više nestajala i kakva praznina, prozaičnost i golo očajanje od onda beše vazduh koji sam disao, moj hleb, moj napitak! Više nisam mogao da vidim ni maramicu, ni sliku, toliko gust bejaše veo suza koje su lile iz mojih očiju. Danas, ah, to sam osećao, slika arapske princeze ne bi više bila dovoljna da me obdari činima protiv sveta i pakla i da me načini vitezom i krstašem, danas bi bila potrebna druga, jača čarolija. Ali koliko je bio sladak, koliko nevin, koliko svet onaj san za kojim je moja mladost bila pošla i koji me beše načinio čitačem bajki, sviračem, iskušenikom i doveo me do Morbia!

Iz utonulosti me je probudio šušanj, sa svih strana ledeno me je gledala beskrajna dubina arhivske prostorije. Kao munja me je prostrelila jedna nova misao, jedan novi bol: istoriju toga Saveza hteo sam da pišem ja, nedotupavnik, ja, koji od tih miliona spisa, knjiga, slika, arhivskih znakova nisam bio u stanju da odgonetnem ili čak da shvatim ni hiljaditi deo! Uništen, bezimeno lud, bezimeno smešan, ne shvatajući samog sebe, sveden na trunčicu, video sam sebe kako stojim usred tih stvari kojima mi beše dopušteno da se malo poigram da bih osetio šta je Savez, a šta ja sam.

Na mnoga vrata su ulazili viši u beskrajnom broju; neke sam, još kroz suze, mogao poznati. Poznao sam Jupa mađioničara, poznao arhivara Lindhorsta, Mocarta preobučenog u Pabla. U mnogim redovima fotelja obrazovala se uzvišena skupština, u redovima fotelja koji su se uzdizali prema pozadini i postajali sve uži; nad

visokim prestolom, koji je činio vrh, video sam kako blista zlatan baldahin.

Izašao je govornik i objavio: „Savez je spreman da preko svojih viših izrekne sud nad samooptuženikom H, koji se osetio pozvanim da prećuti tajne Saveza i koji je sada uvideo koliko je bila čudna i pogrdna njegova namera da napiše istoriju jednog putovanja, kojoj nije bio dorastao, i istoriju jednog saveza u čije postojanje više nije verovao i kome je bio neveran.”

Okrenuo se meni i svojim jasnim glasom vesnika uzviknuo: „Jesi li ti, samooptuženiče H, saglasan sa tim da priznaš sud i da se podvrgneš njegovoj presudi?” „Jesam”, odgovorio sam.

„Jesi li ti, samooptuženiče H” nastavio je on, „saglasan sa tim da sud viših, bez predsedavanja vrhovnog, sudi o tebi, ili zahtevaš da sam vrhovni tebi sudi?”

„Saglasan sam" rekao sam „sa presudom viših, bilo da ona usledi sa ili bez predsedavanja vrhovnog.”

Govornik je hteo da odgovori. Tada je iz dubine dvorane odjeknuo jedan blag glas: „Vrhovni je spreman da presudu sam izrekne.”

Zvuk toga glasa u meni je izazvao čudnovatu jezu. Iz dubine prostorije, iz praznih horizonata arhiva, dolazio je jedan čovek, hod mu je bio tih i odmeren, odelo mu se blistalo od zlata i on se približavao dok je u skupštini vladao tajac, a ja sam poznao njegov hod, poznao njegove pokrete, poznao najzad njegovo lice. To je bio Leo. U svečanom i sjajnom ornatu, kao kakav papa, peo se kroz redove viših ka Visokoj stolici. Kao kakav sjajan, čudan cvet on je nosio uz stepenice sjaj svoga nakita, svaki red viših pored koga je prolazio ustajao je pozdravljajući. Pažljivo, smerno, pokorno nosio je svoje zračno dostojanstvo, smerno kao što neki pobožan papa ili patrijarh nosi svoje znamenje.

Bio sam duboko opčinjen i prožet očekivanjem svoje presude koju sam bio spreman da primim smerno, bilo da ona donosi kaznu ili pomilovanje; ne manje duboko bio sam dirnut i potresen time što je to bio Leo, nekadašnji nosač i sluga, koji je stajao na čelu čitavog Saveza i sada bio spreman da meni sudi. Ali još mnogo više sam danas bio potresen, zbunjen, zgranut i usrećen velikim otkrićem toga dana: da Savez, savršeno nepokoleban i moćan kao nekada postoji,

da me nisu napustili i razočarali Leo i Savez, već ja sam bejah slab i budala, pogrešno tumačeći svoje sopstvene doživljaje, da posumnjam u Savez, da put na Istok smatram neuspelim, da sebe smatram jedinim preživelim i hroničarem okončane i u pesak potonule istorije, dok sam ja bio samo odbeglica, nevernik, dezerter. To me je saznanje užasavalo i usrećavalo. Stajao sam, malen i skrušen, stajao sam u podnožju Visoke stolice, koja me je nekada primila u Savez kao brata, od koje sam nekada primio iskušeničko rukopoloženje i prsten Saveza, i kao sluga Leo bio poslat na put. I usred svega toga, na moje srce je pao nov greh, nov neobjašnjiv propust, nova sramota: više nisam imao prsten Saveza, bio sam ga izgubio, pa čak nisam ni znao kada i gde, pa do tada čak nisam ni primetio da ga nemam!

Utom je stupio Vrhovni, otpočeo je zlatno nakićen Leo da govori lepim, blagim glasom, njegove reči su blago i usrećujuće tekle ka meni dole, blago i usrećujuće kao sunčev zrak.

„Samooptuženik" čulo se sa visokog prestola „imao je prilike da se oslobodi nekih svojih zabluda. Mnoge stvari govore protiv njega. Može da bude shvatljivo i opravdano što je postao neveran Savezu, što je svoju sopstvenu krivicu i glupost pripisivao Savezu, što je sumnjao u njegovo dalje postojanje, što je imao čudnovatu ambiciju da postane pisac istorije Saveza. Sve to nije toliko teško. To su, neka mi samooptuženik dopusti tu reč, samo gluposti iskušenika. One se rešavaju na taj način što im se mi smejemo."

Odahnuo sam, a preko čitave uzvišene skupštine preleteo je lak osmejak. To što je najteži od mojih grehova, čak i moje uverenje da Savez više ne postoji i da sam mu ja jedini ostao veran, vrhovni je smatrao samo za „glupost", za detinjariju, bilo je za mene ogromno olakšanje i istovremeno me je strogo vratilo u moje granice.

„Međutim" nastavio je Leo, a njegov blagi glas je sada postao snužden i ozbiljan — „međutim, tuženiku su dokazani još drugi, mnogo ozbiljniji gresi, a u tome je najgore što on za te grehe ne stoji ovde kao samooptuženik, nego izgleda da o tim gresima ništa ne zna. On duboko žali što je Savezu u mislima učinio nepravdu, on ne može sebi da oprosti što u sluzi Leu nije bio u stanju da vidi Lea vrhovnog gospodara prestola, pa je blizu toga da uvidi stepen svoje

nevernosti Savezu. Međutim, dok je te grešne misli i gluposti uzimao suviše ozbiljno, i tek ovoga trenutka s olakšanjem uviđa da se mogu oprostiti osmejkom, on uporno zaboravlja svoje stvarne grehove, čiji je broj veliki, i od kojih je svaki za sebe dovoljno težak da zasluži visoku kaznu."

U grudima mi je uzdrhtalo srce ispunjeno strahom. Leo se obratio meni: „Optuženi H, kasnije ćete dobiti da razgledate svoje greške, a biće vam takođe pokazan i način da ih ubuduće izbegnete. Samo, da bih vam pokazao koliko malo razumevanja vi još za svoj položaj imate, pitam vas sada: sećate li se svoje šetnje kroz grad u pratnji sluge Lea, koji je kao vesnik imao da vas dovede pred Visoku stolicu? — Da, sećate se. A sećate li se kako ste prolazili pored većnice, pored Pavlove crkve, pored katedrale, i kako je sluga Leo ušao u katedralu da otkleči i da se preda pobožnosti i kako ste se vi sami ne samo odrekli da s njim uđete i pokažete predanost, suprotno četvrtom stavu vašeg zaveta Savezu, već ste nestrpljivo i dosađujući se ostali napolju da stojite, da biste sačekali kraj dosadne ceremonije, koja je vama izgledala tako izlišna, koja za vas nije bila ništa drugo do neugodan ispit vašeg sebičnog nestrpljenja? — Da, sećate se. Vi ste, već samim svojim držanjem pred kapijom Doma pogazili sve osnovne zahteve i običaje Saveza, vi ste omalovažili veru, prezreli ste jednog brata Saveza, sa ljutnjom ste izbegli priliku i poziv na molitvu i predavanje. Gresi bi bili neoprostivi, kad u vašu korist ne bi govorile neke posebne olakšavajuće okolnosti."

Sada me je pogodio. Sada se o svemu progovorilo, više to nisu bile sporedne stvari, ne više same gluposti. On je bio više nego u pravu. Pogodio me je u srce.

„Mi nećemo" nastavljao je vrhovni „nabrajati sve greške tuženika, njemu ne treba da bude suđeno u pravom smislu i znamo dobro da je potrebna samo naša opomena da bismo probudili savest tuženika i načinili ga samooptuženikom koji se kaje.

Međutim, samooptuženiče H, moram vam savetovati da još neka druga svoja dela podvrgnete sudu svoje savesti. Moram li vas podsetiti na ono veče kada ste tražili slugu Lea i zaželeli od njega da vas kao brata Saveza prepozna, iako to nije bilo mogućno, jer ste se vi sami kao brat Saveza načinili takvim da vas nije bilo mogućno

prepoznati? Moram li vas podsetiti na stvari koje ste sami pričali sluzi Leu? Na prodaju svoje violine? Na naš očajan, glup, uskogrudi, samoubilački život koji ste godinama vodili?

I još nešto, brate Saveza H, ne smem da prećutim. Vrlo je mogućno da vam je sluga Leo u svojim mislima učinio nešto nepravo. Pretpostavimo da je tako. Sluga Leo je možda bio nešto suviše strog, malo suviše razuman, on možda za vas i vaše stanje nije imao dovoljno milosti i humora. Ali postoje više instance i sudije koje se manje varaju no sluga Leo. Kako je glasila presuda onoga stvora o vama, optuženi? Sećate li se psa Nekara? Sećate li se odbijanja i osude koju je izrekao o vama? On je nepodmitljiv, on nije stranka, on nije brat Saveza.”

Zastao je. Da, vučjak Nekar! Izvesno, on me je odbio i osudio. Ja sam rekao da. Presuda mi je bila izrečena, već od vučjaka, već od samog sebe.

„Samooptuženiče H”, opet otpoče Leo, a sada mu je, iz zlatnog sjaja njegovog ornata i njegovog baldahina, glas odzvanjao tako hladno i jasno i prodorno kao glas Komtura kada se u poslednjem činu pojavljuje pred Don Zuanovim vratima. „Samooptuženiče H, vi ste me saslušali, vi ste rekli da. Vi ste, pretpostavljamo, sami sebi izrekli presudu.”

„Da” rekao sam tihim glasom „da.”

„To je, pretpostavljamo, presuda koju ste sami sebi izrekli?"

„Da", prošaputao sam.

Sada se Leo podigao na prestolu i blago raširio ruke.

„Obraćam se vama, vi viši. Vi ste čuli. Znate kako je bilo sa bratom H. To je sudbina koja vam nije strana, po koji od vas je to i sam morao doživeti. Optuženi do ovoga časa još nije znao, ili nije bio u stanju da veruje u to da je njegovo otpadništvo i njegovo lutanje bilo iskušenje. On dugo nije popustio. On je godinama izdržao da više ništa ne zna o Savezu, da ostane sam i da vidi razoreno sve u šta je verovao. Ali, najzad se ipak nije mogao duže skrivati i sklanjati, jad mu je postao isuviše veliki, a vi znate, čim je jad isuviše veliki, on goni napred. Brat H. je u svom iskušenju doveden do očajanja, a očajanje je rezultat svakog ozbiljnog pokušaja da se ljudski život shvati i opravda. Očajanje je rezultat svakog ozbiljnog pokušaja da

se u životu očuva vrlina, pravičnost, razum, i da se ispune njegovi zahtevi. S ove strane tog očajanja žive deca, s one strane probuđeni. Optuženik H. više nije dete i još se nije sasvim probudio. On je još usred očajanja. On će proći kroz njega, i time će ispuniti svoje drugo iskušeništvo. Mi ponovo pozdravljamo njegov dolazak u Savez, a on više ne daje sebi pravo da mu shvati smisao. Vraćamo mu njegov izgubljeni prsten, koji je sluga Leo za njega sačinjavao."

Govornik je već doneo prsten, poljubio me u obraz i stavio mi prsten na prst. Tek što sam ugledao prsten, tek što sam osetio njegovu metalnu hladnoću na prstu, palo mi je na pamet hiljadu stvari, hiljadu neshvatljivih grešaka. Pre svega, uočio sam da prsten ima četiri kamena na jednakim rastojanjima, što je zakon Saveza i spada u zavet da se prsten svakog dana bar jednom polako okrene oko prsta i kod svakog od četiri kamena da se ponovi jedan od četiri osnovna propisa zaveta. Ja ne samo da sam prsten izgubio i da nisam čak ni primetio da ga nema, ja za vreme svih tih strašnih godina nijedanput nisam više izgovorio te osnovne propise, niti sam ih se setio. Odmah sam pokušao da ih u sebi opet izgovorim. Naslućivao sam ih, oni su još bili u meni, oni su mi pripadali kao što nekome pripada neko ime koga će se idućeg trenutka setiti, ali koje u ovom trenutku ne može naći. Ne, u meni je sve mirovalo, pravila nisam mogao da iskažem, zaboravio sam tekst. Bio sam ih zaboravio, mnogo godina ih nisam više ponavljao, mnogo godina im nisam više sledio, ni smatrao svetim — a ipak sam se mogao smatrati vernim bratom Saveza!

Govornik me je umirujući potapšao po ruci kada je video moju zastrašenost i duboku postiđenost. A već sam čuo vrhovnog kako ponovo govori.

„Tuženiče i samooptuženiče H, vi ste oslobođeni. Još vam se mora saopštiti da brat koji u ovakvom postupku bude oslobođen, ima dužnost da stupi u jato viših i da zauzme jedno od njihovih mesta, čim nekim iskušenjem dokaže svoju veru i poslušnost. Ostavlja mu se slobodan izbor iskušenja. Odgovori mi sada, brate H, na moja pitanja:

Jesi li spreman da, za dokaz svoje vere, pripitomiš besnog psa?"

Zgrozio sam se. „Ne, to ne bih mogao" uzviknuo sam odbijajući.

„Jesi li spreman i voljan da na našu zapovest odmah spališ arhiv Saveza, onako kao što govornik sada na tvoje oči spaljuje jedan njegov deo?”

Govornik je stupio napred, zahvatio lepo sređene cedulje kataloga, opružio obe ruke pune cedulja, mnogo stotina cedulja, i na moj užas spalio ih nad jednim sudom sa ugljem.

„Ne” odbio sam „to takođe ne bih mogao.”

„Cave, brate” doviknuo mi je vrhovni „opominjem te, plahi brate! Počeo sam sa najlakšim zadacima, za koje je potrebna najmanja vera. Svaki idući zadatak će biti teži i teži. Odgovori: jesi li spreman i voljan da sam potražiš sud našeg arhiva o sebi?”

Sledio sam se, a dah mi je zastao. Ali shvatio sam: sledeća pitanja bi postajala sve teža i teža, nije se moglo umaći, osim u još gore. Ustao sam duboko dišući i rekao da.

Govornik me je odveo stolovima na kojima su stajale stotine kutija sa cedujama, potražio sam i našao slovo H, pronašao svoje ime i to prvo moga pretka Eobana, koji je pre četiri stotine godina isto tako bio član Saveza, a onda je dolazilo moje sopstveno ime sa uputom:

Chattorum r. gest. XC Ci. Calv., infid. 49

List mi se tresao vi ruci. U međuvremenu, viši su jedan za drugim ustali sa svojih stolica, pružili mi ruku, zagledali mi u oči, onda su svi otišli, Visoka stolica se praznila, poslednji je sa prestola sišao vrhovni, pružio mi ruku, pogledao mi u oči, nasmejao se svojim blagim, pokornim osmehom vladike i poslednji iščezao iz dvorane. Ja sam ostao sam, sa ceduljom u levoj ruci, upućen na sud arhiva.

Nisam mogao odmah da učinim korak i da upitam arhiv o sebi. Stajao sam oklevajući u praznoj dvorani, a u daljini sam video kako se šire kutije, ormari, niše i kabineti, nagomilano sve ono što je uopšte za mene bilo vredno znanja. Koliko iz straha od svoje sopstvene cedulje, toliko i iz žarke žeđi za znanjem, dopustio sam sebi da sa sopstvenom stvari malo počekam i da prvo saznam ponešto važno za mene i moju istoriju hodočašća. Dabome, u osnovi sam odavno znao da je ta moja istorija već bila osuđena i pokopana i da je nikada ne bih napisao do kraja. Ali sam bio veoma radoznao.

U kutiji sa ceduljama spazio sam jednu rđavo stavljenu cedulju kako iz drugih ukoso strči. Otišao sam tamo, izvukao cedulju, koja je glasila:

Morbio Inferiore.

Nijedna druga reč ne bi mogla kraće i tačnije označiti najskrivenije jezgro moje radoznalosti. Uz lako lupanje srca potražio sam u arhivu to mesto. To je bila arhivska pregrada ispunjena sa prilično mnogo hartije. Odozgo je ležala kopija opisa ždrela Morbio iz neke stare italijanske knjige. Onda četvrt lista sa kratkim izveštajima o ulozi koju je Morbio igrao u istoriji Saveza. Svi izveštaji su se odnosili na hodočašće i to na etapu i grupu kojoj sam ja pripadao. Naša grupa, tako je ovde bilo zapisano, na svom putu bila je došla do Morbia, ali tamo je bila izložena jednom iskušenju koje nije izdržala: Leovom nestanku. Iako bi trebalo da su nas vodila pravila Saveza, iako je čak i slučaj da neka grupa Saveza ostane bez vođe bio predviđen pravilima, što nam je pred polazak na put naročito bio naglašeno, čitava naša grupa je ipak, od trenutka kada smo otkrili da nema Lea, izgubila glavu i veru, zapala u sumnju i nekorisne rasprave, pa se na kraju čitava grupa, protivno duhu Saveza, raspala na delove i razišla. Takvo objašnjenje nedaće iz Morbia nije me više moglo mnogo iznenaditi. Naprotiv, bio sam zgranut onim što sam o raspadanju naše grupe dalje pročitao. Ništa manje nego trojica nas braće Saveza pokušalo je da napiše istoriju našeg puta i doživljaj iz Morbia. Jedan od te trojice bio sam ja, a u pregradi se takođe nalazila jedna čista kopija moga rukopisa. Druga dva imena sam pročitao sa najčudnovatijim osećanjima. Dvojica pisaca opisala su zbivanja onih dana u osnovi ne mnogo drugačije no što sam ja to učinio, pa ipak kako mi je to drugačije zvučalo! Kod jednoga sam pročitao:

„Nestanak sluge Lea bilo je ono što nam je odjednom otkrilo užasne ponore nejedinstva i bespomoćnosti, što je raskinulo našu dotada prividno čvrstu povezanost. Neki od nas su znali, ili doduše odmah naslutili da nije ni poginuo, ni odbegao, već da ga je rukovodstvo Saveza tajno opozvalo. Ali koliko smo loše izdržali to iskušenje, na to niko od nas sigurno ne može misliti bez najdubljeg

pokajanja i stida. Tek što nas je Leo napustio, a među nama je sa verom i jednodušnošću bilo svršeno; činilo se kao da iz nevidljive rane ističe crvena krv života naše grupe. Prvo su izbila neslaganja u mišljenjima, zatim otvorene prepirke oko najnekorisnijih i najsmešnijih pitanja. Sećam se, na primer, da je naš toliko omiljeni i zasluženi dirigent, svirač violine H. H, odjednom ustvrdio da je odbegli Leo u svojoj vreći, između ostalih predmeta od vrednosti, poneo takođe i prastaro sveto pismo Saveza, originalni Majstorov rukopis! Oko tog pitanja se danima najozbiljnije prepiralo. Simbolično uzeto, H.-ovo apsurdno tvrđenje bilo je čudnovato duhovito: u stvari, to je bilo kao da je sa Leovim odlaskom našoj maloj grupi vojske potpuno oduzet blagoslov Saveza, povezanost sa celinom. Žalostan primer bio je baš muzičar H. H. Do dana Morbio Inferiore jedan od najvernije i najpravovernije braće Saveza, osim toga omiljen kao umetnik i, uprkos nekim karakternim slabostima, jedan od naših najaktivnijih članova, sada je pao u razmišljanje, potištenost i postao nepoverljiv, svoje dužnosti je više no nemamo izvršavao, počeo je da biva nepomirljiv, nervozan, svađalica. Kada je, najzad, jednog dana prilikom marša zaostao, nije ni došao na pomisao da ćemo se njega radi zaustaviti i potražiti ga, bekstvo ispod zastave bilo je očigledno. Na žalost, on nije bio jedini, i na kraju od naše malene grupe nije ništa preostalo ..

Kod drugog istoričara našao sam ovo mesto:

„Kao što je sa Cezarovom smrću propao Rim, ili sa Vilsonovim bekstvom ispod zastave demokratska ideja, tako je sa nesrećnim danom Morbia propao naš Savez. Koliko se ovde sme govoriti o krivici i odgovornostima, za tu propast bila su kriva dvojica na izgled bezazlene braće Saveza: muzičar H. H. i Leo, jedan od slugu. Njih dvojica, dotle omiljene i verne pristalice Saveza, iako bez razumevanja za njegov značaj u svetskoj istoriji, jednoga dana su iščezla bez traga, ne bez nekih vrednih predmeta i dokumenata, što navodi na zaključak da su ta dvojica bednika kupljena od protivnika Saveza ..

Ako je pamćenje tog pisca istorije toliko bilo pomućeno i netačno, iako je on izveštaj davao očevidno u najboljoj veri i u težnji za najvećom istinitošću — gde je onda vrednost mojih sopstvenih

zabeležaka? Ako bi se našlo još deset izveštaja drugih pisaca o Morbiu, o Leu i o meni, po svoj prilici bi svih deset jedan drugom protivrečili i jedan drugog sumnjičili. Ne, od našeg istorijskog truda nije bilo ništa, ne bi ga trebalo produžavati, ni čitati, mimo se mogao ostaviti u toj arhivskoj pregradi da ga pokrije prašina.

U sebi sam osetio jezu pred svim onim što ću možda ovoga sata još iskusiti. Kako se sve i sva pomeralo, menjalo i izobličavalo u tim ogledalima, kako se iza svih tih izveštaja, protivizveštaja, legendi, podrugljivo i nedostižno skrivalo lice istine! Šta je još bilo istina, šta je još bilo pravoverno? I šta bi preostalo ako bih doznao još mišljenje toga arhiva o samom sebi, o sopstvenoj ličnosti i istoriji?

Morao sam biti spreman na sve. I odjednom nisam više bio u stanju da podnosim neizvesnost i strah iščekivanja, požurio sam ka odeljenju Chattorum res gestae, potražio svoje pododeljenje i broj i stao pred pregradom obeleženom mojim imenom. To je bila jedna niša, a kada sam sa nje povukao tanku zavesu, nisam našao ništa pismeno. Ona je sadržala samo jednu figuru, jednu staru plastiku od drveta i voska, koja je izgledala napaćena, bledih boja, ličila je na neku vrstu kumira ili varvarskog idola, na prvi pogled izgledala je savršeno nerazumljiva. To je bila statua koja se sastojala upravo iz dve figure, koje su imale zajednička leđa. Neko vreme sam je gledao razočaran i zadivljen. Tada mi je pala u oči jedna sveca koja je stajala na zidu niše u metalnom svećnjaku. Tu se nalazio upaljač, i sada je tu osvetljena stajala čudnovata dvostruka figura.

Ona mi se, pak, polako otkrivala. Tek polako i postepeno počeo sam da naslućujem, a onda da saznajem šta ona treba da predstavlja. Ona je predstavljala jedan lik, i to sam bio ja, a ta moja slika je bila neprijatno slabašna i polustvarna, imala je izbledele crte, a u čitavom izrazu je bilo nečeg nepostojanog, nemoćnog, umirućeg, ili nečeg što je želelo da umre, i izgledala je nekako kao vajarski rad sa naslovom „Prolaznost”, ili „Izumiranje”, ili slično. Druga figura, naprotiv, koja je sa mojom bila srasla ujedno, snažno je evala u bojama i oblicima, i baš kada sam počeo da odgonetam kome je slična, naime sluzi i vrhovnom, Leu, tada sam otkrio još jednu sveću na zidu i zapalio i nju. Sada sam video dvostruku figuru koja je prikazivala mene i Lea kako ne samo postajemo jasniji i sličniji, nego

sam video takođe da je površina figura bila providna i da se moglo pogledati u njihovu unutrašnjost, kao što se gleda kroza staklo boce ili vaze. A u unutrašnjosti figura video sam kako se nešto miče, polako, beskrajno polako miče, kao što se kreće zaspala zmija. Tu se nešto događalo, nešto nalik na vrlo lagano, blago, ali neprekidno pro tican je ili otapanje, a to se otapalo ili je curilo iz mog obličja u Leovo, i ja sam shvatio da se moj lik upravo sve više i više Leu predaje i u njega otiče, njega da hrani i jača. Vremenom, tako je to izgledalo, čitava supstanca iz jedne prilike bi se pretočila u drugu i ostala bi samo jedna: Leo. On je morao da raste, ja sam morao da opadam. Dok sam stajao i gledao i pokušavao da shvatim to što sam gledao, na pamet mi je ponovo pao jedan mali razgovor koji sam jednom, za vreme svečanih dana u Bremovom vrtu, vodio sa Leom. Govorili smo o tome da su likovi iz pesama obično življi i stvarniji no likovi njihovih pesnika.

Sveće su dogorele i ugasile se, osetio sam kako me obuzimaju beskrajan umor i želja za snom, pa sam pošao da potražim neko mesto gde bih mogao da ležim i spavam.

1932.

---

[1] Adalbert Štifter (1805—1868) — nemački pripovedač iz češke Sume. — Prim. prev.

[2] Đoto di Bondone *(Giotto,* 1276—1337) — italijanski slikar, koji je većinom radio freske religioznog karaktera u duhu srednjovekovne mistike. — Prim. prev.

[3] Borobudur — najveći budistički hram na Javi, iz VIII ili IX veka. — Prim. prev.

[4] Stihove prepevao Branimir Živojinović.

[5] Matison (Friedrich von Matthison, 1761—1831) — nemački pesnik, književnik. — Prim. prev.

[6] August Birger (Bürger, 1747—1794) — nemački liričar. — Prim. prev.

[7] Walter fon der Fogelweide — najveći nemački liričar srednjeg veka (1170—1230) — Prim. prev.

[8] Igra reči; prezime ***Klee*** istovremeno znači i detelina, pa bi u doslovnom prevodu bilo:

Koliko je sneg plav,
Tolilko je detelina Paul.